

HOLMI

IX. évfolyam 9. szám

1997. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rakovszky Zsuzsa*: Párbeszéd az időről • 1191
Tózsér Árpád: Emlékezés a jövőre (Rakovszky Zsuzsa
költészetéről) • 1192
Rába György: Történik derengéskor • 1200
Veszendő jelenések • 1200
Akik másszor voltak • 1200
Spiró György: Honderű (Komédia) • 1201
Mosonyi Aliz: Boltosmesék • 1250
Petri György: Chanson • 1253
A minimum művészetétől a művészet
minimumáig • 1254
Lászlóffy Aladár: Teremtés-hármas • 1254
Szilasi László: A Kopereczky-effektus, avagy miképpen
fiadhatja egy beszéd a saját apját • 1256
Solt Kornél: Mit mond, aki beszél? • 1272
Gángó Gábor: Eötvös József az emigrációban,
1848–1850 (II) • 1279
Győri László: Vízcsep • 1294
Csuhej • 1295
Járdaszegély • 1295
Viola József: Te csak ne bizzsenj! • 1296
Cinquetti énekel • 1296
Szentkuthy Miklós: Az alázat kalendárium (Részlet) • 1297
Nagy András: Szentkuthy Miklós: Író és komédiás • 1308

- Gellén-Miklós Gábor*: Szabadulási kísérlet • 1313
Áram folyt • 1313
Szakács Eszter: „Boldog, szomorú dal” • 1314

FIGYELŐ

- Márton László*: Színes tinták bölcsessége
(Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók) • 1315
Lányi Dániel: Lupus in fabula (Kárpáti Péter
„Díszelőadás” című regényéről,
másodszor) • 1328
Rainer M. János: Kortörténeti tankönyv – haladóknak
(Révész Sándor: Aczél és korunk) • 1333
Pető Katalin: A regresszió dicsérete (Bálint Mihály:
Az őstörés. A regresszió terápiás
vonatkozása) • 1337
Radnóti Sándor: A „gyengébbek” (Jovánovics György:
Ut manifestius atque apertius dicam) • 1343
Somfai László: Zenetudományi tanulmányok
Kroó György tiszteletére
(Szerkesztette Papp Márta) • 1344
Kocsis Zoltán: Egy hőskor legvégén? (Lazar Berman
1956 októberében készült budapesti
felvételei) • 1348

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
A fényszedést Kardos Gábor végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rakovszky Zsuzsa

PÁRBESZÉD AZ IDŐRŐL

- A: A múltnak sosincs vége. A jelen
– az is a múlt, álöltözetben.
Rozsdás lavór a még levéltelen
bodzabokor tövében, vizes böjti szelekben
fölszárnyaló papírzacskó, az égbe
kapaszzkodva az ágak fekete szövedéke,
földmélyi ikreik, a gyökerek lenn –
Ugyanaz a tavasz tíz éve, negyven éve:
soha nem múlik el, amit szerettem.
- B: De az idő, mint nyaktiló, lesújt.
Múlt és jelen közt ott a vérben
sikló penge. A póló, melyet a szél lefúj,
s most ott hever az orgonabokor tövében,
nem röppen vissza a kötélre újra.
S ha valaki cigarettára gyújt a
szivárgó gázcső közelében,
a lángoló jelenből nincs visszaút a múltba,
két külön kontinens a „már nem” és a „még nem”.
- A: Ahogy az akna negyven éven át
ott vár a sűrű gazban
a kézre, mely kioldja lelkét, a robbanást,
ahogy a holt tavasz kísért az új tavaszban,
jéglapba zárva évtizedeket
kivár a gyűlölet, a szeretet,
amíg új kés sajog a régi sebben:
soha nem múlik el a szeretet,
ahogy nem múlik el a gyűlölet sem.
- B: Sötét hernyók a porban, mint rég: dióvirág.
De ez nem az a por, és nem az a diófa.
A pók, amelyik itt rohan le-föl a kád
falán, meg amelyik lefolyt a lefolyóba,
ugyanolyan, de nem ugyanaz mégse.
Halott anyád a gének semmilyen cselvetése
nem hozza vissza, legfeljebb az álom.
Amit egynek mutat az érzések sötétje,
idegen és sokféle napvilágon.

A: De ami napvilágnál idegen,
ott vár rád a sötétben, öröktől ismerősen.
Kinn habzik, elforr az idő, de benn
valami nem bír megváltozni mégsem
soha. A vénkor udvara felett
a gyermekkor holdja mind fényesebb,
nincs is jelen, csak múlt álöltözetben:
Soha nem gyógyul be a régi seb.
Azt szeretem, akit mindig szerettem.

Tózsér Árpád

EMLÉKEZÉS A JÖVŐRE

**Rakovszky Zsuzsa költészetéről a HANGOK
című kötete kapcsán**

Rakovszky Zsuzsa és költészete körül olyan rejtélyes, centrum és szilárd pont nélküli köd terjeng, mint amelyet ő szokott gerjeszteni verseiben – mesterien, gazdag lírai funkciókkal. A költészet hajdani s majdani Hérakleitoszai körül persze mindig is terjengett/terjeng egy kis jótékony homály, de a Rakovszky Zsuzsa körüli ködben legalább annyi a recepció zavara, mint a költő verseiből áradó természetes sejtelmesség. S ezzel távolról sem azt akarom mondani, hogy Rakovszky kritikusi nem írták le (így vagy másként): „...versei a mai magyar költészetnek alighanem a legmagasabb csúcsain járnak” (Margócsy István), hanem azt, hogy erről az evidenciáról a kritikusoknak csak meglepően szűk köre hajlandó tudni, s a hallgató többség hallgatása lassan immár szintén köddé-homállyá súlyosodik.

Igaz, a kritikusok kánon elismerését pótolja a költői szakma elismerése: akiről Orbán Ottó, Lator László, Parti Nagy Lajos mond nyilvános laudációt, az a kritikusok szemlesütése ellenére is biztos lehet benne, hogy a csúcsokon jár. A mű és recepció egyidejű befogadása és feldolgozása viszont azért mégiscsak az irodalomkritika feladata lenne, s a professzionális kritika válaszolhatná meg – társadalmi, irodalomtörténeti, esztétikai összefüggésekben – azokat a kérdéseket is, amelyeket a fent megidézettek Rakovszky Zsuzsa első három könyve kapcsán megfogalmaztak és részben – természetesen – nyitva hagytak. Nevezetesen, hogy ki beszél a Rakovszky-versben (Parti Nagy Lajos), aki beszél, hogyan beszél (Lator László), és miről beszél (Margócsy István).

Ezeket a lényegi kérdéseket persze tulajdonképpen maga a vizsgált mű implikálja, a három műelemző – médiumként – csak fölerősíti őket, végleges választ adni rájuk pedig már csak azért sem adhattak, mert e kérdésekre valószínűleg minden irodalomtörténeti kor válasza más lesz majd, fölvetve ezzel a negyedik lényegi kérdés problémáját is, mégpedig azt, hogy mi a Rakovszky-vers korokon átnyúló – elnézést az ódon kifejezésért! – művészi állandója.

S bevallom, most engem (mint a költő 1994-ben megjelent gyűjteményes kötete, a HANGOK fölött meditatáló olvasót) a négy közül éppen ez az utóbbi kérdés érdekel a leginkább, s ennek a néhány lehetséges részválaszát próbálom az alábbiakban megfogalmazni.

Itteni és mostani használatra pontosítsuk így a problémát: miben fogható meg leginkább a Rakovszky-vers ama képessége, hogy például az 1981-ben, teljesen más történeti-társadalmi körülmények között írt és megjelentetett JÓSLATOK ÉS HATÁRIDŐK című kötet (a gyűjteményes HANGOK első ciklusa) darabjai szinte mai szerzeményeknek hatnak, új, mai jelentésekkel töltődnek föl, s melyek ezek a mai jelentések?

Próbáljuk a problémát megközelíteni a gyűjteményes kötet utolsó ciklusától, a HANGOK-tól visszafelé haladva.

Ez a ciklus először a költő harmadik könyvében, a FEHÉR-FEKETÉ-ben (1991) jelent meg, s akkor éppen ebben a ciklusban található verseket fogadta a kritika a legtöbb fenntartással. Szinte egyhangúan a korábbi lírai alaphelyzetek epizizálásának fogva föl őket, többen is leírták, hogy a ciklus epikus alakjainak a beszéde nem adekvát a figurák pszichológiai és szociológiai megformáltságával, azaz nincsenek egyénítve, sémaszerűek, valamennyi a szerző „hangján” szól. A szerzőt viszont ezek a bírálatok feltehetően nem győzték meg eljárásának, úgymond, ellentmondásairól, mert a három évvel később megjelent összegyűjtött verseinek is – szinte kihívóan – ezt a címet adta: HANGOK. S érdekes módon innen, az összefogó cím s a kötetzáró HANGOK című ciklus felől (mintegy oda- s visszafelé) nézve a dolgot, az első ciklusok eddig lírainak tartott hőse is afféle elioti „*egy név plusz egy hang*”-szerű epikus personának tűnik. Azaz nem a HANGOK ciklus epikus helyzeteiben epizizálódik (bomlik epikai szerepekre), hanem még az előző ciklusokban nyert formájában beáll a később megteremtett epikai szerepek, „hangok” körébe.

S ha ezt így – értelmezési kísérletként – elfogadjuk, azonnal legalább négy olyan kérdés adódik, amelyek megválaszolása nélkül nem kísérlethetjük meg alapkérdésünk megválaszolását sem.

Az első: a HANGOK című ciklust megelőző JÓSLATOK ÉS HATÁRIDŐK, TOVÁBB EGY HÁZZAL, illetve FEHÉR-FEKETE című ciklusok verseinek mely motívumai segítik, illetve akadályozzák a fenti „beállást” s az azzal járó jelentésátrendeződést; s – a záró ciklus „Öregasszonya”, „Szép Utasnője”, „Elhagyott Leánya”, „Narkománja” stb. (a nagybetűk tőlem!) mintájára – hogyan nevezhetnénk meg ennek az első három ciklusnak az (eddig par excellence lírainak tartott) hősét, azaz egy epikai szereposztásban milyen szerepet vállalhatna ez a hős?

A második kérdés: a (mondjuk inkább így) epikolirai figurák ekképp kialakult köre kihez vagy kikhez beszél? Nem a címzettek „elvárásaiban” kell keresnünk vajon annak a magyarázatát, hogy a figurák többnyire egy nyelvet beszélnek?

S végül: a szerepeknek és hangoknak ebben a réteges struktúrájában hol áll a szerző, megállapítható-e egyáltalán a helye?

Az első kérdés nem különösebben problematikus, a szóban forgó ciklusok darabjai simán átutemezhetőek, ha nem is az epika, de az epikolíra „műnemébe”. Az átutemeztést segítő (esetleg mégiscsak gátló) motívumokat viszont nézzük meg közelebbről is. Lapozzunk újból vissza a gyűjteményes HANGOK első darabjaihoz.

Az – egyelőre nemtelen és kortalan – epikolirai hőst egy komor decemberi napon ismerjük meg, amikor a karácsonyi készülődés közben („*fenyőgallyak közé fűzötten / mézítelen villanyégők világolnak a ködben*”) azt az észrevételt teszi, hogy ez a „*mi időnk*” „*sem / vágját a szívnek, sem örömet az elmének, sem elragadtatását / a léleknek nem ismeri*”, ez-

zel mintegy jelezve, hogy milyen „*időben*” szeretne ő élni (DECEMBER). Aztán hirtelen a bulgáriai tengerparton látjuk viszont, vakító nyári napsütésben, „*vakációzás*” közben, de számára a vakáció ideje is hasonlóan „*véleménytelen és reménytelen*”, mint a karcsony előtti idő volt (SZOZOPOL). Aztán egy megint csak reménytelenül „*józan július*” nap következik (TÖBBÉ MÁR...), majd a „*belső tűz*” „*nagybőjti aszkézis*” ideje (NAGYBŐJT), hogy aztán a ciklus ötödik darabjában, a SIRÁM-ban kiderüljön: egy nő – feltehetően fiatal – jár-keel kedélytelenül e versekben „*Süllyedjen eleven / sárba: gödrös hájba a testem, / rancos harisnyával dagadt bokámon / tizenkét nyárvogó kölykem etessem*”), kommentálja az értelmetlennek, céltalannak tűnő világot, a céltalansághoz alakuló saját érzelmeit, s átkozza magát („*ami lehetnék még, ne legyek az sem*”) vigasztalan sorsa, jövőtlensége miatt.

S így cserkészhetnénk be az első három ciklus valamennyi versének világát: a csaknem következetes egyes szám első személyű narráció mindig erre a Frustrált Fialat Nőre utal (nevezzük így most már – önkényesen – epikolirai hősünket), a külső világra mindig ugyanaz a – hideg ragyogást, szárazan villámló tájakat, kopár, lepusztult civilizációt közvetítő – tekintet szegeződik, a külső és belső világ zajait, zörgését, kattogását, kísértetsuhanásait mindig ugyanaz a – karcos-elégikus és meditatív jambusokra hangolt – fül hallja, s a látottakat-hallottakat mindig ugyanaz a – metaforák sűrű anyagát és az eksztatikus értelem súlyos inverzióit forgató – nyelv (száj) kommentálja, s ugyanaz a tudat: egyfajta sajátos empiriomonizmus mérlegeli.

A fenti mondat kettőspontja utáni „csaknem”-et pedig az magyarázza, hogy van azért ezekben a ciklusokban néhány olyan átmeneti darab is (szám szerint hat, az egyértelműen egyes szám első személyre, azaz ugyanarra a szerepre hangolt negyvennyolccal szemben), amely csak közvetve kapcsolható a Fialat Nőhöz. Ezek többnyire objektív leírások (mint például az ÜNNEPI MŰSOR vagy a CSALÁDREGÉNY), de van közöttük egy tárgyvers (A NÉMETALFÖLDI TEREM) s egy szerepvers is (JANE ÖSSZEJEZ). Az előbbieket *style indirect libre*-je mögé még persze odaképzeltethetjük akár a Fialat Nőt is (főleg ha ez a „*style*” szinte mindenben megegyezik a Fialat Nő stílusával), de az utóbbi Jane-jét már vesszőnyi változtatás nélkül át lehetne sorolni a HANGOK című ciklus külön szerepei közé.

A szóban forgó ciklusok meghatározó opusai azonban nem ezek az átmeneti képződmények, hanem azok a formálási módjukat tekintve lírai, a kötetstruktúrában kiteljesedő funkciójuk szerint azonban epikai (vagy legalábbis epikolirai) szövegek, amelyekből könnyűszerrel ki lehet hüvelyezni a Fialat Nő élete egy szakaszának epikumát, sőt egyenes vonalú történetét. S ennek a lineáris történetnek az építőkövei (túlnyomóan a nő-férfi viszony és a gyermekkor motívumai) aszerint osztályozhatók, hogy közvetlen reflexiók-e vagy afféle madeleine-motívumok (azaz a múlt indikátorai), de differenciálhatók aszerint is, hogy melyik időhöz kapcsolódnak: a jelenhez, a félmúlt-hoz vagy a múlt-hoz.

A korábbi méltatók azt már kellőképpen leírták és értelmezték, hogy a Rakovszky-figurák számára a múlt általában a polgári régmúlt, a félmúlt a '89 előtti négy évtized állandósult ideiglenessége, a jelen pedig a rendszerváltás utáni aporiák kora, de arról nem tudok, hogy valaki szóvá tette volna: a figuráknak rendkívüli tehetségük van a jelen „*emlékké átlakásához*” (TÓVÁBB EGY HÁZZAL). „*Ami / még itt van, látható-tapintható, mint / múltat gyanítjuk máris múltani*” – mondja a RÉSZLET EGY VERSESE REGÉNYBŐL hőse, de közben „*idült ifjúkorát*” s a jelenben folyó felnőttkorát és házasságát nemcsak „*gyanítja*” múltként, hanem a szó szoros értelmében múlttá is éli. S teszi mindezt egy nem

különösebben hosszú versben: hét triolett-terjedelmű strófában. S hogy hogyan, az a Rakovszky-vers titka, erre a kérdésre kimerítően és pontosan válaszolni csak az egész mű ideidézésével lehetne.

Viszont amennyiben ez a titok szoros összefüggésben áll az alapkérdésünkkel, a Rakovszky-féle „művészi állandó” mibenlétével, annyiban még visszatérünk hozzá. Annyit azonban már itt jegyezzünk meg, hogy faggatnunk majd valószínűleg leginkább éppen a figurák emlékezőtechnikáját és „mondatát” kell, a RÉSZLET EGY VERSE REGÉNYBŐL intenciója szerint: „a / valószínűség hullámaiból / óvatlanul egy mondat létre rántja / az érlelődőt”. Rakovszky Zsuzsa versmondata pillanatonként „rántja” ugyanis a legjelenebb jelent „létre”, azaz teszi megbonthatatlan emlékké, múlttá (legszívesebben azt mondanám: örökkévalósággá). S ilyenféleképpen fentebb, Rakovszky múltidéző technikájával összefüggésben Proust (a madeleine-motívum!) helyett talán inkább Krúdyt kellett volna említenem, aki – Prousttal szemben – szintén nem a múltat álmodja jelenné, hanem éppen fordítva: a jelent emlékezi múlttá.

A bevezetőm második kérdésére (kihez beszélnek a Rakovszky-vers hősei?) már távolról sem adható ilyen egyértelmű válasz. Mindenesetre azok után, hogy Rakovszky Zsuzsa kritikusai (Parti Nagy Lajoshoz hasonlóan) eddig inkább azt vizsgálták, hogy „ki beszél a versben?”, s erről az oldalról indulva az adódó ellentmondások többnyire feloldhatatlanoknak bizonyultak, nincs kizárva, hogy a „kihez beszélnek?” kérdése gyümölcsözőbb lesz.

Kihez beszél tehát a Fiatal Nő, az Öregasszony, a Szép Utasnő, az Elhagyott Leány, a Narkomán stb.?

Nos, a JÓSLATOK ÉS HATÁRIDŐK című ciklus első tizenkét darabjának epikolirai hőse bárkihez beszélhet, a címzett nem releváns, a HÁZASSÁGTÖRÉS című verstől kezdve azonban az addig egyes szám első személyű előadásmód megváltozik, s többes szám első személyre vált („támaszthatunk... röpke tűzvészt”, „feszégetjük a zárat” stb.), s innen (a HANGOK című ciklusig) a Fiatal Nő mintha férfi partneréhez, néha pedig halott anyjához beszélne („Álmod helyiségeiben vár a halott...”, AZ ELALVÁS NEHÉZSÉGEI). Egyikhez is, másikhoz is takaratlan, sőt pusztító és önpusztító őszinteséggel s újból és újból súlyos bölcsletté sűrűsödő etikai invencióval szól. Teheti, hisz társadalmilag s intellektuálisan is mindkettő partnere.

Más a helyzet a HANGOK szerepeivel és szereplőivel. Akárcsak a Fiatal Nőnek, ezeknek a pszichológiai és társadalmi megformáltsága is plasztikus, jól egyénített, a „beszélgető”-partnereikről viszont szinte semmit sem tudhatunk meg. Ahogy az első ciklusok implicit férfi- és anyafigurája, úgy ezek sem szólalnak meg soha, de míg a férfi és az anya meglétére és kilétére az epikolirai hős szövegének a modalitásából mégiscsak következtethetünk, addig a HANGOK című ciklus „monológjainak” a címzettjeiről (az idézőjel arra kíván figyelmeztetni, hogy dialógus célzatú kvázimonológok ezek!) semmi sem árulkodik. Csak annyit sejthetünk róluk (a beszélő anaklázisszerű reakcióiból), hogy a hőssel való beszédhelyzetük mindig esetleges, véletlenszerű, hogy a hőshöz nem fűzi őket semmilyen egzisztenciális viszony, s hogy így a beszélgetésük mindig afféle utcai vagy várótermi panasz fórum alkalma. Ők maguk makacsul (vagy türelmesen?) hallgatnak, de hallgatásukkal, személytelenségükkel elárulnak valamit – a beszélőkről. Nevezetesen azt, hogy ezek a külön-c-epikus figurák a beszélgetőpartnereik személytelenségének a tudatában mondják, amit mondanak, s beszélnek úgy, ahogy beszélnek. Világosabban: szövegeiknek azért van mindig vallomás-, sőt szinte gyónásjellegetük, mert tudják, hogy amit mondanak, azt (a dolgoknak furcsa emelke-

dettséget kölcsönző) végső reménytelenségnek mondják, s ugyanakkor él még bennük az illúzió, hogy a másik talán mégiscsak odafigyel a szövegeikre, hogy mégiscsak létezik, s a számukra létezik.

Rakovszky figurái tehát egy számukra egyszerre elvont és konkrét Akárkihez beszélnek; mindenesetre olyan valakihez, aki előtt nem külsőségekben (pl. beszédmódban) akarnak hitelesek lenni, hanem belsőleg. Szövegük formálisan dialógus (a mondat- és szószerkezetekből egyértelműen kiderül, hogy címzettjük van), de tartalmilag inkább olyan tudatfolyamok (még csak nem is belső monológok, hisz a belső monológ is stilizált szöveg, a helyzet stilizálja), amelyek inkább álombeli beszélgetéseinkre emlékeztetnek. S amennyiben álomban valószínűleg mindenki „semleges” nyelven, szinte nyelv nélkül beszél, engem Rakovszky figuráiban sem zavar a nyelvi egyénítelenség.

S az még kevésbé, hogy ezek a különöck néha, úgymond, külső és belső kondíciójuknak ellentmondó bonyolultsággal, képiséggel fogalmaznak. Valahogy azzal a természetességgel teszem magamat túl ezen a látszatellentmondáson, amellyel A SZÉP UTASNÓ reflektál virtuális partnere (általunk csak elképzelt) értetlenkedő pillantására, miután előbb a „*túlvilágba áthalványuló*” lélekről „adott elő” neki. „*Igen, szoktam ilyeneket / gondolni...*” – jelenti ki a világ legtermészetesebb hangján, nekünk pedig az jut eszünkbe, hogy – hát igen, az embert (a beszédmódját is, viselkedését is) a gondolatai minősítik, és nem fordítva. Ezek a különöck már csak ilyenek. Képesek olyasmit is gondolni, amit nem is várnánk tőlük!

Rakovszky Zsuzsa figurái egy személyes-személytelen Másikhoz beszélnek.

Könnyű lenne persze ehelyett azt mondani, hogy Rakovszky Zsuzsa figurái az Istenhez, a haláltáncok személyes Haláljához vagy valami más metafizikai lényhez szólnak, de erre semmi bizonyítékot nem tudnánk felhozni. Vannak ugyan a szereplőknek metafizikai kételyeik és kérdéseik is (az ÚJ ÉLET-é például a reinkarnáció konkrét példáinak az előszámálása után így szól beszélgetőtársához: „*No de csak van / valami... túl a tér / s idő minden cselén... / Van? Nem tudom. Van? Tényleg nem tudom*”), de egészében véve nem ez jellemző rájuk, hanem éppen az emberekhez s a léthez való teljes odafordulás. S ha világukat ennek ellenére is belengi valami – szinte vallásos emelkedettség, a látás ekstázisa, akkor az talán leginkább az egzisztencialisták „ateista” szárnyának „vallásosságához” hasonlítható, akik számára a megismerés emelkedett létmegértés, s a „*másikkal való együttlétben a saját létlehetőségüket*” (Heidegger) látják és élik.

S ha ezek után a szerző helyére, szubjektumának műbeli szerepére kérdezzük rá, akkor a válasz kézenfekvő: a szerző (a szubjektum) azokon a figurákon, „*elképzelt és célszerű konstrukciókon*” (Eliot nevezi így a „személyiséget”) innen áll, amelyeken túl azt a bizonyos Másikat fentebb kimutattuk.

Eliot nevét egyébként Rakovszky Zsuzsa „personáival” kapcsolatban nem én írom le először, de tudtommal arra még senki nem figyelt föl, hogy az az empirikus monizmus, amely Eliot pályájának első szakaszát annyira meghatározza, Rakovszky költészetéből is kimutatható. Ez a hatás azonban költőnket valószínűleg korábban érte, mint az elioti.

„*A világ... jelenségszerű keresztül-kasul... két ismeretlen* [a szubjektum és objektum – T. Á.] *kapcsolata*” – írja F. H. Bradley, az angol empirista monizmus legismertebb képviselője (vö. Ungvári Tamás: T. S. ELIOT ÉS A MODERN LÍRA, in: T. S. ELIOT: VÁLOGATOTT VERSEK, Európa, 1966), akiről a fiatal Eliot tanulmányt is írt. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy az empirikus monisták általában az embert a közvetlen (tapasztalati) él-

mények komplexumának tartják, a nyilvánvaló hatás mellett mindjárt azt is el tudjuk képzelni, mi lehetett a Rakovszky-féle pazar epikolirai figurák kialakulási rendje.

Az bizonyosnak látszik, hogy a különböző personák panoptikumának gondolata mintegy menet közben alakult ki a szerző fejében, hogy a Fiatal Nő születésének idején az Öregasszony és a többi persona még távlati tervként sem létezett (ellenkező esetben a Fiatal Nő jelenlétének a terjedelme valószínűleg nem volna az egyéb figurák terjedelmének aránytalan többszöröse), de az már egyáltalán nem biztos, hogy költőnk számára – képletesen szólva – mondjuk a szubjektív-vallomásos Szent Ágoston előbb létezett, mint a tárgyilagos Heidegger vagy Bradley. Leszögezhetjük: a Fiatal Nő nem epikus figurának készült, születése idején Prufrock és Gerontion még nem kísértették a szerzőt, de Rakovszky Zsuzsa filozófiai műveltsége, érzékenysége, világlátása kizárta a hagyományos vallomáslírának, a szövege előtt adott és vallomástevő költőszubjektumnak bármiféle jelenlétét. Költőnk még az esetleg vallomásosnak tűnő korai verseiben is olyan hideg-száraz tárgyilagossággal, távolságtartással szemléli figuráit (a már többször megidézett SIRÁM fiatal nő hőse például „*meddő papnőnek*” – azaz a cselekvés lehetőségétől megfosztott elhivatott embernek – nevezi, s „meddőségéért” – olyan lás-suk, uram, mire megyünk ketten alapon – teljes leépülésre ítéli magát), hogy egy pillanatig sem kétséges: az *én* itt nem költői omnipotencia, hanem pusztán a personái által megvalósuló történés. Annak a Bradley-féle „ismeretlennek” a történése, aki személytelen akaratként, formálási erőként közelíti – teremtett figuráin át – a Másikat, s az így kialakult bonyolult viszonyrendszeren át a rajta túl levő egyetemes másik ismerlent, a külső létet.

Ez persze nem sajátos költői sors, tulajdonképpen mindenki drámájának ez a sémája. Nincs ember, aki a létezés színpadán közvetlenül, szerepek nélkül is meg tud mutatkozni, aki szerepek nélkül is tud élni, meg tudja közelíteni a másikat és a külső létet. A költő sajátos szerepe ezen a színpadon: megpróbál úgy játszani, hogy játéka mások (az olvasók) önmegértését (is) szolgálja.

S ezzel elérkeztünk utolsó utáni kérdésünkhöz, a „titok” újraszemlészéséhez: miben ragadható hát meg Rakovszky Zsuzsa költészetének ama transzepochális sajátossága, hogy az idő múlásával újabb jelentésekkel képes feltöltődni (mi a korokon átnyúló művészi állandója – kérdeztük József Attila patinás nyelvén a bevezetőnkben), mennyiben segíti a költő tegnapi verse a mai olvasó önmegértését?

Elismerem, már maga a kérdés feltevése is nagyképzű és igazságtalan, hisz feltételezi, hogy létezik rá egyetlen válasz, és hogy a kérdező tudja is ezt az egyetlen választ. Holott e kérdésre valószínűleg költőnk minden verse más választ adna, s ha még volna is helyünk minden egyes verse elemzésére, megvallatására, nem biztos, hogy a részválaszok együtteséből kicsengene a végső válasz.

Abban a reményben hát, hogy a virtuális válasz néhány szempontját már eddigi fejtegetéseim is tartalmazzák, s azzal a kétes vigasszal csitítva lelkiismeretemet, hogy a bevezetőmben említett kitűnő elemzések idevágó eredményeit úgyszemint tudnám túlszárnyalni, a transzgresszivitás nézőpontjából nézzük meg itt tüzetesebben Rakovszky-nak csak azt az egyetlen versét, amelyet a kritikusok annak idején egybehangzóan nagyon magasra értékelték, de kizárólag a rendszerváltás összefüggéseiben vizsgálva, tulajdonképpen mulandó értékűnek is ítélték. Mit mond tehát a DECLINE AND FALL (mert erről az opusról van szó) a mai olvasónak, hogyan viselkedik a vers ma, mikor annak a rendszernek és rendszerváltásnak az aktualitásai, amelyről szól, hirtelen annyira megkoptak már, hogy emlékezetünk szinte valahová a századelő valószerűtlen kódébe tolja őket? Talpon marad-e a mű szövege a napi időszerűség támasza nélkül is?

A hatvanöt soros vers valójában egyetlen többszörösen összetett mondat. Hiába a közbeiktatott pontok, nagy kezdőbetűk, a roppant felsorolás által hajszolt olvasói figyelem-képzlet nem érzékeli őket. Amit első olvasásra érzékelünk, az az elmúlás számos szinonimája, a többé-kevésbé szabályosan szórt „*eltűnnek*”, „*lemállanak*”, „*kiüt a rongyolt felhám alól*”, „*eloszlik*”, „*ezer darabra megy*”, „*hosszas lángban olvad*”, „*lefonnyadtak*”, „*rojtta romlik*”, „*kiszárad a teremből*” stb. kifejezések. A mondat állítmányának ez a más-más alakban történő megismétlése egyszerre halmozás és fokozás, fojtott eksztázisuk uralja és összefogja a monstrum mondatot. A számtalan alany (azt közlendő, hogy a „*hadtörténeti fogalmakról elnevezett mozik*”-tól a „*Kiskosztümös, nett tanácsi dolgozók*”-ig mi minden múlt el) első fokon szintén csak halmozásként hat, s mint ilyen, az állítás intenzitását növeli, tartalmi jelentése másodszeri olvasásra hívdízik elő bennünk, akkor figyelünk föl rá, hogy tulajdonképp egy pseudolétezés múlt el, hisz ha valami nem tud múlttá válni („*Tömegtermelt tükröm... / nem kerül múzeumba*” – mondja a vershős, a narrátor vagy a persona, akinek itt most „*festett frufruja*” és „*golyószeme*” van, idézve ezzel az ókori egyiptomi női szépségeket is, s aláhúzva azt is, hogy ez a mai női szépség sem kerül múzeumba, vagy ahogy ő mondja: a szarkofágok „*hegedűtokjába*”), akkor ez a tény a *valami* egykori jelenének problematikuságát is jelzi. Ami nem időben létezik, az mai tudásunk és erkölcsérzékünk szerint nem érték, az véletlenszerűen, esetlegesen létezik: így teszi mintegy zárójelbe a versmondat azt a kort, amelyről szól. (A századunk kínálta alternatívák, a fasizmus, a kommunizmus nem léptek túl a francia forradalom elvein, csak ismétlések, s így kitérők – mondja erről Fukuyama.) Következésképp a vers végül is az örök társadalmi elmúlás (vagy inkább cirkuláció?) lírai objektívációjává válik.

Csakhogy ennek az elmúlásobjektívációnak semmi köze a hagyományos elmúlás-képletekhez, mondjuk az elégiához. Ha műfaját a hagyományos poétikák alapján akarnánk meghatározni, akkor inkább rapszodiát vagy talán egyenesen himnuszt kellene mondanunk. Az elmúlás, a leépülés himnusza? Nem abszurdum ez? Nem, mert éppen e miatt az abszurdum miatt érezzük a verset (s talán az egész Rakovszky-költészetet) egészen a napi aktualitásig konkrétan és ezzel egy időben a konkrétságból hatalmasan kiszólónak. Semmi kétség: Rakovszky Zsuzsa ebben a versében egy negatív Walt Whitman. Whitmané a retorikája, a versmondata, az eksztázisa, a nagy tereket befogó léptéke, de e jelek jelentése nem egy civilizáció megépülése, hanem éppen fordítva: egy világ lepusztulása, leépülése. Rakovszky Zsuzsa költészete negatív utópia, s ennek a negatív utópiának a DECLINE AND FALL (a „Hangok” galériájában) nem az egyetlen, hanem csak egyik objektívációja. Mintha az egész Rakovszky-költészet az antik Lucanus sorának („*Mely nagy volt Róma: az ő romlása jelenti*”) visszája, egész újkori civilizációkra alkalmazott parafrázisa volna: „*Mely jelentéktelen volt a világunk: az ő romlása jelenti.*” Más szóval: a rendszerváltás a versnek nem jelentése, hanem csak formája, anyaga.

S még másabb szóval:

Jean Baudrillard írja, hogy „*A modernitás... felgyorsulása révén... oly hatalmas »szökési sebességre« tettünk szert, hogy egy napon elhagytuk a valóság és a történelem referenciaterét... hogy belépünk a szimulációba*”, az „*osztódáson keresztül születő innovációba*”, s a „*negatív pólusok*”, híján, a „*tiszta cirkuláció*” időtlen idejében úgy érezzük, „*nem történik semmi*” (Jean Baudrillard: NEM LESZ 2000. Lásd a 2000 című folyóiratban. 1991. december). Nos, Rakovszky Zsuzsa paradox módon nem a „*modernitás felgyorsulásában*”, hanem a kommunizmus torz kitérőjében élte meg nagyon intenzíven a „*nem történik semmi*” holt-

pontját (már legelső verseinek egyikében, a SZOZOPOL-ban szó szerint leírja: „*A ráánk dúlt állandó jelen alatt [...] sosem történik semmi se*”), hogy a „*tiszta cirkuláció*” időtlen ideje aztán egész költészetének alapszólama legyen. Innen, ebből a tudatosított vagy nem tudatosított világmérenyből vezethető le a Fialat Nő kedélytelensége, szárazon villámló „*meddő*” eksztázisa éppúgy, mint a HANGOK ciklus elesett figuráinak, külön personáinak keseredettsége, kilátástalansága (a Fialat Nő tudatosítja kedélyállapota gyökereit, az utóbbiak természetesen ritkábban), s első fokon mi, olvasók is ebben az alapszólamban vélünk önmagunkra látni, érezzük nyitottnak a Rakovszky-verset mai jelenségeink számára is.

S a képet persze még tovább is lehetne élesíteni, finomítani.

Baudrillard a fentebb idézett tanulmányát így fejezi be: „*A századvég üres strandként terpeszkedik előttünk*” (s természetesen a fogyasztói társadalom küzdés nélküli összkomfortos vegetációjára gondol). Nos, erre az „*üres strandra*” Rakovszky Zsuzsa figurái csak rálátanak, esetleg „*bizonyos jelekből*” sejtik (mint a BIZONYOS JELEK című vers hősnője), hogy „*Egy lappangó világ széle hol innen / villan elő, hol onnan...*”. De mivel valamennyi meg van áldva a jelen azonnali emlékké látásának különös képességével, az „*üres strand*” is egyszerre van előttünk és mögöttünk. Pontosabban: például a BIZONYOS JELEK vigasztalan pályaudvarképében a „*reklámszatyrot*”, a „*lapos dobozra ágyazott kifordított kabátot*”, a „*rózsaszínű paplant*”, az „*autó alatt a macska foszfor szemét*” egyszerre érezzük a körülöttünk, bennünk lappangó összkomfortos eszkimóvilág széleinek s (a Rakovszky-émlékezés sajátos szervezésében) valami tartós érvényű létmodellnek.

Nem tudom ezt az egész Rakovszky-titkot másként megközelíteni, mint Erich von Däniken egykori bestsellerének paradox címével: a HANGOK című kötet költészete „*émlékezés a jövőre*”. S a szinte tárgysemleges technikájánál, bonyolult tükörrendszerénél fogva („*tükrök sora... az időben*” – fogalmazza meg a rendszert maga a költő) ez az „émlékezés” valószínűleg minden jövőre emlékezni fog, de most nekünk az összkomfortos vegetációval fenyegető eszkimó jelent-jövőt revelálja-közvetíti.

A vonatkozó irodalom

Rakovszky Zsuzsa: HANGOK. Válogatott és új versek. Cserépfalvi, 1994.

Bodor Béla: A HOUDINI-ÉLMÉNY. Rakovszky Zsuzsa: FEHÉR-FEKETE. *Kortárs*, 1991/10.

Lator László: VILÁGÍTÓ KÖZBESZÉD. *Holmi*, 1992/2.

Parti Nagy Lajos: KI BESZÉL A VERSBEN? *Holmi*, 1992/2.

Orbán Ottó–Varga Lajos Márton: „CSAK-ÉLNI NEM LEHET”. Beszélgetés Rakovszky Zsuzsa FEHÉR-FEKETE című verskötetéről. In: Varga Lajos Márton: KRITIKA KÉT HANGRA. Pesti Szalon, 1994.

Rába György

TÖRTÉNIK DERENGÉSKOR

Mi volt ez Egyhuzamban alvás
egyetlenegy éjszaka nem más
s az órát derengésre vélve
amikor házából kilépne
látja jelet véstek már küszöbére

VESZENDŐ JELENÉSEK

Deres férfi városi főtér
deres férfi erdei rét
jártak-keltek ott csapatostul
nos ennyi volt éppen csak ennyi
látni fülelni inni enni
meg szeretkezni hébe-hóba
nevem ággal karcolva hóba
járkáltak bennem csapatostul
jelenésük énembe pusztul

AKIK MÁSSZOR VOLTAK

Kidőltek túlértek már pőre lelkek
az emlékebe költöztek át a szó
csak lezárt regényük körül kerenghet
tragédiájuk nem jelenvaló
egy párbeszédbe néha belopódnak
egy gesztusban fölködlük szellemük
s áltatjuk konok magunkat a holnap
ugyanolyan nap lesz majd nélkülük
egy találó kifejezés fülünkbe
csendíti hangjuk s lépünk is tovább
egy eszme rájuk fordítja eszünk de

ugyanúgy hajszolunk gyarló csodát
pedig egy-egy kontinensünk veszett el
velük délszaki sziget elmerült
ágálhat a színen zúghat az ember
nem tölti meg utánuk azt az űrt
magashegység párák fölötti csúcán
tág fennsík újjáköltő ózóna
a megbékélés fensőbb álma Gyurkán
kívül más nem vezethetett oda
tájfun söpörte el tarka korallszirt
társas létet csúfoló majmait
s hajótöröttjét kiről messze látszik
nagyzás bohóca s urukat Lacit
a bútor mosdó létra lift a díszlet
maradt de heherészás se sirám
semmi életjelük kivágta nyeszlett
nyelvük angolos távozó Iván
hogy törődnénk a veszteségbe abba
süketnéma környezet vesz körül
pusztán fuldoklunk levegőtlenül
s kísér bábusereg humortalanja

Spiró György

HONDERŰ

(Komédia)

Szereplők

ANNAMARI

FRÍDHOF

PUKÁNSZKY

ZOLTÁNFY

VANCSURA

Történi 1997-ben Budapesten

Színhely: egy századfordulón épült budapesti belvárosi bérház leválasztott lakásának nagyszobája. A középtől kissé balra, hátul az előszobába vezető ajtó. Az előszobából a nyitott ajtón át látható a fal egy része. A bal oldali falnál, elöl pianínó, előtte zongoraszék. Az ajtótól jobbra, hátul három szegmensből álló régi típusú ablak, mögötte halvány derengés, a függöny fehér vászonból készült, áttetsző, de nem átlátszó, rajta finom, izléses virágminta. Az ablaküveg mögött hiányos vakolatú tűzfal. Az ablaktól jobbra, hátul régi dívány, rajta takaró, díszpárna. A díványtól jobbra, a sarokban fésülködőasztalka háromszárnyú tükörrel, előtte puff. Jobbra, elöl két

régi, vedlett bőrfotel, előtte dohányzóasztal. A padlón szőnyeg. A mennyezetről sokkarú csillár lóg, valamennyi karban gyertya ég. A pianínó tetején petróleumlámpa világít. Mellette, szintén a pianínó tetején zsebrádió és telefon. Körben, a falaknál végig régi könyvespolcok a mennyezetig, tele könyvekkel. A pianínó mögött, a bal sarokban cserépkályha, előtte kovácsoltvas kályhaelőke, benne piszkavas

I. felvonás

I. jelenet

Annamari, 82 éves hölgy, a fésülködőasztalka előtt ül a puffon, és a sminkjét tökéletesíti gondosan. Elegáns, sötét, csipkéekkel díszített ruhában van, nyakában sál. Lábán magas sarkú cipő. Csöngetés

ANNAMARI Megyek már, megyek, repülök! (Feláll, kisiet, az ajtót nyitva hagyja)

Ajtónyitás hangja

VANCSURA *(hangja)* Csókolom. Özvegy dr. Belogorodszky Aurélné?

ANNAMARI Belohorodszky, „h”-val! Mint a kocsik hátulján a H betű...

VANCSURA *(hangja)* Remek. Annyira örülük, hogy megismerhetem a néni! Én most itten benyomulok...

ANNAMARI De kérem!...

VANCSURA *(hangja)* Nem kell megijedni, kezicsókolom... Az igazolványom... ez vagyok én... (Megjelenik a szobaajtóban. Harminc év körüli fiatalember, öltönyben van, nyakkendőben, kezében aktatáska és igazolvány. Annamari belohol utána)

ANNAMARI Maga kicsoda, mit akar?! Hívom a rendőrséget! Sikítok!

VANCSURA Hát a végrehajtó, kezicsókolom. Tessék megnézni, ez itten én vagyok, ugye. Tessék nyugodtan leülni, nem lesz semmi baj... Milyen szépen fel van öltözve a néni! Ez jó, mert van, ahol pizsamában, hálóingben...

ANNAMARI Hogyhogy végrehajtó?

VANCSURA A néni megkapta a fizetési meghagyást, alá is tetszett írni, hogy át tetszett venni... és nem tetszett fellebbezni... kétfelé tetszik adósnak lenni, gáz meg villany, és nekünk, ugye, akkor ki kell jönni, itt a végzés, és mi reggel hattól este tízig a törvények szerint bármikor. Tessék nyugodtan létezni... egy kicsikét foglalok itten, aztán máris megyek...

ANNAMARI Uram, ma nekem nem alkalmas!

VANCSURA Hát nagyon sajnálom, de én nem tudok csak úgy máskor...

ANNAMARI Én minden hivatalos levelet kidobok. Olvasatlanul visszaadom a postásnak, dobja ki a szemétkébe.

VANCSURA Igen? Hát ez hiba. Akkor ki írja alá?

ANNAMARI Én mindet aláírom, de fel se bontok, a postás odalent kidobja.

VANCSURA Jó, hát én erről nem tehetek. Most itt, ugye, már jogállam van, tesszik tudni, adóss, fizess. – Tessék leülni, főzni, akármi, például van, ahol kávéval kínálják az embert, azt, ugye, el szoktam fogadni, mert mért bántsam meg őket a kicsodájukban... Én félóra alatt felbecsülöm, akkor szépen alá tetszik írni, azt úgy hívják, hogy jegyzőkönyv, és én már itt se vagyok.

ANNAMARI Nem érti, hogy ma a legkevésbé sem alkalmas?

VANCSURA *(kinyitja a táskát, kotorászik)* Özvegy micsodáné, özvegy dr. Belohorodszky Aurélné, itt van a két végrehajtási lap, ugye, az összes tartozás meg az eljárási díj, ebben benne van a bíróság meg a végrehajtás költsége, meg a kamatok, tessék, 44 536 forint. *(Leteszi a papírt az asztalra)* Ha ezt most ki tetszik egyenlíteni készpénzben, én már itt se vagyok, kezicsókolom.

ANNAMARI Foglaljon le, amit akar, de jöjjön máskor! Jöhet holnap reggel hatkor is akár!

VANCSURA Az egy módszer, kezicsókolom, ugye, hogy az adós az ingóságait elrejtí, de az már büntetendő.

ANNAMARI Holnap reggel viheti az összes bútoromat, ha akarja!

VANCSURA Elvinni, így a két kezemmel? Még sose tetszett végrehajtva lenni?! Én felbecsülöm, ami van, és felveszem a jegyzőkönyvet, amit alá tetszik írni, és akkor én elmegyek, és minden itt marad. Majd valamikor jönnek a szállítók, és elviszik a Margit körút 16.-ba, ahol van egy árverési csarnok. És mondok egy jó hírt: addig a néni továbbra is úgy használhatja, mintha a sajátja lenne. Világos vagyok? Szóval használni lehet, csak elvinni nem és főleg eladni nem, mert az már zártörésnek számít, és az bűncselekmény, tetszik érteni?

ANNAMARI Akkor végezzen gyorsan!

VANCSURA Ez itt nekem a negyedik ügyem ma, és még van legalább tizenöt, de nekem itten, ugye, föl kell becsülnöm. Azért az egy munkavégzés, tessék nekem elhinni.

ANNAMARI De miért éppen ma!?

VANCSURA Azt én döntöm el, szabadon, mint önálló bírósági végrehajtó, hogy kinél mikor. Ne tessék nekem mondani, hogy nem tetszett erre számítani. Csak feltűnt a nélinek, hogy levonnak a nyugdíjából?!

ANNAMARI Nem vettem észre.

VANCSURA A legalacsonyabb öregségi nyugdíj mentes, afölött letiltanak, ugye, egy adósságnál 33%-ig, aztán többnél 50%-ig... És itt több van, az Elmü is, tessék nézni, meg a Díjbeszedő Rt.

ANNAMARI Nekem özvegyi nyugdíjam van... Annyit kapok, mint régen.

VANCSURA Akkor a nélinek a legalacsonyabb öregségi alatt van, vagyis most az 13 ezer... Hát van ilyen... Attól még nekem foglalnom kell. A nyugdíjasok mind melóznak feketén, az ilyen özvegy doktornék például jósolni szoktak, ha még eddig nem tetszett, hát tudom ajánlani. Na akkor most tessék nyugodtan létezni, mintha itt se lennék, az idő pénz, tetszik tudni. És az nem jó, ha az adós akadályozza a foglaló munkáját. Annak, ugye, következményei vannak, jogi meg minden. Ugye, ha fizetni tetszett volna, ez az egész nincs. De hát. Viszont még meg lehet gondolni, ha megvan ez a mennyi, ez a 44 ezer, akkor én adok egy nyugtát és kalap. És ha kételkedni tetszik, hogy én, az én vagyok, akkor be tetszik telefonálni, hogy így meg így néz ki, és akkor ők bent megmondják, hogy az bizony tényleg én vagyok. Telefon van? Vagy ki lett kapcsolva?

ANNAMARI Azt fizetem, az nincs kikapcsolva.

VANCSURA Mert van nálam ilyen mobil, bunkófon. *(Nevet)* És azon is lehet hívást eszközölni. Az adós költségére persze. Végrehajtási kifogást is lehet ellenem tenni, azt majd nem mindig szoktak, csak hát hiába, én törvényesen működök.

ANNAMARI Meddig tart egy ilyen becslés?

VANCSURA Attól függ, ugye, csókolom. *(Körülnéz)* Na de ezekből ki fog jönni. Ez a gyakorlatból van, tetszik érteni. Majd megnézem például azt a pianínót, az már önmagá-

ban valamennyi... Ez a csillár, ez is lehet mennyi, három-négyezer... Ebben mi van, gyertyák? Hogyhogy gyertyák?

ANNAMARI Valamivel muszáj világitanom.

VANCSURA Na de gyertyával a huszadik század végén!? És az ott micsoda, petróleumlámpa?

ANNAMARI Az.

VANCSURA Na de minek, kezicsókolom!?

ANNAMARI Mert kikapcsolták a villanyt...

VANCSURA De hát attól még! Kezicsókolom! Hát olyat nem tetszett hallani, hogy lopni az áramot?!

ANNAMARI Hallottam.

VANCSURA Hát akkor?!

ANNAMARI Amikor kikapcsolták, felajánlották, hogy ők maguk feketén rögtön visszakötik... miután leplombálták az órát... a gázosok szintén...

VANCSURA Hát akkor?! Mért, túl sokat kértek?

ANNAMARI Nem kértek túl sokat... De én nem.

VANCSURA Na de hát, kezicsókolom, jobb így, hogy gyertyával kell vacakolni?

ANNAMARI Jobb. Azt nem tudják kikapcsolni.

VANCSURA De viszont le lehet foglalni, a csillárral együtt.

Csend

Jó, hát nem az én dolgom... De akkor se mosogép, se frizsider!...

ANNAMARI Mosógépem sose volt, a frizsidert elajándékoztam.

VANCSURA És a tévé?!

ANNAMARI Nincsen tévém. Nem jó az, kedvesem, ha mindene megvan az embernek. Akkor nem tartja össze semmi. Valahányszor jó sorom volt, csak őrjöntem unalmamban, és megőrjítettem magam körül mindenkit.

VANCSURA Na ne tessék itt nekem. Minden nyugdíjas a tévét bámulja egész nap. El van az dugva.

ANNAMARI Nem hiszem, hogy a maga felhatalmazása gyanúsítgatásra is szólna, uram.

VANCSURA Mi?

ANNAMARI Gyorsan becsülje föl, és hordja el magát.

VANCSURA Én udvariasan, kezicsókolom, úgyhogy én erre nem szolgáltam rá. (*Kotórászik a táskájában, elővesz valami papírt*) Itt az van, hogy bankszámla vagy takarékbetétkönyv nem lett megállapítva.

ANNAMARI Nem lett megállapítva...

VANCSURA De, ugye, nekünk jogunk van, hogy a matracba meg akárhova rejtett készpénzt is lefoglaljuk a tartozás fejében.

Kis csönd

A végrehajtó jogosult. Viszont a személyi motozás tilos. Tetszik engem érteni? (*Kis csönd, Vancsura sóhajt*) Nem tetszik valami nagyon értelmes néni lenni... Egy özvegy doktorné!... Kárpótlási jegy is jó...

ANNAMARI Nincs. Kárpótlás!... Undorító!

VANCSURA Néni kérem, én elkezdem itt a bútorokkal, addig a néni kimegy... Haris-

nyába könnyen be lehet dugni, és én nem veszem észre, mert én piszmozok itten... Sose fogom megtudni, mennyi készpénz lett eltitkolva... Tetszik engem érteni?

Csend

Mi emberségesen szoktunk, én meg aztán pláne, hát hogy magyarázzam meg jobban!! ANNAMARI Maga ne kiabáljon, ez az én lakásom! Végezze a dolgát, és aztán takarodjék! VANCSTURA Na jó, hát ilyen hangon is lehet, én azt hittem, a néni egy nem hülye néni, egy özvegy doktorné, de tudok én másképp is, aztán lehet fellebbezgetni évekig! Annak nincs halasztó hatálya! Tetszik tudni, mi az?!

ANNAMARI Én a maguk bükkfanyelvét jobban ismerem, mint maga. Végezze már a dolgát, mire vár?!

VANCSTURA Tessék nézni... egy szék marad, egy asztal marad... egy huszonötös égő marad... Ezért is hiba, hogy nem tetszik lopni az áramot... Marad véletlenül két szék, például, véletlenül... És lehet mondani, hogy a foglalás után tetszett venni... Ha nagyon tetszik ragaszkodni mondjuk a pianínóhoz, mert azon tetszett a néninek klimpírozni kislánykorában, akkor én mondjuk észre se veszem, hogy van ott egy pianínó...

ANNAMARI Foglalja le szépen a pianínót, oda is láncolhatja a kályhához.

VANCSTURA Jó, hát ha a néni ilyen...

Annamari nevet

Most mit tetszik vihogni?! Ahol én megjelenek, ott nem vihognak, ott siránkoznak, ott könnyörögnek!

ANNAMARI Nahát, én ezt el fogom mesélni! *(Nevet)*

VANCSTURA Följelenteni, azt lehet. Csak ne nagyon tessék reménykedni.

ANNAMARI Följelenteni, én, magát? Jóember, hova gondol! – Na mit szólna egy jó erős kávéhoz?

VANCSTURA Kérem? – Jó, hát lehet... Csak ne tessék azt képzelni, hogy valami mérget tetszik beletenni...

ANNAMARI *(hahotázik)* Mérget! Huhú! *(Leül az egyik fotelba, keresztbe teszi a lábát, nevet)* Ha megengedi, édes fiam...

Vancstura zavartan nézi, csönd

Ez egy jó nap...

Csend

VANCSTURA Tessék ide figyelni... Tessék előszedni a tévét, és akkor még valamit foglalok, és ennyi volt. Na?

ANNAMARI Aha.

VANCSTURA Na.

Csend

Nekem jó a modorom, jobb is a hatásfokom. Küldhetek olyan palit, aki olcsón átköti a villanyt, és a plombának kutya baja se lesz. És akkor a néni előszedheti a tévét a pincéből, és tetszik bámulni, amíg el nem viszik. És majd vehet a néni használtan egy másikat.

ANNAMARI Édes gyermekem, nekem nincs tévém. Régen persze volt, némelyik férjem nézte, de amióta véglegesen özvegy vagyok, nincs. Elajándékoztam. Színes volt, nagyképernyős, távirányítós... És akkor még volt áramom... (*Rágyújt*) Gyermekem, maga nem dohányzik?

VANCSURA De. (*Zavartan áll*)

ANNAMARI Ha nem kér kávé, van whisky, konyak... a legjobb márkák... Vagy azt is le lehet foglalni? Majd maga előtt bontom fel az üveget, hogy lássa, nem töltök bele semmit, jó, kicsi fiam?

VANCSURA Nem, én... Munkaidőben, ugye... Úgyhogy nem...

Csöngetnek. Annamari felpattan, kisiert. Vancsura zavartan áll. Kint ajtónyitás hangja

ANNAMARI (*hangja*) Ja, csak maga az...

HANG Kezicsókolom... Köszönöm... Csókolom!

Annamari bejön, kezében egy levél

ANNAMARI A postás. (*Megnézi a borítékot*) Írt az unokám! Boldog nap! Én ugyan megírtam neki, hogy írjon angolul vagy franciául, de ő inkább kínlódik a magyarral, pedig magyarul sose tanult írni... Én is írok neki angolul, franciául, hogy gyakoroljam, de általában nem küldöm el neki, minek terheljem egy vénlány sirámaival?... Honnan a csudából írt most? Kanadából? Hogy kerül ő Kanadába? (*Leül a zongoraszékre, kezdi felbontani a levelet*) A legutóbb Venezuelából írt... Hogyhogy most Kanadából?! Azok odaát mind lököttek, a gyökereiket keresik, a boldogtalanok... – Nézze, ezt a kisorádiót is tőle kaptam, elemes, de világvevő... kilenc éve, és remekül szól most is!

VANCSURA (*odanéz a pianínón levő kisorádióra*) Háromszáz forint. – Ha a néni fölemelné végre a fenekét, akkor én most felbecsülném a zongoraszéket, nekem drága az időm.

Annamari feláll, a levelet felbontatlanul a pianínóra teszi

Nyikorog, a lakkozása lepattogzott, az illesztések lötyögnek... százötven forint, és akkor jólelkű voltam...

ANNAMARI Nagylelkű, kisfiam. Azt úgy mondják magyarul.

VANCSURA Van énnekem szakvizsgám. (*Valamit följegyez, majd a könyvespolchoz lép*) Ezek itten micsodák?

ANNAMARI Könyvek, kisfiam.

VANCSURA De milyen könyvek?

ANNAMARI Azok ott latin nyelvűek, a görögök kissé jobbra találhatók...

VANCSURA Na, ezek nem érnek semmit.

ANNAMARI Nem?

VANCSURA Ki vesz ma könyvet? A könyvtáraknak nincs rá pénzük, és raktározni se bírnak. Tessék nézni, ez az összes könyv itten lehet úgy néhány mázsa... be tudom számítani hulladékpapír-áron, ha tetszik akarni... (*Valamit följegyez, továbblép*)

ANNAMARI Csak nem akarja lefoglalni a könyveimet?!

VANCSURA Azok is érnek valamennyit, talán két-háromezer forintot is, ennyi könyv...

ANNAMARI Foglaljon le mást, csak a könyveket ne!

VANCSURA Na, szóval most rátapintottunk valami lényegre, ugye. Én igazán a legjobb akarattal, emberségesen, és akkor a néni azon a hangon! Hát mi a fenét foglaljak le én itt? Ez a két fotel... (*Próbálgatja a fotelokat*) A rugók kiállnak, a huzat kidörzsölve, lyukhiányos, ugye, és a lábak lötyögnek, a karfa lötyög, minden lötyög... Darabját becsúszom 600 forinttal, és akkor még állati jólelkű voltam... Ez az asztal, ez 100 forint, csókolom... Hát így nehezen lesz ki a 44 ezer, úgyhogy sajnós a könyveket is be muszáj számítani.

ANNAMARI Francia, német, olasz, angol első kiadások, némelyik tizenhetedik–tizennyolcadik századi! Több milliót ér ez a könyvtár!

VANCSURA A Lajtán túl, kezicsókolom, de nem itt. Tetszett volna odaszületni a néni-
nek. A gyűjtők rég disszidáltak, vagy átálltak minden másra, csókolom, a könyvnél még az alpakka is jobb. Ha több milliót érnek ezek itten, akkor mért nem tetszett eladni kettőt-hármat, és törleszteni az adósságot? Na? Ez egy kérdés a nénihez.

ANNAMARI Vigye a pianínót, akármit, csak a könyveket ne!

VANCSURA Hát nem tetszik felfogni a néni-
nek? Itt marad, amíg árverésre kerül a sor, hát nem mondtam már? Mondtam!...

ANNAMARI Nézze meg a díványt, még az első férjem csináltatta! Mahagóni!

VANCSURA Én szívesen megnézem azt a díványt, de, ugye, a néni-
nek másik fekhelye nincsen... és akkor énnekem hivatalosan ezt a díványt nem kell megnézni, mert egy ágy, az a törvény szerint marad. Tetszik engem érteni?

ANNAMARI Én lemondok róla. Egy ilyen ma százezerért se lehet kapni!

VANCSURA Azt nem a néni mondja meg, mert a néni nem egy szakértő. És lemondani nem lehet a fekhelyről, ha csak az az egy van belőle, mert a törvény emberséges, tetszik érteni? De az ezüst étkészletek meg ilyenek, azok becslésre kerülnek. Csak ólomkristály vázával ne tessék jönni, mert az ki van menve a divatból.

ANNAMARI Ki van menve?

VANCSURA Mondom, hogy ki van menve.

ANNAMARI (*nevet*) Ki van menve!

VANCSURA Nem tetszik felfogni? Ki van menve!

ANNAMARI Értem én, ki van menve! (*Nebet*)

Kis csönd. Vancsura a falakat tanulmányozza

Maga a falakat is felméri?

VANCSURA Neeem, kezicsókolom, csak szokták, hogy a képeket leveszik, eldugják, ugye, főleg az ilyen özvegy doktornék, de a helye az ott marad, azt a szem látja...

Csöngetnek

ANNAMARI Én most ki vagyok menve... (*Kimegy*)

2. jelenet

Ajtónyitás hangja. Vancsura a falakat tanulmányozza

ANNAMARI (*hangja*) Na végre! A többiek?

FRÍDHOF (*hangja*) Azt hittük, már itt vannak...

ZOLTÁNYFFY (*hangja*) Csókolom, drága Annamari... Nahát, maga milyen fess!

ANNAMARI (*hangja*) Mért, mit várt?

ZOLTÁNYFFY (*hangja*) Ezt vártam, drága Annamari! Pont ezt vártam, de mégis le vagyok nyűgözve! Valóság és képzelet! Ég és föld, ahol a föld a menny!

Bejön Annamari, Frídhof, Zoltánffy, megállnak az ajtóban. Frídhof is, Zoltánffy is 82-83 éves, mindketten sötét öltönyben, fehér ingben, mellényben, nyakkendőben, sötét cipőben vannak, nagyon elegánsak. Frídhof kezében orvosi táska meg egy másik táska

ANNAMARI Ez a fiatalember végrehajtó, mondtam neki, hogy ma nem alkalmas, de nem tágitott... Hátha gyorsan végez.

ZOLTÁNYFFY Ó, az ördögbe! Hát hogyhogy?! Drága Annamari, ha tegnap erről minket felvilágosít!

ANNAMARI Nem tudtam, hogy ma jön. Azt se tudtam, hogy valaha foglalni fognak nálam.

VANCSURA Kidobálja a hivatalos értesítéseket, meg se nézi, mi van bennük, ő mondta.

ANNAMARI Édes fiam, én csak a privát leveleket veszem át, azokból is főleg a szerelmes leveleket. A többinek nincs értelme.

FRÍDHOF Jó napot, fiatalember.

VANCSURA Napot.

Csend

FRÍDHOF (*örömmel*) Zoltánffy, akkor ez ma tárgytalan.

ZOLTÁNYFFY Mondja, maga hatósági ember... mennyi időt vesz igénybe a maga itteni ténykedése?

VANCSURA Hát azt előre ugye nem lehet tudni...

FRÍDHOF Annamari, mennyi a tartozásod?

VANCSURA Negyvennégyezer forint, itt van, a végzés, tetszik tudni a bácsiknak, mi az a bírósági végzés?

Kis csönd

ZOLTÁNYFFY (*Frídhofra néz*) Negyvennégyezer?

FRÍDHOF (*körülnéz*) Te Annamari... van neked egyáltalán áramod?

ANNAMARI Áramom, az nincs nekem.

FRÍDHOF Míóta?!

ANNAMARI Egy ideje.

FRÍDHOF De mért nem szóltál, az ég áldjon meg!

ZOLTÁNYFFY Összedobtuk volna, drága Annamari, miért nem szólt?!

ANNAMARI Nem hiányzik.

VANCURA Azt mondja a néni, még tévéje sincs... És ezt én higgyem el.

ZOLTÁNYFY Néni? Ki az?

VANCURA Hát a néni.

ZOLTÁNYFY Mit mond, maga hivatalos ember?

VANCURA Kérem?

ZOLTÁNYFY Néni?!

FRÍDHOF Zoltánffy, moderáld magad.

ZOLTÁNYFY Néni!? Tudja, ki ez az asszony?! Tudja? Nem tudja! Ez az asszony Magyarország leggyönyörűbb asszonya!

VANCURA *(röhög)* Hát ahogy így elnézem...

ZOLTÁNYFY Milyen hangot használ maga?!

FRÍDHOF Zoltánffy!

ZOLTÁNYFY Ó, ha lenne kardom!

FRÍDHOF Zoltánffy!

Csönd

VANCURA Mit mond, fater?

FRÍDHOF Fiatalember! Mi nem tudtuk, hogy Annamarinak tartozása van... De összedobjuk...

ANNAMARI Eszetekbe ne jusson!

FRÍDHOF De hát kikapcsolták nálad az áramot!

ANNAMARI Fizettem, amíg annyira fel nem emelték, hogy úgy döntöttem, nem fizetem többé. Ez elvi kérdés. A közös költséget sem fizetem, a közös képviselő erőszakos, sumák állat, egy tipikus nyilas-bolsi, elsikkasztja a felújítási alapot... De a banknak a részleteket törlesztem, nehogy már elvegyék a lakást, mert a kölcsönnel jelzálogot szereztek rá... és a telefont is fizetem... Arra szükségem van... Nehogy összedobjátok azt a nyavalyás negyvennégyezret! Hajtsanak végre, kit érdekel! Csak a könyveimet ne vigyék el.

FRÍDHOF Gyertya a csillárban...

ZOLTÁNYFY Petróleumlámpa!

ANNAMARI Eleinte nem tudtam, hol lehet petróleumot szerezni, de most már tudom.

ZOLTÁNYFY Az bűdös.

ANNAMARI A háborúban is azzal világítottunk, '56-ban is...

ZOLTÁNYFY Akkor is bűdös volt.

ANNAMARI Mit isztok?

FRÍDHOF Semmit.

ANNAMARI Hozattam whiskyt, konyakot – a legjobbat...

FRÍDHOF Most nem iszunk.

ZOLTÁNYFY Nem iszunk.

VANCURA Én nem értem a nénit, drága italokat vesz, és közben nem fizet!

ZOLTÁNYFY Kálmánék még nem jöttek?

ANNAMARI Nem.

ZOLTÁNYFY Csak nem fognak késni?

ANNAMARI Egyáltalán, mi ez az egész?

FRÍDHOF Figyeljen ide, fiatalember. Most nincs nálunk annyi pénz, de estére biztosan lesz.

ANNAMARI Frídhof! Megmondtam, hogy nem fizetek! Ez elvi kérdés! És ti sem fogtok helyettem fizetni!

ZOLTÁNYFY Frídhof, szerintem tiszteletben kell tartanunk Annamari méltóságát.

FRÍDHOF Annamari, adj egy cigarettát. Leszoktam hat éve, úgyhogy nincs nálam...

Annamari cigarettával kínálja, Frídhof rágyújt. Csönd

ANNAMARI Fiatalember, igyekezzék.

ZOLTÁNYFY Mit fürkészi a falakat, handlél úr? Széfet keres?

ANNAMARI Az értékes festmények helyét keresi...

VANCSURA Én nem vagyok handlél!

ZOLTÁNYFY Bocsánat. Akkor vigéc.

VANCSURA Hogy mi?

ZOLTÁNYFY Vigéc.

VANCSURA Az mi?

ZOLTÁNYFY Az olyan, mint a handlél, csak pont magára hasonlít.

FRÍDHOF Hagyd békén, elég bajt csináltál már.

ZOLTÁNYFY Frídhof, vond vissza.

FRÍDHOF Jó, visszavonom.

ANNAMARI Mi bajotok van nektek?

FRÍDHOF Fiatalember, a vigéc kereskedő, tudja, az utcán árult, be-becsöngetett a lakásokba, a járókelőket németül köszöntötte hajdanán, ilyesformán: Wie geht's Ihnen, vagyis: Hogy van; innét ragadt rá a név...

ZOLTÁNYFY Csak nem fogsz ennek németleckét adni?

FRÍDHOF Jó, nem fogok. *(Idegesen szívja a cigarettát)*

ZOLTÁNYFY Frídhof, figyelem: Honderű!

Annamari és Frídhof elneveti magát, aztán Zoltánffy is nagyot nevet

VANCSURA Maguk rajtam röhögnek?

ZOLTÁNYFY Vigéc urat úgy hívják, hogy Honderű?

VANCSURA Honderű? Nem úgy hívnak...

ZOLTÁNYFY Akkor miből következett arra, hogy magán nevtünk?

VANCSURA Mi az, hogy Honderű?

ZOLTÁNYFY Frídhof, ez az állami ember nem tudja, mi az, hogy Honderű.

FRÍDHOF Volt egy magyar gróf, kedves fiatalember, Széchenyi István nevezetű, és ő a múlt század közepi Pest-Budát szerette volna Honderűnek elnevezni...

ZOLTÁNYFY Csak aztán felhívták a figyelmét... *(Nevet)*

FRÍDHOF Ez a szó franciául úgy hangzik, hogy „az utca szégyene”, *honte de rue*, úgyhogy Széchenyi gróf elállt az ötlettől, így lett a város neve Budapest.

Csönd

VANCSURA Mi olyan röhejes akkor?

Annamari, Frídhof, Zoltánffy nevet

Nem lesz jó, ha a munkámat akadályozzák. Az ennek a legszebb magyar néninek baromira nem lesz jó.

ZOLTÁNYFY Jól hallok, Frídhof, amit hallok, azzal a maradék fél fülemmel?

FRÍDHOF Fiatalember. Felteszem, maga most mint becsüs működik, és aztán felvesz egy jegyzőkönyvet. Hát vegye fel. Aztán mi a pénzt elvisszük a megfelelő helyre, hiába tiltakozik Annamari, és árverés már nem lesz.

ANNAMARI Én ezt a nyavalyás negyvennégyezret ki tudnám fizetni. Az unokám évek óta havi száz márkát küld nekem, és én abból nem költöttem el egyetlen fillért sem.

FRÍDHOF Hány éve küldi az unokád?

ANNAMARI '88-ban járt Magyarországon először és utoljára, úgyhogy azóta.

FRÍDHOF Kilenc éve?

ANNAMARI Kilenc éve.

VANCSURA De hát az egy csomó pénz! Kamattal együtt, tessék várni...

ANNAMARI Csak nem képzeli, hogy bankba teszem?

VANCSURA Mért nem?

ANNAMARI Egy ilyen országban?!

ZOLTÁNYFY Handlé úr csak nem bankban tartja a megtakarított pénzcsekjéjét?!

VANCSURA Persze hogy bankban...

ZOLTÁNYFY O, sancta simplicitas! Itt nemzedék nemzedéktől soha nem tanul! Á, a boldogtalan handlé úr még nem tudja, milyen országban él. De megnyugtathatom, majd megtudja egyszer. Garantálom a handlé úrnak, lesz itt még államosítás, lesz itt még társbérlet, lesz kenyérjegy meg internálás meg román–szerb megszállás...

VANCSURA De hát az kamatos kamattal sokkal több lenne mára!... *(Számológépet vesz elő)* Így csak a csúszo leértékelést tetszik kivédeni... *(Ütögeti a gépecskét)* 10 800 márka! Több mint egymillió forint! Tessék várni, kiszámolom... csak az évi kamatokból meg lenne a néni havi rezsije, villannyal, gázzal együtt... körülbelül havi 12 ezer, csak a kamatokból!!!!

ANNAMARI Több. Havi 18 ezer, ha lekötném...

VANCSURA De hát akkor mi ez a 44 ezer a néninek?! És ha itt van elrejtve, akkor át tetszik nekem adni 410 márkát körülbelül, de pontosan is kiszámolhatom, és akkor nem kell foglalni!

ANNAMARI Ahhoz a pénzhez én nem nyúlok, azt nem én kerestem, abból lesz az unokám hozománya. Éppolyan hebrencs lány, mint én voltam, ami pénze van, azt elszórja. Kivéve ezt a havi száz márkát. Én vagyok a bankja. Kamatot nem tudok felszámolni neki, de majd így is vehet belőle egy szép kelengyét.

VANCSURA Hát én ezt nem értem...

ZOLTÁNYFY Frídhof, Annamarinak igazsága vagyon. Nem fizetünk helyette. Szép ez a csillár, így tele gyertyával, nekem tetszik. És a petróleum illata is tetszik. Otthonos. A háborúra emlékeztet, a nagy orosz télre emlékeztet, a mínusz húszfokos áldott fedezékre emlékeztet, mikor odakint mínusz negyven volt, az ötvenes évekre emlékeztet, a kitelepítésre emlékeztet, kifejezetten heimlich. Meleg érzés támad tőle az embernek a szíve tájékán.

FRÍDHOF Mégis költőnek kellett volna menned, Zoltánffy. – Annamari, adjál még egy cigarettát. *(Mégkapja, rágyújt)*

VANCSURA Mondja, fater, akkor én most foglaljak vagy ne foglaljak?

ZOLTÁNYFY Ha én vagyok a fater, handlé úr, akkor foglaljon.

VANCSURA Nem vagyok handlé.

ZOLTÁNYFFY Akkor vigéc. Végezze a kötelességét, vigéc úr.

Vancsura gyanakodva néz rájuk, aztán a pianínóhoz megy, nézegeti

ANNAMARI Üljetek le, fiúk. Tényleg nem isztok?

FRÍDHOF Most nem.

ZOLTÁNYFFY Egy kávét azért szabad, nem?

FRÍDHOF Csak ne legyen túl erős. – Úgyis fel fog menni a vérnyomásod, nehogy aztán agyvérzést kapjál itt nekem.

ANNAMARI Gyöngé kávét csináljak?

ZOLTÁNYFFY Gyöngé kávét kérünk, nagyságos asszonyom.

ANNAMARI Frídhof, mi ez a vérnyomás?

FRÍDHOF Ha a fiatalember végez...

ANNAMARI Ti tudjátok. Mindig örültek voltatok.

ZOLTÁNYFFY Ezért vagyunk olyan helyesek.

Annamari kimegy. Frídhof és Zoltánffy leül a két fotelba, némán nézik Vancsura ténykedését

3. jelenet

ZOLTÁNYFFY Rég itt kéne lenniük. A Kálmán nem szokott késni. Idióta, de késni nem szokott.

FRÍDHOF Jobb lenne, ha el se jönnének.

ZOLTÁNYFFY Frídhof, ez kérlek nem volt ausgetippelt lovagias megnyilatkozás.

Frídhof hallgat

Na és hogy vagytok? A fiad?

FRÍDHOF Jövőre fog érettségizni.

ZOLTÁNYFFY Kedves nejed?

FRÍDHOF Könyvelői tanfolyamra jár... utánam nem sok özvegyi nyugdíjat fog kapni, legyen egy jó szakma a kezében.

ZOLTÁNYFFY Hány éves is most?

FRÍDHOF Negyvenhét.

ZOLTÁNYFFY Már ilyen öreg?! Amikor te száznyolcvanhárom éves leszel, ő száznegyvenhét... egy vén banya! Ideje lecserélned egy fiatalabbra.

FRÍDHOF Nekem is eszembe jutott.

ZOLTÁNYFFY Na és megcsal?

FRÍDHOF Ha van esze!? Okos nő. Nem mindegy? Szeret.

ZOLTÁNYFFY A kóros beképzeltségen kívül mid van még neked, Alzheimer-kórod?

FRÍDHOF Á, csak reuma, meszesedés, hallásromlás, gerincsérv, érszűkület, cukorbetegség, na meg gyógyíthatatlanul progrediáló kopaszodás... Hát neked?

ZOLTÁNYFFY Ennekem, kérlek? Hát a süketség... a vakság... Meg ez, meg az... Te írtál föl nekem tegnap millió gyógyszer, nem? Nem is emlékszel rá? Senilitas delectat...

Frídhof nevet

Már csak három perc alatt úszom a százat...

FRÍDHOF Gyorson?

ZOLTÁNYFFY Háton. A gerincem miatt. És már csak egy kilométert futok másodnaponta... A tenisz még menne, de hát a partnerek... Se szó, se beszéd, egyik hétről a másikra kinyíffannak... Evezni is csak módjával, a hályogműtétem óta...

FRÍDHOF (*bólogat*) Hályogműtét után gyakori a retinaleválás. Kirándulni jársz még?

ZOLTÁNYFFY Turisztikázom, kérlek, havonta egyszer. Kimegyünk a hegyekbe a fiatalokkal, és begyűjtjük a szemetet.

FRÍDHOF Fölszeditek az egyik csúcson, és lerakjátok a másikon...

ZOLTÁNYFFY (*nevet*) Hát igen, elég sziszifuszi...

FRÍDHOF Feljőhetnél egyszer...

ZOLTÁNYFFY Te is eljőhetnél... A nejedet ne hozzad, mert elcsábitom... Bár egy kicsit öregecske...

Vancsura a fésülködőasztalnál az öregekre figyel, vigyorog

Maga mit bámul, handlé úr?

Vancsura a fésülködőasztal felé fordul, a fiókjait húzogatja

VANCSURA (*mormol*) Lötyög a gombja...

FRÍDHOF Zoltánffy... Nekem ez a dolog nem tetszik. Ezt már tegnap is mondtam.

ZOLTÁNYFFY Emlékszem, kérlek, hogy mondtad. *Nekem* jó a memóriám. Fel tudom mondani az összes Cicero-beszédet. Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra... Quamdiu furor iste tuus nos eludet...

FRÍDHOF Ne!

ZOLTÁNYFFY Akkor alea iacta est.

FRÍDHOF Meg vagytok ti örülve. Azt reméltem, mára elmúlik a dühöd...

ZOLTÁNYFFY Negyven éve azt tanácsoltad, hogy vigyázzak, mert kolerikus alkat vagyok. Én vigyáztam, és nem is kaptam agyvérzést. Infarktust is mindössze kettőt, és egyik se volt hátsó fal. Arról nem tehetek, hogy kilyukadt a dobhártyám, és leszakadt a retina, és forrasztópákával kellett visszaszögecselni. Azok nem pszichoszomatikus dolgok.

FRÍDHOF Minden pszichoszomatikus. A halál is.

ZOLTÁNYFFY Mit hallok!

FRÍDHOF Meghal a pszichéd is, meg a szómád is, ráadásul egyszerre. Ha ez nem pszichoszomatikus, akkor semmi sem az.

ZOLTÁNYFFY (*nevet*) Frídhof, te hülye vagy. (*Vancsurához*) Mondtam már, handlé úr, hogy ne bámuljon, hanem végezze a dolgát!

VANCSURA A bácsinak orvosnak tetszik lenni?

ZOLTÁNYFFY Hallod ezt a tősgyökeres szózatot, Frídhof?

FRÍDHOF Igen, orvos vagyok.

VANCSURA Én mondok a doktor úrnak valamit. Itt van ez a fésülködőasztal, például. Én ezt felbecsülöm, rendes áron. Mondjuk... húszezerért. Meg itt van a pianínó, nem egy márkás darab, de az legyen huszonnégy. Mi? És a doktor úr leperkál nekem negyvennégyezret, mi az egy doktor úrnak, és akkor kalap. A néni kap egy foglalási jegyzőkönyvet, ő azt hiszi, le van foglalva, de mert a doktor úr kifizette, sose jönnek érte a szállítók... És kész vagyunk. Én ugye megkapnám a bruttóból a százalékot, hivata-

losan. Tehát én marha rosszul járok ezzel, amit mondok... De én egy emberséges pali vagyok. Ha a néni nem akarja, akkor amíg kint van, csak tessék sietni. Tőlem nem tudja meg. Én kiállítom a jegyzőkönyvet, és a néni aláírja, és kalap. Nekem még van tizenöt ügyem mára, én nem érek rá gatyázni.

Csend

ZOLTÁNYFFY Hallod ezt, Frídhof? Még egy lovagias ügy!

Csend

FRÍDHOF Honderű.

Zoltánffy nevet. Csend

VANCSURA Maga mit röhög? Rajtam röhög?

ZOLTÁNYFFY Ó, dehogy, handlé úr. Maga nem tudhatja, hogy a doktor úr egykor szegénységi fogadalmat tett... a doktor úrnak sose volt egy fillérje se... és nemcsak szegénységi fogadalmat tett, hanem szüzességi fogadalmat is, és be is tartotta harminc évig...

FRÍDHOF *(élesen)* Zoltánffy!

Csend

ZOLTÁNYFFY Bocsánatot kérek. Hülye állat vagyok. – Maga végezze a dolgát, handlé úr, amíg szépen mondom!

VANCSURA Szép kis rokonok maguk!

FRÍDHOF Nem vagyunk mi testvérek!

VANCSURA A néni rokonai, nem?

ZOLTÁNYFFY Annál mi sokkal többek vagyunk. A barátai vagyunk!

Vancsura a fejét csóválja, visszafordul a fésülködőasztal felé

FRÍDHOF Hova rakta Annamari a cigarettát?

ZOLTÁNYFFY A dohányzás, kérlek, árt az egészségnek.

FRÍDHOF Most hallom először.

Vancsura a csillárt kezdi tanulmányozni

ZOLTÁNYFFY Nem hiszem, hogy Annamarinak lenne megfelelő magasságú létrája... De mi majd bakot tartunk a vigéc úrnak, hogy közelebbről felbecsülhesse a gyertyák állagát, hőértékét és miegymását, már ami a gyertyáknak általánosan szokott lenni.

VANCSURA Nincs neki létrája? Akkor hogy bírta meggyújtani?

ZOLTÁNYFFY Tudja, régen az operaházakban hatalmas, több száz karú gyertyás csillárokkal világítottak. Azokat is meg kellett gyújtani valahogy. És elmés emberek kitalálták, hogy egy emelő segítségével a csillárt fel lehet kurblizni a mennyezetre, és le lehet kurblizni a földszintre. Érti? Magának csak a kurbli kell megtalálnia, vigéc úr.

VANCSURA Kurbli?

FRÍDHOF El van rejtve valahol a falban.

VANCSURA A kurbli?

FRÍDHOF A kurbli, természetesen. Az ilyen kurbli sok százezret ér, mert ritkaság.

*Csend. Frídhof és Zoltánffy igen komolyan néz Vancsurára, aki nem tudja, higgyen-e nekik.
Csend*

ZOLTÁNYFY (*komolyan*) Honderű.

FRÍDHOF (*komolyan*) Honderű.

VANCSURA (*kifakad*) Mi az isten az a honderű?

ZOLTÁNYFY Már mondtuk, handlé úr: Budapest neve, másképpen.

Csend

FRÍDHOF Te Zoltánffy, az valóban érdekes kérdés, mennyit ér az a fészülködőasztal.
Nem?

ZOLTÁNYFY Mire célzol, Frídhof?

FRÍDHOF Szerintem a fiatalember nem mondott tisztességtelen árat. A piacon, gondolom, megadnak érte vagy harmincezet.

VANCSURA Annyit nem, de huszonötöt igen... Nem vágom át magukat, tényleg!

FRÍDHOF (*nem figyel Vancsurára*) Csakhogy, mint tudjuk, a piaci érték sok szubjektív érték eredője. Objektív érték, nemdebar, nincs is. Mármost szerintem az a fészülködőasztal sokkal többet ér, mint húszezer forint...

VANCSURA Mondom, huszonötezret megér...

4. jelenet

Bejön Annamari, kezében tálca, azon kávé, csészék, poharak, megáll

FRÍDHOF Tekintve, hogy a fészülködőasztal Annamarié, legalább kétszázezret ér.

ZOLTÁNYFY Megér az négyszázezret is, éppen mivel Annamarié.

Annamari elmosolyodik

VANCSURA Na ne tessenek velem!...

FRÍDHOF A fiatalember nincs tisztában azzal, hogy valójában egyetlen átszellemítetlen tárgy sincs az ember környezetében.

ZOLTÁNYFY Fogalma sincs róla.

FRÍDHOF Fiatalember! Tartanak egy árverést mondjuk Londonban vagy New Yorkban, és a tárgyak között akad egy közönséges tonettszék, amely azonban valaha Benjaminó Giglié volt, vagy Toscaninié. Maga mennyire becsülné fel azt a széket?

VANCSURA Kicsodáké?

ZOLTÁNYFY Gigli. Toscanini.

VANCSURA Azok kicsodák?

ZOLTÁNYFY Honderű...

FRÍDHOF Mondjuk az a szék Michael Jacksoné. – A fiam szokta hallgatni, rémes. – Mennyire becsülné maga azt a széket?

VANCSURA Hát az egy vagyon lenne.

FRÍDHOF Na látja. Ez a fészülködőasztalka Annamarié. Elfogadom Zoltánffy úr becslését, hogy emiatt négyszázezer forintot ér. De az is lehet, hogy még ennél is többet.

ZOLTÁNFFY Megér az egy milliót is!

FRÍDHOF Reális. Akkor az a lötyögő fiókgomb a fészülködőasztalka egyik fiókján egymagában bőven fedezi Annamari tartozását. Nem nyilatkozhatom ugyan Annamari nevében, de szerintem belemegy, hogy maga azzal a lötyögő fiókgombbal a kezében diadalmasan távozzék, fiatalember.

Csönd. Vancsura értetlenül bámul. Annamari nevet, és az asztalkára teszi a tálcát

VANCSURA Most mit tetszik szólni!

ANNAMARI Ezek már csak ilyen lurkók, aranyom. – Magának is hoztam kávé, cukrot meg tejet maga tegyen bele. – Én már sokszor gondoltam, feladok egy hirdetést, hogy „zöldövezeti lakásomat csöndes környéken eladom”...

VANCSURA Zöldövezeti? Csöndes? Ebben a kerületben?

ANNAMARI *(feláll, elhúzza a függönyt)* Tekintse meg a kilátást, fiatalember.

Vancsura feláll, az ablakhoz megy, kinéz

Mit lát?

VANCSURA Hát egy tűzfalat. Ja hogy ezért kell nappal is világítani!

ANNAMARI Ide sose süt be a nap. Csak a cselédszobába, délután, félóra.

VANCSURA Cselédszoba is van?

ANNAMARI Ott halmoztam fel a hús kiló arany ékszert. – Ez volt a cselédtraktus, mielőtt leválasztották. Szemben volt egy üres telek, mert láncos bomba érte azt a házat, aztán a hetvenes években ideépítették az irodaházat, a tűzfala elvette a kilátást. Na, eltelt egy-két év, már kezdett mállani a vakolat az új tűzfalon, amikor észlelem, hogy a repedésekben fák kezdenek nőni... Ecetfák. Látja?

Vancsura bólint

Nyomorult kis ecetfák, igénytelenek – de a levelük zöld. Azóta megnőttek, és én az ecetfák lombjára látok. És amióta itt van a tűzfal, nem hallatszik be semmi, még a bűz se jön be. Csöndes, zöldövezeti a lakás, vagy nem?

Frídhof és Zoltánffy nevet. Töltenek a kávéból. Vancsura is az asztalkához megy, de a két fotel foglalt. Annamari a zongoraszéket az asztalkához húzza, leül. Vancsura áll

FRÍDHOF Az ecetfát is vegye leltárba, fiatalember.

ZOLTÁNFFY Bólogat, bólogat az ecetfa lombja...

VANCSURA *(mogorván)* Milyen vicceseknek tetszenek lenni.

ANNAMARI Nyáron, késő délelőtt fél órán át egészen különöse a fények – az ecetfák lombja olyankor halványlila. Gyönyörű. Főleg a vakolathibák rajzolatával mint háttérrel együtt. Azt a fél órát nyaranta sose mulasztom el. – Édes fiam, húzza ide azt a puffot, üljön már le, kihűl a kávéja!

Vancsura odahúzza a puffot, leül, tölt magának. Csönd

Képzeltétek, ez a kedves fiatalember azt hitte, mérget akarok tölteni a kávéjába...

Zoltánffy majd' megfullad a nevetéstől, Frídhof is cikákol egy kicsit, Vancsura sértetten hallgat

ZOLTÁNFFY Honderű! Honderű!

ANNAMARI Ugye megbocsátja? Figyelmeztettem magát, hogy el fogom mesélni...

ZOLTÁNFFY Drága Annamari, én mindig sejtettem, hogy magában egy Lucrezia Borgia rejlik... A szemének a babonás színe, az orrának a merész hajlása, a fülcimpájának a nemes íve mind-mind kékvérű Borgiára vall!

FRÍDHOF De pont kávéba?! Az fantáziátlan. Már megbocsáss, Annamari, de tőled eredetiséget vár az ember.

VANCSURA Mért, engem bottal, konyhakéssel, mankóval szoktak fogadni... pitbullt uszítanak rám... ez nem olyan nevetséges! Mikor én a munkámat végzem! De veszélyességi pótlékot, azt persze nem kapunk!

FRÍDHOF Tahókardia. A bunkokrácia foglalkozási betegsége.

ZOLTÁNFFY A bunkócskák, a drá-á-ágák.

Annamari és Zoltánffy nevet. Csöngetnek. Annamari feláll

ANNAMARI Na végre. *(Kimegy)*

VANCSURA Mi az, még jönnek? Olyan vén szivarok, mint maguk? A temetők meg üresek?

Kis csönd, Frídhof int Zoltánffynak, aki összeszorítja a száját

FRÍDHOF Olyanok jönnek. Még ketten.

ZOLTÁNFFY Minket az utolsó békeévben ütöttek össze, de már az első háborúba születünk bele... és azóta isten tudja, miért, de egyhuzamban élünk...

FRÍDHOF *(nevet)* Tudja, fiatalember, a praxisom legmélyebb tapasztalata, hogy öreg ember soká él.

Zoltánffy nevet

5. jelenet

Ajtónyitás hangja

PUKÁNSZKY *(hangja)* Itt vannak már?

ANNAMARI *(hangja)* Itt vannak.

PUKÁNSZKY *(hangja)* Szia.

ANNAMARI *(hangja)* Szia.

Bejön Annamari és Pukánszky, aki szintén 82-83 éves lehet, és ő is elegánsan van öltözve. Pukánszky egyik kezében hatalmas hajókoffer, de könnyedén hozza, másik kezében nagy csokor virág. Pukánszky megáll, leteszi a koffert

PUKÁNSZKY Helyettem kis virág...

ANNAMARI (*elveszi a virágot*) Timeo Danaos et dona ferentes...

Frídhof, Zoltánffy és Pukánszky nevet

PUKÁNSZKY Labor omnia vincit...

ANNAMARI Negyven éve nem vettél nekem virágot.

PUKÁNSZKY Már negyven éve? Milyen szemét vagyok. (*A többiekhez*) Szervusztok. Mi az, a Kálmán nincs itt?

FRÍDHOF Szervusz. Nincs itt. Úgy volt, hogy együtt jöttök, nem?

PUKÁNSZKY Úgy volt. Ott várom a sarkon egy órája. Azt hittem, elfelejtette, és rögtön idejött. A marha. Mindig egy marha volt... De akkor hol van?

FRÍDHOF Honnét tudjam?

PUKÁNSZKY Ez az ürge meg kicsoda?

FRÍDHOF Végrehajtó. Éppen foglal.

PUKÁNSZKY Épp ma?!

FRÍDHOF Épp ma. Úgyhogy én azt hiszem, a mai nap ezért nem is alkalmas...

PUKÁNSZKY Majd a végrehajtó szépen távozik. Frídhof, légy szíves, kérdezd meg Zoltánffytól, szerinte alkalmas-e.

Csend

Frídhof!

FRÍDHOF Zoltánffy, a Pukánszky azt kérdezi, szerinted ma alkalmas-e.

ZOLTÁNFFY Frídhof, mondd meg a Pukánszkyknak, hogy nekem alkalmas.

Csend

PUKÁNSZKY Frídhof!

FRÍDHOF Zoltánffy azt mondja, hogy neki alkalmas.

PUKÁNSZKY Nahát akkor. (*Leül Annamari helyére*)

ANNAMARI Mi az, ti nem vagytok beszélő viszonyban?

Csend

PUKÁNSZKY Hoznál nekem egy csészét?

ANNAMARI Máris ugrom, szívem. Szaladok, boldogságom.

Vancsura értetlenül bámul. Annamari kimegy. Csend

PUKÁNSZKY Ott várom a sarkon, tévedés kizárva, még ő kérte, hogy ott találkozzunk!...

ZOLTÁNFFY Frídhof, kérdezd meg a Pukánszkytól, hogy elhozta-e.

FRÍDHOF Pukánszky, a Zoltánffy azt kérdezi, hogy elhoztad-e.

PUKÁNSZKY Frídhof, mondd meg a Zoltánffynak, hogy elhoztam.

FRÍDHOF Azt mondja, hogy elhozta.

Csend. Annamari hozza a csészét meg egy vázát vízzel, benne a csokorral, leteszi a csészét az asztalra, a vázát a pianínóra állítja

PUKÁNSZKY Nálad nincs villany?
FRÍDHOF Se gáz, se villany. Kikapcsolták.
PUKÁNSZKY Akkor a kávé t mivel főzted?
ANNAMARI Spirituszkockával. Van egy hódolóm a boltban.
ZOLTÁNFY Ne tegyen féltékennyé, drága Annamari!

Annamari nevet. Pukánszky feláll, kifelé indul

Fridhof, kérdezd meg a Pukánszkyt, most hova megy.
FRÍDHOF Hova mégy, Pukánszky?
PUKÁNSZKY A konyhába hokedliért.
FRÍDHOF A konyhába megy hokedliért.
ZOLTÁNFY Mondd meg neki, hogy a csészét is behozhatta volna ő maga, micsoda do-
log Annamarit ugráltatni.
FRÍDHOF Azt mondja a Zoltánffy, a csészét is behozhattad volna, nem szép, hogy An-
namarit ugráltatod.
PUKÁNSZKY Mondd meg a Zoltánffynak, hogy ezt a kérdését a különleges körülmé-
nyekre való tekintettel válasz nélkül hagyom, különben a képére másznék. *(Kimegy)*
FRÍDHOF Erre nem hajlandó válaszolni.
ZOLTÁNFY Csak ennyit mondott?
FRÍDHOF Csak ennyit.

Csend

ANNAMARI *(leül a fotelba)* Mi ez, valami fogadalom, hogy csak tolmács útján érintkeznek
egymással?
ZOLTÁNFY Olyasmi...
ANNAMARI *(Vancsurához)* Ezek ilyen fiúk, tudja. Egyszer ők ketten elhatározták, hogy
azontúl magázódní fognak, és aki tévesztett, fizetett tíz pengőt.
ZOLTÁNFY Ötvenöt éve, és évekig tartott... Speciel én nyertem, legalább kétszáz pen-
gővel vertem a Pukánszkyt... bár akkor már millpengőben számoltunk...

Fridhof és Annamari nevet

FRÍDHOF Na és mit vettél rajta?
ZOLTÁNFY Semmit, kérlek, mert bejött a forint...

Annamari és Fridhof nevet. Bejön Pukánszky a hokedlivel, az asztalnál leteszi, ráül

VANCSURA A bácsik ilyen régen tetszik ismerni egymást?
FRÍDHOF Együtt jártunk gimnáziumba. Tízéves korunktól tizennyolc éves korunkig...
Az nagy idő... Főleg, ha bennlakásos... Gyerekkortól felnőttkorig... nyolc éven át közös
dormitóriumban...
PUKÁNSZKY Akkor egy tizennyolc éves ember felnőtt volt, nem úgy, mint ma...
ZOLTÁNFY Mi négyen maradtunk meg az osztályból.
PUKÁNSZKY Bambini di Budapest.
VANCSURA A néni is abba az osztályba járt?

Annamari, Frídhof, Pukánszky nevet

PUKÁNSZKY Honderű!

Erre még Zoltánffy is nevet

VANCSURA (*idegesen*) Ez is honderűzik!

FRÍDHOF Mi tiszta fiúosztályba jártunk... vagy hetven fiú...

VANCSURA Egy osztályban?

FRÍDHOF Egy osztályban. Akkoriban még nem kellett fegyelmeznünk a tanároknak...

Minden diák boldog volt, ha bekerülhetett...

PUKÁNSZKY Még csak az kellett volna, hogy lányok is járjanak! Tönkretették volna a színvonalat! Nekünk még paptanáraink voltak, szerzetesek!...

FRÍDHOF Szóval nem Annamari a negyedik, hanem a Kálmán, aki késik...

VANCSURA Melyik gimibe tetszettek járni?

FRÍDHOF A ciszterekhez. Később József Attila lett belőle, most megint Szent Imre, ha jól tudom...

ZOLTÁNFFY Mi voltunk a második legjobb gimnázium Budapesten! Rögtön a piaristák után! Tudja, ki mindenki járt oda? Például a Várkonyi Zoltán... felettünk járt pár évvel, minden ünnepségen ő szavalt, és nyolcadikos korában megnyerte az országos magyarversenyt... Utálta is az egész iskola...

PUKÁNSZKY Fridhof, mondd meg a Zoltánffynak, hogy csak második lett...

FRÍDHOF Csak második lett.

ZOLTÁNFFY Mindegy. Én felléptem vele, mi szindarabokban is játszottunk, meg operákban, a Rajeczky Benjamin tanította be... apród voltam...

PUKÁNSZKY Én is játszottam benne, én nyitottam ajtót a Várkonyinak!

VANCSURA Az kicsoda, akiről beszélni tetszik?

Csend

ANNAMARI Maga nem tudja, ki volt Várkonyi Zoltán?

VANCSURA Hát nem...

ANNAMARI Színész meg rendező...

Csend

ZOLTÁNFFY Tíz-egynéhány évvel utánunk odajárt a Latinovits, arról se hallott?

VANCSURA Az a színész, aki vonat alá ugrott.

FRÍDHOF Oda járt a Rösler Endre, az operaénekes... A Wehner Tibor, a zenész... a Walkó György, az irodalmár... a Lékai László, aki ma bíboros érsek...

PUKÁNSZKY Odajárt a Staud Géza...

VANCSURA Kicsoda?

PUKÁNSZKY Staud Géza! Színháztörténész! Így se ugrik be?

VANCSURA Hát nem...

Csend

ZOLTÁNYFFY A Staud Géza tartotta a magasugrás rekordját évekig...

FRÍDHOF '32-ig.

ZOLTÁNYFFY Már '24-ben ugrott 160-at!

FRÍDHOF Mi még ollózva ugrottunk magasat.

ZOLTÁNYFFY Mi voltunk a jövőendő magyar elitje...

PUKÁNSZKY *(nevet)* A keresztény középosztály... A Bitter Illés volt a diri, egy igazi címzetes clairvaux-i apát!

ZOLTÁNYFFY Amikor az új épületbe költöztünk '29-ben, mert addig a Váli utcába jártunk, akkor maga Horthy Miklós jött az avatásra...

FRÍDHOF Meg a Klebelsberg Kunó...

PUKÁNSZKY Meg a teljes püspöki kar... a Werner Adolf, a zirci főapát... Ott volt a Sipőcz Jenő, a polgármester...

FRÍDHOF Mi álltunk sorfalat mint kiscserkészek... Ott vonult el a kormányzó úr... Ilyen közel voltam hozzá, mint most magához! Bizony ám!... A Krantz Tibi mondta az ünnepi verset, ő maga írta...

ZOLTÁNYFFY „El nem felejtjük a szent ezerévet,

A történelem bármit is akar,

Szent Imre földjén nem lesz egyéb élet,

Nem lesz itt más, mint keresztény s magyar!”

Csend

FRÍDHOF Te erre így emlékszel?

ZOLTÁNYFFY „Ex scholis omnis nostra salus, omnis felicitas, divitiae omnes ac splendor constansque stabilitas...” Ez volt az avatási felirat.

FRÍDHOF Szép.

ZOLTÁNYFFY Non scholae, sed vitae discimus... Handlé úr netalán azt se tudja, ki volt Szent Imre.

VANCSURA Hát valami szent...

ZOLTÁNYFFY Legalább sejtí, milyen nemzetiségű volt?

ANNAMARI Ne bántsa, nem tehet róla.

ZOLTÁNYFFY Magyar volt, az istenfáját, Szent István fia volt és szűz! Megnősült, de szűz maradt! A lilios királyfi! Így se tudja?!

VANCSURA Megnősült, de szűz maradt?

ZOLTÁNYFFY Most képzelje, vigéc úr! Aztán megölte a vadkan.

VANCSURA Ne tessék velem viccelni, az a Zrínyi Miklós! Azt én is tanultam!

FRÍDHOF A legenda szerint Szent Imrét is vadkan ölte meg huszonhárom éves korában.

ZOLTÁNYFFY O tempora, o mores! Habár a Kállay Miklós drámájában ledöfi egy Urkund nevű szereplő, aki Vazul híve...

FRÍDHOF *(nevet)* Urkund! Frenetikus! Őskund... Ősbúvár Urkund... Urkund Abigél...!

PUKÁNSZKY *(nevet)* Frídhof, mondd meg a Zoltánffynak, hogy aquila non captat muscas.

FRÍDHOF Pukánszknak az a nézete, Zoltánffy, ami nekem is, hogy aquila non captat muscas.

ANNAMARI Ez latinul van, és azt jelenti, hogy a sas nem kapdos legyeket.

PUKÁNSZKY *(nevet)* A háború után ezt úgy mondtuk, hogy Aquinói Szent Teréz nem fogdos muszkákat.

Annamari, Frídhof és Zoltánffy nevet, Vancsura hallgat

(Feláll) Hol a csudába marad ez a Kálmán? Felhívom. *(Körülnéz)* Hova lett a telefon? ANNAMARI Ott van a pianinón.

PUKÁNSZKY De nem ott volt!

ANNAMARI Most ott van.

PUKÁNSZKY Egyáltalán, hogy néz ki ez a szoba?! Semmi sem ott van!

ANNAMARI Édesem, azóta átrendeztem.

PUKÁNSZKY Ezért reménytelen ez az ország, semmi folytonosság, semmi állandóság, itt mindenki fütyül a hagyományra.

ANNAMARI *(nevet)* Édesem, nekem azóta volt legalább három férjem.

PUKÁNSZKY Hát aztán?! Tetszett volna minden férjet ugyanabba a kalickába kény-szeríteni.

VANCSURA Maguk régen?...

ANNAMARI A Pukánszkyknak is voltam a felesége, igen. Hány évig is?

PUKÁNSZKY Két évig szép volt, a többi nem számít.

ANNAMARI A legszebb az első este volt... Tudja, mi akkor presszókba jártunk, én akkor elég sokat ittam, szerelmi bánatból kifolyólag, mindegy, na és ott asztalozott a Pukánszky, úgy ismertem meg...

VANCSURA Asztalozott?

ANNAMARI Asztalozott. Vicceket mesélt a haldoklóknak, akiket azért vittek a rokonaik a presszóba, hogy a Pukánszky felvidítsa őket egy kicsit. És ezért fizettek is neki. Akkor ebből élt a Pukánszky. Odaült az asztalukhoz, és megnevettette a haldoklókat. Na szóval észrevett végre a Pukánszky, és meghívott egy teára a lakásába. És akkor levitt egy mocskos bérház pincéjébe, ahol egy pincerekeszben lakott akkoriban, volt a Pukánszkyknál gyertya, meggyújtotta, bokáig állt benn a víz, volt benn egy vaságy matrac nélkül, valami rongyok voltak ráterítve, patkányok szaladgáltak, ő körbemutatott, így, széles gesztussal, és felkiáltott: „Ha óhajtja, nagyságos asszonyom, itt minden a magáé!”

Mindenki hahotázik

VANCSURA Egész jó fejeknek tetszenek lenni!

ZOLTÁNFFY Mennyit röhögtünk mi akkoriban!

ANNAMARI Azok voltak a legszebb évek, sose röhögtünk annyit, mint akkoriban...

ZOLTÁNFFY Azért a háború alatt is sokat röhögtünk...

ANNAMARI A háború alatt is röhögtünk, de az ötvenes években még többet röhögtünk...

PUKÁNSZKY Nekünk Annamarival sokáig volt összesen két szoknyánk, egy bricseszünk és három klottgatyánk, és mégis milyen szépen éltünk!

Nevetnek. Csönd

(Pukánszky a pianínóhoz megy, felveszi a telefont, tárcsáz) Halló, itt Pukánszky, a Kálmánt kérem...

Csend

Értem. (*Leteszi a kagylót, áll*)

ZOLTÁNYFFY Mi az, otthon van még?

PUKÁNSZKY Otthon van.

ZOLTÁNYFFY Nem is jön? Mit képzelsz? Vele beszéltél?

PUKÁNSZKY Az unokájával.

ZOLTÁNYFFY De miért nem jön?

PUKÁNSZKY Nem jön.

ZOLTÁNYFFY És otthon van?

PUKÁNSZKY Otthon van. Meg van halva. Ma reggel.

Csend

ZOLTÁNYFFY Hát ez jellemző a Kálmánra. Mindig ilyen megbízhatatlan volt, egész életében. Most már eszerint bizvást állíthatjuk, hogy egész életében.

PUKÁNSZKY Hát igen, mindig ilyen hülye volt a Kálmán.

ZOLTÁNYFFY Mindig ilyen hirtelen, átgondolatlan elhatározásai voltak.

PUKÁNSZKY Most aztán a hülye Kálmán miatt battyoghatunk ki a temetőbe... Fejemet rá, hogy hideg lesz, eső, szél, jól megfázunk... és a pap órákig fog hablatyolni...

ZOLTÁNYFFY Mindig ilyen hülye volt a Kálmán.

FRÍDHOF Emlékeztek? Mikor váratlanul elhatározta, hogy indul helyből távolugrásban, és rögtön az első ugrásnál eltörte a karját!

Frídhof, Pukánszky, Zoltányffy nevet

PUKÁNSZKY Kistarcsán például, én ott csak három hétig voltam, aztán vittek a Csillagba... őt meg jóval később valahova, talán Recskre...

FRÍDHOF De nem, az az Elemér volt...

PUKÁNSZKY Az Elemér?

FRÍDHOF Az Elemér, akit agyonverték, mert le akarta szoktatni őket a suksüközésről...

PUKÁNSZKY Kistarcsán kérlek a Kálmán azt magyarázta, hogy ezt már nem fogják tűrni az angolok meg az amerikaiak, és fel fognak minket szabadítani!

Frídhof, Pukánszky, Zoltányffy nevet

ZOLTÁNYFFY Összefutok a Kálmánnal a fronton, egy ukrán faluban, mínusz negyven fok, mondja nekem a Kálmán, most már biztos, hogy két héten belül felváltanak minket, hallotta a vezérekarnál... hogy az egész hadsereget felváltják... a tiszteket is... na aztán le is húzott két évet a sarkkörön túl, valahol Norilskban... na ott volt mínusz ötvenöt is...

PUKÁNSZKY Mindig hülye volt a Kálmán.

Csend

FRÍDHOF Heute rot, morgen tot.

PUKÁNSZKY Szép halál.

ZOLTÁNYFFY Mindig a hülyéknek van szerencsájük.

Csönd

PUKÁNSZKY Na most akkor mi legyen?
FRÍDHOF Így nem lehet.
ANNAMARI Miről beszéltek ti?

Csönd. Pukánszky visszaül a hokedlire, Vancsurára néz, aztán Frídhofra. Megint Vancsurára néz, megint Frídhofra. Csönd

PUKÁNSZKY Na?
FRÍDHOF Szó sem lehet róla.
PUKÁNSZKY Miért nem?
FRÍDHOF Csak makulátlan előéletű úriember lehet.
PUKÁNSZKY Frídhof, te obstruálsz!
FRÍDHOF Nem állíthatod, hogy úriember!
PUKÁNSZKY Honnét tudod, hogy nem az?!
FRÍDHOF Ne légy nevetséges, Pukánszky.

Frídhof, Pukánszky, Zoltánffy merőn nézi Vancsurát

PUKÁNSZKY Olyan lény, hogy kitölti testével az úrt, mely a teste nélkül üres volna.
FRÍDHOF Nem pontos. Olyan lény, hogy *pont* annyit szorít ki a térből, amennyi a tömege.
ZOLTÁNFFY Nem pontos. Olyan lény, hogy *nem* szorít ki többet a térből, mint a tömege.
VANCSTURA Mit bámulnak rajtam?
PUKÁNSZKY Fajsúly tekintetében bármely közegben lebeg.
ZOLTÁNFFY Maga a közeg.
ANNAMARI Szerintem troglodita.
PUKÁNSZKY Attól még lehet úriember.
FRÍDHOF Úriember ilyen munkát nem vállal.
VANCSTURA Mit tetszik mondani?
PUKÁNSZKY Egy földesúr lehet úriember?
FRÍDHOF Lehet.
PUKÁNSZKY Kizsákmányoló egy földesúr?
FRÍDHOF Marxistán fogalmazva feltétlenül.
PUKÁNSZKY És mégis lehet úriember. Ha bebizonyítom, hogy a kérdéses egyed kizsákmányoló, akkor lehet úriember, igaz?
ZOLTÁNFFY Igaz.
PUKÁNSZKY Frídhof?
FRÍDHOF Ha kizsákmányoló, akkor úriember? (*Nevet*) Jó. Bizonyítsd be. Én fogom védeni. Ki lesz a bíró, Annamari?
PUKÁNSZKY Egy nőnemű asszonyállat? Soha!
ZOLTÁNFFY Akkor én leszek a bíró.

Vancstura feláll, a pianínóhoz megy, felhajtja, nézegeti

ANNAMARI Én nagyon örülök, hogy itt vagytok, rég nem láttalak benneteket, de ez most micsoda?

PUKÁNSZKY Nem értem, szívecském, ezt a szemrehányó árnyalatot a hangodban. Te is meglátogathattál volna minket!

ANNAMARI Én nem járok ki... Elcsúszom, aztán combnyaktörés... és ezen a környéken!... Leütnek, kifosztanak... A nyanyákkal is csak telefonon diskurálok... Már presszóba se járok velük... különben is, majdnem minden barátnőm meghalt már... Van egy bejárónőm, az jön hetente egyszer, az be is vásárol, meg elmegy a patikába... Néha a fiatalok is... akiknek franciaórát meg németórát tartok... Kedvesek... De nem is az, hogy félek... csak nézem az embereket... és valami rémes, üveges üresség van a szemükben... Én itt már annyi nemzedéket megismertem... azokat is kár volt... én ezeket már nem akarom megismerni... látni se akarom őket...

PUKÁNSZKY A szégyen utcái... Les rues du l'honte.

ZOLTÁNFYF Les rues de l'honte.

FRÍDHOF *De la honte.*

PUKÁNSZKY Jó, akkor *de la honte.*

Pukánszky és Zoltánffy Vancsura hátát názi. Vancsura pötyögni kezd a zongorán: „Száz forintnak ötven a fele...”

Annamari, nekünk néha vád- meg védőbeszédet kellett tartanunk latinul a római jog fogalmaival... és az egész osztály szavazott, kinek az érveit fogadja el... A leghülyébbek padsora, az ablak felől, az volt a cigányok padsora... A nihilistáké... Capite censi... És a mindenkori leghülyébb gyerek volt kinevezve cigányvajdának... De ők is szavazhattak... Nemcsak a plebs meg a szenátus...

FRÍDHOF Át lehetett kerülni egyik padsorból a másikba, ha tanult valaki. Ott még nem számított más, csak a tudás.

ZOLTÁNFYF Latinul nem vállalom. Annyira még nekem se jó a memóriám.

PUKÁNSZKY Magyarul.

FRÍDHOF Hagyja már abba azt a klimpírozást!

VANCSURA (*abbahagyja*) Én, kérem, a munkámat végzem. Én szeretem a melómat, sok helyre be bírok jutni, ahova különben nem... Én szeretek bánni az emberekkel...

ZOLTÁNFYF Bánni... Az emberekkel... (*Bólogat*)

VANCSURA Nem mindenki ilyen micsonda. Mért, kicsodák maguk?! Mire vannak föl? Mindjárt összeírom a lefoglalt tárgyakat, és akkor az adós aláírja a jegyzőkönyvet, mert azt úgy hívják, hogy jegyzőkönyv, abból egy példányt itt hagyok, és kalap. Hiába próbáltam itten emberségesen segíteni...

FRÍDHOF Hagyjuk futni.

PUKÁNSZKY Fridhof! Ez nem is obstrukció, ez már úriemberhez méltatlan gyávaság!

ANNAMARI Mi van veletek?

Vancsura irkál valamit, végigjárja lassan a lakást

ZOLTÁNFYF Ügyész úr, védő úr, mindennemű morális és szociális megfontolást tegyenek félre. Ez bíróság.

PUKÁNSZKY Igenis. Nos tehát. Kizárólag gazdasági szempontból szemlélve az ügyet, teljességgel értelmetlen nyugdíjasoktól közüzemi díjhátralékot foglalással behajtani. A szolgáltató vállalatok kinnlevőségei legalább felerészben nagyvállalatok adósságát képezik, ezeket az állam politikai okokból el szokta engedni, és a szolgáltatók előbb-utóbb leírják. A kifizető tartozása nem sokat számít a szolgáltató mérlegében.

FRÍDHOF Az adósság mindenképpen tartozás, és tartozást foglalással behajtani jogszerű. Az összeg nagysága jogilag közömbös.

ZOLTÁNYFY Így van.

PUKÁNSZKY Felteszem, a szolgáltató az adósság behajtása érdekében a bíróságnál eljárást indít, majd a végrehajtási végzést követően megtörténik a foglalás, majd az árverés, majd az elárverezett tárgyak elszállítása. Ezek a költségek előlegként a szolgáltatót terhelik. Mire ezt is be tudja hajtani, a pénz romlott. Az árverezés szerény bevételt hoz csupán, a kinnlevőség alig csökken.

FRÍDHOF Sok kicsi sokra megy. Az ilyen árverezés, amennyiben publicitást kap, visszatartó erejű lehet.

ZOLTÁNYFY Így van.

PUKÁNSZKY Az eljárás munkát ad egész sor embernek: a bíróknak, a gépiróknak, a végrehajtónak, a kikiáltónak, a szállítóknak... meg azoknak, akik az ilyen peres ügyekkel a szolgáltatóknál foglalkoznak, a bürokratikus gépezetet duzzasztva és hatékonyságát rontva. Mindezek sem az államnak, sem a szolgáltató vállalatnak nem hajtanak hasznot, csakis saját maguknak. Ráadásul olyan rétegeket fosztanak ki végképp, amelyeket sem az állam szociális gondoskodása, sem civil szervezet nem véd.

FRÍDHOF Ez nem ide tartozik.

PUKÁNSZKY Kérem. Az olyan embert, aki végrehajtónak áll, kénytelen vagyok élősdi-nek, tehát kizsákmányolónak tekinteni.

FRÍDHOF Hol az extraprofit, amit egy végrehajtó leföloz? Utasítást kapott, hogy egy adósságot, amelyet nem vitat senki, behajtson. Ez nem kizsákmányolás.

PUKÁNSZKY Egy végrehajtó nem katonai szervezet tagja, nem kényszerrel sorozták be, amit cselekszik, azt nem parancsra teszi. Ha nincs szakképesítése, utcaseprést is vállalhatna. Ő azonban a megélhetésnek ezt az alantas és könnyű formáját választotta.

FRÍDHOF Ez demagógia! A vád mintha azt sugallná: ha senki sem vállalna erkölcsileg problematikus állást, akkor senki sem menne el végrehajtónak, s így a társadalom kikényszeríthetné az adósságok eltörlését... Ez felforgató nézet. Szép eszme, csak utópisztikus.

PUKÁNSZKY Egyes dél-amerikai országokban az áramszolgáltatás ingyenes. Estéknént csodálatos látványt nyújtanak a ragyogóan kivilágított nyomornegyedek. A dolog anyagilag is megéri, a turisták miatt. Konszenzus kérdése, milyen szolgáltatásért kell fizetni...

ZOLTÁNYFY Gazdagság kérdése...

FRÍDHOF Visszautasítom, hogy a magyar jogrendet távoli jogrendekkel hasonlítsák össze. Vannak saját törvényeink, amelyek olyanok, amilyenek, de a betartásukról a társadalomnak gondoskodnia kell.

PUKÁNSZKY Engem börtönbe kell dugni, Annamarit le kell csukni, a Zoltánffy védő urat ki kell telepíteni... Akkor is voltak törvények, ugye, és be kellett őket tartani...

ZOLTÁNYFY Ez nem tartozik a tárgyhoz.

FRÍDHOF Én is erre akartam figyelmeztetni.

PUKÁNSZKY Visszavonom. Csak arra akartam felhívni a figyelmet, hogy aki maga értéket nem termel, és aki a legszegényebbek további elnyomódását cselekvőleg segíti elő, az kizsákmányolónak tekintendő. Igaz, hogy a mai magyar társadalomban a kreativitás abban merül ki, hogy a meglévőt élük fel és osztják el újra – ez a norma azonban civilizált államban nem tekinthető normálisnak...

FRÍDHOF Ez szociális és erkölcsi érvelés, amellyel egy bíróság nem tud mihez kezdeni.

Védencem jogállamban törvényes és bevett munkát vállalt. Nem tekinthető kizsákmányolónak.

ZOLTÁNYFY Uraim: minden jogrendszer a társadalom legerősebb rétegeinek az érdekeit védi, ergo magát a kizsákmányolást és a jogtalanságot védi a társadalom működőképességének érdekében. Elvont igazságosságra a szónokok ne hivatkozzanak. – Ószeres úr!

VANCSURA Nem vagyok ószeres!

ZOLTÁNYFY Akkor vigéc úr! Mennyi a maga javadalmazása?

VANCSURA Kiszállásonként kapok minimum kétezret... és a becsérték százalékát, összegtől függően degresszíve... négy százaléktól fél százalékgig... van költségátalány, összegtől függően degresszíve nyolc százaléktól egy százalékgig... De ebből fizetem az irodabérletet, a titkárnőt, a telefont, mindent!

ANNAMARI Rendes a pasas. Felajánlotta, szerez valakit, aki feketén beköti a villanyomat...

VANCSURA A gázt is!

ZOLTÁNYFY Mi is ezt csináltuk, mikor a TŰKER-nél voltam lehordó: megbuheráltuk a mérleget, és az utolsónak eladtuk, ami a platón megmaradt...

FRÍDHOF Ez nem tartozik a tárgyhoz.

ZOLTÁNYFY Bocsnát. – Amit a tanú előadott, az nem enyhítő, hanem súlyosbító körülmény. Tudatosan meg akarja rövidíteni a végrehajtást kérő államot vagy szolgáltatót. A vád érveit nem tudom elfogadni, a védelem érveit igen, de a tanú vallomása alapján azt az ítéletet hozom, hogy a vádlott kizsákmányoló.

Kis csönd

PUKÁNSZKY Ha kizsákmányoló, akkor úriember. Akkor pedig felkérhető.

FRÍDHOF Ez amolyan hegelianus, még inkább brechti dialektika. Semmi valóságartalma.

PUKÁNSZKY De hát ebben egyeztünk meg az elején! Azt nem lehet utólag felrúgni! Az nyilas-bolsevik eljárás lenne! Kérdezd meg a Zoltánffyt, felkérhetjük-e!

FRÍDHOF Felkérhetjük, Zoltánffy?

ZOLTÁNYFY Ha úriember, akkor igen.

PUKÁNSZKY Kizsákmányoló, vagyis úriember, a feltételek szerint.

Csőnd

VANCSURA Miről beszélnek maguk?

PUKÁNSZKY Egyet se féljen, vigéc úr, maga a magyar jövő.

ANNAMARI Gyerekek... mit akartok ti művelni az én lakásomban?

PUKÁNSZKY Annamari, telefonban nemigen tudtuk volna... Illetve hát el tudtam volna mondani, de akkor te ma be se engedsz ide minket... Ha ez az úr nem lett volna itt, már rég túl lennének rajta... Illetve nem, mert a Kálmán nem jött el... talán szerencse is, hogy itt van ez az úriember...

ANNAMARI Mit akartok itt csinálni?!

FRÍDHOF Nézd, Annamari, ha lennének még olyan helyek... Bay Béla vívóterme mondjuk, vagy Hátszegi... Én nagyon nem szívesen veszek részt ebben...

PUKÁNSZKY Megígérted!

ZOLTÁNYFY Megígérted!

FRÍDHOF Megígértem.

ANNAMARI Mit akartok művelni a lakásomban?!

FRÍDHOF Pukánszky, vedd elő.

PUKÁNSZKY (*a hajókofferhoz megy*) Stilszerűbb lenne egy hegedűtokban... de az rövid.

ANNAMARI Mi van abban a kofferban, Pukánszky!?

PUKÁNSZKY Darabokra szerelt gépágyú összecukható műanyag karácsonyfának álcázva.

ANNAMARI (*önkéntelenül elneveti magát*) De hülye vagy te, Pukánszky.

Pukánszky kinyitja a koffert, kivessz belőle két hosszú, rozsdás kardot, és feltartja őket. Annamari felsikolt. Fügőny

II. felvonás

1. jelenet

Mint az első felvonás végén. Pukánszky leereszti a kardokat, majd a pianínóra teszi őket. Csönd

PUKÁNSZKY Rozsdamarta, nem ragyog. (*Nevet*) Pisztolyt könnyebb lett volna szerezni, még aknavetőt is árulnak potom áron... De igazi kardot nem.

Vancsura odamegy a pianínóhoz, nézegeti a kardokat

ANNAMARI Gyerekek, ne csináljátok! Fridhof!

FRÍDHOF Én próbáltam őket lebeszélni...

PUKÁNSZKY Nem is sértés volt, de gyalázkodás!

ZOLTÁNYFY Ha a Pukánszky annak fogja fel, úgy én hajlandó vagyok lovagias elégtételt adni.

VANCSURA Ezek igazi kardok! A maguké?

PUKÁNSZKY Annamari, a Zoltánffy azt merészelte állítani, hogy te megcsaltál engem, még amikor a feleségem voltál. Ez nem sértés? A Zoltánffy a becsületedbe gázolt, Annamari!

ZOLTÁNYFY Ellenkezőleg! Mindig is mélységesen megragadott, ma is meghat és rajongásra készítet Annamari ellenállhatatlan, tüneményes nőiessége! És ha megcsalta a férjét, akármelyik férjét, biztos, hogy neki volt igaza! Én csak azt sajnálom, hogy nem velem!

PUKÁNSZKY Az az igazság, hogy én csaltam meg őt. Ő pedig engem soha... már ameddig a férje voltam.

ZOLTÁNYFY Ez az igazán sértő állítás, nem pedig az enyém! Jól tudjuk, ha a férjnek mással van viszonya, arról mindig a feleség tehet! Az nem is valódi csalás, az csak kényszer-csalás! A volt feleségedet hibáztatod a saját disznóságodért! Te sértegeted őt, nem én!

PUKÁNSZKY Vigéc úr, jegyezze meg: ha egy nőt meg akar tartani, akkor folyamatosan csalja meg. A nő csak azt szereti, aki után kapaszkodnia kell.

FRÍDHOF Annamari, megcsaltad te a Pukánszkyt?

ANNAMARI Nem emlékszem... Isten bizony, nem emlékszem!

PUKÁNSZKY Teljesen mindegy, mi történt a valóságban! A sértés attól még sértés!
FRÍDHOF Éppen úgy veszekedtek, mint mikor arról volt szó, ki dobta messzebbre a füles labdát! És ki segítette át a másikat a nyújtón a nagykelepnél!

PUKÁNSZKY Én őt.

ZOLTÁNYFFY Én őt.

ANNAMARI De hogyan, mikor?

FRÍDHOF Tegnap a presszóban. Odahívott a Pukánszky, hogy valamit megbeszéljünk, közben véletlenül betért a Zoltánffy, leült, beszélgettünk, és akkor... Aztán felhívtuk a Kálmánt, jöjjön le a presszóba... Én addig békítettem őket... Aztán a Kálmán is... Ő még idegesebb lett, mint én... Nem sikerült. Annamari, próbáld meg te.

PUKÁNSZKY A sértés egy hölgyet ért, aki maga nem kérhetett elégtételt, kértem tehát én mint a hölgy becsületének képviselője.

ANNAMARI Magam is meg tudom védeni a becsuletemet!

PUKÁNSZKY Irreleváns. Én vagyok a kihívó.

ANNAMARI Ha a Zoltánffy bocsánatot kér, elmarad a párbaj?

PUKÁNSZKY Akkor el.

ANNAMARI Zoltánffy, kérjen bocsánatot!

ZOLTÁNYFFY Nem kérek. Én semmi sértőt nem mondtam, és ha ezt mégis sértésnek fogja fel, akkor meg kell verekednünk.

ANNAMARI Frídhof!

FRÍDHOF Tudod, hogy ilyenek.

Csend

ANNAMARI A párbajhoz négy segéd kell! Orvos is kell...

PUKÁNSZKY Orvosnak itt van a Frídhof. Segéd meg lesz kettő... szükséghelyzet.

ZOLTÁNYFFY Én lovagiasan hozzájárultam, hogy csak két segéd legyen, és az egyikük egyúttal az orvos is, a Frídhof. A másik segéd a handlé úr lesz... ha már a Kálmán volt olyan aljas, és meghalt ma nekünk...

PUKÁNSZKY Nem segéd, annak azért nem eléggé úriember, hanem tanú.

ANNAMARI Mi a különbség?!

PUKÁNSZKY Jogilag semmi. De azért mégis.

ZOLTÁNYFFY Valóban. Nem second, hanem temoin.

PUKÁNSZKY Ha a Brisits tanár úr hallaná a kiejtésedet, forogna a sírjában!

ZOLTÁNYFFY „Brisits Frici, Frici, mért maga oly pici, pici”...

ANNAMARI Gyerekek, ez valami új vicc?

FRÍDHOF Nem úgy fest.

VANCSURA Maguk itt mit fognak?... Ezekkel a kardokkal?

PUKÁNSZKY Frídhof! A segédek állapodjanak meg a feltételekben!

ZOLTÁNYFFY A segéd meg a tanú.

PUKÁNSZKY A segéd meg a tanú.

FRÍDHOF Ajánlatos lenne, ha a tanú úrnak mindenki bemutatkozna. Ahogy szokás.

VANCSURA Mi vagyok én?

PUKÁNSZKY Tisztelt tanú úr, engedje meg, hogy bemutakozzam: Pukánszky Béla Géza tűzér százados, biztosítási ügynök, faipari rabmunkás, asztalozó vicculajdonos, aszfaltmunkás, villanyszerelő, jogtanácsadó, jelenleg nyugdíjas... Kiválóan tudok hegeszteni, bütübe gyalulni... *(Összevágja a bokáját, tiszteleg)*

FRÍDHOF Mikor Újvidékre vezényelték, epilepsziát színlelt, rögtön visszahelyezték Budapestre... sose volt muszáj disznóságokban részt venni, tudja... még ebben a században sem... hazudik, aki ezt állítja... fel is mentette '45-ben a népbíróság...

PUKÁNSZKY '45-ben még igen... (*Nevet*)

ZOLTÁNYFY Zoltánffy Károly lovassági százados, minisztériumi osztályvezető, internált föld- és pályamunkás, TÜKER-lehordó, gépkocsivezető, üzletkötő, vállalati szb-titkár, jelenleg nyugdíjas... (*Összevágja a bokáját*)

FRÍDHOF Dr. Ajtós Gyula gyermekorvos.

VANCSURA Maga nem micsoda, Frídhof?

PUKÁNSZKY Az csak a magyarosított gúnyneve, akkor kapta, amikor megtudtuk, hogy sebész akar lenni... Friedhof németül azt jelenti, hogy temető.

ZOLTÁNYFY A Frídhof elfajzott alak, sose volt más foglalkozása, még csak le se sittelték... egy dezertőr... egy dögész...

VANCSURA Hogy mi, halottkém?!

FRÍDHOF (*nevet*) Dehogy, csak orvos... a bölcsészek hívtak így minket, orvostanhallgatókat...

ZOLTÁNYFY Mégse sebész lett, hanem gyerekorvos...

PUKÁNSZKY Miért, sebészként a Pommersheim mellett volt adjunktus a Rókusban!

VANCSURA Kicsoda mellett?

PUKÁNSZKY A Pommersheim mellett! A híres Pomi! Nem hallott róla? Még negyven éve sincs, hogy meghalt!

VANCSURA Én még nem is éltem akkor!

PUKÁNSZKY Az nem kifogás. Tessék megtanulni az országot, ahol élni méltóztatik. Micsoda dolog. A Frídhof különben most itt csak segéd lehetne, de szerencsére okleveles sebésztudor is, ahogy a párbajkódexben áll... Jó szakma az övé... Az ugyan nem biztos, hogy szép honunkban egyáltalán lesz-e még gyerek, de beteg gyerek, az mindig lesz...

ZOLTÁNYFY Tanú úr ismeri a háziasszonyt?

VANCSURA Özvegy... doktorné...

ZOLTÁNYFY Özvegy dr. Belohorodszky Aurélné, korábban özvegy Káposztás Kornélné, korábban özvegy dr. Benvoli Olivérné...

PUKÁNSZKY Továbbá volt Pukánszky Béla Gézáné, volt báró Weiss Samuné, volt gróf Abonyi Móriczné... Mi aztán tudjuk, mi a szerelem, vigéc úr!

FRÍDHOF Fiatalember, fogadjon el egy tapasztalatot: azt még kibírjuk valahogy, ha minket nem szeretnek, de azt nem bírjuk ki, ha nincsen kit szeretnünk.

PUKÁNSZKY Az embert sose szerethetik eléggé.

ZOLTÁNYFY Az embert túlságosan szeretik néha, ahhoz képest...

PUKÁNSZKY A Weiss bárót, Annamari második férjét én bűjtattam a háború alatt, mert a báró úr származása nem volt makulátlan... egy szekrényben csücsült a báró úr hónapokig a legénylakásban... Közben meg Annamari megcsalta – na nem velem, hanem egy vezérőrnaggyal...

ANNAMARI Mindenkinek azt kellett hazudnom, hogy a Weiss lelépett Svájcba, engem itthon hagyott a hűtlen ember, és ezt csak úgy tudtam hitelesen elmesélni, hogy valóban el is hittem. Ő lelécelt, engem meg itt hagyott egyedül! És megharagudtam rá, és bosszúból meg is csaltam...

ZOLTÁNYFY Annamari, magát ezért senki sem hibáztatja! Maga akkor ment hozzá a Weisshez, amikor az már életveszélyes volt!

ANNAMARI Én azt akkor nem tudtam, én csak beleszerettem.

ZOLTÁNYFFY A Kassai-Schwerer is ezzel jött, egy osztálytársunk, mikor elvett egy zsidó lányt... hogy beleszeretett...

PUKÁNSZKY Szép lány volt...

ZOLTÁNYFFY Kedves is volt...

PUKÁNSZKY Kedves is volt...

ZOLTÁNYFFY Na mikor jöttek a zsidótörvények, a feleség mentesülhetett volna mint árja-párja, de ő inkább leugrott az ötödikről, kezében a csecsemővel... és a nagyobbik gyerek, az ötéves fiú, ott állt, és nézte...

PUKÁNSZKY Aztán felnőtt a nagyobbik gyerek, lediplomált, és huszonöt évvel később felballagott ugyanazon a lépcsőn az ötödikre, és leugrott ő is...

ZOLTÁNYFFY Le bizony.

ANNAMARI Komoly szemű, érzékeny lány volt, nem túlélő típus... Később úgys elpusztult volna az ostrom alatt vagy még később a kitelepítésben...

FRÍDHOF Annamari férjeiről is köteteket lehetne írni...

PUKÁNSZKY Annamari legnagyobb hőstette a Káposztás... Tudja, őszeres úr, Annamari már hatvan körül járt, és meghirdette a cselédszobát, és a Káposztás is jelentkezett albérlőnek... És szentül fogadta, hogy nők nem fognak járni hozzá, dehogyan járnak hozzá nők... de aztán kiderült, hogy jártak viszont hozzá fiúk... Annamari bepipult, elcsábította, és megtérítette a Káposztást... hatvanévesen... a Káposztás mennyi volt akkor, negyvenöt?

ANNAMARI Miért, a Dénes Zsuka kilencvenkilenc évesen is aktív volt, maga a Szepi mesélte... A Káposztás, az édes fiú volt... Nagyon szerettem... Kár, hogy beteg lett... ápoltam két évig, mégis meghalt... negyvenhét évesen...

FRÍDHOF Pedig akkor még nem volt AIDS.

ANNAMARI Azóta nem kísérleteztem albérlővel.

PUKÁNSZKY Hányszoros özvegy is vagy? Háromszoros? Akkor neked voltaképpen háromszoros özvegyi nyugdíjat kellene kapnod!

ZOLTÁNYFFY Annamari... én itt most tanúk előtt kijelentem, hogy ha a párbaj után életben maradok, megkérem a maga kezét!

ANNAMARI *(nevet)* Előbb is eszébe juthatott volna, Zoltánffy!

ZOLTÁNYFFY Drága Annamari, nekem hatvan éve más sem jár a fejemben! Én titokban a maga minden félrelépését följegyeztem...

ANNAMARI Akkor miért nem kért meg előbb?

ZOLTÁNYFFY Mert hol maga volt férjnél, hol én voltam nős. Hol maga volt börtönben, hol én voltam internálva...

VANCSURA A néninek börtönben is tetszett lenni?

ANNAMARI Tetszettem.

PUKÁNSZKY Az Annamari már elvált a második férjétől, de lefoglák az első férjét, a grófot, aki nem emigrált idejekorán, és világos volt, hogy Annamarira is vadászni fognak... A vagyomból maradt annyi, hogy nyitott egy trafikot... és akkor ráfoglák, hogy összeesküvő, mert nem fogadja el a forintot... négy évvel a forint bevezetése után!

ANNAMARI *(nevet)* Elterjedt a rémhír, hogy a százforintost le fogják bélyegezni... vagyis érvénytelenítik... és mindenki szabadulni akart a százasától, mindenki százassal fizetett, én meg hiába próbáltam aprót beszerezni, nem tudtam visszaadni... és följelentek, hogy nem fogadom el a forintot...

PUKÁNSZKY Daliás idők. Miután kijött a börtönből, akkor jöttem én.

ANNAMARI Dehogyan, előttem volt egy... aki elhagyott... akkor kezdtem inni, éjjel a presszóban...

ZOLTÁNYFFY Akkor még reggelig voltak nyitva a presszók... Istenem, az ötvenes évek!
PUKÁNSZKY Ja igaz. Mindegy. Aztán én szereztem állást Annamarinak... Sofőr lett a TEFU-nál.

VANCSURA Hogy micsoda?

ANNAMARI Teherautósofőr. '56-ig. Jobb, mint traktoristának vagy buszsofőrnek lenni.

PUKÁNSZKY '56-ban kimehettünk volna...

ANNAMARI Bocsáss meg, édesem, mi akkor már el voltunk válva.

PUKÁNSZKY Ja persze.

ANNAMARI Hogy mehettem volna ki? Negyvenegy évesen?! A férjem kiment a lányommal... Azóta se láttam a lányomat, csak az unokámat, egyszer, '88-ban...

VANCSURA Lett egy lánya a néinek?

ANNAMARI Mielőtt letartóztattak. Azért utál a lányom azóta is, mert hagytam magam börtönbe csukni, és ő anya nélkül nőtt fel... De hát amikor kijöttem, vele akartam élni!... de a férjem nem akarta, még hogy az ő lánya, egy börtöntöltelék és osztályidegen anyával?!... az egy vonalas pali volt, aztán ő ment ki '56-ban elsőként...

ZOLTÁNYFFY Annamari, az a főmufti magának nem volt a férje! Én ezt pontosan tudom!

ANNAMARI Tényleg. Mindegy, a lányom apja.

ZOLTÁNYFFY Annamari, hozzám jön feleségül?!

ANNAMARI Eddig miért nem kért meg? Ismerjük egymást évtizedek óta...

ZOLTÁNYFFY Mert olyan jó volt álmodozni magáról... egész életemben... aki még ott van a talonban... jó volt tudni, hogy van egy ideál... akire lehet vágyva vágyni... Az elérhetetlen... Az eszmei... Jobb volt így, mintsem elvenni magát egy időre... De most, hogy maga is sokszoros özvegy, meg már én is özvegy vagyok... Nincs közöttünk többé akadály! Meg hát, korábban maga még nem is volt érett.

PUKÁNSZKY A házasságra, úgy érted?

ZOLTÁNYFFY Úgy.

PUKÁNSZKY Volt neki hat férje, legalább hat huzamos élettársa...

ZOLTÁNYFFY Az én kezemre nem volt érett!

PUKÁNSZKY Az más. – Annamari, menj hozzá!

ANNAMARI *(nevet)* De mért nem akar elvenni egy fiatal?

ZOLTÁNYFFY Mert azokban nincsen meg az alázat. Az alázat a szerelem iránt, az alázat a másik ember iránt. Kísérleteztem az összes évjárattal, higgye el, és mondhatom, hiába simább a bőrük, hiába peckesebb a mellbimbajuk, nem tudnak azok semmit, csak hisztériázni. Jöjjön hozzám feleségül, Annamari!

ANNAMARI Ha ezt a párbaj-hülyeséget abbahagyják, akkor igen.

ZOLTÁNYFFY Azt nem lehet.

PUKÁNSZKY Hát nem is. – Frídhof, légy szíves.

Csend. Frídhof elővesz egy könyvet, és kinyitja

FRÍDHOF Mint vezető segédnek a békítéssel kell kezdenem!

PUKÁNSZKY Tessék az elejéről!

ZOLTÁNYFFY Legyen szabályos!

VANCSURA Maguk párbajozni fognak?! Ezzel a két rozsdás karddal?!

PUKÁNSZKY Nem valami gyors a felfogása magának. – És mi az, hogy rozsdás?! Patinás! Egy múzeumból loptam. Tudtam én, hogy ezek az urak bénák, és nem szereznek... Gondoltam, először is ki kell kapcsolnom a riasztót... még jó, hogy voltam villanyszer-

relő... Nézem a portásfülkében, hát be sincs kapcsolva... Aztán kiderült, hogy a rézkábelt is kilopták a falból...

VANCSURA De hát azt nem lehet! Az gyilkosság! Nem veszek részt!

FRÍDHOF Mentem mortalia tangunt...

VANCSURA Mít mond?!

ZOLTÁNYFFY „Lelkét megérintette az emberi sors...” Vigéc úr itt van velünk egy órája, és még mindig nem tud latinul!

PUKÁNSZKY Nem túl tanulékony az ipse.

VANCSURA Micsoda... idejétmúlt izé!

PUKÁNSZKY Idejétmúlt?! Hol él maga? Mi ugyanis a középkorban élünk, vigéc úr. Keresztesek vonulgatnak át édes hazánkon ENSZ-lobogó alatt, az utcán bármikor ledőhetnek valami gyilkoslével, világi törvénykezés szinte nincs, cuius religio, eius regio, ráolvasással gyógyítanak, gazdasági racionalitás nem létezik, és akkor elavult a párbaj? A maga feje tele van sötétebb babonákkal, mint azoké a boszorkányégetős középkorban!

VANCSURA Magukat megőrjítette a sok rendszerváltás...

PUKÁNSZKY Nem a rendszer a lényeg, hanem hogy mit művelnek egymással az emberek.

ZOLTÁNYFFY Minden rendszer az emberre hasonlít, handlé úr.

FRÍDHOF Az emberből sose jön ki más, csak ami benne van... Legfőljobb nem tud róla, de az van benne... és az jön ki belőle, nem más...

ZOLTÁNYFFY Persze kérdéses... Csupa szerepet játszottam világeletemben... eljátszottam a gyereket, a fiatalot, az érettet, az öreget... és egyik se volt az igazi...

PUKÁNSZKY Na gyerünk.

FRÍDHOF A feltételeket én mint vezető segéd írásban már rögzítettem. Ahogy szabályos. Szigorított kardpárbaj első vérig. Majd a tanú úr jóváhagyja. *(Elővesz egy papírt)* Helyszín Annamari lakása, dátum ma, felek neve itt van, segédek neve... Kihúzom a Kálmánt, és beírom a tanút. Szabad az igazolványát...

Vancsura átadja a fényképes igazolványát

Vancsura László Károly Ignác önálló bírósági végrehajtó...

PUKÁNSZKY De sok neve van magának!...

ZOLTÁNYFFY Apage satanas!

FRÍDHOF Beírom... *(Az igazolványt visszaadja Vancsurának, aki elteszi)* Amint látja, Vancsura úr, ez a könyvecske Clair Vilmos párbajködexe. Singer és Wolfner irodalmi intézet Rt. kiadása, Budapest, tizenhatodik kiadás.

PUKÁNSZKY *(elővesz egy könyvet)* Én is elhoztam...

FRÍDHOF Ez azért sértő!

PUKÁNSZKY Csak a biztonság kedvéért... A szerző 1929. május havában kelt előszava szerint, idézem: „Nincsen nemzet a világon, ahol annyi becsületüggyet intéznének el lovagias úton, mint éppen minálunk, Magyarországon. Társadalmunk és igazságszolgáltatásunk hiányos berendezése is jelentékenyen hozzájárul, hogy így legyen... Azt a merénylőt, aki az ember morális élete, egyéni méltósága, becsülete ellen tör, egyszerű pénzbüntetéssel sújtják, és csak ritka esetben fogházal... Amíg a törvény csak így védelmezi a becsületet, addig a párbajok nemhogy fölöslegesek, de szükségesek...” – Szóval már akkor is... A párbajról, Vancsura úr, jegyzőkönyv készül, és mindenki aláírja. Maga is.

FRÍDHOF A negyedik paragrafus szerint, idézem, „párbajt vívhat mindenki, akit erkölcsi élete és az ellene vagy általa elkövetett sértés lovagias fegyverekkel való elégtételre minősít, illetve kötelez. Párbajképes, aki életének férfikorát már elérte...”. (*Körülnéz*) Ez stimmel. „...és akit a becsülettel összeférhetetlen cselekmények vagy üzelmek nem terhelnek...” Tanúsítom, hogy őket nem terhelik. „A párbaj színhelyén csak a vívófelek, a segédek vagy tanúk és az orvosok lehetnek jelen...” Vagyis Annamari kimegy.

ANNAMARI Nem megyek ki!

FRÍDHOF Pillanat... (*Visszalapoz*) „Nők sem mint vívófelek, sem mint segédek vagy tanúk nem szoktak szerepelni...”

PUKÁNSZKY „Nem szoktak.” Vagyis nincs kizárva. Clair Vilmos nők párbajait is említi! Például Jeanne d’Arc párbaját Montmorency herceggel... Meg azt a két hölgyet, akik Richelieu bíboros szerelméért vetélkedve párbajoztak egymással...

FRÍDHOF Jó, felőlem Annamari bent is maradhat. Majd leül szépen a fotelba, és végignézi, mint Gertrud végignézte Hamlet és Laertes párbaját.

ZOLTÁNYFFY És hol lesz a mérég?

FRÍDHOF A Vancsura végrehajtó úr kávéjában.

ZOLTÁNYFFY Honderű!

FRÍDHOF Nem egyszerű sértést írtam be a jegyzőkönyvbe, hanem gyalázást annak alapján, hogy, idézem a 10. paragrafusból: (*lapoz*) „A megcsalt férj sérelme a tettleges bántalmazás kategóriájába tartozik, és annak legsúlyosabb esete... A nő ellen elkövetett sértés egyenlő értékű az illetőnek védelmére feljogosított férfiún esett sérelemmel...”

PUKÁNSZKY Helyes.

ANNAMARI Frídhof! Hogyhogy te ezt a tébolyt támogatod?!

FRÍDHOF A következő passzust mindazonáltal megfontolásra ajánlom, idézem: „Ha azonban nem törvényes házastársról van szó, a sértés jóval enyhébben minősítendő.”

PUKÁNSZKY Mit akarsz ezzel mondani?

FRÍDHOF Hogy kénytelen leszek a gyalázást kihúzni és sértéssel helyettesíteni, és akkor a párbajfeltételek is enyhébbek.

PUKÁNSZKY Ne viccelj velem, Frídhof! Én a férje voltam Annamarinak!

FRÍDHOF De a sértéskor már nem voltál a férje.

PUKÁNSZKY De a sértés tárgya én mint férj voltam, illetve Annamari feltételezett házasságtörése – amikor még én voltam a férje!

FRÍDHOF A kódex semmiféle halasztott sértésről nem tud. Így a sértés nem sértés, és párbajnak nem lehet helye.

ANNAMARI Remek, Frídhof! – Gyerekek, elmarad a párbaj.

Kis csönd

ZOLTÁNYFFY Add ide a kódexet, Frídhof. (*Elveszi a könyvet, lapoz, keresgél, olvas*) Azt mondja, 15/e paragrafus: „Nő ellen elkövetett sértés esetében a nőt a férje s ha a nő még hajadon vagy özvegy volna, a fivére, vőlegénye, esetleg fia, az édesatyja vagy első ági unokafivére, ha pedig hivatott védője nem volna, egy idegen gentleman is képviselheti...” Pukánszky idegen gentleman, mert már évtizedek óta nem a férje Annamarinak, így megvédheti.

FRÍDHOF Add vissza a könyvet. (*Visszaveszi, olvas*) „...egy idegen gentleman is képviselheti, akit a megsértett nő a sértés színhelyén és a sértés első pillanataiban védelmére felkért.” Ezt nem olvastad fel, Zoltánffy! Felkérte Pukánszkyt Annamari a védelemre

tegnap délben a presszóban? Nem kérte fel. Pukánszky téged ki se hívhatott! Párbaj tehát nem lesz.

PUKÁNSZKY Pillanat. Azt olvastátok fel, hogy a sértett nő vőlegénye is képviselheti a sértettet. Így van? Akkor Zoltánffy mint Annamari kérője kihívhat engem, mert szerinte én sértettem meg Annamarit.

ZOLTÁNFFY Ki is hívlak.

PUKÁNSZKY Én pedig elfogadom a kihívást.

FRÍDHOF Pillanat. Zoltánffy csak a kérője Annamarinak, de még nem a vőlegénye!

PUKÁNSZKY Mondjál igent, Annamari, és máris a vőlegényed!

ANNAMARI Nem szeretem, ha az exférjem szerez nekem vőlegényt... Tudok én magam is szerezni, ha akarok...

PUKÁNSZKY Fridhof, kérdezd meg Zoltánffytól, megverekszik-e velem, ha te sem vállalod a levezetést, és más sem.

FRÍDHOF Hát nem is vállalom.

ZOLTÁNFFY Megverekszem.

FRÍDHOF Ti nem beszélhettek egymással!

PUKÁNSZKY Kénytelenek vagyunk, ha a vezető segéd ilyen.

ZOLTÁNFFY Egyetértek.

ANNAMARI Miért akartok ti verekedni mindenáron, az ég szerelmére?!

FRÍDHOF *(lapoz)* „33. paragrafus. Tényleges tisztak a kardpárbajt vissza nem utasíthatják. Kivételt képeznek a világháborúban vagy egyébként megrokkant, de tényleges szolgálatban álló tisztak, akiknek rokkantsága lehetetlenné teszi, hogy kardpárbajt vívhassanak.” Bénák vagytok, süketek, vakok, én aztán tudom, én írom fel nektek az orvosságot...

ZOLTÁNFFY Pardon, mi nem vagyunk már tényleges tisztak. Ez a paragrafus ránk nem vonatkozik. És ha vonatkozna is, csak arról van benne szó, hogy visszautasíthatjuk a párbajt, de mi azt nem tesszük.

PUKÁNSZKY Éppen ellenkezőleg.

FRÍDHOF *(olvás)* „88. paragrafus. A segédek a kardpárbajt megtagadhatják: a) Ha megbízójuknak karja annyira béna, hogy azzal a kardot kezelni képtelen. b) Ha megbízójuknak jobb karja vagy egyik lába hiányzik.” Fiatalember, maga a Pukánszky tanúja a Kálmán helyett. Közlöm magával, hogy a Pukánszky jobb karja béna.

PUKÁNSZKY Majd vívok ballal.

ZOLTÁNFFY Akkor én a jobbik helyet követelem! Balkezes vívóval szemben az engem megillet!

ANNAMARI Kétbalkezes...

PUKÁNSZKY Annamari, ez most komoly.

FRÍDHOF Tanú úr, felhívom a figyelmét, hogy Pukánszkynek izomsorvadásos a bal lába, és nem bírja használni.

PUKÁNSZKY Van rajta ilyen modern micsoda, elasztikus merevítő, ha akarja, letolom a nadrágomat, megnézheti.

FRÍDHOF Tanú úrnak felhívom a figyelmét, hogy Pukánszky vesebajban és prosztatabajban szenved...

PUKÁNSZKY Grószzata-prosztata... Kit érdekel?! Különben is, mindez csak a testünk, az nem számít. Add ide azt a könyvet. *(Lapoz a saját könyvében)* Idézem: „Ha azonban ezen testi hibában szenvedő egyének családi állás ellen való sértést követtek volna el, mindezek a tekintetek mellőzendők.”

Csend

ZOLTÁNYFFY Talán kezdjük. (*Odamegy, elveszi a pianínóról az egyik kardot*)

FRÍDHOF A másik végén van a markolat!

ZOLTÁNYFFY Kösz. Egy pillanat. (*Felteszi a szemüvegét*) Csak a test romlékony, a szellem szabad, a lélek halhatatlan. (*Kitörést mutat*) Tus á gós! Tus á droá!

PUKÁNSZKY A Brisits tanár úr megint forog a sírjában.

ZOLTÁNYFFY Ezt a kardot megfogni se lehet rendesen...

PUKÁNSZKY Mert ez igazi.

FRÍDHOF Annamari, én mindent megpróbáltam. – Mint vezető segéd, tisztemnél fogva felszólítom önöket a békülésre. Közlöm továbbá, hogy amennyiben a sértő fél bocsánatot kér, az elégtétel meg van adva, és párbajra szükség nincs.

PUKÁNSZKY Dehogy kérek bocsánatot!

FRÍDHOF Nem neked kell bocsánatot kérned, hanem a Zoltánffynak!

ZOLTÁNYFFY Nem kérek bocsánatot.

FRÍDHOF Pillanat. Nekem mint orvosnak kötelességem a kardokat tökéletesen fertőtleníteni. Az urak szíveskedjenek megmutatni a kardjukat. (*Megszemléli a két kardot*) Ezek, uraim, felettébb rozsdás kardok. Ezeket a nálam lévő szerekkel fertőtleníteni nem tudom. (*Olvás*) „A segédek becsületükkel felelősek azért, hogy a párbajnál használt fegyverek feltétlenül tiszták legyenek.” (*Csend, megint olvas*) „Jusson eszünkbe Kerr Alfonz híres mondása: »Nem a golyók, nem a pengék ölnek, hanem a segédek.«”

Csend

ZOLTÁNYFFY Szerezz másik pár kardot, ha tudsz.

PUKÁNSZKY (*olvás*) 128. paragrafus: „A kardvizsgálatnál különösen nagy súly helyezendő a fegyverek tisztaságára, mert a legparányibb tisztátalanság, például rozsdás, a legkisebb sebzést is végzetessé teheti.” (*Felnéz*) Beáll az általános szkepszis... (*Névet, majd tovább olvas*) „Fölötte ajánlatos az is, hogy az orvosok közvetlenül a párbaj előtt fertőtlenítsék a kardok pengéit.” Na kérlek szépen. Fölötte ajánlatos. De nem kötelező.

ZOLTÁNYFFY Fölötte ajánlatos, de nem kötelező.

PUKÁNSZKY Nagy súlyt helyeztél, Frídhof, a kardvizsgálatnál a rozsdára, ezt nyugtázzuk. Figyelmeztettél bennünket. Köszönjük. Kezdhethük.

ZOLTÁNYFFY Kezdhethük.

Csend. Pukánszky és Zoltánffy vívóállásba helyezkedik

FRÍDHOF Az urak szíveskedjenek ingujjra vetkőzni.

PUKÁNSZKY Pardon. Máris. (*Leveti a zakóját és a mellényét*)

Zoltánffy is leveti a zakóját és a mellényét. Megint vívóállásba helyezkednek

FRÍDHOF Nadrágtartó nem maradhat, nadrágszíjjal kell helyettesíteni.

Pukánszky leveszi a nadrágtartóját. Zoltánffy vár, neki nadrágszíja van

PUKÁNSZKY Annamari, valamelyik férjedtől csak maradt egy nadrágszíj!

ANNAMARI Nem tudom... Ki szoktam dobálni mindent, úgy évtizedenként...

Pukánszky összefogja a nadrágtartót, és megköti a derekán. Pukánszky is, Zoltánffy is vívóállásba helyezkedik

FRÍDHOF Kéretik a magyaros menzúrát megtartani!

Pukánszky és Zoltánffy kinyújtott karral és karddal egymás kardjának hegyét érintik. Annamari leül a fotelba, tűnődve nézi őket

Felhívom az urak figyelmét, hogy a corps-à-corps támadás tilos.

Pukánszky és Zoltánffy bólint

Az urak négy vezényszót fognak hallani. Az első: En garde. Ennek hallatán az urak tisztelegnek egymásnak. A második: Prêt! Ezt hallván az urak vívóállásba helyezkednek. A harmadik: Allez! Ezt hallván az urak megkezdik a támadást. A negyedik: Halte! Vívás közben bármelyik segéd vagy tanú ezt a vezényszót kimondhatja, s önöknek kötelességük azonnal megállni. Az urak tisztában vannak e vezényszavak jelentésével?

PUKÁNSZKY Igen.

ZOLTÁNYFFY Igen.

FRÍDHOF Minthogy gyalázkodásról, nem pedig egyszerű sértésről van szó, az urak a kardjukkal nemcsak vágni, de szűrni is jogosultak.

VANCSURA Jézus Mária...

FRÍDHOF Maga fogja be!

Kis csönd

S'il vous plait! En garde!

Pukánszky és Zoltánffy tiszteleg a karddal

Prêt!

Pukánszky és Zoltánffy vívóállásba helyezkedik. Csönd. Vancsura gyorsan kitölti a két űrlapot

VANCSURA Maguk meg vannak veszve. (Annamarihoz) Itt tessék aláírni.

PUKÁNSZKY (leereszti a kardját) Alá ne írd!

VANCSURA Azt is lehet. Majd egy tanú a házból aláírja. Mindig szoktak akadni... (Az ajtó felé indul)

ZOLTÁNYFFY Frídhof, nézz oda...

Zoltánffy Vancsura felé int, Pukánszky is odanéz. Pukánszky és Zoltánffy eldobja a kardot, megelőzik Vancsurát, és fenyegetően az ajtóba állnak. Vancsura megáll

VANCSURA Nálam van spray, velem nem lehet! Hatóság elleni erőszak! Az súlyos!

Pukánszky és Zoltánffy egyszerre ráveti magát Vancsurára, leteperik, kicsavarják a kezéből a sprayt, Zoltánffy elszedi a mobilt, és zsebre vágja, Vancsura mellére térdel, Vancsura nyüszít, rugdal, Frídhof is odasiet, lefogja, Pukánszky körülnéz, feltápáskodik, kihúzza a telefont, és a telefonzsinórral összeköti Vancsura kezét meg lábát, majd Zoltánffy és Frídhof segítségével a pianínó felé gurítja

ANNAMARI Ne csináljátok, gyerekek, mit csináltok, az ég szerelmére?! Frídhof!
FRÍDHOF Inkább a fiúkat féltened.
ANNAMARI Ti megőrültetek!
FRÍDHOF Hát meg.

Pukánszky és Zoltánffy megigazítja a ruháját, lihegve, támolyogva visszabotorkálnak középre, nagy nehezen, nyögdecselve felveszik a kardjukat. Frídhof is rendbe szedi az öltözékét, középre megy. Csönd

PUKÁNSZKY Még szerencse, hogy nincs bennem a katéter... Ki van már vezetve.
ZOLTÁNFFY Az a legrosszabb, amikor csövek lógnak ki az emberből.
PUKÁNSZKY Annál csak az rosszabb, amikor csövek lógnak bele az emberbe.
ZOLTÁNFFY Meg mikor reggel elviszik a melletted levő ágyról az estvéli hullát...
PUKÁNSZKY Annál csak az rosszabb, amikor egy fiatal gyógyultan távozik...
ZOLTÁNFFY Azért kicsit erőlködhettél volna!
PUKÁNSZKY A jobb kezem béna, isiász...
ZOLTÁNFFY Csúzó, csúzó, mondd meg nékem...
PUKÁNSZKY Írni se bírok veled, megtanultam írni ballal... A bal lábam merev... Megtanultam csak jobbal járni... Miért, te olyan fickós voltál!
ZOLTÁNFFY Én félig nem is látok! Lehajolnom nem is volna szabad!
PUKÁNSZKY Nemigen fogunk mi már bosztont vagy shymmit járni...
ZOLTÁNFFY Járunk majd slow-foxot...
FRÍDHOF (*Vancsurához, aki a földön nyüszít*) Nem lesz semmi baja, fiatalember, csak viselje jól magát.
ANNAMARI Ti meg vagytok veszve, ez rajtam bosszút fog állni!
PUKÁNSZKY Nem fog. Elmetéljük neki a nyakát.
ANNAMARI Frídhof, csinálj velük valamit!

Pukánszky és Zoltánffy vívóállásba helyezkedik

FRÍDHOF En garde... Prêt... Allez!

Pukánszky és Zoltánffy összecsap, majd hátrálnak. Nem történt sérülés. Zoltánffy támad, Pukánszky véd. Pukánszky támad, Zoltánffy hátrál. Cseleznek. Összecsapnak. Semmi

Halte!

Pukánszky és Zoltánffy megáll, középre mennek, várnak

En garde... Prêt... Allez!

Pukánszky és Zoltánffy összecsap. Egyszerre megszólal a telefon Zoltánffy zakójának zsebében. Pukánszky és Zoltánffy megáll

Mi az ördög?

VANCSURA A mobilom! Adják ide, tartsák a fülemhez!

Frídhof Zoltánffy zakójához megy, kivieszi a mobilt

FRÍDHOF Hol kell ezt elzárni?

VANCSURA Adja ide!

FRÍDHOF Földhöz vágom, ha nem mondja meg!

VANCSURA Azt a zöld gombot ott lent...

ZOLTÁNFFY Így nem lehet vívni, ilyen körülmények között! Párbaj közben megszólal egy telefon, hát ki hallott még ilyet?!

PUKÁNSZKY A vezető segéd úr ne egy telefonnal piszmojon! Nevetséges!

FRÍDHOF Hol van itt zöld gomb?

ZOLTÁNFFY Szívak a vezető segéd, ilyen nincs! Add ide!

Frídhof odaadja a mobilt Zoltánffynak

Halló... igen, igen...

VANCSURA Ne beszéljen az én nevemben!

ZOLTÁNFFY Egy kicsit zajos helyen vagyok, csókolom... Tessék csak mondani... Hogy az adós még tartozik a kamatokkal? Hát ilyen van, kezicsókolom... Hogy oda tetszik menni, és fejbe tetszik vágni? Hány éves a néni? Hetvenkilenc? Á, az nem kor... én aztán tudom... Hogy az ügyvéd mit mond?

VANCSURA Ez az én ügyem, hát hogy képzeli!?

ZOLTÁNFFY Semmi, csak egy másik ügyfél... Csókolom, üzenem az ügyvéd úrnak, hogy inkább ő menjen oda, és ő vágja fejbe az adóst... Hát fejszével, kezicsókolom... Kisbaltával, ahogy szokták... *(Elzárja a mobilt, és a nadrágzsebébe dugja)* Na, ez most hatástalannítva van.

VANCSURA Ha nem megyek haza, megnézik a komputerben a mai címeiket, és idetalálnak! A titkárnom hívni fogja a rendőrséget! A rendőrség ide fog jönni! Magukat le fogják tartóztatni!

PUKÁNSZKY Hú, de megijedtünk!

ZOLTÁNFFY *(a pianínóhoz megy, és a kardot Vancsura nyakához szegezi)* Ne vinnyogjon, kishiam! Maga egy lovagias ügyben tanú, becsülje meg magát! Legyen büszke, kishiam, hogy megtapasztalhatja, milyen is a magyar virtus. Ilyen manapság már ritkán adódik, kishiam. És vigyázzon, mert ez a kard nagyon rozsdás. Ettől vérmérgezést lehet kapni, kishaver.

PUKÁNSZKY Ószeres úr, ne bősztse a Zoltánffyt, mert a Zoltánffy egy *nyakas* kálvinista!

FRÍDHOF Tudja, Vancsura úr, jártak hozzánk evangélikusok meg kálvinisták is, nemcsak katolikusok...

PUKÁNSZKY A Zoltánffy mindig ellógta a hittant, azt füllentette, hogy ő külön hittanra jár...

ZOLTÁNFFY Na. *(Visszamegy a helyére)* Mi van? Ez párbaj vagy történelmi lecke fiúknak?

FRÍDHOF Elnézést az uraktól. En garde... Prêt... Allez!

Pukánszky és Zoltánffy megint feláll, nekiveselkednek, lihegnek, igyekeznek, sántítva és félig bénán hadonásznak. Pukánszky támad, de Zoltánffy kivédi, és alulról megvágja Pukánszky hasát, Pukánszky hasán az ing véres lesz

Halte!

Pukánszky és Zoltánffy leáll, leengedik a kardjukat

VANCSURA Vérzik!

FRÍDHOF Uraim, megállapítom, hogy az önök között fölmerült ügyben a megsértett becsület lovagias úton elégtételt nyert.

ZOLTÁNFFY Pukánszky, bocsánatot kérek.

PUKÁNSZKY Én is bocsánatot kérek, Zoltánffy.

Pukánszky és Zoltánffy összeölelkezik. Annamari a tenyerébe temeti az arcát. Pukánszky és Zoltánffy arcon csókolja egymást. Aztán leteszik a kardot a földre. Csönd

VANCSURA De hát vérzik, nem látják?!

FRÍDHOF *(odamegy Pukánszkyhoz, kezében az orvosi táska)* Vesd le az ingedet, megnézem, kitisztítom...

PUKÁNSZKY Semmiség, nem kell...

FRÍDHOF Hadd nézzem meg...

PUKÁNSZKY Noli me tangere!

FRÍDHOF Pukánszky, ne hülyéskedj!

PUKÁNSZKY Ugyan, kérlek, semmiség! Ne félj, Annamari, a szőnyegedet nem fogom lecsöpögtetni, majd befelé fogok vérezni... *(Nevet, felveszi a mellényét, majd a zakóját, és leül a szabad fotelba)* Annamari, hozhatnád a piát.

2. jelenet

Annamari kimegy. Zoltánffy is fölveszi a mellényét meg a zakóját, leül a hokedlire. Frídhof leteszi az orvosi táskát. Csönd

VANCSURA De hát vérzik!... El fog vérezni!

PUKÁNSZKY *(Zoltánffyhoz)* Szép vágás volt... Kvintből indítva... Tercre számítottam...

ZOLTÁNFFY *(nevet)* Te vágta meg mindig ezzel a csellel... Mindig tercre számítottam...

PUKÁNSZKY Ha tudnám használni a jobb karomat, sose vágta volna meg.

ZOLTÁNFFY Mért, nekem volt rosszabb, egy balkezes ellen! *(Vancsurához)* Tudja, ószeres úr, mi rengeteget vívtunk hajdanán... Már a középiskolában elkezdtek, jártunk külön vívásra a Dűpponghoz...

PUKÁNSZKY Ő volt a Szent Imrében a tornatanár... Nála vívtunk heti két órában, de bármikor lemehtünk a tornaterembe...

FRÍDHOF Kedves kis emberke volt... Minden osztálynak ő tartotta a testnevelést...

ZOLTÁNFFY Illetve volt nekünk még egy testnevelőnk, a Nándor... a rajztanár...

Frídhof, Pukánszky és Zoltánffy nevet

PUKÁNSZKY Még egy testnevelés be volt írva, amit csak a Nándor tartott... a rajztanár!... ugyanis ő tartotta a lövészetet... A zsidók meg a rövidlátók fölmentést kaptak, a mázlisták... Nekünk, magyar fiúknak nem lett volna szabad lőnünk, ugye, Trianon után... a békeszerződésben megtiltották a nagyhatalmak... erre találták ki a furfangos magyarok, hogy még egy testnevelést írtak be, és a rajztanár tartotta... jól átvértük a nagyhatalmakat...

ZOLTÁNYFFY Mi mindig pompásan átvértük a nagyhatalmakat, ebben az évszázadban különösen...

Frídhof, Pukánszky és Zoltánffy nevet

FRÍDHOF A Nándor volt az egyetlen, aki pofozta a kölyköket. Az ilyenek találták fel a kerékpáros-zászlóaljkat a téli Kárpátokba...

PUKÁNSZKY A Dűppong Mihály kedves pofa volt. Törvívásban országos második lett a csapatunk!

ZOLTÁNYFFY Aztán sokat vívtunk a Ludovikán is...

PUKÁNSZKY A Ludovikán tarolt a Boronkay Lajos, fölöttünk végzett a Szent Imrében, öttusázott, mindig ő nyerte kardban a dandárbajnokságot, sebesülten esett fogságba '43-ban, és nem került elő, maradt utána három gyerek...

ZOLTÁNYFFY A Demjanovich Jóska is jól vívott, aki magyarosított Barankayra... De a Boronkayt sose bírta megverni... Rohamtüzér-parancsnok volt, '44 augusztusában esett el... Nőtlen volt, nem maradt utána gyerek...

FRÍDHOF Osztálytársak voltak, a Boronkay meg a Barankay, aki Demjanovichról magyarosított... '27-ben érettségiztek...

Csend

PUKÁNSZKY Érdekes, párbajozni mi sose párbajoztunk. Megvetettük azokat, akik párbajoznak...

ZOLTÁNYFFY Sose párbajoztunk. Éppen ideje volt már.

3. jelenet

Jön Annamari tálcával, rajta poharak, néhány üveg jó ital. Leteszi a tálcát az asztalra, szétpakol, majd leül a fotelba

PUKÁNSZKY *(mindenkinek tölt)* Kedves egészségetekre!

Pukánszky, Frídhof, Zoltánffy, Annamari iszik

ANNAMARI *(Vancsurához)* Ugráljon ide páros lábbal, ott van magának a zongoraszék! Nyugodtan igyék, senki nem fog végrehajtási panaszt tenni magára!

ZOLTÁNYFFY Pukánszky, most már elengedhetnénk a handlé urat.

FRÍDHOF Előbb szépen aláírja a jegyzőkönyvet! Mindjárt meg is írom. Engedelmetekkel... *(Feláll, a pianóhoz megy, és valamit ír egy lapra, amit a táskájából vesz ki)*

ZOLTÁNYFFY A Frídhofnak igaza van, a formákat be kell tartani. – Handlé úr, szökdéscseljen ide, magának is töltöttünk!

PUKÁNSZKY Békaügetés, vigéc úr!

VANCSURA *(fekszik a helyén)* De hát vérzik! Ott folyik ki a vére a zakója alatt! El fog vérezni! Meg vannak örülve! Ilyen a világon nincs!

PUKÁNSZKY Te Zoltánffy... Szerintem mennyit ér ez a két kard?

ZOLTÁNFY Ez a két rozsdás bökő?

PUKÁNSZKY Patinás! – Szerintem megérnek vagy 44 ezer forintot.

ZOLTÁNFY Szerintem pontosan 44 ezret érnek.

FRÍDHOF *(felnéz az írásból)* Vancsura úr, mennyi is volt Annamari tartozása?

Vancsura hallgat

Végrehajtó úr, kérdeztem valamit.

VANCSURA Őrült gyilkosokkal nem tárgyalok...

ZOLTÁNFY Benne is felébredt a magyar virtus! *(Vancsurához megy, és a kardot hanyagul a torkának támasztja)* A legjobb barátom vérét nem átallom ontani, és akkor a te véredtől megijednék?

VANCSURA Ott van az asztalon...

PUKÁNSZKY *(felveszi a papírt az asztalról, megnézi)* 44 536 forint. Zoltánffy, mennyit ér akkor egy patinás kard?

ZOLTÁNFY 22 268 forintot.

PUKÁNSZKY Na, ószeres úr. Lefoglalta ezt a két díszkardot, és ezzel az ügy be van fejezve. Magának úgysis enyves a keze. Hand-lés...

ZOLTÁNFY Na ne!

FRÍDHOF Jaj, ne!

PUKÁNSZKY Pardon. – Maga tölti ki a jegyzőkönyvet, vagy töltsen ki a bal kezemmel én?

VANCSURA Vigye vissza a múzeumba, tolvaj!

PUKÁNSZKY Dehogy viszem! Ellopni könnyű volt, de visszalopni?! Azt észrevennék, megyek be két karddal, és lógatom fel a falra... Ez olyan, mint lilomtiprás után visszaadni a hölgy szüzességét!

FRÍDHOF Vancsura úr, úgy gondolom, az ajánlatunk korrekt. El is sinkófalhatja, ha akarja...

ZOLTÁNFY Az ilyenek szoktak kulipintyót birtokolni a Balatonon... A többi jobbágytelekre húzott viskó mellett... Az erkélyükön szarvasagancs... *(Nevet)* A kardok majd ott díszlegnek a pozdorjafalon, lehet mutogatni az ámuló szellérnöknek...

FRÍDHOF Mielőtt a két kard lefoglalását aláírásával hitelesíti, szíveskedjék a párbajról készült jegyzőkönyvet is aláírásával hitelesíteni.

VANCSURA Azt hova küldik?!

FRÍDHOF Sehová. Nincsen már fellebbviteli testület, úgyhogy én fogom őrizni. És a halálom után a fiam. Ha ugyan ki nem dobja azonnal.

VANCSURA Akkor minek aláírni?!

FRÍDHOF Mert ez a forma, Vancsura úr. A formák tisztelete nélkül minden szétesik. Majd fogja tapasztalni.

ZOLTÁNFY A Dűppong szokta volt mondogatni: „A bolsevik tempó ott kezdődik, hogy az ember túlteszi magát a szabályokon...”

FRÍDHOF Ameddig ezeket alá nem írja, addig itt fog heverni összekötözve.

Csend, Fridhof visszamegy az asztalhoz, leül. Koccintanak, isznak. Csend

ZOLTÁNYFFY Nézzétek, gondolkozik! Hallom a kerekek csikorgását az agyában... Már amennyire egy ilyen Jedermann egyáltalán gondolkozni képes.

PUKÁNSZKY Egy everyman.

ZOLTÁNYFFY Everyman... A te angolszász vonzalmaid! Inkább homunculus. Az ilyenek miatt volt kibírhatatlan az életünk. Pedig milyen szépen élhettünk volna, még ebben a században is! Sőt még itt, Magyarországon is! Budapest is milyen szép város lenne üresen!

FRÍDHOF Honderű.

ZOLTÁNYFFY A börtön se lenne rossz hely, az a baj, hogy ott is emberek vannak.

PUKÁNSZKY Az járt jól, aki magánzárkába került – de csak ha vallásos volt vagy gazdag lelkületű.

ANNAMARI Milyen jó is lett volna egy magánzárka!

ZOLTÁNYFFY Majd szóljatok Szent Péternek, hogy engem ugyan ne támasszon fel embernek az úristen... kőbor macskának igen, ecetfának igen... csak embernek ne, soha többé.

PUKÁNSZKY Majd szólok. Habár, azok odaát, mesélik, süketek és vakok – a legrohadtabb bürokraták.

Csend. Koccintanak, isznak

VANCURA Aláírom.

FRÍDHOF Na. *(Odamegy, megpróbálja kiszabadítani a telefonzsinórból, vesződik)*

ZOLTÁNYFFY Drága Annamari, nem győzők csodálkozni a maga fenomenális előrelátásán, amiért ilyen hosszú telefonzsinórt használ!

PUKÁNSZKY Az a szokása, hogy telefonálás közben készülékkal a kezében mászkál. Rémes. Ez legalább annyira válóok, mint a hideg láb. Nem akarlak lebeszélni, hogy elvedd, de ne mondd, hogy nem figyelmeztettek.

Fridhofnak közben sikerül kicsomóznia a telefonzsinórt. Vancsura a tagjait dörzsöli. Fridhof visszadugja az aljzatba, felveszi a telefont, majd visszateszi

FRÍDHOF Van vonal. – Na itt írja alá.

Vancsura nagy nehezen feláll, aláírja a párbajjegyzőkönyvet. Pukánszky felveszi a papírokat az asztalról, odaviszi a pianínóhoz. Vancsura gyorsan mindkét példányba ír valamit, valami más át húz, és aláírja. Pukánszky az egyik példányt elveszi, belenézi, bólint, visszaviszi az asztalhoz

PUKÁNSZKY Annamari, ez a te példányod. Tedd el jól, te kardos menyecske...

ANNAMARI *(átveszi, belenézi)* Pecsét is kell rá!

VANCURA *(odasántikál, előszedi a pecsétjét, lepecsételi, csönd)* A mobilom!

Zoltánffy feláll, kivesszi a mobilt a nadrágzsebéből, a kardokat és a mobilt ráteszi a pianínóra, majd visszaül az asztalhoz

ZOLTÁNYFFY Én a maga helyében nem kísérleteznék följelentgetéssel. A kezünkben van a párbajról készült jegyzőkönyv, handlé úr. A maga aláírásával. Maga ennek a bűnténynek a részese volt. Szükség esetén mi valamennyien tanúsítjuk, hogy maga önként

és dalolva. Arról nem beszélve, hogy maga ezeket a kardokat hivatalosan lefoglalta. Hat férj után mindössze két patinás kardot örökölni, az a minimum. De hozzátehetem, ezzel a jegyzőkönyvvel mi nem fogunk visszaélni. Mi úriemberek vagyunk, handlé úr.

Kis csönd

Magával egyébként nem az a baj, vigéc úr, hogy rossz ember. Magával az a baj, hogy ember.

PUKÁNSZKY Ha szégyell két karddal mászkálni, ószeres úr, magának ajándékozom a hajókoffert.

Vancsura kinyitja a koffert, belerakja a két kardot, becsukja, zsebre vágja a mobilt, elteszi a jegyzőkönyvet

VANCSURA Órültek! *(Kezében a kofferral kirohan)*

4. jelenet

PUKÁNSZKY Hogy siet!

ZOLTÁNYFY *(kiált)* Ne siessen, vigéc úr, odaér! – Ezek még sietnek...

PUKÁNSZKY Végre magunk között vagyunk. – Azért a Kálmán igazán meghalhatott volna holnap reggel.

ZOLTÁNYFY Á, mindig linkóci volt a Kálmán. – Az Oppermann Balduin épp egy Aranyballadát elemzett, mikor odanéz: „Mi az, te eszel?” Mire a Kálmán: „Nem, tanár úr kérem, csak a fogamon van valami...”

Nevetnek

PUKÁNSZKY Azt bírta mondani a Schwartznak németből: „Tell schoss das Haupt seines Kindes glücklich ab”!

Nevetnek

FRÍDHOF A Kálmán volt az első táblás, mikor másodikká lettünk sakkban a nyolcadikosok mögött...

PUKÁNSZKY Mikor kint voltunk a cserkész-világdzsemborin Angliában... Ahol még a Rothermere gróffal is találkoztunk... „Justice for Hungary”... Na, ott volt egy fingóverseny, azt a Kálmán nyerte meg... Csak a sátorban volt érvényes... lehetett látni, hogy több száz méterről egyszerre hárman rohanni kezdenek... be a sátorba... két tanúnak kellett jegyzőkönyveznie... *(Nevet)* Nagyvenőt nemzet fiai nézték, és nem értették, mit rohannak a magyarok!

FRÍDHOF Megette az aranyhalat, elevenen... *(Annamarinhoz)* Úgy lehetett bekerülni az osztályelitbe... A Zenkóczy írta az USA-ból, hogy a fia a Harvardon egy fraternitybe úgy került be, hogy meg kellett ennie egy aranyhalat, elevenen, a hatvanas években...

ZOLTÁNYFY Mikor a Bosnyák Pongi felhívta latinból, hogy milyen szerkezet ez, és a Kálmán azt mondta, accusativus cum infinitivo... Kérdi a Pongi: „Hol van itt accusativus, hol van itt infinitivus?!” Mire a Kálmán: „Nincsenek kitéve!” *(Nevet)*

*Frídhof és Pukánszky is nevet*FRÍDHOF Nincsenek kitéve! (*Röhög*)PUKÁNSZKY Nincsenek kitéve! (*Vínyog*)

ZOLTÁNYFFY „Hol van itt accusativus, hol van itt infinitivus?” Erre a Kálmán: „Nincsenek kitéve!”

FRÍDHOF „Hol van itt accusativus, hol van itt infinitivus?”

PUKÁNSZKY „Nincsenek kitéve!”

Frídhof, Pukánszky és Zoltánffy harsogva röhög

FRÍDHOF Honderű!

PUKÁNSZKY Halhatatlan honderű!

ZOLTÁNYFFY Verhetetlen honderű! – Nincsenek kitéve!

Lassan megnyugszanak még fel-felröhögve, koccintanak, isznak. Csönd

A Horváth Lacika volt az első halottunk, ötödik után nyári szünetben elütötte a villamos...

FRÍDHOF Milyen jó volt matekból...

PUKÁNSZKY Ácsorogtunk a németvölgyi temetőben, és nem értettünk semmit...

ZOLTÁNYFFY Aztán még a temetőt is felszámolták...

*Csönd*PUKÁNSZKY (*fel néz a csillárra*) Milyen meleg fényük van... „Melo, melo po vszjej zemlje, / vo vszje pregyelü. / Szvecsá gorela na sztole, / szvecsá gorela...”

ZOLTÁNYFFY Mit jössz megint a Don-kanyarral?!

PUKÁNSZKY Paszternak, a Zsivago-versekből. „Az asztalon meg gyertya égett, / gyertya égett...” A hatvanas évek elején oroszul akartam tanulni, külker levelező óhajtottam lenni... Felhívtam a Simonffy-Tóth Ernőt, de neki nem volt ideje, tanított a Bolyaiban, ő ajánlotta a Mihály bácsit... Mihail Popov... Nem meséltem?

ZOLTÁNYFFY Kérlek szépen, mi olykor évtizedekre szem elől veszítettük egymást, ha nem csalódom... és ha lenne még családi fészünk, nem lennénk megint ennyire jóban...

FRÍDHOF Bezárult a kör.

PUKÁNSZKY Lehetett hatvan-egynéhány éves a Mihály bácsi akkoriban... Húsz évvel volt idősebb, mint én... és bácsiztam...

ZOLTÁNYFFY Egy hatvanas taknyost?! Istenem, ha ma volnék hatvanéves!

PUKÁNSZKY Orvos volt ifjan Pétervárott, a cári gárdaezred orvosa... volt egy szép felesége, két szép kislánya, mikor kitört a forradalom... a feleségét meg a kislányait felkoncolták... na akkor emigrált Párizsba, ott összeveszett a fehérekkel, akkor elment Bulgáriába, ott összeveszett a többi fehérrel, és akkor eljött Magyarországra, a harmincas évek elején. Lefogták, és internálták mint bolshevik ügynököt. Ücsörög a táborban a Mihály bácsi, váratlanul jön egy humanitárius látogató, valami gróf, látja, intelligens a Mihály bácsi arca, beszédbe elegyedik vele franciaul, németül, angolul, és pár hét múlva kiengedték Mihály bácsit, és egy év múlva ő lett a magyarországi pravoszlávok főpapja... Én se akartam elhinni, de mutatta a fényképét, gyönyörű férfi abban a papi díszruhában, szakállasan... Mondta, buktak rá a magyar nők, hát el is

hiszem... Na, jött a háború, lefogta a Gestapo mint bolsevikot, jöttek az oroszok, kiszabadították, és vitték Munkácsra mint fehér emigránst, és elítélték és felkötötték. És ott lóg az akasztófán a Mihály bácsi, mikor hírnök jó lóhalálában, hogy a Sztálin épp aznap törülte el a halálbüntetését. Na, levágják gyorsan a Mihály bácsit, felélesztik, és elvitték a tajgába, ott gürcölt évekig, mínusz hatvan fokban. És közben írogatta a leveleit a Központi Bizottságnak, hogy ő magyar állampolgár, engedjék vissza a hazájába... És csodák csodája visszaengedték, meg is érkezett Budapestre '56 szeptemberében egyetlen fillér nélkül... '56-ot már szimplán megúsztam... orosz tanított aztán... Na a Mihály bácsinak megvolt egy csomó Nyugaton kiadott orosz könyv, az '59-ben Párizsban kiadott Zsivago is, azt olvastuk... „Metyel lepila na sztyeikle / kruzski i sztrelü, / szvecsá gorela na sztole, / szvecsa gorela...” „A hóvihar az üvegre köröket, nyilatkat rajzolt, és az asztalon gyertya égett, gyertya égett...” Akkor mi már nem voltunk együtt, Annamari, mégis rád gondoltam... Most is gyertya ég...

Csend

Szegény Mihály bácsi... Mennyi lehet most? Százöt-százhat éves...

Csend, Frídhof és Annamari összenéz

FRÍDHOF Ők is megkapták a magukét, az oroszok...
ZOLTÁNYFFY Megkapták ők is...

Csend

PUKÁNSZKY *(megköszörüli a torkát)* Jó volt nálad, Annamari. Jó volt veletek, fiúk. Mint egy omló szirten... az idő zátonyán... – Zoltánffy, vedd feleségül. Annamari, neki még nem voltál a felesége. – Frídhof, köszönöm...

FRÍDHOF Ne írjak neked gyógyszert?

PUKÁNSZKY Nem kell, van mindenem. *(Feláll)* Megyek... még nincs kész a leckém... Kínai nyelvtanfolyamra járok másfél éve... Nehéz nyelv... Jó nehéz... De már nem adnának el a pekingi piactéren... Fiatalokkal tanulok együtt, helyesek... Még nincs kész a leckém holnapra... Hazamegyek.

FRÍDHOF Várjál, elkísérlek.

PUKÁNSZKY Nem kell, majd a körúton fogok egy taxit.

A többiek is felállnak. Pukánszky megcsókolja Zoltánffyt, Frídhofot arcon, majd kezét csókol Annamarinak, és kimegy

5. jelenet

ZOLTÁNYFFY Én is indulok... *(Feláll)* Ja, mielőtt elfelejteném: Annamari, jöjjön hozzám feleségül! – A gyerekeim nem törődnek velem, az unokáim nem törődnek velem... Addig jó, amíg kicsik a gyerekek, őket könnyű imádni... aztán felnőnek, az baj, de akkor jönnek az unokák, amíg kicsik, könnyű őket imádni... de azok is felnőnek... és akkor van a baj... azt már többnyire túl se lehet élni, hál' istennek... de hát nekem pechem van, látja... mióta megözvegyültem, mászkálok otthon a négy fal között, az

egy koporsó, én meg mint egy rovar... nem lehet folyton futni, úszni meg evezni... szinte felmászom a falra, szinte felmászom a mennyezetre... mint egy rovar... ha hozzám jönne, visszamásznék a padlóra... Olyanokat álmodom, hogy belépek egy felvonóba, tele van, miattam nem indul, kitesékkelnek... páternoszterral kísérletezem, de nem tudok beszállni, és ha mégis, nem tudok kiszállni ott, ahol szeretnék...

FRÍDHOF Én azt szoktam álmodni, hogy meccsen vagyok a fiammal, kigyullad a stadion, menekülnénk, de nem tudunk a tömegtől...

ZOLTÁNYFY Ez jó álom, még van kit féltened... – Eleinte az apámhoz kezdtem hasonlítani, az jó volt, aztán a nagyapámhoz, még az is jó volt, most a dédapám néz rám a tükörből, akit sose láttam... és közben a lelkem olyan, mint egy kamaszé!

ANNAMARI Nem az a baj, hogy megöregszik az ember. Az a baj, hogy a vágy nem öregszik.

FRÍDHOF Írjak neked gyógyszereket?

ZOLTÁNYFY Tegnap írtál a presszóban, nem emlékszel? *(Kézet csókol Annamarinak)* Én aztán nem csalnám meg... Csak legyen kivel veszekedni, legyen kit utálni! Nem bánom, ha megcsal, de engem csaljon meg! Jöjjön hozzám feleségül! Szeretnék eldicsekedni vele a srácoknak... Nagyot néz majd a Kálmán!... Meg a srácok mind... Ajtósy, Angyal, Árendás, Bán, Biczó, Boncz, Cseresznyák, Csizmazia...

FRÍDHOF Országos első lett latinból, a Csizmazia...

ZOLTÁNYFY Ne zavarj! – Cseresznyák, Csizmazia, Czoba, Dózsa, Erődi-Harrasch, Fetsch, Fischer, Folláth, Földes, Gáspár, Glédula, Gonda...

Kis csönd

Na szia, Frídhof!

FRÍDHOF Szia.

Zoltánffy kimegy

6. jelenet

Csönd. Annamari leül. Frídhof leül. Isznak. Csönd. Sötétebb lesz, már csak a petróleumlámpa és a gyertyák világítanak

ANNAMARI Egy csomó altatót kellett volna felírnod a Pukánszkynak. Sok-sok altatót.

Csönd

FRÍDHOF Gondoltam rá.

ANNAMARI Írathatnál magadnak az orvos barátaiddal. Írhatnál nekem, én aláírom a vényt, te pedig kiváltod, és odaadod a Pukánszkynak...

FRÍDHOF Csokonai matematikát tanult a halálos ágyán...

Csönd

Tele van áttétellel. Csoda, hogy az agyát még nem támadta meg.

ANNAMARI Biztos, hogy vérmérgezést kap most?

FRÍDHOF Nem biztos. De lehet.

Csend

Az első eutanáziám... Milyen lehet otthon egyedül bevenni azt a rengeteg gyógyszert?
Így könnyebb volt neki...

Csend

Én még sose öltem embert... Illetve egyszer igen...

ANNAMARI (*élesen*) Frídhof! Nem te ölted meg a kislányodat, hanem a feleséged! Nem tehetsz róla, hogy megtévelyodott a feleséged!

FRÍDHOF Dehogynem tehetek róla. Én ragasztottam rá a magam bajait...

ANNAMARI Harminc éven át vezekeltél! Nem volt elég? Harminc éven át gyerekek ezreit gyógyítottad vezeklésül!

FRÍDHOF Minél kevésbé láttam az élet értelmét, annál dühödtebben gyógyítottam a gyerekeket...

ANNAMARI Gondolj a fiadra! Kárpótlásul küldte őt neked vénségedre az isten!

FRÍDHOF „Vitézek, mi lehet e széles föld felett...” Hát a semmi... Milyen furcsa, hogy mégis van büntudat, mégis van vezeklés... – Alig látom a srácot, korán megy, későn jön... Reggel még jó, kimegyek a konyhába, nézem, amikor reggelizik... az az álmos kamasz, abban még benne van a gyerek, aki az enyém... pár szót beszélgetünk... az jó... Próbálok előre látni, mi lesz belőle, tiszta ember-e, mocsok ember-e... és nem tudom, mit kívánjak neki... Sokat gondolok a Kelemen adjunktusra... a Pommersheim mellett dolgozott... elgázositották a feleségét és a két kicsi gyereket... a háború után elvett egy szép, rigid és frigid nőt, azzal a feltétellel, hogy sose lesz gyerekük, és nem is lett... Egész életében bosszút akart állni... De kicsodán? Aztán meghalt infarktusban... a felesége rákban, pár éve...

Csend

Érdekes, bármennyire imádom is a fiamat... és bármennyire nem vagyok is hívő... mostanában úgy érzem, nemsokára találkozom az én kicsi lányommal... vár rám valahol... Most negyvennyolc éves lenne, talán egy fiatal nagymama... de ő négyévesen vár engem... és ez megnyugtat, örömmel tölt el, az örömtől sírok... Ne haragudj, Annamari...

ANNAMARI Írjál nekem altatót.

Frídhof vényt vesz elő, kitölti, leteszi az asztalra, feláll

Szerinted a Zoltánffy tudta?

FRÍDHOF Én nem mondtam meg neki... A Pukánszkynak se úgy mondtam meg tegnap... Hívott, nézzem meg a leleteit... Nem lehet őszintén megmondani, nem igaz, hogy lehet... Végig az volt bennem, mit mondjak a Pukánszkynak, ha sok altatót akar felírni... De nem kérte... És akkor bejött a Zoltánffy, és valahogy nagyon hamar összekapott a Pukánszkyval... Hetvenkét éve elkezdtek ugratni egymást a Verpeléti úton, és sose hagyták abba, most meg mintha komolyan... A Zoltánffy fura pasas... az egyik leghülyébb volt az osztályban, aztán kitűnően érettségizett, nem is értették... Ő nem olyan, aki tudja... de mindent érez...

ANNAMARI Véletlenül járt arra a Zoltánffy?

FRÍDHOF Azt mondta... és összekaptak... Először nem vettem komolyan... Aztán odahívtuk a Kálmánt... nem látszott maródinak, csak rettentően felizgult...

Csend

Lehet, hogy a Kálmán ebbe halt bele?! Akkor ez nem egy eutanázia, hanem kettő!...

Csend

Hogy ezek összebeszéltek a hátam mögött?... És a Kálmán rögtön felfogta?...

ANNAMARI Szerinted a kardokat tegnap délután szerezte a Pukánszky? Bement lóhalálában az első múzeumba, és csak úgy leakasztotta őket a falról?

Csend

FRÍDHOF A szemetek! *(Nevet)* Hát, lehet...

Csend

Annamari, hívjuk fel a Pukánszkyt, odamegyek, kitisztítom a sebét, van nálam a táskában tetanusz... Én orvosi esküt tettem!

ANNAMARI Ez nem orvosi ügy.

FRÍDHOF Mégis, hívjuk fel!

ANNAMARI Mindig ilyen volt, a házasságunk alatt is ő provokálta ki, hogy megsértsem... Ez a jó neki...

Csend

És mit kívánjunk neki? És mit kínálunk neki?

Csend

Milyen alapon akarjuk őt felülbírálni? Ő is felhívhat téged, ha meggondolja magát.

FRÍDHOF Nem fog felhívni, ismerem.

Csend

Menj feleségül a Zoltánffyhoz, Annamari. – Ne haragudj, az ital...

ANNAMARI *(aláírja a receptet)* Ne felejtse itt.

Frídhof elteszi a receptet, kezét csókol Annamarinak, és kimegy

7. jelenet

Annamari a telefonhoz megy, fölveszi, belehallgat, majd leteszi. Megigazítja a virágot, keresztet vet. Tárcsáz

ANNAMARI Halló... Már otthon? Ja, hogy taxival... Maga csak fut, de sétálni nem bír? Én nem fogok magával futkorászni, hallja? Figyeljen ide, Zoltánffy... Én feleségül megyek magához... Ne üvöltjön, megsüketülök! – Találkozzunk holnap... A maga kedvéért hajlandó vagyok lemenni az utcára... Ne örüljön, várjon... Van egy feltételem. Kötünk házassági előszerződést vagy mi a neve... A vagonunk külön marad... Én a saját lakásomban maradok, és maga is a sajátjában... Ne üvöltjön, még nem a férjem!... Hogy miért? Mert magának olyan zseniális ötlete is támadhat, hogy az egyik lakást adjuk ki, és akkor éjjel-nappal szagolhatom a maga hónaljszagát... én abból már kinőttem... Jó... holnap délután négykor... *(Leteszi a telefont, felveszi a pianínó tetejére tett levelet, közelebb húzza a petróleumlámpát, feltesz egy szemüveget, hangosan betűzgeti a levelet)* „Kedves Nagyike, remélem a pénzt kapod meg. Ha kéne több, ird hozám és én küldöm neked akor még. Remélem jól vagy Nagyike. Én a Bernardot otthagytam fakép és most van nekem szerető Juan, egy tüzes mexikói és megyek vele hamar Grönland ahol ő ás. Juan nagyon szép csak van neki család Mexikóba és négy gyerek, nagyon szereti őketek, csak nem a feleség szereti, de engem nagyon szeret. Hát nem tudok. Lehet hogy két év múlva megyünk Európe, ha ott lesz neki meg a projekt, akkor tenálad is beugrunk. Nagyike, vegyél emailt a computer... *(Újra betűzi, még közelebb húzza a petróleumlámpát)* Vegyél emailt a computeredba és akkor gyakran írok hozzád. Adig hozám írnál, te sose nem írsz, de azért én nem haragszok és én nagyon szeret tégedet. A Juant te biztos nagyon szeretni fogol...”

Függöny

Mosonyi Aliz

BOLTOSMESÉK

Hulló Könnyek Boltja

A Hulló Könnyek Boltjába jönnek a vevők, hull a könnyük. – Mit akarnak éntőlem akkor? – kérdezi a boltos, hiszen hát hull! – Hogy hulljon szebben, záporozzon, a pillákon rezgő harmat, hogy a szívre hasson, a szívre, a szívig! – Ilyeneket én nem tudok – mondja a boltos. – Akkor maga csak egy semmi kis esőmester – mondják a vevők, és kimennek a boltból, sírva.

Jó Barátok Boltja

A Jó Barátok Boltjában túl a két jó barát, és csak dúdolgat. – Így nem megyünk semmire – dúdolgat az egyik. – De nem is akarunk – dúdolgat a másik.

Kerek Perec Boltja

A Kerek Perec Boltjában se méz, se máz, se mazsola, mindenkinek megmondják az igazat. – Fújj, fújj – mondják a vevők – , csak így? Se méz, se máz, se mazsola? Lenne inkább drágább, de adnák meg a módját!

Anyukák Boltja

Az Anyukák Boltjába jönnek a fiatal lányok: – Valami anyukásat szeretnénk. – Ráérnek arra még! Ráérnek! – mondja a boltos néni.

De ők csak!

Intő Jelek Boltja

Az Intő Jelek Boltja intő jelekkel van tele, a vevők csak belépnek, még körül se néztek, és „Még körül se néztünk! És máris! Mintha intenének! De melyik kinek?” – Kinek melyik – mondja a boltos.

Menyasszonyok, Vőlegények Boltja

A Menyasszonyok, Vőlegények Boltjába betérnek a menyasszonyok, vőlegények, nézegetik, próbálgatják a rabláncokat. – Kis tubicám, ez itt jó lesz? Vagy inkább tetszene ez a másik?

Gazdagok Boltja

A Gazdagok Boltjába jönnek a vevők, és mondják: – Gazdagok vagyunk. Valami drágaságot vennénk. – A boltos megmutat mindent, de ők csak legyintenek az aranykezükkel, toppantanak az aranylábukkal: – Eh! Eh! Valami valódi nincs? – Hová gondolnak? – mondja a boltos. – Már rég nincs! Nagyon rég!

A Kalahári Átok Boltja

A Kalahári Átok Boltjában viharzik föl s alá a gyönyörű boltoskisasszony, szórja az átkot, szórja, de egyszer csak abbahagyja sírva: – Fújj! fújj! Hát ki söpri ezt össze a végén? Mindig csak én! Csak én!

Órangyalok Boltja

Az Órangyalok Boltjába nem lehet bemenni, besóhajtani lehet csak nekik, ITT TES-SÉK BESÓHAJTANI, ki van írva, akkor azt ők meghallgatják, a kötést, horgolást le-teszik, és máris indulnak, ha kell. Ha meg nem kell, szerintük, akkor nyugodtan horgolnak, kötnek tovább.

Öröknaptár Boltja

Az Öröknaptár Boltjában csak egyféle naptár van, a papírja hófehér, hófehér ceruzával kell írni rá, de nem hogy öttől hétig B lépcső harmadik emelet, hanem csak Tavasz, Nyár, Ősz, Tél, ilyen örök dolgokat.

Vad Veszedelmek Boltja

A Vad Veszedelmek Boltjába csak merész emberek járnak, a veszélyt keressük, az életünket kockáztatni jöttünk, mondják, hol menthető, ami még menthető? – Nem is tudom, nem is tudom – mondja a boltos bácsi –, hát hol is lehet? Meg minek is?

Térképek Boltja

A Térképek Boltjába bemegy a vevő, elmondja az élete történetét, a boltos meghallgatja, elővesz egy térképet, kitűz rá egy kicsi zászlót, és azt mondja: – Tessék. Ide sodorta magát az élet.

Szép Új Házak Boltja

A Szép Új Házak Boltjában ül a boltos, figyeli a szép új házakat, a gyönyörű otthonokat: – A fundamentumát! Megint összedőlt egy!

Gentlemanek Boltja

A Gentlemanek Boltjába hibátlan urak járnak: – Valami kis hibát szeretnénk! – mondják. – Egy kis csalást, csalódást? – kérdezi a boltos. – De nem esik majd nehezünkre? – kérdezik a vevők. – Hát hogy esne, hibátlan uramék! – mondja a boltos. – Hisz éppen csak hogy!

Tükrös Szekrények Boltja

A Tükrös Szekrények Boltjában fújdogálja a tükroket a boltos bácsi. – Haj, hiába! Haj, hiába! Egy se fénylik úgy, mint rég! Mit csinálunk, ha jönnek a szőke szépségek? – Arra csak ne nagyon várjon! A szőke szépségekre! Saját haját nézze inkább! – mondja boltos néni, és jól kifényezi a tükroket.

Nyugodt Szívek Boltja

A Nyugodt Szívek Boltjába jönnek a bolygó hajósok, jöttünk, hogy megnyugodjon a szívünk, mondják, de a boltban nincsen senki, csak a falon a sok írás, ITT JÁRTAM, HOGY MEGNYUGODJON A SZÍVEM, ezt mind elolvassák, ők is fölírják, hely mindig van rá, hogy, hogy nem.

Petri György

CHANSON

Ne mondd, hogy vége.
(Nem tudod, hogy minek,
azt sem, hogy vége van-é.)
Ne mondd, hogy vége,
ne mondjál semmit
– jobb a semmitmondásnál.
Felejtsd el, hogy éltél,
felejtsd el, hogy akartál ezt-azt.
Mindez nem érdekes már.
Szokjál le arról, hogy: vagy.
Hidd el: jobb nem élni.

A MINIMUM MŰVÉSZETÉTŐL A MŰVÉSZET MINIMUMÁIG

(a posztmodernről)

Valaha történeteket írtunk,
aztán a nemrég múltban „szövegeket”,
de ezek sem bizonyultak elég tisztáknak,
túlságosan emlékeztettek a *valóságra*
(elnézést az obszcén kifejezésért),
redukálódtunk hát a mondatokra,
de ez sem megoldás: értelmük van.
Elszigetelt szavak? Ez sem jó.
Lehetséges kontextusokat implikálnak.
Főcsapásirány: betűk; végül az
üres papír.
Amivel kitörölhetjük a seggünk.

*

Karddal, bicskával már nem tudunk bánni.
Manikűrkészletünkkel játszadozunk
a hímnős budoárokban.
Lakkozgatjuk lilára
hosszú, piszkos
műkörmeinket.

Lászlóffy Aladár

TEREMTÉS-HÁRMAS

Egyhangúak a kultúrtájak,
félholdként kelő fázisok.
Mióta senkinek se fájnak
a szép fagyöngy-oázisok!

Amikor belementél, Ádám,
még tiszta, bolyhos volt a rend,
az álom és parancs határán
még nem sejlett, hogy mit jelent.

Egy emberen kívüli hódít,
személytelen és szenvtelen.
Úgy ostromolja a valódit,
hogy réges-rég nem tart velem.

*

Pedig a természet szabódik,
nem engedi még önmagát,
nem tűri, hogy a régi módit
feladva legyen jó világ.

Személytelen szeptemberekből
ébred a pontos április.
Az idő, mint a mánus megdől,
és elkezd talpra állni is.

Nem ezt akartam, kedves álom,
varázslatod már túl laza,
ha csak jóval túl a halálon
fordulhatok, engedsz haza.

*

Bizony, „az ember fáj a földnek”,
s a Föld a fajnak. Így vakon
csak legbelül ha tündökölnek
egymásra nyíló ablakon.

Már soha többé... Sajnos, vége!
A rend érzéke véges, és
új szerződések menedéke
a képzeletemnek kevés.

Új táj és Ádám lesz belőle
megélt mozarti hamvakon.
Ki láthat valaha előre
süketen, bénán és vakon.

Szilasi László

A KOPERECZKY-EFFEKTUS, AVAGY MIKÉPPEN FIADZHATJA EGY BESZÉD A SAJÁT APJÁT

Mikszáth Kálmán: A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL,
IX. fejezet¹

„Egyszer-másszor mintha valami régi remi-
niscencia csillanna meg koponyájának szűk
lokalitásában, kakas-kukorékolást hallatott,
némelykor ismét csirkeké csipogását és a ludak
gágogását mímelte.”²

„»Kvalifikáltabb« embernek »extra nótája
van«, amibe bele nem bődülhet az a sok »sült
paraszt«.”³

I. A kivonat túlsúlya

Mikszáth Kálmán.

Tudják, aki Jókai és Krúdy között van.

Első látásra talán éppen nagyon is ráérősnek tűnő klasszikus irodalomtörténet-írásunk⁴ egyik legszembeötlőbb sajátossága, hogy *siet*: két pont között (rossz, szimplifikáló önironiával) általában tényleg a legrövidebb utat keresi. Az általa elmondott történetek többnyire a fordulópontok, a kánon (jórészt örökölt, korábbi történetek által meghatározott) állócsillagainak minél gyorsabb és hathatósabb összekötését szolgálják elsősorban, hogy aztán erőltetett menetben tarthassanak az előre fixált – és többnyire persze örömteli – végkifejlet felé. A kiemelt pontok közötti (lehetőleg minél egyene-
sebb) szakaszok kevésbé méltók a kitüntetett figyelemre, önértékkel nem bíró (közvetlenül vagy közvetve)⁵ összekötő funkciójuk miatt mihamarabb leküzdendő távolságot jelentenek csupán. Sem a történet, sem annak elmondása nem vesztegeti hát az idejét a köztes mozzanatoknak a nagy történet szempontjából semmiféle haszonnal nem kecsegtető alaposabb festegetésével.

És ezt kivételesen tudom pontosabban is mondani. Ha Gérard Genette fogalmait elfogadva az elbeszélés lendülete szerint a négy alapvető formának az *ellipszist*, a *szünetet*, a *jelenetet* és a *kivonatot* tartjuk,⁶ akkor klasszikus irodalomtörténet-írásunkról állítható, hogy

1. *határozottan kerüli az ellipszist* (hibának tartja, ha valamiféle formában nem esik szó minden lezajlott irodalmi történésről);

2. *ritkán tart szünetet* (az eseménytelen szakaszokat jellemzően nem használja fel például részletes leírások megalkotására);

3. *a jelenetekkel felettébb takarékosan bánik* (ezeket a nagy terjedelmű, gyakran dramatizált és kitüntetett történetrészeket a legbelsőbb kánon számára tartja fenn);

és 4. *leggyakoribb alakzata a kivonat* (az akció és párbeszéd nélküli, sűrített, egyszerűsített, kiváró és összekötő funkciójú, kivonatos tartalmi összefoglalás).

Szünet- és kihagyásellenesség, válogató és minősítő jelenetezés, a kivonat túlsúlya: ízlés kérdése, nekem mindenestre a Prousthoz (vagy, ha szabad ezzel az előzőtől eltérő és nyilván alábbvaló példával élnem: a PULP FICTION-höz) hasonlatos jelenetközpon-tú narratíva még az irodalomtörténet-írásban is vonzóbb lehetőségnek tűnik.

Már csak azért is, mert bár úgy gondolható, hogy az *összekötő szerep* joggal nyeri el adekvát tárgyalási formáját éppen a *kivonatos elbeszélésben*, legalább ennyire nyilvánvaló az is, hogy számos (a szerző, a műfaj vagy a korszak elvén szerveződő) corпуст éppen a kánon centrumába helyezhető, azaz önálló jelenetre méltó művek erősen limitált mennyisége és a kivonat hagyományos túlsúlya degradál csupán összekötő szerepre.

Mondanom sem kell, hogy Mikszáth Kálmán életművét is ilyennek gondolom.

Példának okáért: rokonszenvem természetesen Barta Jánosé, amikor MIKSZÁTH-PROBLÉMÁK című kiváló tanulmányában⁷ számos termékeny interpretatív szempont felvetése mellett, a *narratív regény és romantikus realizmus* (ma már talán nem túl termékenynek látszó) fogalmainak segítségével felettébb vehemens rigorozitással igyekszik rehabilitálni a *Jókai–Mikszáth–Krúdy*-vonalat. Azt a vonulatot, amit (egy csapás, több légy: Herczeg Ferencsel, Harsányi Zsolttal, Márai Sándorral súlyosbítva) Király István monográfiája⁸ az *Eötvös–Mikszáth–(Bródy–Thury–Papp–Ambrus–Kóbor)–Ady/Móricz*-fősodor érdekében megsemmisíteni, az akkoriban frissnek számító akadémiai irodalomtörténet⁹ pedig e fősodor által feledtetni igyekezett. Tényleg minden rokonszenvem Barta Jánosé, az oppozíció azonban, mint mindig, ebben az esetben képes annyira preformálni a megszólalást, hogy Mikszáth (ha nem Eötvöst Móriczsal, hát Jókait Krúdyval) *összekötő* szerepe minden (rejtett, de kitartó) igyekezet és a jószerivel kismonográfia terjedelmű *jelenet* ellenére is visszairódik a történetbe.

De ez másnak is okozott már némi gondot.

II. Olvasók, olvasások

Magának Mikszáthnak is például.

Vagy kicsit talán megint csak pontosabban: miközben a mai magyar irodalommal foglalkozó, de történeti érvekkel korántsem fukarkodó kritika a legfrissebb irodalmi fejlemények nyomán, úgy tűnik, joggal sürgeti Jókainak (a Mikszáth-előttörténet legfontosabb mozzanatának) az újraolvasását,¹⁰ Mikszáth (Jókai utóttörténetének legfontosabb mozzanata) maga is segítségünkre siet, hiszen hosszabb prózai szövegei elárulnak ezt-azt az e hagyományhoz való, nem minden radikalitást nélkülöző (s ebben a minőségében a Jókai-könyvében¹¹ kifejtettektől legalább ilyen radikálisan eltérő) viszonyáról is.

Érzek persze némi feszélyezettséget, amikor *éppen ezt* vélem kiolvasni A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL című regényéből, annak is elsősorban a IX. fejezetéből. Szerencsére azonban ennek a feszélyezettségnek is megvan a maga (önmagát némiképp felszámoló) története.¹²

Mikszáth olvasása ma elsősorban az aprólékos kisrealizmus (régi szöveg esetében persze sohasem lebecsülendő) örömeivel kecsegtet. Kellér Andor: A FŐISPÁN című 1962-es közismert (a NOSZTY-t mintegy Mikszáth helyett folytató, saját hőst, Noszty Feri állítólagos mintáját, Szemző Gyulát a BESZTERCE szellemében „elkésztet lovag”-nak ábrázoló) regénye¹³ nem létrehozta, csupán látványosan rögzítette és megjelenítette ezeket az (elsősorban a valóságvonatkozásokra ügyelő és azoknak hódoló) masszív olvasási szokásokat. Az általánosan bevett olvasási mód azonban ritkán szük-

ségszerű, a természetesnek, eleve adottnak, szó szerintinek tekintett jelentés pedig, meglehetősen csupán a leggyakoribb.¹⁴ Az életmű alakulása és a NOSZTY fogadtatásának története egyaránt hasznunkra lehet ennek belátásában.

A legbevetettebbnek látszó történet szerint Mikszáth életműve kitérőkkel alig tarkított út a dzsentritéma szívéig, a realista csúcsteljesítményig, A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL (1906–1907) című regényig. Majd a szépséges lezárás, A FEKETE VÁROS (1908–1910). A lezárás mint kitüntetett elem a korábbi életműből mellékesen megemelt és felemeli ugyan magához például A KÉT KOLDUSDIÁK (1885), A BESZÉLŐ KÖNTÖS (1889), A KIS PRÍMÁS (1891) vagy a KÍSÉRTET LUBLÓN (1892–1893) című regényeket, illetve kisregényeket, s ezáltal megrajzolja ugyan az életmű történeti témáját, később romantikus másodvonalát, az egyidejű témáját, realista, elsőrendű főútvonal azonban mindentől függetlenül a BESZTERCE OSTROMÁ-n (1894), a SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-n (1895), A GAVALLÉROK-on (1897), az ÚJ ZRÍNYIÁSZ-on (1898) át a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG-hoz (1900), de főként a NOSZTY-hoz vezet. A kánon szélén ugyan ott kering még a KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON (1896–1897), A SZELISTYEI ASSZONYOK (1901), A SIPSIRICA (1902), az AKLI MIKLÓS (1903) és a Jókai-könyv (1905–1906), esetleg még a GALAMB A KALITKÁBAN (1891) meg A DEMOKRATÁK (1897–1898), de a többi aztán tényleg néma csend. A kritikai kiadás REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK című sorozatának több mint fele (42 szövegből 24) lassanként kezd teljesen kihullani az irodalmi emlékezetből.¹⁵

Nem kívánom azt állítani, hogy a perifériára szorult műveknek valahol beljebb, a centrumhoz közelebb lenne az „igazi” helyük. De azt igen, hogy figyelembevételükkel más, kisebb történetek is kirajzolódnak. Melyeknek fényében bizonyos mértékig talán a centrális(nak alighanem továbbra is megmaradó) művek is újraolvashatók.

Nos (nem titkolom: kivonatos elbeszélés következik): a periférikus művek felől olvasva Mikszáth feltűnően hamar – az egészen elképesztő didaxissal megírt három korai dolgozat, az AMI A LELKET MEGMÉRGEZI (1871), A BITYUS ZSIDÓ LÁNYA (1871) és A LUTRI (1872) után valójában azonnal – rátalál későbbi fő feladataira: tematika tekintetében a dzsentritémára, (az engem mindenesetre sokkal jobban érdeklő) hagyományviszonyok kérdésében pedig a Jókai-corpusra. A VÁRMEGYE RÓKÁJA (1877) és AZ APÁM ISMERŐSEI (1878) élesztgetik és vastagítják meg először a Jókai-hősök esetében oly vékonyka sem nem ördögi, sem nem angyali középréteget, utánuk pedig rögtön megszületik egy majdnem nagy mű, a NEMZETES URAIMÉK (1882–1883) című regény. Egy falura való kurtanemes, a pribolyi Laczkók (Mikszáth a dzsentri pusztulásának adekvát műfaját egyelőre a tragikomédiában véli megtalálni) a nagy erejű Mácsik vezetésével megkísérlik megszerezni a Harruckernektől Békés vármegyét. A tematika már itt véglegesen megvan, 1883 után azonban történetében (több okból) hosszú, majd’ egy évtizedes szünet következik: a megtalált, de kielégítően meg nem oldott dzsentritematika átmenetileg elfelejtődik, és történeti vagy népi témájú szövegekben a műfaj, a hang, a nyelv és mindenekelőtt a hagyományhoz való viszony¹⁶ kialakítása válik fő feladatává.

A LOHINAI FŰ (1885) egy vidéki nyomozás története, melyben a megismerés fő akadályá az a – Jókai uralomra jutása után korántsem képes beszélni ható – felfedezés, hogy a generációk óta azonos tanító munkálkodása nyomán „*a lakosság betűi nem vettek fel önálló karaktert*”.¹⁷ A KÉT KOLDUSDIÁK és A KIS PRÍMÁS a kései Jókaihoz nagyon közel álló modorban megírt, korrekt – ifjúsági regények. Úgy tűnik, ekkor már Jókai nyelve Mikszáth számára csupán erre való. Vagy erre se. A BESZÉLŐ KÖNTÖS átfogó és tüzetes

tanulmány – egy másik, Jókaitól immár lassanként elszakadó nyelven – a Jókai által is explicit módon óhajtott áttetsző nyelvről. Nos, logosz van, csak az ember olyat nem tud csinálni. A(z el) beszélő köntöst nem lehet lemásolni. Aki mégis megkísérli, meghal. A GALAMB A KALITKÁBAN egy téma kettős elbeszélésével általában a regény lehetőségeiről és a fikció természetéről értekeznek,¹⁸ s ezt a problematikát feszegeti tovább a FARKAS A VERHOVINÁN (1892) is. A szöveg egy különös felségsértés története abban a korban, amikor már nem jár érte halálbüntetés, s az ember legfelsőbb mozgatója nem a becsület, hanem az emberi méltóság: visszavonhatatlanul eljött a regény kora.¹⁹ A KÍSÉRTET LUBLÓN pedig már a később megszokott Mikszáth-történet: Jókai módorában, Krúdy előérzetével – de ekkor már mindkettőnek az olvasatát az önállósodó és megerősödő Mikszáth-szöveg preformálja. A történeti tematikájú, de elméleti érdekeltségű kitérő AZ ELADÓ BIRTOK (1893) című elbeszéléssel ér véget: miért nem vette meg Marjászky Mihály a Bogárka-birtokot? A NEMZETES URAIMÉK óta ez az első (ezúttal: idilli) történet a dzsentri lecsúszásáról. A PÁVA A VARJÚVAL (1894) viszont Nagy Józsi káplár és Cselejthey Johanna grófnő kudarcos házasságán végrehajtott szikár esettanulmány, azzal a nem túl rejtett tanulsággal, hogy a társadalmi osztályok nem keverednek. Nincs beolvadás, a feleslegessé válnak meg kell szünnie. Emez előkészületek után pedig már a BESZTERCE OSTROMA és a SZENT PÉTER ESERNYŐJE²⁰ következnek.

E helyütt végig nem vitt s részletesen most nem is dokumentálható értelmezésem szerint tehát Mikszáth a dzsentritéma tekintetében azért tart szünetet 1883 és 1893 között, hogy (a műfaji és nyelvi keresés mellett) első közelítésben tisztázza a – megkerülhetetlen – Jókai-hagyományhoz való viszonyát is. A keresés eredményei nyilvánvalók, a Mikszáth-szövegek igazi vonzereje azonban talán inkább abban áll, hogy *a kereséssel ezután sem hagyunk fel*. Hanem mindvégig folyamatosan megkérdőjelezzük saját műfaji, nyelvi és a hagyományt illető nézeteiket.

A Mikszáth-életműnek a Jókai-monográfiáig tartó alakulása a hagyományviszonyok tekintetében alighanem jól leírható lenne Harold Bloom híres hatás-izony-elméletének²¹ fogalmaival. Ezek szerint Mikszáthot rabul ejtette Jókai költői ereje (*választás*), nyelvében és látomásaiban megegyezett, azonossá vált vele (*szereződés*), majd elődjével ellentétes inspirációkat választott (*versengés*), e versenyben megerősödött és immár önállóan látszó arculattal lépett elő (*megtestesülés*), és új nézőpontjából átértékelte elődjét (*interpretáció*), végül pedig az eddigiektől eltérő módon újratemtette (*revízió*).²²

A keresés és a Jókai-hagyománnyal való szembenézés azonban (látni fogjuk: más stratégiával) a monográfia után a NOSZTY-ban is folytatódik. Nem meglepő, hogy régebbi olvasói – fennmaradt szövegeik szerint – még képesek voltak ezt világosan érzékelni.

„Zarándokoljatok hozzá és eszmélkedve viduljatok!” – mondja Alexander Bernát 1909-es kritikájában Kopereczky főispánról.²³ A korabeli olvasók talán éppen azért voltak képesek nagyobb felületen érintkezni a szöveggel, mert a retorikus alapozottságúnak az anakronizmusig menően megmaradó magyar irodalmi kultúrában a *docere-movere-delectare* ősi, ám feltűnően sokáig aktív fogalmi hármasságának hála, a *tsinos nemzeteknél* talán valamivel lassabban vált elemeire a szöveghez való átfogó viszony.²⁴

A NOSZTY fogadtatását akár csak futólagosan áttekintve is világosan kirajzolódik azonban a bomlás története. Alexander Bernát (kritikájának idézett széles fesztávú zárómondatát megelőlegezve) hosszas elemzés után végül is érdektelennek nyilvánítja

a Mikszáth-szöveg olvasásának elsősorban az idealizmus vagy realizmus kérdésére fixált problematikáját,²⁵ Csáth Géza (1910) pedig egyértelműen Mikszáth (szerinte *Jókait is felülmúló*) nyelvét állítja értelmezésének középpontjába.²⁶ Az utóélet során azonban (Várdai Bélától Négyesy Lászlón át Zsigmond Ferencig) radikálisan felerősödik a referenciális kérdéssírnál, s az olvasatok egyre inkább a dzsentribrázolásra és kizárólag erre koncentrálnak. Harsányi Zsolt 1926-ban e kérdéskörön belül még érzékeli, hogy Mikszáth a dzsentrit „*imádni is tudja*”,²⁷ rövid idő múltán azonban már e belső különbségek is elenyésznek, s Pintér Jenő irodalomtörténete, majd az annak tételeit továbbszigorító (Schöpflin, Féja, Martinkó) és ideologizáló (Király) értekezések után (Barta János idézett tanulmánya, Németh G. Bélának a kései Mikszáthról szóló szövege és néhány frissebb²⁸ dolgozat kivételével) máig is igen aktív tételmondatok válnak uralkodóvá: „*Az érdekszövetségbe tömörülő dzsentrivel szemben a regényíró a maga erejére utalt dolgozó polgárnak ad igazat.*”²⁹ Kétségtelen, hogy *ebben az értelmezésben a Mikszáth-szöveg valóban „a túlzó realizmus süppedékei közé látszik tévedni*”.³⁰

Más (például: az életmű és a recepció eddigiekben vázolt tanulságaitól ihletett) értelmezési keretek között azonban talán nem.

III. Kifürkészhetetlenek a hatás csodálatos titkai és rugói

A KIFÜRKÉSZHETETLENEK A HATÁS CSODÁLATOS TITKAI ÉS RUGÓI címet viselő IX. fejezet, a „*kétszer elmondott beszéd*” története klasszikus irodalomtörténet-írásunk által futólag többször is érintett,³¹ méltán elhíresült jelenete A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL című Mikszáth-regénynek. Mikszáth, amikor a *Képes Folyóirat* új előfizetői számára 1908 legelején röviden összefoglalta a lap előző évfolyamában megjelent folytatásokat, kivonatos elbeszélésében a következőképpen összegzi és értelmezi (arányai-ban is feltűnő alapossággal) a bennünket érdeklő fejezetet:

„*S míg Bontó vármegyében nagyban forrnak a kedélyek és készülődnek, hogy lehetlenné tegyék, addig ő [Kopereczky] is készül a maga módja szerint a beiktatásra. Titkárt fogad, bizonyos Malinka nevűt, aki a közgyűlési beszédét írja meg számára. A titkár se valami nagy közigazgatási lumen s végszorultságában egyszerűen lemásolja parafrázisokban a vármegye régi jegyzőkönyveiből, melyeket beküld Poltáry alispán, annak egy beszédjét, melyet főjegyző korában egy régi főispánnak tartott s mely már feledésbe merülhetett a bontóvári urak előtt. Az akkori közgyűlés közönsége jobbadán elhalt azóta.*

Kopereczky bemagolja ezt a beszédet nagy nehezen s így indul megyéje felé, hol valóságos zen-düülés várja. [...] A közvélemény szorító ereje alatt kiüti fejét a bojkott s rendre lemondanak a [...] szónokok, még a főjegyző is megtagadja az utolsó percben az üdvözlő szónoklat megtartását a beiktató közgyűlésen. Ily kényes körülmények között a kétségbeesett Noszty-csoport Poltáry alispánt nyeri meg a tizenkettedik órában, hogy tartson beszédet. Ezzel aztán az alispán ellen fordul a közgyűlölet.

Az alispán nem ér rá beszédre készülni, hanem engedve egy ördögi sugallatnak, szintén úgy vélekedve, mint Malinka, hogy régi beszédére, melyet mint fiatal főjegyző tartott egy főispánnak, immár senki sem fog emlékezni, a főispán üdvözlésére elmondja ugyanazt a beszédet, amelyet Kopereczky magolt be parafrázisos programbeszédnek. [Mikszáth lapalji jegyzete: Temes megyében tényleg megtörtént – Tihanyi Ferenc főispánsága alatt. Lásd Degré Alajos emlékiratait. M. K.]³²

A Bontó megyei bizottsági tagok (mondanom sem kell) nem ösmernek rá, s nem is igen hat most, mert szép ugyan, de népszerűtlen ember mondja. A főispán, aki lámpalázban van, nyilván

szinte nem ismer rá a saját beszédjére, de jóhiszeműen visszamondja úgy, ahogy betanulta. A bizottsági tagok, akik pisszegni szándékoznak, egyszerre összenéznek. Nini, hiszen ez az alispánt gúnyolja ki! Hohó, hiszen ez derék dolog! Hallgatják, hallgatják és hovatovább mind jobban ámulnak. Teringette, pompás egy persziflázs! Halljuk csak, halljuk, halljuk! Elmondja ez szórul szóra. Hallatlan egy talentum! [Egyszeri hallásra] mondja el! Micsoda memória és milyen kolosszális lélekjelenlét! Az alispán kéült, zöldült, csodálkozásában és felsülésében, a közgyűlés pedig tapsolt, ujjongott, tombolt s a parti meg volt nyerve, a főispán mint nagy és népszerű alak került ki az oly veszedelmesnek induló installációból.”³³

Nos, Mikszáth önértelmezése meglehetősen alaposnak mondható: hatékonyan szálazza szét a szerzőség, az eredetiség és a hatás összefonódó problematikáját. Mindezekelőtt: Kopereczky (későbbi hatalmát megalapozó és szavatoló: XXI. 41.) beszédét Malinka „írja meg számára”. A szöveg tehát eleve nem a Kopereczkytól való leszármazás, hanem a Kopereczkynek való tulajdonítás révén tartozik a későbbiekben a főispáni corpushoz. A szerző ebben az (újabb megfontolásokat³⁴ előlegző) értelmezésben korántsem az egyedi eredetiségű szöveg forrása, hanem az osztályozás elvét az attribúció révén szolgáló intézményes konstrukció. A szó szoros értelmében azonban Malinka sem „megírja”, hanem „egyszerűen lemásolja parafrázisokban a vármegye régi jegyzőkönyveiből... Poltáry alispán... egy beszédjét”. Malinka eredetisége tehát Kopereczkyénél ugyan összehasonlíthatatlanul nagyobb, azonban még mindig erősen korlátozott: az adott konkrét beszédhelyzet céljait szem előtt tartó, enyhén és gépiesen, de mégiscsak parafrázáló másolásra szorítkozik. Malinkának van mit másolnia. A titkár szerint a jegyzőkönyvek készletszerűen őrzik az elmúltat, a szövegek apparátusukkal együtt hozzáférhetők, és – „végszorultságban” – kellő idő eltelte meg a szerzői index leválasztása után gond nélkül felhasználhatók az eredetiség vágyva vágyott illúziójának felkeltésére. (És mindezek után persze kérdés lesz, ha megválaszolhatatlan is, hogy vajon hogyan állhat Poltáry szerzőségének dolga: volt-e titkára, használta-e a korábbi vármegyei jegyzőkönyveket stb.) Csakhogy Malinka téved: nem „merül azonnal a feledésbe” az, aminek a közönsége elhalt. Malinka abban téved, hogy az emlékezést csak az emberek, az életben lévő tanúk által kivitelezhetőnek gondolja, ám a történetben az emlékezés nem emberek, hanem szövegek aktivitásának mutatkozik. Az emberi emlékezés viszont – a narrátor kétszer is mondja – csupán „magolás”.³⁵ Ráadásul a lehetséges szónokok és szónoklatok száma véges, s ha még bojkott is ritkítja őket, akkor újra előkerülhet az időben első, nyomozati eredményként (Kopereczky, Malinka és a jegyzőkönyv lejegyzője utáni, negyedik) utolsó szerző, s az – nem érvén, „rá beszédre készülni, hanem engedve egy ördögi sugallatnak”, s Malinkához hasonlóan bízva az emberi emlékezet akadályozott működésében – elmondhatja „ugyanazt a beszédet, amelyet Kopereczky magolt be parafrázisos programbeszédnek”. Poltáry alispánnak a Kopereczky szónoklata előtt újra elmondott régi beszéde („melyet mint fiatal főjegyző tartott egy főispánnak”) azonban – félelmével ellentétben – nem régi önmagával lesz identikus („nem ösmernék rá s nem is igen hat most, mert szép ugyan, de népszerűtlen ember mondja”), hanem a Kopereczky–Malinka-féle új átírással tűnik immár – egyelőre csupán a narrátor számára – azonosnak. A csattanó előállt. „A főispán, aki lámpalázban van, nyilván szinte nem ismer rá a saját beszédjére, de jóhiszeműen visszamondja úgy, ahogy betanulta.” A közönség nem kérdez az intencióra, hanem élvez és értelmez, s mert kedveli a lélekjelenlétet, az emlékezőtalentumot, a gúnyt és *par excellence* műfaját, a persziflázst: valamely mű neveléses vonásait kiemelő paródiát, a siker – a vágyott, de e módon semmiképpen sem szándékozott siker – nem maradhat el.

Kifürkészhetetlenek a hatás csodálatos titkai és rugói? Nos, első olvasatban úgy tűnik, a hatás nyomai semmiképpen nem rejthetők el, az eredetiségnek még az illúziója sem tartható fenn, de a következetesen végigvitt utánzás, párosulva az eredeti és a reprodukció keletkezése közötti idő csökkentésének látszatával, egy brutális eredetiségű, „nagy és népszerű” szerző radikális újraolvasó gesztusává avatja a másolatot. Megfelelő körülmények között az egész szövegre kiterjedő,³⁶ enyhén átíró, majdnem egyidejű: azonnali s így parafrázisból rögtön persziflázssá váló másolat megsemmisítheti, olvashatatlaná teheti a szövegelődöt s ezáltal az egy időben élő szerzőelődöt is.

Emez önértelmezés értelmezése után, de még a regényszöveg értelmezése előtt és azt előkészítendő, tanulságos lehet megvizsgálni, hogyan bánt Mikszáth Degré Alajos VISZSAEMLEKEZÉSEI-nek szövegelődként szolgáló részletével. Degré a következőket írja:

„...Várkonyi Ádám kitűnő főjegyző és hatalmas szónok, tudvalevőleg szenvedélyes kártyás is volt. Csak reggel távozott a kártyasztaltól, s alig lehetett annyi ideje, hogy öltözetet váltson, irrományait összeszedje s a gyűlésbe siessen, hol a főispán megnyitó beszédére kellett válaszolni. Tihanyi [Ferenc] igen szép és meglehetősen hosszú megnyitó beszédet olvasott fel, Várkonyit szendregéséből dörgő »éljen!« riasztotta fel. Láta, hogy rajta van a sor, kissé összeszedte magát, s elmondta – a figyelmes hallgatók roppant ámulatára – csaknem szóról szóra azt, amit a főispán felolvasott.

Roppant emlékezőtehetségét akarta-e fitogtatni vagy a főispánt megszegyeníteni? Mindnyájunk előtt rejtély volt, mit nekem később Robony István, Tihanyi titkára fejtett meg.

Robony István fiatal ügyvéd volt, épp akkor nyert oklevelet, midőn Tihanyit temesi gróffá nevezték ki. Tihanyi titkárává tette, s azonnal utazott vele Temesvárra. Útközben azt mondja titkárának, készítsen egy tisztújítási megnyitó beszédet. Robony a legnagyobb zavarba jött, azt sem tudta, hol s min kezdjen ily beszédet. Törte a fejét, rágta a tollat, izzadott, de semmit sem bírt kihozni. Végre tájékozódás végett elővette az előzetes tisztújítás jegyzőkönyvét, abban megtetszett neki Várkonyi beszéde, csekély átalakítással leírta, s Tihanyi igen meg volt vele elégedve. Várkonyit, mint említém, nagyon elfoglalta a kártyázás, s nem jutott ideje még csak gondolkozni sem a válaszbeszédéről. Így is jó lesz, gondola, s elővette az elmúlt választási beszédét, átolvasta s szerencsésen el is mondta...³⁷

Degré (be kell vallanom: számomra némiképp laposka) szövege nem Mikszáth önértelmezésének kiasztikus logikája³⁸ szerint építkezik: a történet elmondását jól elhatárolva, külön bekezdésben követi a kérdés, majd az arra adott, a titokba mintegy beavató válasz. A jelenet a Mikszáth-történethez képest fordított sorrendben és magasabb retorikai szinten zajlik le: Várkonyi főjegyző „hatalmas szónok”, Tihanyi főispán „igen szép s meglehetősen hosszú” „megnyitó beszédére kellett válaszolnia”, és fontos az is, hogy Degré főispánja felolvas, csak a főjegyző beszél emlékezetből. A narrátor (reprezentatívnak beállított) viselkedéséből úgy tűnik, hogy a közönség itt nem annyira radikális, mint a Mikszáth-történetben: az „emlékezőtehetség” és a „megszegyenítés” itt is kulcsfogalmak ugyan, de a beszélő szándékára irányuló érdeklődés miatt a túlságosan zajos siker elmarad, a „roppant ámulat”-ra szorítkozik, így a csattanó halasztódik, a szövegek közötti viszony pedig (látszólag magától értődő volta: az intenciójában ugyan kérdéses, de megtörténtében vitathatatlan irányú leszármazás látszata miatt) nem lesz problémává. A felbukkanó rejtélyt Robony titkár vallomása nyomán válaszolja meg a narrátor. Robony saját vallomása szerint – Malinkával ellentétben – elsősorban nem közigazgatási antitalentum, hanem hangsúlyozottan írásképtelen figura. („Törte a fejét, rágta a tollat, izzadott, de semmit sem bírt kihozni.”) A jegyzőkönyvet eredetileg csupán „tájékozódás végett” veszi elő, az „átalakítás” viszont itt is „csekély”.

Rövidre fogva: Mikszáth szerintem már a Degré-szöveggel is azt teszi, amiről beszél. Mikszáth a Degré-elődszöveg feltűnően csekély mértékű, pragmatikus átalakításával (kiasztikus logikájával, a nevek megváltoztatásával, fordított sorrendjével, alacsonyabb retorikai szintjével, a memoriterek számának növelésével, radikálisabb, a szándékra irányuló kérdést kerülő közönségével és még néhány aprósággal) nem is kívánja elrejtetni a hatás nyomait, saját eredetiségének illúzióját kifejezetten rombolja, ám az utánzást következetesen végigviszi, s az eredeti és a reprodukció keletkezése közötti időt az egyidejűvé tevően pontatlan hivatkozással is csökkentve, brutális eredetiségű újraolvasó gesztussá avatja saját másolatát. *Az egész szövegre kiterjedő, enyhén átíró, parafrázisból persziflázssá váló másolata megsemmisíti, mondhatni: olvashatatlaná (csak a maga módján olvashatóvá) teszi a szerzőelő szövegét.*

Am Mikszáth Degré Alajosnál alighanem valamivel nagyobb vadra vadászik. De ezen a ponton már tényleg elő kell vennünk a regény (részletezőbb és értelmező betétekben gazdagabb) szövegét. Lássuk először az előkészületeket!

Malinka, Kopereczky főispán friss titkára a feladatairól érdeklődik.

„– *De mégis szeretném teendőim tüzetesebb meghatározását – szólalt meg Malinka.*

– *Ne beszéljen nekem ilyen stílusban. Mert azt én ki nem állhatom, azt hiszem, hogy valamilyen hivatalos okmányt olvas s attól én mindjárt elalszom, mint a kakas, ha meglóbálják. Hogy mi a teendője? Hm, azt nehéz meghatározni. Mindenekelőtt egy szép beiktatási beszédre van szükségem. Ezt önnek kell megcsinálni. Ez a szekretárius dolga. Csinált ön már ilyesmit?*

– *Nem csináltam még, de a chriától kezdve mindent meg tudok csinálni, csakhogy...*

– *Csakhogy?*

– *Jó volna látni mintának egy ilyen beszédet, mi szokott abban lenni.*

– *Sok zöldség, temérdek hetle-kotla. És ezt nekem szóról szóra be kell magolnom. De hát ilyen az ember. Hihetetlen, mi mindenre képes a hazájáért!” (KrK XX. 56–57.)*

A téma tehát mellékes: a szövegalkotás elsősorban stílárius kérdés. A retorika általános szabályainak ismerete azonban nem elegendő: Malinkának, az eljövendő beszéd hús-vér szerzőjének Kopereczky, a konvencionális szerző parancsára egy konkrét szövegcsoporthoz, a beiktatási beszédek speciális stílusát kell ellesnie, hogy főnöke (sikeres imitáció esetén talán még a nyilvános elszenderedést is kockáztatva) felavattassék. Nem mellékes ugyanakkor, s talán némi önreflexiót sem nélkülöz, hogy Malinkának éppen a *chria* a kedvence és eredendő adottsága. Ugyanis, mint tudjuk, ez az ajektiv mondataalakzat a *sententia* csattanós, különösen hatásos és gyakorta anekdotával illusztrált változata.³⁹ Nem különösebben nehéz tehát felfedezni benne a mindenkor Mikszáth-szöveg *uralkodó trópusát*.⁴⁰ Ha az önreflexióra alapuló értelmezést elfogadjuk, akkor azt mondhatjuk tehát, hogy a hús-vér szerző eredendő, már kezdetben is készen álló és később győzedelmeskedő tulajdonságait a konvencionális szerző felavattatása érdekében kezdetben aláveti az egyelőre ismeretlen, de látatlanban is unalommal fenyegető konkrét, műfaji szöveghagyománynak.

„*Malinka [...] izzadt a beszéd készítése közben. Sok penzumot csinált már életében, de egy se ment olyan nehezen, talán éppen azért, mert valami rendkívül akart alkotni.*” (58.) A Cicero, Kölcsey és az országgyűlési szónokok beszédeinek ihletére és hatása alatt keletkezett első verzióval leszerepel. Az Antoniusnak Caesar holtteste fölött tartott beszéde nyomán született, alexandrinusoknak írott második szónoklattal hasonlóképpen.

„*A szegény Malinka most már kezdte az alispán által küldött régi jegyzőkönyvekben megörökített beiktatási beszédeket fölturkálni, s nagy kínjában kiválasztván egyet, amelyet a mostani alispán tartott még főjegyző korában, az 1868-ban kinevezett főispán, báró Anácsy János beik-*

tatásánál és amelyet a szónok úgy adott elő akkor, mint a vármegye óhajait, most akként travesztálta, mintha a főispán ígéret gyanánt mondaná el ugyanazokat a szóvirágokat, reformokat, patogó szentenciákat, kopott hasonlatokat és részesülőkben összevissza gubózott oratori maszlagokat és cirádákat.

Kopereczkynek a szemei csillogtak a meglepődéstől és örömtől.

– Ez az, pán brat. Ez az igazi, ez a szép, rajta van az a bizonyos megyei szag, ami a hajdúk dolmányán és a bizottsági tagok bekecsén. Maga nagy talentum pán brat.

Az volt nála a legnagyobb fokú meglepődés, ha valami alantast per »pán brat« (testvér úr) szólított.

Ezt a beszédet vitte haza Krapecre, hogy betanulja.” (58–59.)

Ugyanazt elmondani óhaj helyett ígéretként. De nem a travesztált téma a lényeg, hanem az azonos és otthonosan ismerős stílus. Ebben a történetben a megőrző másolás és nem az újraíró *elmismásolás*⁴¹ az igazi és szép tehetség jele. A hús-vér szerző és a konvencionális szerző az ismétlés, a hagyomány stílusának alázatos, személytelen, jól-lehet számító átadása, a duplikálás által válik úrrá és testvérré.

„Ej, Istenem, hát van egy kis modorom, ez az egész” – mondaná erre Bubenyk. (97.)

Ám a két szerző párbeszéde szerint némi – a nyelv és a hagyomány által preformált – memóriára is szükség van.

„...én a beszédet tanulom. Van is arra valami szer vagy micsoda. Éppen azon gondolkozem egész nap. Mintha hallottam volna, hogy valaki kavicsot tett a nyelve alá.

– Az Demosthenes volt, de az azért tette, hogy a dadogástól elszokjék.

– No, mindegy, kigondoltam én egy másik metódust, lefordítottam az egész beszédet tóra a kántorral, azt betanulja Koleszár Mária és éjjel-nappal dünnögi a kis Izrael bölcsője fölött, addig-addig, hogy szóról szóra megragad az eszembe, mert én meg ott fogok csibukozni a fiú mellett, mikor aztán tudni fogom, visszafordítom az elmémbe magyarra, ez már bliktri, s úgy elszavalom Bontóváron, mint a folyóvíz, hogy »Tisztelt Köztörvényhatósági bizottság! A mai politikai viszonyok között, a hazánk ege fölött tornyosuló felhőknek közepette...« Gondolom, így kezdődik? Hát csak ne féltsen engem, amice.” (98–99.)

Kopereczky tévedése egy pillanatra felvillantja annak lehetőségét, hogy beszélni nem más, mint emlékezni. Hogy nem dadogni nem más, mint memorizálni és felmondani valami már korábban létezett. Hogy a nyelv beszél, nem az ember.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a beszéd az önazonosság folyamatos tételezése mellett egyre több átalakításon megy át: a Poltáry-beszédet Malinka *travesztálva* másolja le, ezt a beszédet a kántor *tóra* fordítja, Koleszár Mária betanulja, és éjjel-nappal *dünnögi*, ez *ragad meg* előbb-utóbb a főispán eszébe, majd ezt fordítja (vissza?) *magyarra*. Karinthy Frigyes műfordításkrokijára, *A Herz-féle szalámiban* kezdetű Ady-fordításra hivatkozva aligha minősülhet hiperkritikának,⁴² ha a maradéktalan önazonosságot még szoros textológiai értelemben sem vesszük bizonyosnak. Maradéktalan eredetiség ugyan tényleg nincs, de legalább – a szó szoros értelmében vett ugyanazt mondas sem lehetséges.

A tót ajkú dajka egy magyar csecsemő fölött, a kétnyelvű apa mellett magyarból fordított tót nyelvű szónoklatot dünnög. Vajon azonos-e önmagával az a beszéd, amely ugyanabban az időben a fiút tótul, az apát magyarul tanítja beszélni? Akárhogy is, készülődik a beszéd: szóródik egységesíthetetlenül.

Egy nagy ívázat és egy kisebb verekedés után az első, illetve második, vagyis hogy harmadik szónok, Poltáry alispán is bajban van persze.

„...az íróasztalnál ült s tétován merengett a két legkönnyebb sor fölött, melyet leírt:

*Méltóságos báró úr,
Szeretve tisztelt főispánunk!
Minekutána...*

Csodálatos – gondolá –, mióta nem vagyok »aranytollú jegyző«, azóta nincs meg az a stílusom. Mintha a hivattal együtt az is megváltozott volna.

– Jézus, Mária – rázta fel az ihletre várakozó férfiút a neje hangja –, elvesztettem a gyémánt-tűmet. [...]

– Köszönöm szépen. Éppen kedvező rá a hangulat. Ahelyett, hogy szimilét, parabolákat keresnék, most a te ékszereidet kell keresnem. Mondhatom, nagy mulatság. [...]

...leült az íróasztalhoz, de az asztal fölé hajolva csakhamar elnyomta a buzgóság és csak akkor ébredt fel, mikor reggel a hajdú jött jelenteni, hogy föl van találva a reggeli és hogy azóta az ékszer is megkerült; itthon volt leesve a kis asztalka alatt.” (124–125.)

Elveszett a stílus, elveszett a gyémánttű: Poltáry a beszéd ornátusa helyett női ékszereket keres. Nem találják, és szöveg sem születik, végül mégis megkerül mindkettő: az ékszer el sem vészett, a beszéd pedig már 1868 óta megvan.

Emez előkészületek és intézkedések után következik el a IX. fejezet (126–152., főként: 134–150.).

Felcattan Poltáry György híres ezüstcsengésű hangja: „*Méltóságos báró úr, Szeretve tisztelt főispánunk! [...]* »A mai politikai viszonyok mellett, a hazánk ege fölött tornyosuló felhőknek közepette, midőn [...]« (134.) Malinka, vagyis Kopereczky, azaz Poltáry saját beszédje, jogos elmeszüleménye, a másodsor felhasznált puskapor: „*értéktelen krispinre jó a viseltes zsinór is*”. (135.) Szóról szóra az ő beszédjük perreg le. Hullnak, süvítenek a szavak, mint az éles szögek. Szégyen, gyalázat. Malinka vére hull Poltáry mondataiban. Még Noszty Feri is megszólal. Dialógust szorgalmaz:

„– Milyen lesz a sógor beszéde? [...]

– Isten tudja. [...]

– Te csimáltad? [...]

– Félig-meddig. [...]

– Lásd, azt úgy kellett volna összeeskábálni, hogy előlegesen bekéríték az alispánnak ezt a szónoklatát, úgy hogy a sógor beszéde mintegy válaszokat tartalmazott volna az itt felhozottakra s ezzel rajta lett volna a rögtönzés zománca. Meg kell adni, hogy gyönyörűen beszél ez a Poltáry, vagy hogy hívják.” (137.)

Szó sincs dialógusról. Menthetetlenül el is érkezik hát a rettenet ruhájába öltözött pillanat. „*Tekintetes köztörvényhatósági bizottság! [...]* A mai politikai viszonyok mellett, a hazánk ege fölött tornyosuló felhőknek közepette, midőn [...]” (138.) – szólal meg – nem az okos ember, nem is az új főispán, hanem a féleszűnek hirdetett tót úr pohánkakása ízű hangja. Ohó. Hisz ez rettenetes módon érdekes. Paródiáz. Gúnyol. Egy hallásra, zseniális módon, szóról szóra visszamondja. „*»Bevette és most kihányja« – ahogy Viléczy Ödön mondta.*” (139.) Talentum. Lángész. Csodálatos emlékezőtehetség. Poltáry, az eredeti, de eredetiségének látszatát immár végképp elvesztett szerző bikaszeme kidagad a csodálkozástól. Dühösen döfködi rezes kardjával a padlót. „*Fatális egy véletlen. Most már minden napfényre kerül. Dicsőség, hírnév, szónoki nimbusz, Isten veled.*” (140.) „*Ez most már csak mint szatíra értelmezendő.*” (140.) Findzsa asszony hiába háborog („*Micsoda dísznő nép ez; mikor az uram mondta ezeket, a füliük dobját se hajtották, most pedig a lelküket ordítják ki*”): a sikerkülönbség nem a szerző személyén múlik. Telik az idő, s mind nagyobb a rekord, a szóról szóra visszaadott frázisok, szimilék, idézetek száma. Némelyek ugyan úgy vélekednek, hogy e mnemotechnikai erőművelet nem elegendő a dicsőséghez

(„hiszen a tükör⁴³ is azt teszi, azért mégse bámulják, mint masinát», 141.), de ezeket a szájasabbak és műveltebbek letorkolják: „mit ért a paraszt az uborkasalátához?” (141.).

„A tömegek kiszámíthatatlanok, mert szeszélyesek. A Malinka balul kiütött plágiuma megfordította a hangulatot és a különös körülmények között (a sors csodálatos kártyakeverő) keletkezett rokonszenv fölkapta szárnyaira Kopereczkyt és nem ejtette el többé. Egy elképzelt jótulajdonság (ezúttal a rendkívüli emlékezőtehetség látszata) többet ér, mint száz meglévő erény. Az éljenzés, tetszésaj most már annyira hozzászegődött a beszédhez, mint a gazdátlan kutya, hogy bottal se lehetett volna elverni.” (140.)

És – ráadásul – a szerzőelőd sem jár rosszul: létét a történetek nem veszélyeztetik, hanem szavatolják.

„A főispán most nagy dicsőséget aratott azzal a véletlenséggel, hogy éppen az én egykori beszédemet magolta be, s én azt nem gyanítva, közvetlenül előtte elmondtam, mind azt hiszik ezek a maflák, hogy rögtönzött paródiát hallanak s bámulják őt, inneplik, mert ezzel egyúttal engem vélnek inzultálni. Hát bizony elég kellemetlen, hanem segíteni nem lehet rajta. Mert ha én most leleplezném, hogy a főispán nem engem parodizál, hanem szegény feje nem tanult be más beszédet s akarva, nem akarva ezt kell elfűjnia, akkor ugyan a főispán agyon volna ütve, de magamat is bemártanám, hogy kétszer mondok el egy beszédet. Legjobb tehát, ha elhallgatok s igyekszem kihúzni ebből a vak esetlegből a lehető legnagyobb polgári hasznot. A főispán nagyon jól tudja, hogy más beszédet nem tud, ennél fogva kutatni fogja, miként került össze a két beszéd, s a megőrzendő titok ezerszerte jobban kapcsol majd hozzá, mint bármely más szolgálat, amit tehetnék.” (141.)

A valóságos helyzet pedig maradéktalanul elvész a magyarázatözönben. Kopereczky szokott bohémiájával még az igazat is megmondja, de sikere immár annyira bizonyos és erős, hogy még e szavait is elődjére vonatkozó maró célzásnak veszik (145.): „egy óra előtt még ő volt [...] a számár, most már színbölcesség, kijelentésszerű alapigazság minden, ami mond” (146.).

„[S]ok ember egybevéve sokkal ostobább, mint csupán egyetlen ember, ha nagyon ostoba is” – mondja erre Bubeniyik, aki mindent tud, mégis kérdez.

Bubeniyik tudja, hogy Kopereczky beszéde már korábban megvolt, tudja azt is, hogy Malinka írta, s Kopereczky rövid, példázatos kioktatása („Hát nem az enyém a frakk, habár szidom érte esetleg a szabót, hogy hosszúra csinálta?”, 148.) után még azt is felfogja, hogy a szerző nem azonos az íróval, csak egyvalami nem megy a fejébe, „[a]z, hogy miképpen fiadzhatta ez a beszéd a saját apját?” (149.). Kopereczky először újabb példázattal próbálkozik, Moór Károly és Bánk bán – a vékony garde-robe miatt – közös bársonyköntöséről, ám Bubeniyik szerint

„Moór Károly és Bánk bán sohasem jelentek meg egyszerre a lámpák előtt, mert akkor nem tudom, hogy lettek volna. S mindezekhez még neveli a csodálatosságot a sorrend, mert ha méltóságod mondja el előbb a beszédet, akkor még lehetséges volna a megoldás elgondolása, de így igazán megfoghatatlan, miképp tudta az alispán úr elmondani?

Mit? Ki nem találtad volna? Olyan stomfax vagy? Hát a Malinka adta oda neki. Hiszen világos.”

A kétszer elmondott beszéd története – talán nem véletlenül – a következő mondatall ér véget: „Nincsen a természetben egyformaság.” (150.)

Nincs ismétlés. Bármennyire tartunk is tőle, a plágium nem lehetséges. A szövegek időbeli sorrendje pedig néha még csak nem is valószínűsítheti a leszármazás rendjét. A hatás csodálatos titkai és rugói valóban kifürkészhetetlenek.

A regény egész szövegére a IX. fejezet tanulságai felől egy pillanatra kitekintve immár nem is elsősorban az önkritikus, a digresszióra építő szerkezetet megkérdőjelező

gyakori regénypoétikai reflexiók (XX. 88., 154., XXI. 27., 122., 213. stb.) válnak érdekessé. Nem is a nyelvre vonatkozó, helyenként nagyon tanulságos elmélkedések (XX. 26., 216., XXI. 15–16., 24., 46–47., 52. stb.), nem a disszemináció (XX. 60., 114., 162., 171., XXI. 125–127., 200., 211. stb.) és a différence (XX. 74., 90., 108., 146., 202., 234., XXI. 109., 110., 151. stb.) megtapasztalását sejtető részletek. Hanem sokkal inkább a szövegelődőknek a saját szövegben való jelenlétét tárgyaló mozzanatok.

Teljesen világos, hogy számos szereplő esetében a világlátást az elolvasott regények formálják meg elsősorban (XX. 54., 162., XXI. 99.). Hasonlóképpen igaz ez az irodalmi szövegekre is, ám a hatás gyakorta a felismerhetetlenségig rejtett (XX. 97.). Maga a Mikszáth-szöveg azonban egy pillanatra sem titkolja elődeit. Megidéződik itt Jászón története (XX. 210.), a SZÉP ILONKA (XX. 215., 230.), „*egy angol novella*”-ként emlegetve Jókai SZÉP MIKHÁL-ja (XXI. 18.), valamint MAGYAR FAUST-ja (XXI. 73.) és EPPUR SI MUOVÉ-ja (XX. 173.), Ovidius (XXI. 37.), Dickens (XXI. 113.), Zách Klára emléke (XXI. 195.), Boccaccio (XXI. 198.), a Jósika–Kemény–Jókai triász (XXI. 180.). És az általuk botránys módon kompromittálódott szűzi eredetiséget semmiféle jóvátétel meg nem reparálhatja. Mert az eredetiség kérdése sohasem a beszélő személye által dől el („*annyi más embertől hallottam ezt, hogy már szinte azt hiszem, én magam találtam ki*”, XXI. 112.). Még az írónál sem, akinek pedig a „*könyve majdnem olyan kedves, mintha a gyermeke volna*” (XXI. 137.).

Mindig a következmények döntenek. A Stromm-affért (XX. 13–39.) a következmények teszik ősbűnné, a Velkovics-sztorit (XX. 8.) Tóth Mari felbukkanása avatja előtörténeté. Vannak ugyan megkonstruálhatatlan emberek (XX. 67.), de a többséget valamiféle jól ismert szerep mozgatja (XX. 115., 158.). Mindenki hasonlít valakire (XX. 210., XXI. 139.), mert mindenki inkognitóban van (XX. 214., 225., XXI. 103–105., 145.), és minden ismétlődik. A történet végkifejlete felől azonban minden érthetővé válik. Mert minden történet csak a végkifejlete felől érthető meg.

Mindennek ellenére: az elkerülhetetlen győzelem tényének azért kicsit talán túlzottnak tűnő fitogtatásával nem árul-e el mégis némi *félelmet* az UTÓHANG első bekezdésének utolsó mondata?

„*A nagy mesemondók eltűntek tehát a föld színéről és vissza se fognak térni többé. Dumas, Hugó Viktor és Jókai után bezáródik a kapu és nem valószínű, hogy még valamikor megcsikorduljon sarkaiban.*” (XXI. 230.)

IV. Metszés

Nincs kedvem a szöveg burjánzó fáját valamennyire mégiscsak mindig legallyazó összefoglaláshoz. De ha már metszenem kell, legalább nézzük meg, mi csöpög a sebzett ágvégeken.⁴⁴

Mikszáth utolsó előtti, egyben a Jókai halálát (1904) és a JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA (1905–1906) című regényes életrajzot követő első, A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL című regénye, főként annak IX. fejezete a hagyományviszonyok kontextusába állítva, a kétszer elmondott beszéd konkrét példája és kicsinyítő tükre által meglehetősen világossággal beszél a tradícióhoz való viszony egyik lehetséges s talán ritkábban emlegetett stratégiájáról. Ez a stratégia a hatás-iszony kijátszására kínált lehetőségek *mindegyikének* kipróbálása után, a papagájszerű utánmondás félelme és a kvalifikált ember utánozhatatlanul extra nótájának álma közötti higgadtabb térben rendezkedik be. A modernitáson innen vagy túl nem gondolja azt, hogy bárki is képes lenne „*hatás alatt nem állva hatni*”,⁴⁵ de azt sem, hogy a hagyomány minden sajátjának vélt mozzanatot

képes lenne maradéktalanul preformálni, azt sem, hogy az eredetiség látszata érdekében veszni kell mindenkinek, aki korábban már mondta egyszer, amit mi most, azt sem, hogy az apákat meg kell ölni. A *hatás-izony* és az *Ödipusz-komplexus* okozta (és immár a magyar irodalomban is behatóan vizsgált)⁴⁶ félelmeket a Mikszáth-szöveg esetében megítélésem szerint elsősorban annak tudata oldja, hogy a szöveg nem csupán s nem kizárólag a korábbi szövegek, szövegelődök következménye, folyománya, későn érkezett s így el(mis)másolásra kényszerített utóda, hanem egyben mindig olyan erő is, amely képes arra, hogy saját pozíciójából újraolvassa és (ami ugyanaz) újraírja az elődöket, olvashatatlanná vagy (csak a maga módján) olvashatóvá tegye azokat, hogy így önmaga előtörténeteként alkothassa újra a korábbi történetet.⁴⁷

Az újraolvasás legalább olyan fontos és erős hatás, mint a leszámazás. Aki később jön, az az erősebb, aki a legkésőbb jön, az a legerősebb. Azért fiadza minden valamennyire is erős szöveg mindig a saját apját, mert az elődöt *elődnek* mindig az utód teremti meg.⁴⁸

Az irodalom dinamikáját alighanem csak egy oldalról magyarázza a (szövegelőd nyilvánvaló jelenlétét módszeresen bagatellizálni igyekvő) *hatás-izony*. A (nem nyilvánvaló hatásokat is eleve a saját értelmezésben kinyilvánító) *Kopereczky-effektus* talán egy másik stratégia nyoma lehet.

Nagyon is el tudok képzelni olyan magyar irodalmi kánont, amelynek nem a Jókai és Krúdy közötti *közvetítés* jogán, hanem – sok más lehetséges érv mellett – már csak a kétszer elmondott beszéd történetének (a másodvonalnak fenntartott közvetítő funkciót a mindenkinek kijáró *újraolvasó* ranggal helyettesítő, a hatalmat az elődök *elődként való megteremtésében* és nem azok elpusztításában látó) *hagyományfelfogása* miatt is Mikszáth Kálmán életműve állna az egyik centrumában.⁴⁹

Jegyzetek

1. A Mikszáth-hivatkozásoknál mindvégig a kritikai kiadást használtam: MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI. Szerk.: Bisztray Gyula–Király István. REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK. (A továbbiakban: KrK, kötetszám, oldalszám.)
2. Mikszáth Kálmán: NE OKOSKODJ, PISTA! KrK VIII. 12.
3. Mikszáth Kálmán: LUTRI. KrK I. 100.
4. E jelzős szerkezet *léíró* értelemben jelentse most a Toldy Ferenc-életműtől a Sötér István szerkesztette akadémiai irodalomtörténetig terjedő corpust, *értékelő* értelemben pedig egy olyan szövegegyüttest, amely képes önmaga újraolvasására. (Lásd: Barbara Johnson: A KRITIKAI KÜLÖNBÖZŐSÉG: BARTHES/BALZAC. *Helikon*, 1994/1–2. 140–148.)
5. „A közvetlenség egy még elmosódott stratégia válassztása marad, mely a legsietősebb beszédre kény-

- szérül, geometriai kalkulus mind a frontális megközelítés, mind az egyenes vonal – a két pont között állítólag legrövidebb út – leggyorsabb megkerülésére.” (Jacques Derrida: SZENVEDÉSEK. In: uő: ESSZÉ A NÉVRŐL. Ford.: Boros János–Csordás Gábor–Orbán Jolán. Pécs, 1995. 23.)
6. Gérard Genette: AZ ELBESZÉLŐ DISZKURZUS. Ford.: Lovas Edit–Sepeghy Boldizsár. In: AZ IRODALOM ELMÉLETEI, I. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 61–98., főleg 78.
 7. In: Barta János: KÖLTŐK ÉS ÍRÓK. Bp., 1966. 166–245.
 8. Király István: MIKSZÁTH KÁLMÁN. Bp., 1960, főként: 455–487.
 9. A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1849-TŐL 1905-IG. Szerk.: Sötér István. Bp., 1965. K. K. (Kulcsár Kálmán): MIKSZÁTH KÁLMÁN. 702–761., főként 759–760.
 10. „Háy regényével kapcsolatban ezenkívül felte-

hető az a kérdés is, hogy hozzájárulhat-e egy ilyen-fajta regénytechnika pl. a Jókai-epika újraértelmezéséhez. Nem feledve, hogy egy regény önmagában nemigen lehet biztosítéka a hazai irodalmi kommunikáció ilyen horderejű teljesítményének, figyelemfelhívó gesztusa mégis fontos, hiszen a (»szakmai« és kritikus körökben) általában sajnálattal emlegetett és Keménnyel vagy másokkal szemben teljesen leértékelt Jókai – olvasottsága révén – valószínűleg elég nagy hatással lehet (vagy már csak: lehetett?) a regényolvasásnak nevezett befogadási stratégiákra, illetve ezek retorikai eszközeire.” Kulcsár-Szabó Zoltán: A SZÍV, AZ OLVASÁS ÉS A GYÖNYÖRŰSÉG. HÁY JÁNOS: DZSIGERDILEN (A SZÍV GYÖNYÖRŰSÉGE). *Jelenkor*, 1997. február. 211.

11. Mikszáth Kálmán: JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA. KrK XVIII–XIX. A könyv kijelentéseit a Jókai-kultuszt vizsgáló tanulmányban részletesen tárgyalom: Szilasi László: A JÓKAI-SZAKIRODALOM KULTIKUS PARADIGMÁJA. *ItK*, 1992. 1. 24–49.

12. Korántsem szükségszerű tehát, hogy – mint például Abrams radikális kritikája sugallja – az újolvasás (newreading) esetén feltétlen „nyereségünk olyan szavatolt újdonság, amely bármilyen szöveget közvetlenül relevánssá tesz a kurrens érdekek és érdeklődések fényében”, az pedig bizonyosan nem, hogy „által lemondunk viszont az emberről és az emberért született jelentésteli irodalmi művek végtelen sokszínű skálájáról, továbbá mindarról, amit ezekről a szövegekről humanista és kritikus elődeink írtak Arisztotelészről Lionel Trillingig”. Vagy Barta Jánosig. (Lásd: M. H. Abrams: HOW TO DO THINGS WITH TEXTS. *Partisan Review*, 46 [1979], 4. Az idézet a magyar fordításból való: TETTEN ÉRT SZÖVEGEK. Ford.: Hartvig Gabriella. *Pompeji*, 1997. 2. S. a.)

13. Kellér Andor: ZÖLD GYEP, ZÖLD ASZTAL. A FŐISPÁN. Bp., 1974.

14. Stanley Fish: VAN SZÖVEG EZEN AZ ÓRÁN? Ford.: Kálmán C. György. In: TESTES KÖNYV. Szerk.: Kiss Attila Atilla–Kovács Sándor S. K.–Odoricus Ferenc. Szeged, Dekon-könyvek 8., 1996. (A továbbiakban: TESTES.) 265–282.

15. Emlékeztetőül: AMI A LELKET MEGMÉRGEZI (népies beszély) (1871), A BATYUS ZSIDÓ LÁNYA (elbeszélés) (1871), A LUTRI (elbeszélés) (1872), A VÁRMEGYE RÓKÁJA (1877), AZ APÁM ISMERŐSEI (regény egy kötetben) (1878), NEMZETES URALMÉK (regény) (1882–1883), A LOHINAI FŰ (elbeszélés) (1885), FARKAS A VERHOVI-

NÁN (1892), AZ ELADÓ BIRTOK (elbeszélés) (1893), PÁVA A VARJÚVAL (elbeszélés) (1894), NE OKOSKODJ, PISTA! (1895), NAGY KUTYA A VICEBÍRÓ (1895), A ZÖLD LÉGY ÉS A SÁRGA MÓKUS (1895), PRAKOVSKY, A SIKET KOVÁCS (1895–1896), APRÓ KÉPEK A VÁRMEGYÉBŐL (úti élmények) (1899), A KRÚDY KÁLMÁN CSÍNYTEVÉSEI (1899), A MI ÖRÖKÖS BARÁTUNK (1899), EGY ÉJ AZ ARANY BOGARBAN (1899), A FEKETE KAKAS (1899), A SZÓKEVÉNYEK (1901), FILI (RAJZ A RÉGI VILÁGBÓL) (1902), MINDENKI LÉPIK EGYET (1902), A VÉN GAZEMBER (1904), KOZSIBROVSKY ÜZLETET KÖT (1905).

16. Noha bizonyos, ironikusan kezelt (talán hatás)történeti(nek is nevezhető) tudatosság már ebben a szövegben is megfigyelhető. Pl.: „*De amint lassan-lassan oszladozni kezdett az ámulat, eleibe toladott az emlékezet. S ami régen történt, azt most mind hozzáidomították ahhoz, amin most csodálkoztak. Mert most már visszajárul fordult a dolog. A mai jelenet nem volt megérthető a múltból, vették hát fundamentumnak a mai jelenetet, s amire visszaemlékeztek, azt építették hozzá ehhez. S így már tökéletesen összevágott.*” (KrK II. 208–209.)

17. KrK III. 16.

18. KrK IV., főként 7., 34. és 67.

19. A részleges leszámolás Jókai szerep- és becsületközpontú antropológiájával már korábban megkezdődött. „*Egy név, mely előtt leállik az emberről, mint a vakolat, minden színlelés, és nem marad meg semmi, csak maga az ember – szerep nélkül.*” (Lásd: A BATYUS ZSIDÓ LÁNYA. KrK I. 63.) Becsület, méltóság, románc és regény összefüggéseivel lásd: Szilasi László: „ODA ALANT LAKIK, AKI AZT MOZGATJA” (JÓKAI MÓR: SZEGÉNY GAZDAGOK CÍMŰ REGÉNYÉNEK ROMÁNCOS OLVASATA). *Alföld*, 1994. október. 44–57. és uő: „KÖRNYÉKEZI MÁR NÉMINEMŰ KÉTSÉG” (ARANY JÁNOS: A NAGYIDAI CIGÁNYOK). *ItK*, 1994. 4. 395–414.

20. A Jókai-féle szöveget és a rajta nevelkedett „regényolvasásnak nevezett befogadási stratégiákat” illető finom, de csöppet sem rejtett kritika egyébként itt és a továbbiakban is úgyszólván folyamatosnak mondható. Példa a SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ből: „*Veronka elmondta a könyveket. Azokat mind olvasta Gyuri is, s elkezdik felemlgetni a regények hőseit, mint közös ösmerőseiket: Elemért, a sast, Berend Ivánt, Ankerschmidt Erzsikét, Béli Arankát. Bizony nagy csacsi volt az a Béldi Pál, hogy nem fogadta el a fejedelemséget.*”

– *De hátha mégis jól tette, mert ha elfogadja, mi-
ből támad akkor az a szép regény?*” (KrK VII.
137.)

21. Harold Bloom: THE ANXIETY OF INFLU-
ENCE. Oxford UP, New York–London, 1973;
KABBALAH AND CRITICISM (Seabury, New
York, 1975); A MAP OF MISREADING (Oxford
UP, New York–London, 1975); POETRY AND
REPRESSION (Yale UP, New Haven, 1976).

22. Harold Bloom: A MAP OF MISREADING.
53–60., 115–119.

23. Alfa (Alexander Bernát) kritikája a
NOSZTY-ról: *Budapesti Hírlap*, 1909. január 30.
25. sz. 2–4. (KrK XXVIII. 268–272.)

24. „Az esztétikai tapasztalat – a retorikai hatásesz-
tétikák *move-re-docere-delectare* típusú fogalmaiban
őrzött – teljessége úgy bomlik meg, hogy a történeti
értelmezések innen [ti. nagyjából a XVIII. és
XIX. század fordulójától. – Sz. L.] fogva vagy
a kommunikatív (katharszis), vagy a receptív
(aiszthészis), vagy pedig a produktív (poiészis)
szempontot hanyagolták el és iktatták ki az esztétikai
hatásfunkciók köréből.” (Kulcsár Szabó Ernő:
TÖRTÉNETISÉG, MEGÉRTÉS, IRODALOM. Bp.,
1995. 28.) Igen, Alexander Bernát – enyhén,
persze: kultikus – szövegét olvasva azonban
úgy tűnik, hogy a magyar hagyományban
(zárványszerűen) egészen a XX. század elejéig
fennmaradhatott e gondolatrendszer, s még
akkor is képes volt az *értő élvezetet* és az *élvezve
értést* a gyakorlati kritika számára is vonzóvá
tenni.

25. „*Mindegy, akár idealizmus, akár realizmus, ez
a könyve nagyszerű és bátor tett. Olvasátok és gyö-
nyörködjétek benne, és esetleg megtörténik, hogy köz-
ben az előítéletek lehámlanak lelketekről, vagy leg-
alább meglazulnak.*” KrK XXI. 272.

26. Csáth Géza: MIKSZÁTHRÓL ÉS ÚJ REGÉNYÉ-
RŐL. *Huszedik Század*, 1910. április. 4. sz. 412–
420. (KrK XXI. 272–279.)

27. Harsányi Zolt: MIKSZÁTH. *Nyugat*, 1926.
II. 555–557. (KrK XXI. 283.)

28. Németh G. Béla: AZ ESZMÉLKEDŐ, KÉSEI
MIKSZÁTH. In: uő: SZÁZADUTÓRÓL – SZÁZAD-
ELŐRŐL. IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK. Bp., 1985. 101–128., valamint
pl. Hódosy Annamária: MIXÁT: HAIR. In: Hó-
dosi Annamária–Kis Attila Atilla: REMIX. (De-
kon-könyvek 6.) Szeged, 1996. 141–159.,
Hász-Fehér Katalin: A VÍCJÁTÉK ÉS A REGÉNY
PÁRBESZÉDE. *Tiszlatj*, 1997. január, Diákmel-
léklet, 1–12.

29. Pintér Jenő: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉ-
NETE, VII. Bp., 1931. 400–401. (KrK XXI.
284.) – Nem tudom, ez az értelmezési irány
mit kezd pl. a regény következő mondatával:
„Mert minden hatalom csak a tisztesség valamely
forrásából ered.” (XXI. 160.)

30. Zsigmond Ferenc: MIKSZÁTH KÁLMÁN.
Bp., 1927. 33. – A mindennek folytán kiala-
kult helyzetet jól összegzi Kulcsár Szabó Ernő
irodalomtörténete: „*Jókai és Mikszáth elsőpró
hatása alatt aztán lényegében az a poétikai egyen-
súly bomlott meg, amelyet az epika ez idő tájt alakít-
tott ki esemény, történet és elbeszélés között. Az ese-
mény (»csattanók«) és a történet (az attraktív »ro-
máncosság«) följénye elfödte azt az elbeszélés-herme-
neutikai tényt, hogy mindkettjüknek az elbeszélés
értelmezte formában van epikai léte. Vagyis hogy a
szimulatív elbeszélés (V. Zmegat) jelei sem való-
ságokat véferálnak, hanem csak róla tett kijelentése-
ket: a jel és jelentett kapcsolatából keletkező esztétikai
jelentés a világszerű epika esetében is jelhasználat
függvénye. A világleképező, krónikus elbeszéléshez
társított eszköz jellegű nyelvhazsnálat elvével így
társulhatott a könyvelvi olvashatóság illúziója.*”
(Kulcsár Szabó Ernő: A MAGYAR IRODALOM
TÖRTÉNETE 1945–1991. Bp., 1993. 73.)

31. Angyal Dávid: A BONTÓ VÁRMEGYEI FŐIS-
PÁN BEIKTATÁSA MIKSZÁTH REGÉNYÉBEN. In:
PAPP KÁROLY EMLÉKKÖNYV. Debrecen, 1939.
7–9., Rejtő István: EGY MIKSZÁTH-REGÉNY GE-
NEZISE (A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL).
ItK, 1960. 305–318. AZ AZONOS SZÖVEGŰ KÖ-
SZÖNTŐ ÉS BEMUTATKOZÓ BESZÉD. KrK XX.
272–273.

32. Felhívom a figyelmet: ez a hivatkozás ön-
magában is tipikus példája annak, amikor „*a
primér atya-szöveg a függelék kategóriájába kerül
át*”. (Leyla Perrone-Moisyés: A KRITIKAI IN-
TERTEXTUALITÁS. Ford.: Burján Mónika. *He-
likon*, 1996. 1–2. 102.)

33. *Képes Folyóirat*. (A Vasárnapi újság füzetek-
ben.) (Szerk.: Hoitsy Pál.) 1908. 1. sz. 1. (KrK
XX. 249–250.)

34. Lásd pl.: Roland Barthes: A SZERZŐ HA-
LÁLA. Ford.: Babarczy Eszter. In: Roland
Barthes: A SZÖVEG ÖRÖME. Szerk.: Babarczy
Eszter. Bp., 1996. 50–55. Michel Foucault: MI
A SZERZŐ? Ford.: Erős Ferenc. *Világosság*,
1981/7. Melléklet. 26–38.

35. Figyelemre méltó, hogy ily módon a szö-
veg megalkotásának retorikai fokozatai közül
immár egy sem maradt érintetlen. Inventio

(lelemény, eredetiség): nincs, nem létezik. Dispositio (felosztás, szerkezet): a másolás miatt kivitelezhetetlen. Elocutio (ékesszólás): önálló létét elvesztette, mert megítélése a beszélő kilétének függvénye („szép ugyan, de népszerűtlen ember mondja”). Memoria (emlékezet): csak a közönség számára erény, a narrátor megveti („bemagolni” – „egyszeri hallásra – micso-da memória!”). Pronuntiatio (az előadás módja): mellékes.

36. Az újabb intertextuális kutatások rámutattak már, hogy milyen ritka egy egész szöveg teljes átvétele. (Pl.: Laurent Jenny: A FORMA STRATÉGIÁJA. Ford.: Sepsi Enikő. *Helikon*, 1996. 1–2. 47.) Mikszáth stratégiája már csak azért is érdekes lehet, mert történeti előképét jelentheti és ennyiben újraértelmezheti például Esterházy Péter Ottlik- és Danilo Kis-másolatait. (Lásd még Szilasi László: A PÁRBESZÉD KUDARCAI. (CSOKONAI LILI: TIZENHÉT HATYTYÚK.) In: uő: MIÉRT ENGEDJÜK ÁT AZ ÁCSNAK AZ ÉPÍTKEZÉS ÖRÖMÉT. Bp., JAK–Pesti Szalon, 1994. 71–82.)

37. Degré Alajos: VISSZAEMLÉKEZÉSEIM. Bp., 1883. I. kötet, 15–16. KrK XX. 272–273. – Bizonyos értelemben örömmre szolgált, hogy Tihanyi Ferenc temesi grófort a kritikai kiadás szövege egy helyütt *Temesi Ferencként* említi. (KrK XX. 273.)

38. „[A] kommentátor diszkurzusát nem lehet takarosán és módszeresen elválasztani a szerzőétől: a viszony szennyező és kiasztikus; forrásszöveg és másodlagos szöveg, bár elválaszthatók, egy egymást kölcsönösen támogató, kölcsönösen uraló viszonyba kerülnek.” (Geoffrey H. Hartman: AZ IRODALMI KOMMENTÁR MINT IRODALOM. Ford.: Hódossy Annamária. In: BEVEZETÉS AZ IRODALOMELMÉLETBE. Szerk.: Dobos István. Debrecen, 1995. 298.)

39. Szabó G. Zoltán–Szörényi László: KIS MAGYAR RETORIKA. Bp., 1988. 189.

40. „Keddtől fogva találkozunk a hosszabb elbeszélést átfogó trópus lehetőségével; Quintilianus az INSTITUTIO-ban az iróniát úgy írja le, mint amely képes megszabni egy szónoklat egészének színezetét azáltal, hogy olyan hangnemet alkalmaz, mely nem illik az adott szituációhoz, vagy éppen, mint Szókratész esetében, áthatja egy élet egészét.” (Quintilianus: INSTITUTIO, 9. 2. 44–53., idézi Norman Knox: THE WORLD IRONY AND ITS CONTEXT. 1500–1755. Durnham N. C.: Duke University Press. 1961.) (Paul de Man: A TEMPORALITÁS

RETORIKÁJA. Ford.: Beck András. In: AZ IRODALOM ELMÉLETEI, I. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 35.)

„Jakobson elméletének eredményessége azonban abban a feltevésben rejlik, hogy mind a költészet, mind pedig a próza különböző formái (amelyeknek mind megvannak a maguk ellentétpárjai a narratívában általában és ezért a történetírásban is) jellemezhetőek annak a domináns trópusnak az alapján, amely a nyelv által nyújtott paradigmaként szolgál egy olyan világ valamennyi jelentést hordozó viszonya számára, amelyet bárki, aki e viszonyokat a nyelvben kívánja ábrázolni, felfoghat.” (Hayden White: A TÖRTÉNELMI SZÖVEG MINT IRODALMI MŰALKOTÁS. Ford.: Novák György. In: TESZES. 350.)

41. A *misprison* terminus bevett magyar alakja az *el(mis)másolás*. Lásd: Harold Bloom: KÖLTÉSZET, REVIZIONIZMUS, ELFOJTÁS. Ford.: Hódossy Annamária. *Helikon*, 1994. 1–2. 58–76.

42. A mondat idáig terjedő részét Horváth Iván: BALASSI KÖLTÉSZETE TÖRTÉNETI POÉTIKAI MEGKÖZELÍTÉSÉBEN (Bp., 1982) című könyvének 256. oldaláról másoltam ide.

43. E ponton fontosnak tartom megjegyezni, hogy értelmezésemben a kétszer elmondott beszéd történetét mindvégig a Jókai-hagyományhoz való mikszáthi viszony *kicsinyítő tükrének* tekintetem: megítélésem szerint az *idegen* szöveg teljes lemásolásának gesztusa ebben az esetben egyúttal rezümézi (ha tetszik: *kivonatossan elbeszéli*) a hagyományhoz való teljes saját viszonyt is. (Lásd: Lucien Dällenbacher: INTERTEXTUS ÉS AUTOTEXTUS. Ford.: Bónus Tibor. *Helikon*, 1996. 1–2. 52–53.)

44. E bekezdés metaforikája egy Hárs Endrével töltött badacsonytomaji munkás hétvége adósa.

45. Lásd Palkó Gábor: ESTI KORNÉL: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ESTI KORNÉL). In: AZ ÚJRAÉRTETT HAGYOMÁNY. AZ ALFÖLD STÚDIÓ ANTOLÓGIÁJA. Szerk.: Keresztury Tibor–Mészáros Sándor–Szirák Péter. Debrecen, 1996. 25–26.

46. Lásd Dávidházi Péter kitűnő TOLDY-tanulmányait, valamint Farkas Zsolt: KUKORELLY ENDRE. Kalligram, Pozsony, 1996. 99–117.

47. Lásd Kulcsár Szabó, 1995. 92.

48. Nem kívánom eltulkolni, hogy az apának a fiú által való nemzése Bloom elméletében, annak csúcán is szerepet kap: „A *metalépszisz*

vagy *transumptio* [...] az előzményekhez, ezen belül a költői nyelv előzményeihez s különösen az elődök rettegett és imádott költeményeihez való költői hozzáállás kialakításának totális, végső aktusává válik. Megfelelően kivitelezve ez az álláspont figuratív módon azt az illúziót kelti, hogy az utód nemzótyaí nemzójévé vált, ami a lehetséges legnagyobb illúzió: az, amit Vico »divinációnak« hívott, s amit mi költői halhatatlanságnak hívhatnánk.» (1994. 72.) Mikszáth stratégiájában azonban 1. az említett trópusok nem kapnak szerepet, helyüket első-

sorban (radikálisan átíró) műfajok töltik be, az eljárás nem figuratív, hanem generatív, 2. az apateremtés nem végkifejlet, hanem alapállapot, a hagyományhoz való viszony történetének utólag megírt előszava és előtörténete, 3. a nemzótya nemzése nem illúzió, hanem a (visszaható, újraíró) hagyomány történéseinek valósága.

49. Lásd még Kukorelly Endre: MIKSZÁTH KÁLMÁN SAJNOS. *Beszélő*, 1996. április. 113–114.

Solt Kornél

MIT MOND, AKI BESZÉL?

Ki beszél?

Vagyis: „Ki beszél egy regényben?” Ez az izgalmas kérdés a XIX. század elejétől, de főként Sartre idevágó írásaitól kezdve méltán a regényelmélet központi kérdésévé vált. – Mert vegyük kézbe például A HÁROM TESTŐR egyik magyar változatát, és nyissuk ki a 473. oldalon, majd olvassuk el a következőket:¹

„– És nálad van a bíboros levele? – érdeklődött D'Artagnan.

– Tessék, itt van – szólt Athos.

S az értékes papírost előhúzza zubbonya zsebéből.

D'Artagnan felnyitotta, nem is próbálta leplezni keze remegését, s felolvasta az írást:

Jelen sorok birtokosa parancsom szerint és az állam érdekében tette, amit tett.

1627. december 3.

Richelieu

– Igen – szólt Aramis –, szabályszerű felmentés és felhatalmazás.

– Sztét kell tépni ezt a papírt – mondta D'Artagnan; úgy érezte, tulajdon halálos ítéletét olvasta.” (Csatlós János fordítása.)

Valóban: ki beszél például ott, ahol ez áll a szövegben: „*Jelen sorok birtokosa parancsom szerint és az állam érdekében tette, amit tett?*” – Ki az, aki kimondja ezeket a szavakat?

Talán maga Richelieu? Természetesen nem a francia történelem, hanem „csak” A HÁROM TESTŐR szintén kellően félelmetes „nagy bíborosa”, aki hallatlan energiákat fordít Dumas négy hőséneke megzabolázására. Vagy esetleg D'Artagnan? Hiszen ő olvasta fel az írást (mégpedig úgy, mint a saját halálos ítéletét). De ismét nem a „történelmi” D'Artagnan (nevét az anyai ágról kapta), akinek az apja Bertrand de Batz-Castelmore volt (†1635), hanem a regénybeli D'Artagnan. Vagy talán a DE LA FÈRE GRÓF EMLÉKIRATAI-nak nem létező szerzője? (Dumas az ELŐSZÓ-ban úgy ír erről a memo-

árról, mint „in folio *kéziratról*”, amelyre – csodával határos módon – rábukkant, és amelynek az első részét tárja könyvében az olvasó elé. Ilyen kézirat azonban nincs, az merő fikció.) Vagy esetleg Gatien Courtiliz de Sandras, a D'ARTAGNAN EMLÉKIRATAI című álmemoár (1700) szerzője? Vagy – talán – maga Dumas? – Valóban érdekes kérdés ez, amely méltó lenne Umberto Eco értő elemzésére.

Ez a kérdés: „Ki beszél egy regényben?” – kétségtelenül fontos kérdés.² Nem áll szándékomban kisebbiteni a jelentőségét. Mégis úgy vélem, hogy nem kevésbé fontos nála a regényelméletben ez a kérdés is: „Mit mond, aki beszél?” Bár a regényszemantikusok (így pl. Umberto Eco is) behatóan elemzik ezt a témát is,³ szeretnék róla néhány gondolatot megemlíteni.

D'Artagnan lováról

A lónak, amelyen a gascogne-i nekiindult, hogy bevegye Párizst, sajátos sárga színe volt. Ez kétségtelen tény. D'Artagnan Rocinantéjának volt még számos más kiváló tulajdonsága is. Dumas-tól tudjuk róla például azt, hogy az egy „...béarni mokány lovacska, alig tizenkét-tizenhárom éves... farkának szőre mind egy szálíg kihullott, a lába viszont annál pókosabb...” stb. Ez és sok egyéb is mind igaz róla, de maradjunk most csak annál, hogy sárga volt. Pontosabban (az említett magyar fordításban): „szalmasárga” a 10. oldalon, Rochefort szerint „olyan sárga, mint a kikircs” a 14. oldalon, de „citromsárga” a 23. oldalon, ti. amikor a gascogne-i fölpattant rá, „és további bonyodalmak nélkül a Szent Antal kapun át Párizsba érkezett”,⁴ ahol kilenc frankért túladott rajta, megszegve ezzel apja határozott kívánságát.⁵ „A kupec, aki a... kilenc frankot megadta érte, nem is titkolta D'Artagnan előtt, hogy ezt a csillagászati összeget csupán soha nem látott színéért fizeti.”

Ez volt a ló sajátos színének egyetlen pozitív eredménye. Eleddig D'Artagnan ennek csak a hátrányait tapasztalta. Istenverte sárga lova mosolyra ingerelte a járőkelőket Tarbes-től Meungig. Igaz, hogy csak a fél arcukkal mosolyogtak, amikor D'Artagnan a kardjához kapott (és ezt gyakran és gyorsan megcselekedte). Mert ilyenkor a D'Artagnan felé eső orcájukra halálos komolyság fagyott rá. Mosolyogni csak a másik fél arcukkal mertek. – Nem is szólok más, a ló sajátos sárga színe okozta kellemetlenségről, így D'Artagnan „affér”-járól Rochefort-ral Meungben.

Ezek szerint D'Artagnan lovának sárga színe tény, méghozzá kemény tény („hard fact”). Az, mert ezt mondta Dumas.

Lector in fabula

Ez a helyzet annak ellenére, hogy nincs olvasat olvasó nélkül. Az olvasó együttműködése nélkül még D'Artagnan lovának sárga színe sem alakul ki a mű egy-egy olvasatában. A regény szövege (akár a magyar fordításé, akár az eredetié) nem képes arra, hogy – kilőtt nyílként – pontosan telibe találjon a színskálán egy egyetlen sárga színárnyalatot.⁶ A „szalmasárga”, a „kikircs színű” és a „citromsárga” széles játékeret engedélyez az olvasó képzelete számára a szöveg értelmezése során. Széles nyalábban helyezkednek el a vonatkozó szöveg lehetséges jó értelmezései. Azt azonban már biztosan nem engedi meg a szöveg, hogy az olvasó mint szép barna pej lovat vagy mint almásderest képzelje el D'Artagnan Rocinantéját.

Ezért, bár a gascogne-i lovának sárga színében (illetve a szövegben) van valami „ködös remegés” (*opacity*), hiányzanak belőle az éles határok (*penumbral zone*), az adott esetben mégis ténnyel állunk szemben, megközelítően olyan kemény ténnyel, mint amelyet Dickens közöl velünk a KARÁCSONYI ÉNEK elején: „Marley meghalt...”⁷

Ebben az esetben az olvasó nincs is nehéz helyzetben. Regényolvasás közben – általában – ennél sokszorososan nehezebb föladatokat kell megoldani, és, többnyire, meg is oldja azokat. Például – sikeresen együttműködve Thomas Mann-nal – látja Behrens tanácsos kékre hevült orcáját,⁸ hallja, amint Clawdia mögött megint becsapódott az üvegajtó („*Hát persze, egy nőszemély!*”), és ő is bosszúsán összerezzen úgy, mint Hans Castorp. És látja, hallja, sőt szagolja mindazt, ami látható, hallható és szagolható, amikor Hansörg Martin egyik novellájában, AZ ARANYSZÍNŰ CSIZMÁ-ban ezt olvassa a bohóc színrelépésekor a cirkuszban: „*Komikus, megtorpanó lépéssel állok meg a kivilágított körben. A fényszórók csóvái mögött inkább csak sejtem, semmint látom az embertömeget. Fűrészpor, lóveríték... Ó, ez a szag, meg a fényszórók átforrósodott fémburáinak a szaga, és a tömeg le- és felfelé áradó, várakozó moraja...*”⁹

Íme a cirkusz porondja, illetve maga a cirkusz úgy, ahogyan azt a cirkusz bohóca – a porond közepén állva – látja (a sötétben ülő közönséget a körben fölmagasodó széksorokban inkább csak sejti), és hallja, és... szagolja. A „*lector in fabula*” ugyanezt teszi vele együtt. Az olvasó is benne van ebben az álomszerű, különös világban. Látja a fényszórók éles sugárkéveit, a megvilágított bűvös kört a közepén, a homályba vesző nézőteret. Hallja a nézők morajlását. Érti a fűrészpor, a lóveríték és a fényszórók átforrósodott buráinak a szagát...

De persze a „mintaolvasó” (sőt az átlagolvasó) ennél sokkal nehezebb föladatokat is játszva megold. Maga elé tudja képzelni például Dunyát (Avdotya Romanovná) megközelítően úgy, ahogyan ezt a kettős (belső és külső) szépségtől oly ragyogó nőalakot Dosztojevskij megformálta a BŰN ÉS BŰNHŐDÉS-ben. És, ami még több ennél, meg tudja érteni ennek a műnek vagy bármely más remekműnek az alapvető mondanivalóját.

Harmónia és diszharmónia

A fő szabály bizonyára az, hogy összhang van a regény szövege és a szövegben leírt tényei, a regény világa között. Úgy tűnik: szöveg és tények egy csónakban eveznek, ami annál is természetesebbnek látszik, mert a regény tényeit a regény szövege hozta létre. E tekintetben azonban nem áll fenn valamilyen *praestabilita harmonia*, amikor nem írói tévedésre, szöveghibára gondolok, hanem arra az egészen természetes, hétköznapi és – valójában teljesen hibátlan esetre, amikor egy regény szövege nem úgy mondja el azt, amit mond, *ahogyan* ezt maga a szöveg közli, hanem *másképpen*.

Mínthogy írásomban kitüntetett szerepet szántam Dumas remekének, ezért hadd említsek példát erre a jelenségre éppen ebből a regényből.

D’Artagnan gascogne-i kiejtésére gondolok, amely annyira tetszett Athosnak („*Szeretem, ahogy beszél... olyan kedves a tájszólása*”, 102. o.), és amely fölöttébb bosszantotta a bíborost (aki egyszer tíz lépésről fölismerte hangjában „*a gascogne-i zamatot*”, 517. o.). Ez a sajátos dialektus – természetesen – nincs jelen a mű magyar (vagy bármely) fordításában. Ez nagyon érthető. De nincs jelen (szerencsére) az eredeti francia szövegben sem (az ellenkező megoldással Dumas kétségbe ejtette volna francia olvasóit is). A „felszint” tekintve D’Artagnan a regényfolyam elejétől kezdve egészen a haláláig XIX. századi irdalmi francia nyelven beszél. De a „valóságban”, a „mélyben” kizárólag gascogne-i tájnyelven beszél. Ezt akár az eredeti műnek, akár egy fordításának az olvasója zokszó nélkül tudomásul veszi, és „ár ellenében úszva” (a szöveget a szöveg ellenében olvasva) „olybá veszi”, hogy D’Artagnan végig gascogne-i tájnyelven beszél. Teszi ezt függetlenül attól, hogy az esetek nagy többségében fogalma sincs arról, hogy milyen is a gascogne-i dialektus.¹⁰

„Vegyük olybá, mintha...”

Az imént szoltam az „olybávevésről”. Ez lényeges eleme a regényolvasásnak.

Emléksünk: Tom és Huck Finn előkészítik Jim szökését a HUCKLEBERRY FINN KALANDJAI-ban. Egész éjjel ástak. A kezük kisebesedett. Utána hazalopakodnak. Huck nyugodtan fölmege a lépcsőn emeleti szobájukba. De Tomnak elvei vannak: a villámhárítón akar fölmászni. Ám kisebesedett kezével ez nem megy. Kétszer is visszaesik. Másodsorra majdnem szétloccsan a koponyája. Huck Finn mindezt az emeleti ablakból nézi. Tom tanácstalanul megkérdi tőle, mit tegyen. Huck Finn tanácsa így hangzik: *„Jöjj föl a garádicson, és vedd olybá, hogy a ménkűfogón jöttél föl.”* Tom így is tesz, és – nem egy esetben – ezt teszi minden tisztességes regényolvasó is.

Gondolok például a HÚSZ ÉV MÚLVA ama jelenetére, ahol – Condé herceg parancsára – Raoul egy foglyot hallgat ki spanyolul, ami így hangzik Jékely Zoltán fordításában: *„Őfensége azt kérdezteti, miféle nemzetbeli – fordult hozzá az ifjú [ti. Raoul] a legszebb kasztíliai spanyolsággal.”* (I. 326. o.)¹¹

A helyzet paradox. A szöveg ékesen cáfolja (cáfolni próbálja), hogy Raoul itt éppen spanyolul beszél. Mégis minden értő olvasó „az ár ellen úszik”, és tudomásul veszi, hogy itt Raoul valóban spanyolul beszél, méghozzá a legszebb kasztíliai spanyolsággal.¹²

Az olvasó tehát fölmege a garádicson, és olybá veszi, hogy a ménkűfogón mászott föl. És jól teszi, hogy így jár el.

Egy fantomszöveg

„Olybá venni” valamit, ami kiáltóan nem „olyan”, talán ott a legkönnyebb, ahol az író – szándékosan – kísérletet sem tesz a színlelésre. Amikor erre példát keresek, Hemingway oly feszült légkörű novellájának, A FEHÉR, ELEFÁNT FORMÁJÚ HEGYEK-nek egyik részlete jut az eszembe, amely – Ottlik Géza fordításában – így hangzik:¹³

„Az asszony kijött a függöny mögül, és letett eléjük két pohár sört a nedves nemezlapokra.

– Öt perc múlva itt a vonat – mondta.

– Mit mondott? – kérdezte a lány.

– Azt mondja, öt perc múlva itt a vonat.” (135. o.)

Emlékezzünk vissza erre a jelenetre! A lány és az amerikai fiatalember a vasútállomás ivója előtt ül egy asztalnál – valahol az Ebro völgyében. Várják a barcelonai expresszt. A távolból odalátszanak a *„fehér, elefánt formájú hegyek”*. – A szövegben kétszer hangzik el ez a mondat: *„Öt perc múlva itt a vonat.”* Hemingway (Ottlik Géza) egy szót sem ejt a narrációban arról, hogy ez a mondat első előfordulásában spanyolul hangzik el, a másodikban angolul. A spanyol nő dikciójának a szövege ékesen cáfolni igyekszik azt, hogy ez a mondat spanyol volna. De az olvasó ebben a situációban – helyesen – nem hisz a szemének (és a fülének), hanem spanyol szövegnek tekinti azt, ami valóban az is volt. Az írók nagy mágusok! Hipnotizőrök! Az olvasó készséggel elfogadja a regényolvasás – általuk kínált – játékszabályait.

Egy regény fantáziavilága gyakran föllázad a szöveg ellen, és cáfolni igyekszik azt. Valójában nem meglepő, hogy egy ilyen csetepatéből – többnyire – a regény világa kerül ki győztesen. Az ábrázolt világ erősebb, mint a szöveg, amely megteremtette. Ez is bizonyítja, hogy a regényekben az alapvető kategória a „dolog” (személy, esemény stb.), amelyet a szó jelent, és nem maga a szó. Ez persze ma már nagyon triviális megállapítás például Umberto Eco (*„Rem tene, verba sequentur”*) és eszmetársai korában. Valóban csak kiragadott hivatkozás az, ha utalok például Marvin Mudrickra, aki ezt

írja: „*A regényprózában nem a szó az egység, mint a költészetben, hanem az esemény.*”¹⁴ Egy „esemény” pedig (még egy képzeletbeli esemény is) nem szó, főként nem betű, hanem valamilyen *ontikus entitás*.

Amint ismeretes, Umberto Eco szerint a regényírás kozmológiai tett. Ez valóban így van, de – nézetem szerint – egy regény lefordítása is kozmológiai tett. A fordításban egy világot kell megőrizni, újraalkotni. Nem szavakat kell átvinni más szavakba, hanem egy – az író által már megalkotott – világot kell egy másik nyelv más szavaival újra megalkotni. Világot kell világba átvinni.

Egy dobogó, fekete hadimén

Egy regény szövege (pl. a narrációé, vagy – benne – egy dikcióé) számos információt közöl az olvasóval, jelent valamit. Elvileg (írói műhiba nélkül) nem történhet baj, ha a szöveg nem nyelvi jelenségekről (például nem valamilyen, magában a regényben olvasható szövegről) szól, hanem nyelven kívüli tényekről. Ilyenkor (műhiba nélkül) nem lehetséges ellentmondás regényszöveg és regénybeli tény között.

Nagyon kicsi a valószínűsége például annak, hogy valamilyen más tény cáfolni tudná azt a regénybeli tényt, hogy D’Artagnan Rocinantéjának sárga színe volt. Nem sok esélyt adok annak, hogy miközben szemem végigfut Dumas művének a kezdő oldalakon lévő sorain, D’Artagnan lova – mélységesen megbántódva amiatt, hogy gazdája (apja határozott kívánsága ellenére: „...szeressed... *ne add el soha...*” stb. stb.) a Szent Antal kapunál elkótyavetyélte őt egy kupecnek, méghozzá potom kilenc frankért – nos, emiatt joggal megbántódva, kitepi magát a kupec kezéből, és mint koromfekete hadimén elővágtat a kezemben tartott könyv lapjai közül, majd – miközben, hátrafordulva, tátott szájjal utánameredek – nyihogva áttöri a szobám falát, és vágatva világgá megy, közben (úgy mellékesen) *ad oculos* demonstrálva, hogy ő nem sárga, hanem fekete.

Ilyen cáfolatra nem kerülhet sor, de amikor a szöveg szövegről szól, akkor a cáfolatra, illetve a kísérletére (már eddig is láttuk) megvan a lehetőség. Ismét szeretnék erre, a kínálózó példák tömegéből, rögtön egy nagyon egyszerűt bemutatni:

Soames dadogott

Pontosabban: ez itt a kérdés: dadogott-e Soames? Dadogott-e, amikor – tönkrement házasságuk romjain – immár sokadszor faggatja Irene-t, hogy tulajdonképpen mi is a véleménye egy feleség kötelességeiről? Hadd idézzek egy rövidke részletet ebből a kínos dialógusból (A FORSYTE-SAGÁ-ból) Szobotka Tibor fordításában:¹⁵ Soames Irene-hez:

„– *Voltaképpen nem is tudom, mi a véleményed a feleség kötelességeiről. Ezt még nem közölted velem.*

Erre nem várt választ, de kapott.

– *Megpróbáltam a kedvedre tenni. Nem az én hibám, hogy a szívemet nem tudtam beleadni.*

– *Hát akkor kinek a hibája? – kérdezte Soames, s fűrkészve nézte Irene-t.*

– *Mielőtt összeházasodtunk, megígérted, hogy elengedsz, ha a házasságunk nem sikerül. Úgy érzed, sikerült?*

Soames a homlokát ráncolta.

– *Hogy sikerült-e? – ismételte zavartan. – Sikerült volna, ha hajlandó volnál megfelelően viselkedni.*” (I. 203. o.)

Szobotka Tibor tehát (máris jelezni szeretném: nagyon helyesen) azt közli az olvasóval az idézet utolsó két mondatában, hogy Soames zavartan *megismételte* Irene vég-

szavát: „sikerült?”. Ez így – nyelvileg is, „ontikusan” is – kifogástalan megoldás. Nincs ellentmondás a nyelvi információ tartalma és formája, a leírt és a közölt nyelvi jelenség között. Általában úgy vélem, hogy a regényfordító akkor jár el helyesen, ha fordít és nem ferdit (az ellenkező esetben: „*traduttore – traditore*”). De ebben az esetben Szobotka Tiborral értek egyet, aki ezen a csekélyke ponton kijavította Galsworthyt, mert az angol szövegben Galsworthy a narrációban azt közli az olvasóval, hogy Soames *dadogott*, Soames dikciójában viszont nem mutatta meg „*in natura*” Soames dadogását. Ellenkezőleg: Soames maga egyenesen cáfolja ezt a közlést, mert Soames a textusában nem dadog (bár ezt könnyen megtehetné). Az eredeti szövegben ez áll:¹⁶

„*Soames frowned.*

»*Success*«, *he stammered – »it would be a success if you behaved yourself properly!«* (245. o.)

„*Stammered*” = „*dadogott*”, ám Soames dikciójában nem hajlandó dadogni, tudniillik az eredeti angol szövegben. Galsworthy eposzának például egyik német és egyik orosz fordítója megőrizte a narráció fordításában a „*dadogást*” („*stotterte*”, „*zapinajasz*”),¹⁷ fönntartva ezáltal az eredeti ellentmondást szöveg és tények között (feltehetően: nem vették azt észre), pontosan követve a regényfordítók alaptörvényét: „Ne többet! Ne kevesebbet! Ne mást!” Szobotka Tibor azonban észrevette az angol szöveg és a tények közötti ellentmondást, és azt – a már említett módon – megszüntette. A „*dadogásból*” „*ismétlés*” lett, méghozzá „*zavart*” ismétlés. Az, hogy Soames *zavart* volt (bizonyára az volt), nagyon hihető az adott szituációban, és az is, hogy zavara abban nyilvánult meg, hogy – fölöslegesen – mintegy megismételte Irene korábbi szavait: „*Úgy érzed, sikerült?*” – „*Hogy sikerült-e?*” Stb. A fordítói szándék tehát jó, a fordítói vétség (ha van ilyen): bocsánatos vétség, és nem valamilyen fordítói bűn. A szándék jó, és az eredmény is az. Ám ismeretes, hogy a pokolba vezető út jó szándékokkal van kiköveztve, és ez vonatkozik a regényfordítókra is. Az esetek jelentős részében nem valamilyen fordítói tévedés, hanem a jó szándék, a jobbítás óhaja vezet számos önkényes változtatáshoz egy-egy regényfordításban. Sajnálatos továbbá az is, hogy gyakran igaznak tűnnek a Molière-nek tulajdonított szavak: „*Egy fordítás olyan, mint egy nő. Ha szép, nem hűséges. Ha hűséges, nem szép.*”

Mindenesetre Soames – a dadogása tekintetében – a siker reményében kísérel meg azt, hogy angol dikciója szövegével (az eredeti műben) megcáfolja szülőatyját, magát Galsworthyt, illetve az ő narrációját. De Soames semmiképpen sem tudná megcáfolni Galsworthyt a homlokráncolás tekintetében. Ezt csak úgy tehetné, ha kilépne a szövegből, és megmutatná az olvasónak, hogy íme, az ő homloka sima, ő bizony nem ráncolja a homlokát. Ez azonban nem megy, ahogyan D’Artagnan sem tud bosszúsan kiszólni a regényből: „*Monsieur Dumas téved, jócskán elmúltam 20 éves!*” Holott ezt joggal megtehetné, amikor a francia eredetiben (és legtöbb fordításában) a könyv végén azt olvassa önmagáról, hogy ő alig húszéves. Dumas kronológiája valóban hibás. D’Artagnan nem lehet húszéves A HÁROM TESTŐR végén. Az angol kritikai kiadás meg is jegyzi, hogy – Dumas szerint – D’Artagnan, úgy látszik, „*megáldatott az örök ifjúság adományával*” („*is blessed with eternal youth*”).¹⁸ Ám ennek a kiadásnak a fordítója, William Barrow, hűen az eredetihez, így tesz említést D’Artagnan koráról: „*...a youth, of barely twenty years of age*”. (600. o.) Viszont Csatlós János – ismerve a dolgok való állását – ugyanezen a helyen ezt írja erről: „*...hiszen még alig huszonegy éves...*” (651. o.)

Ez a kérdés tehát: „Mit mond egy regényben az, aki beszél?” – változatlanul élő.

„Vajon valóban pontosan azt mondja-e az, aki beszél, amit éppen mond? Vagy – talán – valami mást?”

Nem ritka eset, hogy ellentmondás lép föl egy regény szövege és a regény való világának a tényei között. Ennek a figyelmes olvasó issza meg a levét. Ha föl akarja oldani az ellentmondást, választania kell a szöveg (a leírás) és az *ad oculos* demonstrált tények között. Például a THE FORSYTE SAGA olvasója, ha észreveszi a már említett ellentmondást, eltöprenghet azon: kinek is higgyen inkább? Talán Galsworthynak (narrációja szövegének)? Ebben az esetben Soames dadogott. Vagy talán magának Soamesnak (dikciója szövegének)? Ebben az esetben Soames nem dadogott (de zavart volt, kétségtelenül zavart volt).

Jegyzetek

1. Alexandre Dumas: A HÁROM TESTŐR. Fordította Csatlós János. Európa, 1989. – Az idézetek a továbbiakban is ebből a fordításból valók.

2. Nem ok nélkül foglalkozik vele a kortárs regényszemantikusok egész sora (például Vladimir Nabokov, David Lodge, Umberto Eco).

3. Például Umberto Eco: HAT SÉTA A FIKCIÓ ERDEJÉBEN. Fordította Schéry András és Gy. Horváth László. Európa, 1995.

4. Eléggé különös, hogy D'Artagnan a város keleti oldalán lévő Szent Antal kapun keresztül lépett be Párizsba, holott a nyugat felől érkezők – szokás szerint – vagy a Szent Mihály, vagy a Szent Jakab kapun haladtak át. (Lásd erről a mű angol kritikai kiadásának vonatkozó jegyzetét. Alexandre Dumas: THE THREE MUSKETEERS. Oxford University Press, Oxford, 1991. 614. o. – A fordító: William Barrow.)

5. „– *Fiam – szólt hozzá nemes gascogne-i atyja... –, fiam, ez a ló atyád házában jött a világra, immáron tizenhárom esztendeje; itt is élt azóta; már csak ezért is szeressed. Ne add el soha, várd meg, amíg békeségben, tisztességben elviszi a vénség: ha csatába indulsz vele, kíméld; régi cseléd ez.*” (I. m. 10–11. o.)

6. A sárga szín terjedelmének a határai bizonyára kétségesek, és függenek az adott kulturális háttértől. De talán kevésbé kétségesek, mint a kék színé, amelyről Umberto Eco írja már említett könyvében, hogy „...a régi görög és római kultúrában a zöld és a kék között máshol húzódott a határ, mint a mi kultúránkban”. (123. o.)

7. „*Marley meghalt, hogy ezen kezdjem. Erre nézve nem lehet semmiféle kétség...*” – így kezdi Dickens

Scrooge kísértettörténetét. Majd: „*Az öreg Marley halott volt, akár az ajtószeg.*” (Charles Dickens: KARÁCSONYI ÉNEK. Fordította Benedek Marcell. Magyar Helikon, 1976. 9. o.)

8. „*Feje, arca (kékre hevült orcájával, tömpe orrával, könnyes, kék szemével, féloldalt felhúzott bajszkájával) feltűnő kicsinynek tetszett...*” (Thomas Mann: A VARÁZSHEGY. Fordította Szöllősy Klára. Európa, 1981. I. kötet, 340. o.) – Ilyennek kell elképzelni Behrens tanácsost az olvasás során, és ilyenek is képzeli őt nemcsak a „*mintaolvásó*” (Eco), hanem a legtöbb átlagolvasó is.

9. *Rakéta Regényújság*, 1985. 51. szám, 6. o.

10. Amikor elkezdjük olvasni A HÁROM TESTŐR-ben D'Artagnan apjának fiához intézett búcsúszavait: „– *Fiam – szólt hozzá nemes gascogne-i atyja abban a szintiszta béarni tájszólásban, amelyről IV. Henrik soha életében nem bírt megszokni –, fiam, ez a ló atyád házában jött a világra...*” stb. (10–11. o.), zokszó nélkül tudomásul vesszük, hogy amit itt irodalmi magyar nyelven olvasunk, az a „valóságban” szintiszta béarni tájszólásban hangzik el. Illő módon komolyan vesszük a regényolvasás íratlan játékszabályait, és nem töprengünk azon, hogy a helyzet paradox. Persze egy hajszállal sem paradoxabb, mint az eredeti francia szöveg esetében.

11. Alexandre Dumas: HÚSZ ÉV MÚLVA. Fordította Jékely Zoltán. Kriterion, Bukarest, 1987.

12. Valójában egy fokkal sem kevésbé fonák a helyzet az eredeti francia szövegben, amelyben ez olvasható arról, miként hallgatja ki Raoul a foglyot: „– *Monseigneur vous a fait deman-*

der de quelle nation vous êtes, dit le jeune homme dans le plus pur castillan.” (Alexandre Dumas: VINGT ANS APRÈS, I–III. Louis Conard, Paris, 1925.)

13. In: Ernest Hemingway: VALAMI VÉGET ÉR. – THE END OF SOMETHING. Kétnyelvű kiadás. Európa, 1987.

14. Marvin Mudrick: CHARACTER AND EVENT IN FICTION. *Yale Review*, L. (1960.) 205–206. o.

15. Európa, 1960.

16. John Galsworthy: THE FORSYTE SAGA. William Heinemann, London, 1926.

17. John Galsworthy: DIE FORSYTE SAGA. Übersetzer: Luise Wolf-Leon Schalit. Deutsche Buchgemeinschaft, Berlin, 1925. I. 262. o. – Dzsón Golszuorszi: SZAGA O FORSZAJTACH. Perevod: Volsinoj. Goszudarsztv. Izd. Khudozs. Lityeraturi, Moszkva, 1951. I. 168. o.

18. I. m. 662. o. (Jegyzet a 600. oldalhoz.)

Gángó Gábor

EÖTVÖS JÓZSEF AZ EMIGRÁCIÓBAN, 1848–1850 (II)

Az élettörténet

Minden erőfeszítés és minden részeredmény ellenére: az irodalom megállapítását, miszerint „Eötvös József életútjának [...] legkevésbé ismert periódusát alkotják a müncheni emigrációban töltött évek” (Deák Á., 1996:119.), az itt leírtak sem tudják alapvetően módosítani. Tudvalevőleg 1848. szeptember 29-én indult útnak sógorával, Trefort Ágostonnal, jóllehet a távozás gondolatával már korábban foglalkozott. Erre enged következtetni, hogy szeptember elején útlevelet kért Pulszky Ferentől, aki akkoriban államtitkárként szolgált a király személye körüli minisztériumban (Pulszky, 1884:I. 338–9.), gróf Cziráky Jánoshoz írott 1849. január 31-i levelében pedig maga is távozása hosszasan érlelődő szándékára utal: „Az okokat, melyekért hazámat elhagyám, esmered. Néhány nappal mielőtt elmennék – ha nem csalódom, a Kaszinó erkélyén szóltunk egymással a közdolgok állásáról, s én közöltem szándékomat, hogy azon esetre, ha ügyeinket a legalitás ösvényére visszavezethetni reményünk többé nem lehet, a hazát, melyben becsületes működésre helyet többé nem találok, inkább elhagyom, mint hogy olyan eljárásban részt vegyek, mely a nemzetet csak vesztéhez vezetheti” (Eötvös, 1976:211–2.). A terv a baráti körben nem volt titok: Trefort szeptember közepén üzeni felesége révén Eötvösöknek, hogy „hagyjanak fel az eltávozás gondolatával”.²⁰ Sőt tudvalevőleg 1848. szeptember 9-én „feltételesen” le is mondott, miután Szemere Bertalan belügyminiszter Vácról Pestre rendelte Ivánka Imre őrnagyot egy zászlóaljjal. Urbán Aladár idézi Ivánka emlékiratait, aki valószínűleg Eötvösre és Klauzál Gáborra utalva írja, hogy „fájdalom, ezen bejöveteleünk, fokozván az akkori nap eseményeinek hatását, két kitűnő hazánkfiának lelki állapotát deprimálta”.²¹

A végleges döntés kiváltó oka gróf Lamberg Ferenc Magyarországra kinevezett teljhatalmú katonai főparancsnok szeptember 28-i meggyilkolása volt.²² Trefort is így emlékezik meg e sorsdöntő napról egy évvel később: „Holnap [...] van az évfordulója a végzetes eseménynek, amely bennünket külföldre űzött.”²³

Ami az Eötvössel szeptember 28-án történeteket illeti: Pálffy Jánosnak, a képviselőház alelnökének visszaemlékezéséből tudjuk, hogy aznap együtt ebédeltek Eötvös és ő a Dorottya utcai kaszinóban, majd visszatértek a Redoutba, az országgyűlés épületébe, ahonnan ismét átmentek a kaszinóba. Ennek ablakából látták a hajóhídról visszafelé tartó csoportozatot. „*Alig voltunk egy negyed óráig a Casinóban, midőn a hajóhid felől irtózatossá zaj hallatszott. Az ablakhoz menve, borzasztó látvány tűnt előnkbe. Az egész hosszú híd, a hídfő mindkét oldalról, s a pesti és budai part körül, megrakva volt emberekkel, oly hirtelen teremve maga elé e nagy, roppant tömeg, mintha valamely gonosz szellem a földből bűvölte volna elé, s ezek között puskával, karddal, bottal, vasvillával fegyverzett, nyers, rongyos, meztelen nyakú és karú vad alakok, melyeket én sem azelőtt, sem azután soha nem láttam Pesten.*”

Eötvös megragadta a karom, mondván: „*Jerünk le!*» *Én reá néztem. Ó halovány volt. Amint a Dorottya-utcából be akartunk fordulni a Redout felé, egy csapat városi ember jó velünk szemközt, s megismerve minket, megállott, s egyik azt mondja: »megölték Lambergert!*»

Erre Eötvös karomba öltötte karját, s megindult velem a színháztér felé. De alig mentünk néhány lépést, s megállott. Nagyon fel volt indulva.

»Barátom – szólt hozzám –, én menyek.«

»Hová mész?«

»Én menyek ki az országból.«

»Hogyan mennél s mikor akarsz menni?«

»Töstént. Meglásd, hogy itt borzasztó dolgok fognak történni, hogy ezek a vadállatok megízlelve a vért, minden mérsékelt embert megölnék, aki itt marad, megölik legelőbb Batthyányit, aztán Deákot és úgy a többit.«” (Pálffy, 1940:139.)

Több adatunk van arra, hogy Eötvös idegileg nehezen viselte 1848 nyarán az udvar és a magyar kormány közötti feszült helyzetet. Pulszky írja: „*láttam az aggódó Eötvöst innsbrucki útjában [...]; láttam, midőn örömteljesen vissza jött, s ismét izgatottan, midőn János főherczeg elébe mentünk [...]. A kormány gondjai, a felelősség terhe a folytonos ingadozás, remény és kétség közt, s a végveszély sejtelve erősebben hatottak Eötvös ideges költői természetére, mint hidegebb véralkatú társaira; mi csoda tehát, ha azon csapást, mely alatt gróf Széchenyi aczél szervezete összerokkadt, Eötvös finomabb alkotású idegzete sem bírta elviselni?*” (Pulszky, 1888:20–1.) Pálffy János már idézett visszaemlékezéséből az derül ki, hogy zilált idegeit az összeomlás határára sodorta az átélt jelenet: „*Eötvöst, mint minisztert forradalmi időben csak lélektanilag lehet és szabad megítélni [...]. Igen természetes, hogy Eötvös költészileg élénk képzelmére s ingerlékeny idegrendszerére mély s megrázó hatást kellett gyakorolni a szeme előtt fejlődő forradalomnak*” (137.). „*Az ő már izgatott, mondhatni beteg szerve – teszi még hozzá – egyszerre mint test a kórválság alatt, meghajolt ezen külesemény előtt*” (140.). Maga Eötvös is hasonlóan számolt be állítólag a Lamberg meggyilkolása utáni órák lelkiállapotáról távoli rokonának, Splény Bélának: „*Eötvös, mint önmagától később hallottam, annyira megrémült az eseten, hogy a józan ítéletet elvesztette, képzelődése 1793-at mutatott neki Magyarországon, minek folytán családjával külföldre utazott*” (Splény, 1984:II. 57.). Az 1793. évnek említése nem véletlen. Jósika Miklós forradalomtörténetében arról olvashatunk, miszerint „*maga Eötvös többször emlegette – csakhát multa licent pictoribus atque poetis –, hogy Mlle Lenormand Párizsban, de korábban egy cigány jósnő is azt jövendölte neki, hogy vérpadon fogja végezni; és sokan állítják, hogy e kettős jóslat a kultuszminisztert érő teljes összeomlás oka*”²⁴

A visszaemlékezések egyöntetű tanúsága alapján tehát a távozás közvetlen okának elfogadható a sokkoló benyomás kiváltotta idegkimerülés, annál inkább, mivel Eötvös „*impreszionábilis*” lelkülete jellemrajzaiban a későbbiekben is vissza-visszatérő moti-

vum: Eötvös érzékeny lelkivilágával talán fölösen is sokat foglalkozva alkotja meg például a kiegyezés utáni konzervatív gondolkodás a maga „liberális vagy konzervatív” politikai karakterológiáját.²⁵

Lamberget ismeretesen 1848. szeptember 28-án kora délután gyilkolták meg. Az időpont, ha pontos meghatározása nehézségekbe ütközik is,²⁶ megerősíti a szeptember 29-i indulás tényét: nem valószínű, hogy az emigrációs időszak elsődleges forrásában, Trefort Ágoston életrajzi visszaemlékezéseiben az elutazás „délután”-járól szóló bejegyzések még 28-ára vonatkoznának.

Az események hatására tehát – amint Trefort írja naplójában – „*Pepi úgy döntött, hogy délután elutazik Bécsbe*”.²⁷ Trefort habozásáról az 1850-es évek végén írott napló még tíz év után is zaklatott mondata tanúskodik: „*Én nem voltam [ti. eltökélt], és mondtam neki, ne várjon rám, de mégis lehetséges lenne, hogy vele menjek*” (uo.). Trefort délután háromkor még Kossuth kérésének megfelelően Pázmándy Dénessel elment Nyáry Pálhoz, akit nem találtak otthon, majd – így folytatja Trefort egyes szám első személyben – „*kocsit fogadtam, elmentem a lakásomra [...], magamhoz vettem a pénzt és egy télikabátot, lekocsiztam a Vizivárosba Bucsánszkyhoz, Pepit már ott találtam, majd nehéz szívvel elhagytuk a várost*”.²⁸

Bucsánszkyhoz minden valószínűség szerint búcsút venni és – távollétük idejére – mintegy „végrendelkezni” mentek, feltehetően magán- és hivatalos ügyekben egyaránt. Bucsánszky József ugyanis Eötvösnek közeli, gyermekkori barátja volt. Amint azt Eötvösnek nővéréhez, gróf Vieregg Károlyné Eötvös Júliához írott egyik leveléből megtudjuk, 1868. május 12-én halt meg. Eötvös, rá visszaemlékezve, megvallja Júliának, hogy „*tulajdonképpen az utolsó ember volt, akivel gyerekkorom emlékeiről beszélgetni tudtam*”.²⁹ 1864. december 2-án, midőn Bucsánszky „*veszélyesen beteg*” volt, ugyanígy ír róla naplójában: „*Legrégibb barátom, Telekynén kívül az egyetlen ember, kit már mint gyermek szerettem s most ő is elmegy*”.³⁰ Eötvös Bucsánszky halála után annak hátrahagyott rokonáról gondoskodott: állást szerzett neki.³¹ Eötvös Júliának szintén gyermekkori ismerőse volt Bucsánszky, és kapcsolatuk a későbbiekben sem szakadt meg teljesen: a müncheni rokonság a hatvanas években többször kölcsönt folyósított a családi barátoknak.³²

Fiatalemberként Bucsánszky bejáratos volt Eötvös édesanyjához Erzsibe. Eötvös Ignácné Lilien Anna 1841. október 28-án tudósítja leányát Bucsánszky aznapi látogatásáról, és november közepén aggódva várja visszatértét. „Nina” egyik leveléből értesülünk arról is, hogy Bucsánszkyknak szerepe volt a csődbe ment ercsi birtok eladásában.³³

Nem csak az árva rokonnak adott Eötvös miniszterként hivatal: 1848 májusában magát Bucsánszkyt helyezte bizalmi állásba a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Az alapítványi tőkéknek a vallás- és közoktatásügyi tárca hatáskörébe való utalásáról, Eötvös és Kossuth együttes felterjesztése nyomán, ismeretesen az 1848. április 22-i minisztertanács döntött (F. Kiss, 1989:34.), mégpedig a tárca pénzügyi nehézségeinek megoldása céljából (F. Kiss, 1987:447.). Ezt követően, ahogy F. Kiss Erzsébet írja, „*a vallás- és közoktatásügyi miniszter szükségesnek látta, hogy az [...] alapítványi gazdasági ügyeket intéző minisztériumi osztály és segédhivatalok fölé egy eddig nem létezett főfelügyelőt nevezzen ki [...] Bucsánszky János [így!; recte: József] személyében*” (F. Kiss, 1987:452.). Eötvös május 14-én nevezte ki Bucsánszkyt hónap eleji hatállyal, és 1848. december elején, tehát jóval Eötvös távozása után még ugyanebben a munkakörben volt, de 1849 nyarán már nem.³⁴

A búcsúvétel után a birodalmi fővárosnak vették útjukat. 30-án érkeztek meg Bécs-

be, mégpedig Trefort szerint délben. „*Itt, a Stadt Frankfurt-ban – teszi hozzá – láttam utoljára Batthyány Lajost. A csomagjainkat vártuk, hogy továbbutazhassunk.*”

Eötvös a szeptember 30-i dátumot gróf Cziráky Jánosnak írott levelében a szemtanú felelősségével s mindössze négy hónapnyi messzeségből erősíti meg: „*szept. 30-án [...] vele [ti. Batthyányval] Bécsben mindjárt megérkezésem után szóltam*” (Eötvös, 1976:213.).

Eötvös szeptember elseje és ötödike között mindennap többször találkozott Batthyányval (Eötvös, 1976:213.). A Cziráky-level (Eötvös, 1976:215.) és a Trefort-napló egybehangzó állítása szerint a bécsi forradalom kitörésekor folytatták útjukat: „*Október 6-án meggyilkolták Latourt. Bécsben félelmetes volt a helyzet, s még az este továbbutaztunk Nussdorfbá. Éjjel bombázták a fegyverraktárait; iszonyú éjszaka volt. Csak a hajón, ami Linz felé vitt minket, kaptunk némileg bátorságra, ha egyáltalán bátorságra kaphat ilyen helyzetben az ember.*”

A Münchenbe tartó utazástól fogva („*9-én érkeztünk meg Passaubá, onnan egy bérkocsis omnibuszon három nap alatt, vagyis október 12-én Münchenbe*”) Trefort naplója csak vázlatosan ad hírt az eseményekről. Ennek az is oka lehet, hogy amúgy sem igen éltek mozgalmas életet. Az adatok szerint téli és nyári lakhelyeiket – április és október hónapokban – rendszeresen váltogatták. 1848–1849 telét Münchenben töltötték: Eötvös megadja gróf Cziráky Jánosnak az 1849. január 31-én érvényes címet: „*Ottostrasse No. 11.*” (Eötvös, 1976:216.) 1849 áprilisától ugyanazon év októberéig Salzburgban időztek, azaz újra a birodalom területére léptek, s abban a városban telepedtek le, amely a magyar konzervatívok kedvelt tartózkodási helye volt. „*Áprilisban átköltöztünk Salzburgba, ahol a nyár folyamán az Aigenen lévő fürdőházban laktunk*”³⁵ – írja Trefort, s adatának hitelességéhez nem fér szó, hiszen erről a Párizsban tartózkodó Teleki László is beszámol Pulszkynak (és egyben bizonyítékot szolgáltat arra, hogy Trefort adata Eötvösökre is vonatkozik): „*Eötvös, Trefort Salzburgban vannak – !!!!*”³⁶

Amint köztudott, Salzburgból idézték be Eötvöst, saját felajánlkozása után, tanúsodni Batthyány Lajos perében. A per kiadott iratai között hozzáférhető mind Eötvös 1849. március 19-i levele gróf Thun-Hohenstein müncheni osztrák követhoz (Károlyi, 1932:II. 238–41., Urbán, 1991:155–7.), mind 1849. május 1-jei tanúvallomásának jegyzőkönyve (Károlyi, 1932:II. 301–5., Urbán, 1991:174–7.), azonban itt nincs helye a nézetek tárgyalásának, melyeket Eötvös a per során Batthyány és a magyar minisztérium működéséről kifejtett.

1849 októberétől 1850 áprilisáig Münchenben laktak: „*8-án vagy 9-én elutaztunk Münchenbe, hogy ott töltsük a telet*”³⁷ – mondja Trefort naplója, s az adatot feleségéhez írt egyik levele is megerősíti.³⁸ Münchenben jobb körülmények között, kényelmesebben éltek.³⁹ 1850 áprilisában az Eötvös család a Trefort gyerekekkel a Viereggek egyik hitbizományára költözött, amely „*a starnbergi tó partján [fekszik], Münchentől északra körülbelül egy órajárásra vasúton*” (Ferenczi, 1903:171.): „*Eötvösök – így a Trefort-napló – még áprilisban elutaztak Tutzingba.*”⁴⁰ Ugyanígy van értesülve Csengery Antal is (Csengery, 1828:420.). 1850. szeptember 21-én még bizonyosan, 29-én minden valószínűség szerint ott voltak, hiszen Eötvös akkor és onnan keltezi néhány versét. Nemcsak az első közleményben (*Holmi*, 1997/8.) ismertetett A HÖLGY DALA című költeményét („*Tutzing 17/9 850.*”), hanem az A' TÓHOZ címűt is („*Tutzing 21/9*”).⁴¹ A közvetlenül ezt követően lejegyzett MOHÁCS című költemény után csak a dátumot adta meg („*29/9 50.*”),⁴² de minden bizonnyal ez is még Tutzingban keletkezett. Trefort és felesége ezalatt európai körutat tettek, majd visszatértek Münchenbe. Trefort 1850 szeptemberében utazott haza Magyarországra.⁴³

Tudomásunk van még arról, hogy 1850 nyarán Eötvös meglátogatta Szalay Lászlót Zürichben. Az adatot az irodalomban többnyire Gyulai Pál érzelmesre színezett megfogalmazásában szoktuk olvasni: „*Ott találkoztak [ti. Szalay és Eötvös] a zürichi tó partján, s megtörve, elvénülve borultak egymás karjába, mert nem az idő vénit, hanem élményeink*” (Gyulai, 1901:27.). Szalay-émlékbeszédében maga Eötvös is felidézi a találkozást: „*vele a zürichi tó partján találkoztam, hol hosszú vándorlások után családjával letelepedett*”. (Eötvös, 1975:236.) A pontos helyszínt és időpontot Alexander Flegler történetírónak, Szalay svájci barátjának visszaemlékezéseiből ismerjük: „*Ha az ember végig ment az országúton, mely akkor Zürichből Unterstrass községen keresztül s a hegyen át Oerlikon felé vitt, balkéz felől egy kert közepén egy kis mezei lakot talált, melyet tulajdonosa nagyobb nyereség okáért idegen családoknak szokott bére adni. Itt lakott Szalay is családotul. [...] [Szalay] az 1850. év nyarán elhatározta, hogy történelmi műveivel a nyilvánosság elé lép. Ekkor ismerkedtem meg Eötvös bárárral, a »Falu jegyzője« és más regények szerzőjével is személyesen. Egy kis kirándulást tett a Schweizba*” (Flegler, 1878:20., 53.). Flegler adatát megerősíti Ferenczi, aki szintén úgy tudja, hogy Szalayval való találkozások Eötvös már megírta 1850-ben megjelenő röpiratát a nemzetiségi kérdéstről, és az URALKODÓ ESZMÉK-en dolgozott (Ferenczi, 1903:174.).

Eötvös hazaérkezésének napját illetően több vélemény ismeretes az irodalomban. Trefort szerint például november végén tért vissza Magyarországra.⁴⁴ A Deák Ágnes által nemrégiben ismertetett adat Pauler Tivadar naplójából 1850. december 9-i kelttel, naprakész frissessége és önkéntelen meglepődöttsége miatt meggyőzőnek tűnik: „*csudálattal hallom hogy Eötvös József tegnap érkezett meg*”.⁴⁵ Ezek szerint Eötvös 1850. december 8-án érkezett vissza. Ennek nem mond ellent, hogy Vahot Imre 1850. december 10-ről keltezi a *Losonczy Phönix* utószavát: amennyiben az utószó dátuma a szokásnak megfelelően a kézirat lezárására utal, akkor Vahot talán épp Eötvöst várta meg és a már említett MOHÁCS című vers kéziratát.⁴⁶

Többé-kevésbé ennyit tud az irodalom (Voinovich, 1904:63–6., Ferenczi, 1903:171–2., Sötér, 1967:234–43., Deák Á., 1996:120–8.) Eötvös emigrációs éveinek életrajzi eseményeiről. Az előrelépés a kutatás számára meglehetősen nehéznek ígérkezik. A bécsi külügyi és hírszerzési hivatalok levéltáraiban nem bukkantam Eötvös emigrációs tevékenységére vonatkozó adatokra. Valószínű a feltételezés, miszerint Eötvöst – ellentétben például Szalayval⁴⁷ – nem figyeltették, bár elképzelhető az is, hogy az esetleg mégis létező iratokat a kiegyezés után kiemelték. A levéltári kutatás jelentősebb eredményt az emigráció színhelyén, Bajorországban hozott: a Wrede hercegek családi levéltárába beolvasztott gróf Vieregg-hagyatékban, Karl Vieregg feleségének, Eötvös Júliának levelezése között megtalálható mintegy negyven családi levél, ha közvetlen adatokat nem tartalmaz is az emigráció időszakára vonatkozóan, mindenképpen hozzájárul az Eötvöséket fogadó családi légkör rekonstrukálásához. Ifj. Eötvös Ignácné Lilien Annának az 1841. augusztus 12. és 1842. február 7. közti időszakból fennmaradt, lányának írott tíz levele mutatja, hogy a lehető leggyakrabban, minden postafordulattal írtak egymásnak, s a levelek hangvétele meleg anyai szeretetről tanúskodik. Eötvös Józsefnek hat levele került elő, a legkorábbi 1851. augusztus 24-i keltezésű, az utolsót 1868. május 13-án írta. Pauler Tivadar leveleiből, aki szintén a meghitt baráti körhöz tartozott, Eötvös Júlia hetet őrzött meg. Az 1871. február 2-án, 7-én és 12-én keltek Eötvös utolsó napjairól, agóniájáról, temetésének körülményeiről számolnak be, a többiben – az 1878. július 29. és 1880. január 20. között írott levelekben – Pauler családi és közéleti pletykákkal szórakoztatja régi ismerősét. Eötvös özvegyének, Rosty Ágnesnek levelei 1875 környékéről családi ügyeket tárgyalnak.

A német birodalmi arisztokrácia családi viszonyainak alakulását nyomon követő GOTHAI ÉVKÖNYVEK alapján szerezhethetünk néhány információt azokról a személyekről, akiknek körében Eötvös József testvére, Júlia leélte az életét. Az Eötvös, a Vieregg és a Wrede család közötti szoros kapcsolatok az Eötvös József emigrációját követő időszakból is figyelemre méltók: eddig nem volt ismeretes, hogy Eötvösök rokoni és ezen keresztül üzleti és baráti viszonyban álltak e befolyásos bajorországi hercegi családdal. A müncheni családi környezet rekonstruálása e dolgozat kérdésfeltevéseinek összefüggésében azért fontos, mert ennek révén láthatóvá válik: Eötvös számára az emigráns lét nem járt együtt a teljes gyökértelessé válással sem egzisztenciálisan, sem intellektuálisan. Az emigráncsoportokban fennmaradó „*hazai pártszellemet*”, az e körökben uralkodó, „*az irracionálíshoz menekülő*” tömegpszichózist Eötvös nem ismerte meg.⁴⁸ Az Eötvös életében az eddig sejtettnél sokkal fontosabb szerepet betöltő személynek: nővérének újbóli személyes közelsége mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy ifjúkorának kérdéseire visszatérjen, a mindennapi élet német nyelvű közege pedig zökkenőmentesebbé tette számára, hogy e nyelvet – anyanyelvét – mint értekező prózájának választott új kifejezőeszközét a maga számára is elfogadja. Ugyanakkor – ami a törökországi, a brüsszeli vagy a londoni emigránskolóniák tagjairól nem mondható el – korábbi politikai kapcsolataiból jóformán teljességgel kiszakadt, és ez lehetővé tette számára, hogy elméleti munkásságában személyes és taktikai megfontolásoktól mentesen kizárólag a saját meggyőződését követhesse. A korábbi politikai barátoktól és ellenfelektől való eltávolodás nem engedte meg, hogy az emigrációban „elvesztegetett” időről való számadás előtt a maga kontinuumában fennmaradó politikai cselekvéstér illúziójába meneküljön: az íróasztal előtt kellett a Magyarországtól távol töltött évekről elszámolnia.

Eötvös József nővére, Eötvös Júlia bárónő (1812. szeptember 21.–1880. május 2.) 1832. szeptember 23-án ment férjhez Karl Matthäus Vieregg német birodalmi grófhhoz (1798. július 13.–1864. október 18.). Az esküvőt Münchenben tartották. Karl Vieregg Tutzing, Pähl, Rösselsberg, Niederstarnberg, Spielberg, Thürnthennig, Seyboldsdorf, Furtharn, Weinsfeld, Lay és Berthensdorf birtokosa volt: e birtokok egy részére 1846. április 14-én nyert családi hitbizományt.⁴⁹ Vieregg gróf a felső-bajorországi Landwehr első kerületi főfelügyelőjeként szolgált. Rendfokozata 1850-ben: ezredes.⁵⁰ 1864-ben királyi kamarás. Amaz év őszén bekövetkezett halálakor Eötvös így jellemezte őt: „*Jó, nemesszívű ember volt, ki gyengeségeit [...] nagy becsületessége által bőven kipótolta*” (Eötvös, 1941:75.).

Két gyermekük született: Friedrich (1833. június 29.–1866. augusztus 10.) és Helene (Ilka) (1838. március 30.–1913. október 21.). Friedrich Vieregg az osztrák császári-királyi hadseregben szolgált: 1854-ben hadnagy a 7. sz. (Reuss-Röstritz) huszárezredben, 1856-ban főhadnagy a 8. sz. (Kurfürst Hessen) dragonyosoknál, 1862-ben lovassági kapitány a 3. sz. (Prinz Karl von Bayern) huszároknál. A nőtlen Friedrich halálával a Vieregg grófi család férfiágon kihalt.

Helene vagy (ahogy nemcsak a család, de élete végén az ALMANACH is emlegeti) Ilka Vieregg 1856. július 28-án ment férjhez Karl Friedrich Wrede herceghez (1828. február 7.–1897. december 22.). Karl Friedrich Wrede apja Karl Theodor (1797. január 8.–1871. december 10.), akitől az 1858. szeptember 20-án kelt szerződéssel veszi át a családfő tisztét és Ellingen hűbérurának címét. Nagypapja a Wrede család leghíresebb tagja, Karl Philipp (1767. április 29.–1838. december 12.), aki Metternich ba-

rátja, levelezőpartnere (Bibl, 1928) és a bécsi kongresszuson közeli munkatársa (Winter, 1968) volt. Karl Friedrich a bajor királyi hadseregben szolgált.

Karl Friedrich Wrede és Ilka Vieregg házasságából négy gyermek született. Eötvös Júlia özvegyként egy háztartásban élt unokáival: Julie-val (1857. július 3.–1905. március 7.), Leopoldinéval (sz. 1860. május 3.), Philipp Carlal (sz. 1862. szeptember 10.) és Oscarral (sz. 1867. május 20.). Philipp Carl Lobkowitz Anna hercegnőt vette el, Julie nagyanyja halála után két és fél hónappal, 1880. július 15-én ment férjhez Otto von Hallberg zu Broich báróhoz. Leopoldinéből bajor királyi Terézia-rendi alapítványi hölgy lett, Oscarból tisztviselő.

Eötvös József túláradó szeretettel fordult nővére felé egész életében. Amikor 1834 nyarát nála töltötte Tutzingban, oly szavakkal rajzolja alakját Szalay elé, amelyek akár A KARTHAUZI Júliájára is ráillenek: „Emlékezel talán még nénémre, most nála vagyok, s kétszerezve szeretem őt gyermekével. Ha úgy előttem áll, karjaival mosolygó fiát ringatva, ha szíve teli reményekkel szót keres és nem talál boldogsága kimondására; akkor elhíheted, hogy hideg és érzéketlen nem maradhatok; egy pár köny lép szemeimbe és néma beszédire csak ölelés a felelet” (Nizsalovszky–Lukácsy, 1967:70.). Ugyanez a szereteteli hang jellemző Eötvösnek a hatvanas évek végén Júliához írott leveleire is. E levelek azok, melyekből az öreg Eötvös minden fáradtságát, csalódottságát, kétségét megismerhetjük, törekeny anyagi helyzetéről nem is beszélve. E hangot még utolsó bizalmas barátjával: Loránd fiával szemben sem engedte meg magának.

Eötvös Józsefnek Júlia iránti szeretetében (mint megannyi más érzelmében) ifjúkorának legjobb barátja, Palocsay Tivadar is osztozott. Palocsay Eötvösnek, „*lelke egyetlen barátja*”-nak nővérétől verssel búcsúzott el, melyet aztán Eötvös adott ki a gyűjteményes kötetben korai halála után. Palocsay e versében az Esthajnalcsillaghoz hasonlítja Júliát, aki, bár mindig szeme előtt van, számára már nem mutathat irányt:

AN JULIE

*Ein Schifflein treibt auf Meereswell',
Ein Sternlein leuchtet klar und hell,
Weiss wohl zu was es tauge,
Der Schiffer hält's im Auge.*

[...]

*Dein Bild, es strahlet auch so fern,
Doch freundlich nicht, wie Schiffleins Stern,
Doch hab' ich's stets im Auge,
Weiss nicht wozu es tauge. –⁵¹*

Amikor Eötvös másfél évtizeddel később Karl Vieregg halálának alkalmával Münchenben járt, 1864. október 29-i naplófeljegyzését szentelte az emigrációban töltött éveknél: „Életem egyik legnehezebb korszakát töltöttem e városban s alig van valami, mire visszatekinteni jól esnék” (Eötvös, 1941:79.). Az „alig [...] valami”-n bizonyára a rokoni fogadtatást értette. A Júliához írott családi levelekből az derül ki, hogy Eötvösök szerető családi körben, ha nem is megélhetési, de mindenképpen lakásgondok nélkül

töltöttek el két évet Bajorországban. Eötvös kedvére dolgozhatott, bár töprengéseinek magányát a rokoni szeretet sem enyhíthette. Júlia, anyjukkal ellentétben, bizonyára nem volt szellemi partnere: csak öccsének halála után tudakozódott munkássága felől, és rendelte – vagy rendelte volna – meg annak műveit Pauler Tivadar révén, bár azokból is csak a német nyelven megjelenteket értette volna.⁵²

Függelék

Eötvös József levelei nővéréhez, gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőhöz

Eötvös József nővéréhez írott német nyelvű leveleit fordításomban közlöm. A Vieregg-hagyaték feltárásában nyújtott segítségét ezúton köszönöm K. Lengyel Zsoltnak és Gerhard Rechternek.

1. Bárá Eötvös József – Gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Buda, 1851. augusztus 24.

Buda 24/8

Legdrágább Nővérem!

Mivel szegény apánk haláláról már értesültél, és mivel minden, amit az efféle alkalmakkor vigasztalásképpen mondunk, csak arra alkalmas, hogy a fájdalmat növelje, csupán annyit írok Neked, hogy kedves anyánk – éppen most jövök tőle – jobban és nyugodtabban érzi magát, mintsem azt minden lelkierje mellett is vártam volna.

Fájdalmamat nagyban enyhítette a gondolat, hogy atyámat gyors halála csupán a végtelen szenvedéstől váltotta meg, amely betegsége esetében rá elkerülhetetlenül várt volna. Enyhítette a szeretetteljes részvét, mely betegségét kísérte, az általános gyász, melyet halála kiváltott, és enyhítette a hála, amely a nép valamennyi osztályát a sír köré gyűjtötte. Anyám pedig a legnagyobb vigaszt, amelyben szeretünk sírjánál részünk lehet, a valláson kívül bizonyára abban a meggyőződésben találta meg, hogy atyám minden örömet, amit az életben kapott, egyedül az ő szeretetének és rendületlen hűségének köszönheti.

A jövőre vonatkozó terveink a következők. Néhány hét múlva anyám eljön hozzánk a Svábhegyre. Amint feleségem állapota engedi – a szülést mindennap várom –, mi megyünk Velencére, ahol a gyermekzsivaj és minden, amit nyújtani tudunk, ha Isten is úgy akarja, megrövidíti anyám számára az időt. Reméljük, jövő tavasszal Téged is viszontláthatunk ott. Anyám legalábbis látnivalóan ezt reméli, és sokkal jobban esne neki, ha akkor jönne, mintsem hogy most indulj útnak, amikor a viszontlátás csak rövid örömet nyújtana, és utána – ahogy ez természetes – csak újra felzaklatná őt, miután épp elnyugodott a fájdalom. Anyám levelein kívül tőlem is és Dénestől is folyamatosan értesülni fogsz az állapotáról, és e tekintetben egészen rám hagyatkozhatasz. Élj boldogul: be kell fejezzem, mert annyifelé kell még írnom. Ilkát csókolom.

Szerető öcséd

Jos Eötvös

2. Báró Eötvös József – Gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Pest, 1866. május 8.

Pest 8/5 866.

Drága Nővérem!

Nagyon sajnálom, hogy a kamatok elküldésével néhány napos hátralékban maradtam. Különösen most, a mindinkább fenyegető háború miatt annyira igénybe vagyok véve, hogy jóformán képtelen vagyok könyvelni. Bucsánszky nyugtája mellett mellélkelve küldök 688 forintot, és még egyszer elnézést kérek. A kedves Tildi néni haláláról már értesültél. A táviratok, melyek közül az elsőben megbetegedéséről, a másodikban haláláról tudósítottak, fél órán belül követték egymást, úgyhogy csak a temetésen tudtam megjelenni. – Úgy halt meg, ahogyan élt: nyugodtan és olyan akaraterővel, ami férfiaknál is ritka. Jóllehet az utolsó hetekben nagyon szenvedett, és – ahogy a papírai összerendezéséből és St. Hilarral való beszélgetéséből kitűnik – előre látta a közelgő véget, minden ügyét elintézte, rakta a kártyát, látogatókat fogadott, és csak néhány órát töltött az ágyban, ahol azután halálküzdelem nélkül hunyt el. Halála mélyen megrendített, az utolsó ember volt, akit tiszteltem, és akivel gyerekkorom kedves emlékeiről beszélgetni tudtam. És ő is talán az egyetlen volt, aki rokonaim közül igazán szeretett. Mindig is meg voltam erről győződve, de most különösképpen, mert régi levelei közül jóformán csak az enyémetek őrizte meg nagyobbbrészt. Jóllehet az új törvények értelmében egészen szabadon rendelkezhetett, mégis minden nőnek visszaadta, amit tőlük kapott. A Szapáryaknak a Szapáry-tökéket, a Berchtoldoknak, a Telekieknek, mindenkinek a magáét. Mindent, amit félretett, három leányomra mint általános örökösökre hagyta. Annak ellenére, hogy nekem és fiamnak semmit nem hagyott, ebben is irántam való szeretete újabb bizonyítékát kell látnom, mivel idősebb lányaimmal 1850-ben találkozott utoljára, Mariskát pedig egyáltalán nem ismeri. A hagyományok között a saját embereim kívül, akikről jutalékkal és végkielégítéssel becsülettel gondoskodott, csak keresztlánya, a kis Wrede van megemlítve, akire ezüst mosdókészletét és száz dukátot hagyott, nem számítva férjének természetes fiát, aki 16 000 forintot kap. – Az apróságokat szét fogom osztani az ismerősei között. Ha újra hozzájutok, megírom majd, mi van, hogy választhass. Mivel nem örökös vagyok, hanem csak az örökösök gyámja, rengeteg tárgyalás és formáság áll előttem, amelyek most különösen terhesek. Bocsáss meg hát ezért a szinte olvashatatlan levélért, amit ráadásul egy már használt papírra írtam.

Szerető testvéred

Eötvös

3. Báró Eötvös József – Gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Pest, 1866. augusztus 21.

Pest 21/8 866.

Drága Nővérem!

Most kaptam meg 18-án írott leveled, és sietek válaszolni. A nagynéném örökségéből semmi nem áll rendelkezésemre, mivel az örökségi tárgyalások még sokáig nem fognak befejeződni, és ezért nem mondhatom fel a tőkét. Egyébként sincs rendelkezési jogom felettük, mert nagynéném a vagyonát nem nekem, hanem lányaimnak hagyta.

Mindazonáltal biztosan számíthatsz a kívánt 5000 forintra, az viszont lehetséges, hogy novemberig csak két- vagy háromezer guldent küldök, és a maradékot januárban. Írd meg nyíltan, ha számodra nagyon fontos, hogy az egész 5000 guldent már novemberben megkapjad, és akkorra kézhez kapod az egész összeget. Remélem és hiszem, hogy a Te részeseződésed illetően is megakadnak a dolgok, mert az örökösödési tárgyalások nálatok is lassan mennek, és az örökségi ügyek elhúzódhatnak. Egyébként felfoghatatlan a számomra, hogy a fiad ilyen rövid idő alatt teljesen elvesztette azt a vagyont, amit boldogult férjedtől örökölt, és ami a terhek ellenére jelentős volt. Meg vagyok róla győződve, hogy bármilyen vigasztalannak tűnjenek is az ügyek most az első pillanatban, a végén jelentős többlet fog mutatkozni a Te javadra és leányod javára. – Ügyektől nyomasztva nem írhatok most többet. Remélem, Dénestől közelebbi felvilágosításokat kapok helyzetetekről, és akkor többet írok. Isten tartson meg egészségben

Szerető testvéred

Eötvös

**4. Bárá Eötvös József – Gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek,
[Pest], 1867. január 11.**

11/1 867.

Drága Nővérem!

Amilyen borús az ég, olyan borús a kedvem, azzal a különbséggel, hogy a felhők eltűnnek, ha az esőt lehullatták, míg az én kedvem mához egy évre valószínűleg ugyanilyen marad, mint amilyen most, és amilyen egy éve volt. Tudom jól, hogy mindenkinek, akit szeretünk, tulajdonképpen csak derült arccal kellene közelednünk, így hát bizonyosan nem írnék Neked, ha nem azért tenném, hogy bizonyítsam: ma is, mint mindig, szeretettel emlékezem Rád. – Isten tartson meg egészségben és – amennyire e világon lehetséges – boldogan. Ha magad is, ahogy én, üdvözlő küldöttségeket és egyes gratuláló személyeket hallgattál volna, és magad is tartottál volna néhány hivatalos üdvözlő beszédet, megértenéd, hogy ilyen kurtán bevégzem. – Isten tudja, mit hoz az új év. Egyvalami bizonyosnak tűnik a számomra: közeleg az óra, amikor eldől a jövőnk, és e gondolat szédülettel tölt el. Nem miattam – én már semmit nem várok, és semmit nem félek –, hanem a haza sorsa miatt, amelyet mindig is jobban a szívemen viseltem, mint önmagamot, sőt mint a családomat.

Még egyszer minden jót az új évben, valamennyien üdvözlünk Benneteket

A Te öreg testvéred

Eötvös

**5. Bárá Eötvös József – Gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek,
Pest, 1867. március 25.**

Pest 25/3 867.

Drága Nővérem!

Mellékelten kézhez kapsz 2150 forintot osztrák értékben Bucsánszky százforintos nyugtája mellett, amellyel, mivel 3000 forintot már elküldtem, az 5000 forintos köte-

levény ki van egyenlítve. Kérlek, nyugtázd az 5000 forintról szóló kötelezvényt, és küldd el nekem. Az elszámolást az 5000 forint kamatairól május 1-jén küldöm Neked, amikor ki kell fizetnem azokat. Ha nem volnék meggyőződve jószágodról, akkor menetetőznöm kellene a késedelmes fizetés és hosszú hallgatásom miatt. – Mivel nagy-néném örökségéből, amelyre számítottam, eddig csupán kiadásokat láttam, és valószínűleg még hónapokig nem jutok a birtokába, ezért, ha rövid időre is, fel kellett vennem a pénzt, és annyira el vagyok halmozva elfoglaltságokkal, hogy még ezt a lát-szólag kis ügyet is napról napra kellett halasztanom. – Ugyanez a bocsánatkérés ér-vényes arra is, hogy kedves leveled nem válaszoltam meg. – Hozzá vagyok szokva, hogy kidolgozzam magam. Most azonban, amikor az országgyűlésen a legfontosabb dolgokat kell hogy tárgyaljuk, és mellette szerveznem kell az irodáimat, és vinnem kell a minisztérium folyó ügyeit, melyeket a legnagyobb összevisszaságban vettem át, és ehhez jönnek még a konferenciák a császárral, a német miniszterekkel és a kollé-gáimmal: néha tényleg túl sok számomra a munka. Egyébként a feladat, amit meg kell oldanunk, olyan nagy, hogy – ha utolsó erőm megy is rá – csak hálát kell adjak Istennek, hogy engedte megérem a pillanatot, amikor lehetővé vált államunk új megalapítása, és ehhez az én erőmet is eszközül használja. Mert minden értelmes em-bernek be kell látnia, hogy végső soron minden, ami velünk történik, a gondviselésnek és nem emberi bölcsességnek köszönhető. A mi érdemünk az, hogy férfiasan ragasz-kodtunk a jogunkhoz, hogy nem adtuk fel sem a küzdelmet, sem a reményt, és min-den személyes tekintetet háttérbe szorítottunk. Egy pillanatra sem kételkedtünk ab-ban, hogy állhatatosságunk végül meghozza gyümölcsét, de a reményt, hogy ezt meg-érni lássuk, régen feladtuk. Az utóbbi idők nem várt nagy eseményei nélkül egész éle-tünk lemondás lett volna. Isten akarata, hogy másképpen történt, és épp emiatt nyu-godtan nézek a jövő elé. A kéz, amely ide vezetett bennünket, tovább fog minket irá-nyítani, és kipótolja elégtelen erőnket. Mert kétség nem fér hozzá, hogy még nagy erőfeszítésekre van szükség, amíg bebiztosítjuk, amit elértünk. Az osztrák állam annyira meg van rendülve, hogy megerősítéséhez nemcsak erős kézre, hanem bizo-nyos időre is szükség van. Egyébként te is osztanád reményeim, ha látnád a férfias eltökéltséget, amellyel honfitársaink az egészen új feladatot, Ausztria megerősítését és megvédését vállalják. – Hiszem, hogy a magyar nép megmutatja a világnak, hogy képes az államot fenntartani, amelyet most a sajátjának tekint. – Éjjel írok Neked: fá-radtan és kimerülten. Isten tudja, mikor írhatok legközelebb: lesz időd, hogy kusza soraim elolvasd. Isten tartson meg egészségben. Üdvözöld és csókold leányodat és unokáidat a nevemben:

Szerető testvéred

Eötvös

**6. Báro Eötvös József – Gróf Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek,
Pest, 1868. május 13.**

Pest 13/5 868.

Drága Nővérem!

Nehéz szívvel tudatom Veled a jó Bucsánszky halálát. Tegnap reggel öt óra előtt halt meg, és ma délután ötkor temetik. Nyugodjék békében. Egyike volt azon keveseknek, sőt tulajdonképpen az utolsó ember volt, akivel gyerekkorom emlékeiről beszélgetni

tudtam. Így mennek el, egyik a másik után, míg végül az ember idegenül és elhagyatva érzi magát, és a halál gondolata, amelytől ifjan rettegünk, szinte sóvárgással tölt el bennünket. – Nagyon örülök, hogy abban a helyzetben voltam, hogy hivatalt adhattam Bucsánszky unokaöccsének, amelyből több mint ezer gulden jövedelmet húzhat. Régi jó barátunk azzal a megnyugvással halt meg, hogy rokonairól gondoskodtam. Az utolsó pillanatig magánál volt, nyugodtan és összeszedetten. Rokonain kívül leginkább az érdekelte, ami családunkra vonatkozik. Az utolsó időben is gyakran beszélt Rólad és Ilkáról. – Sietek, mint rendesen: Neked annál több időre lesz szükséged, hogy megfejtse e szinte olvashatatlan sorokat. Éljd boldogul. Gyerekeim és feleségem üdvözlnek

Szerető testvéred

Eötvös

Hivatkozások és irodalom

Levéltári és kéziratári források

MTAK Kt. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest.

Nachlass Vieregg – Archiv der Fürsten von Wrede, Nachlass der gräflichen Familie Vieregg, Schlossarchiv Ellingen (Bajorország/Oberfranken).

OSzK Kt. – Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest.

ÖStA, HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs.

Bibliográfia

Bártfai Szabó László (1943) összeáll.: ADATOK GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS KORA TÖRTÉNETÉHEZ 1808–1860. I–II. A szerző kiadása, 1943.

Bibl, Viktor (1928): METTERNICH IN NEUER BELEUCHTUNG. SEIN BRIEFWECHSEL MIT DEM BAYERISCHEN STAATSMINISTER WREDE. Wien, Seidel, 1928.

Bihari Károly (1916): BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF POLITIKÁJA. MTA, 1916.

Csengery Antal (1851a): EÖTVÖS. In: ÚJABB KORI ISMERETEK TÁRA. TUDOMÁNYOK ÉS POLITIKAI ÉS TÁRSAS ÉLET ENCYCLOPAEDIÁJA. Harmadik kötet. Eichendorff–Girardin, Pesten, Heckenast Gusztáv, 1851.

Csengery Antal (1851b): EÖTVÖS JÓZSEF. In: Csengeri (!) Antal kiad.: MAGYAR SZÓNOKOK ÉS STATUSFÉRFIAK. Pesten, Heckenast Gusztáv, 1851. 205–27.

CSENGERY ANTAL (1928) HÁTRAHAGYOTT IRATAI ÉS FELJEGYZÉSEI. Bev. tan. Br. Wlassics Gyula, közzétette Dr. Csengery Lóránt. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Hivatalos iratok és levelek. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.) Magyar Történelmi Társulat, 1928.

Dávidházi Péter (1992): „PER PASSIVAM RESISTENTIAM”. EGY POLITIKAI MAGATARTÁSFORMA ÉRTÉKELÉSÉHEZ. In: 2000, 1992/1. 49–57.

Deák Ágnes (1996): EÖTVÖS JÓZSEF LEVELE TREFORT ÁGOSTONHOZ, 1850. In: *Századok*, 130 (1996). 1/119–128.

AZ ELSŐ (1848) MAGYAR MINISTERIUM ÖSSZES SZEMÉLYZETÉNEK NÉV ÉS LAKKÖNYVE. Pesten, Geibel Károly udvari könyvárusnál, 1848.

Eötvös József (1851): DER EINFLUß DER HERRSCHENDEN IDEEN DES 19. JAHRHUNDERTS AUF DEN STAAT. Wien, Jasper, Hügel & Manz, 1851.

Eötvös József (1854a): DER EINFLUß DER HERRSCHENDEN IDEEN DES 19. JAHRHUNDERTS AUF DEN STAAT. Erster Theil, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1854⁽²⁾.

- Eötvös József (1854b): DER EINFLUß DER HERRSCHENDEN IDEEN DES 19. JAHRHUNDERTS AUF DEN STAAT. Zweiter Theil, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1854.
- Eötvös József (1941): NAPLÓJEGYZETEK – GONDOLATOK 1864–1868. Közzéteszi, bev., jegyz. Lukinich Imre. MTA, 1941.
- Eötvös József (1975): ARCKÉPEK ÉS PROGRAMOK. Szerk., az előszó, jegyz. Fenyő István. (Eötvös József művei. A szerkesztőbizottság tagjai Fenyő István, Illés Endre, Pándi Pál, Sótér István, Weber Antal.) Magyar Helikon, 1975.
- Eötvös József (1976): LEVELEK. Szerkesztette, az idegen nyelvű leveleket fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. (Eötvös József művei.) Magyar Helikon, 1976.
- Ferenczi Zoltán (1903): BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF 1813–1871. (Magyar történeti életrajzok. A Magyar Tud. Akadémia segítségével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. Schönherr Gyula.) Magyar Történelmi Társulat, 1903.
- Flegler Sándor (1878): SZALAY LÁSZLÓ ÉS MUNKÁI. Ford. Ifj. Szinnyei József. (Olcsó Könyvtár.) Franklin, 1878.
- Frank Tibor (1985): EGY EMIGRÁNS ALAKVÁLTOZÁSAI. ZERFFI GUSZTÁV PÁLYAKÉPE 1820–1892. Akadémiai, 1985.
- Gángó Gábor (1993): EGY KIADOTT-KIADATLAN EÖTVÖS-MŰ: ÁLLAM- ÉS TÁRSADALOMBÖLCSELETI TÖREDÉKEK. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97 (1993/3.). 389–97.
- Gángó Gábor (1994): EÖTVÖS JÓZSEF ELSŐ POLITIKAI-FILOZÓFIAI SZINTÉZISTERVE. In: *Századok*, 128 (1994/1.). 160–8.
- Gángó Gábor (1995): ASBÓTH JÁNOS ÉS EÖTVÖS JÓZSEF. In: *Világosság*, 35 (1995/8–9.). 93–109.
- Gyulai Pál (1901): B. EÖTVÖS JÓZSEF. Emlékbeszéd. Franklin, 1901².
- Jókai Mór (1967): CIKKEK ÉS BESZÉDEK (1848. március 19.–1848. december 31.). 2. kötet. Összeáll., s. a. r. Szekeres László. (Jókai Mór összes művei. Szerk. Lengyel Dénes és Nagy Miklós.) Akadémiai, 1967.
- [Jósika Miklós] (1851): ZUR GESCHICHTE DES UNGARISCHEN FREIHEITSKAMPFES. I–II. Leipzig, Arnoldische Buchhandlung, 1851.
- Jósika Miklós (1988): „IDEGEN, DE SZABAD HAZÁBAN”. Vál., szöveggond., jegyz. Deák Ágnes, Gerhát Ágnes, Gilbert Edit etc., ford. Gerhát Ágnes, Hernádi Zsófia, összeáll., bev. tan. Kokas Károly, Szajbély Mihály. Szépirodalmi, 1988.
- Károlyi Árpád (1932), írta, összegyűjt., szerk.: NÉMETÚJVÁRI GRÓF BATTYHÁNY LAJOS ELSŐ MAGYAR MINISZTERELNÖK FŐBENJÁRÓ PÖRE. I–II. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Hivatalos iratok és levelek.) Magyar Történelmi Társulat, 1932.
- Kiss Erzsébet, F. (1987): AZ 1848–1849-ES MAGYAR MINISZTERIUMOK. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. III. Hatóság- és hivaltörténet. Sorozatszerk. Ember Győző. 7.) Akadémiai, 1987.
- Kiss Erzsébet, F., szerk., bev. tan. (1989): AZ 1848–1849. ÉVI MINISZTERTANÁCSI JEGYZŐKÖNYVEK. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. Sorozat-főszerk. Varga János. 15.) Akadémiai, 1989.
- KOSSUTH LAJOS (1900) IRATAI. VIII. kötet. S. a. r. Kossuth Ferenc. Athenaeum, 1900.
- Köpeczi Béla (1995): NEMZETKÉPKUTATÁS ÉS A XIX. SZÁZADI ROMÁN IRODALOM MAGYARSÁGKÉPE. Akadémiai, 1995.
- LOSONCZI (1851) PHÖNIX. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv. Kiadja és szerkeszti Vahot Imre. I. kötet. Pest, k. n., 1851.
- Nizsalovszky Endre, közzéteszi–Lukácsy Sándor, s. a. r.: EÖTVÖS JÓZSEF LEVELEI SZALAY LÁSZLÓHOZ. A bevezető tanulmányt és – Lukácsy Sándor közreműködésével – a magyarázó jegyzeteket írta Nizsalovszky Endre. (Irodalomtörténeti füzetek, 57. Szerk. Bodnár György.) Akadémiai, 1967.
- Oltványi Ambrus (1981): A SAJTÓ ALÁ RENDEZŐ UTÓSZAVA. In: Eötvös József: A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA. I–II. Előszó Sótér István, szöveggond., utószó, jegyz. Oltványi Ambrus. (Eötvös József művei.) Magyar Helikon, 1981.

- Pálffy János (1940): *MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK*. S. a. r., bev. Szabó T. Attila. Kolozsvár, Erdélyi Szépműves Céh, 1940.
- [Palocsay Tivadar] Palochay, Theodor Baron v. (1837): *GEDICHTE*. Pesth, Gustav Heckenast, 1837.
- Papiu Ilarian, Alesandru (1851–2): *ISTORIA ROMANILORU DIN DACIA SUPERIORE*. I–II. Vienna, Gerold și fiu, 1851–2.
- Pulszky Ferenc (1884): *ÉLETEM ÉS KOROM*. I–II. Franklin, 1884².
- Pulszky Ferenc (1888): *BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF*. In: *JELLEMRAJZOK*. Aigner Lajos, 1888.
- Radvánszky, Anton (1959): *BARON JOSEF EÖTVÖS, UNGARISCHER STAATSMANN UND DENKER (1813–1871)*. Köln–Detroit, Amerikanisch–Ungarischer Verlag, 1959.
- Redlich, Josef (1920–6): *DAS ÖSTERREICHISCHE STAATS- UND REICHSPROBLEM*. I–II. Wien, Neue Geist, 1920–6.
- Schlett István (1987): *EÖTVÖS JÓZSEF*. (Magyar História életrajzok. Szerk. Juhász Gyula.) Gondolat, 1987.
- Schlesinger, Max (1850): *AUS UNGARN*. Berlin, Franz Duncker, 1850².
- Schütte, Anton (1850): *UNGARN UND DER UNGARISCHE UNABHÄNGIGKEITSKRIEG NACH DEN BESTEN QUELLEN UND ZAHLREICHEN MITTHEILUNGEN UNGARISCHER NOTABILITÄTEN*. I–II. Dresden, Robert Schaefer, 1850.
- Skinner, Quentin (1971): *MOTIVES, INTENTIONS AND THE INTERPRETATION OF TEXTS*. In: *NEW LITERARY HISTORY*. 3 (1971/1972). 393–408.
- Sőtér István (1967): *EÖTVÖS JÓZSEF*. Akadémiai, 1967².
- Splény Béla (1984): *EMLÉKIRATAI*. I–II. Közread., vál. Kendi Mária, s. a. r., jegyz. Fábri Anna. (Nemzet és emlékezet.) Magvető, 1984.
- Streckfuß, Adolph (1850): *DER FREIHEITS-KAMPF IN UNGARN IN DEN JAHREN 1848 UND 1849*. Berlin, Albert Sacco, 1850.
- Szekfű Gyula (1989): *HÁROM NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK*. Előszó Glatz Ferenc. ÁKV–Meacenas (Reprint), 1989.
- Szemere Bertalan (1990): *BATTHYÁNY LAJOS*. In: *uő: POLITIKAI JELLEMRAJZOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCÓBÓL – OKMÁNYTÁR*. S. a. r., bev., az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Szépirodalmi, 1990.
- Szilágyi Sándor (1850): *B. EÖTVÖS J.* In: *uő: A MAGYAR FORRADALOM FÉRFAI 1848/9-BŐL*. Második, átdolg., bőv. kiad. Pest, Heckenast Gusztáv, 1850. 248–54.
- Szvaratkó Kálmán (1879): *B. EÖTVÖS JÓZSEF ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE*. Vác, Serédy G., 1879.
- Toldy István (1866): *A MAGYAR POLITIKAI SZÓKOKLAT KÉZIKÖNYVE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELENKORIG*. I. kötet. Pest, Emich Gusztáv, 1866.
- Trefort Ágoston (1991): *ÖNÉLETÍRÁSA*. Ford. Barsi János. (Kazinczy Könyvtár. Sorozatszerk. Dr. Kováts Dániel. Szerk. Dr. Csorba Csaba.) Sátoraljaújhely (Kazinczy Ferenc Társaság, Borod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár), 1991.
- Urbán Aladár (1986): *BATTHYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖKSÉGE*. (Nemzet és emlékezet.) Magvető, 1986.
- Urbán Aladár (1991), Károlyi Árpád: *NÉMETÚJVÁRI GRÓF BATTYHÁNY LAJOS ELSŐ MAGYAR MINISZTERELNÖK FŐBENJÁRÓ PÖRE* című munkája alapján vál., szöveggond., jegyz., bev. tan.: *BATTHYÁNY LAJOS GRÓF FŐBENJÁRÓ PÖRE*. Európa–Batthyány Lajos Társaság, 1991.
- Urbán Aladár (1996): *NÉPÍTÉLET LAMBERG FELETT*. BESZÁMOLÓK, EMLÉKEZÉSEK, TANÚVALLOMÁSOK. In: *Századok*, 130 (1996/5). 1063–116.
- Voinovich Géza (1904): *B. EÖTVÖS JÓZSEF*. Révai Testvérek, 1904.
- Waldapfel Eszter, V. (1952), összeáll., bev., jegyz.: *A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVELESTÁRA*. II. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1952.
- Waldapfel Eszter, V. (1965), összeáll., bev., jegyz.: *A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVELESTÁRA*. IV. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, LIII.) Gondolat, 1965.
- Weber, Johann (1966): *EÖTVÖS UND DIE UNGARISCHE NATIONALITÄTENFRAGE*. (Südosteuropäische Arbeiten. Für das Südost-Institut München herausgegeben von Mathias Bernath 64.) München, R. Oldenbourg, 1966.

Winter, Alexander (1968): KARL PHILIPP FÜRST V. WREDE ALS BERATER DES KÖNIGS MAX JOSEPH UND DES KRONPRINZEN LUDWIG VON BAYERN (1813–1825). (Miscellanea Bavarica Monacensia. Dissertationen zur Bayerischen Landes- und Münchner Stadtgeschichte. Hrsg. von Karl Bosl und Michael Schettenhefer. Heft 7.) München, Neue Schriftenreihe des Stadtarchivs München (Nr. 23), 1968.

Jegyzetek

- 20.** Trefort Ágoston – feleségéhez, sz. Rosty Ilonához, 1848. szeptember 13. Waldapfel, 1952:36–7. V. Waldapfel Eszter fordítása. Még egyszer ugyanerről: szeptember 15-i, ugyancsak feleségéhez írott levelében. Waldapfel, 1952:46.
- 21.** Urbán, 1986:627. A feltételes lemondólevelével szövege: F. Kiss, 1987:455.
- 22.** Az események új összefoglalása: Urbán, 1996.
- 23.** Trefort Ágoston – feleségéhez, sz. Rosty Ilonához (Pest, 1849. szeptember 27.). Waldapfel, 1965:401.
- 24.** Jósika, 1851:I. 113. Az anekdota a korban szelvében ismert volt: Jókai is közli az *Életképekben*, a *Charivari* 1848. május 18-i számában: Jókai, 1967:162., és Szilágyi Sándor is az Eötvösről írott portréjában (Szilágyi, 1850:248.).
- 25.** Erről bővebben: Gángó, 1995:98. skk.
- 26.** A legtöbb tudósításban, visszaemlékezésben két óra körüli időpont szerepel, de Urbán Aladár figyelmeztet bennünket, hogy „*az időpont meghatározása a kor embereinél csak hozzávetőleges*”. Urbán, 1996:1076.
- 27.** A napló szövegét itt és a későbbiekben a Szalay Gábor lejegyezte kéziratból idézem: MTAK Kt. Ms 4287/115., 81. Ezenkívül a szövegnek további két másolata létezik: MTAK Kt. Ms 5461/65–66. és OSzK Kt. Fol. Germ. 1279. jelzetek alatt, ugyanannak a másolónőnek a kézírásával. A három szöveg között nincs érdemi eltérés. Az elutazásra és az emigrációra vonatkozó oldalakat Trefort Ágoston leánya, Trefort Edit saját kezűleg még egyszer lemásolta 1931 márciusában. OSzK Kt. Fol. Germ. 1279., 1. r.–2. r. Trefort a napokra rosszul emlékezik, és minden dátumát szeptember legvégéről egy nappal kevesebbnek kell értelmezni. Tévedésének oka az, hogy szeptembert, melynek utolsó napján érték Bécsbe, harmincegy naposnak veszi. Az időzítésnek az adja meg fontosságát, hogy a közvetlenül megérkezésük utáni napokat (október 1–5.) töltötték együtt Batthyány Lajossal, amint ezt a Batthyány-per előtt és alatt Eötvös többször is elismételte. Trefort egyébként később maga is a 29-i dátumot említi. „*A Lamberg-féle szerencsétlen catastropha után, 1848. szept. 29-én, külföldre távozott [ti. Eötvös]*” (Trefort, 1883:4.).
- 28.** MTAK Kt. Ms 4287/115., 82. A fordítást átvettem: Trefort, 1991:61., Barsi János fordítása.
- 29.** Báró Eötvös József–Gr. Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Pest, 1868. május 13. Nachlass Vieregg, j. n.
- 30.** Eötvös, 1941:90., vö. Nizsalovszky–Lukácsy, 1967:63.
- 31.** Báró Eötvös József–Gr. Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Pest, 1868. május 13. Nachlass Vieregg, j. n.
- 32.** Báró Eötvös József–Gr. Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Pest, 1866. május 8. és Pest, 1867. március 25. Nachlass Vieregg, j. n.
- 33.** Ifj. báró Eötvös Ignácné sz. báró Lilien Anna – Gr. Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Ercsi, 1841. október 28., Ercsi, 1841. november 14. és ?, 1841. ?. ?. Nachlass Vieregg, j. n.
- 34.** F. Kiss, 1987:499. Ebből következik, hogy Buczászky József inkább „*pap-költő*” volt (Eötvös, 1941:90.) – hiszen Eötvös az egyházi alapítványok élére bizonyára egyházi embert nevezett ki – mintsem „*ügyvéd* [...] *Budán a vízi városban*”, aki „*mellesleg szállítással is foglalkozott*”. (Buczászkyról az adatot a Trefort-naplót lejegyző Szalay Gábor iktatta szövegek közötti megjegyzés formájában a sorok közé. MTAK Kt. Ms 4287/115., 4., 82.) Buczászky neve és címe nem szerepel a minisztérium címjegyzékében (*Az első*, 1848).
- 35.** Az idézetek: MTAK Kt. Ms 4287/115., 82–

3. A fordítást átvettem: Trefort, 1991:62–3. Barsi János fordítása.
36. Teleki László – Pulszky Ferenchez, Párizs, 1849. június 30. Waldapfel, 1965:142.
37. MTAK Kt. Ms 4287/115., 84. A fordítást átvettem: Trefort, 1991:63. Barsi János fordítása. Útközben értesültek Batthyány Lajos kivégzéséről: ez bizonyítja, hogy októberről van szó.
38. Trefort Ágoston – feleségéhez, sz. Rosty Ilonához, Pest, 1849. szeptember 22. Waldapfel, 1965:399.
39. MTAK Kt. Ms 4287/115., 84.
40. MTAK Kt. Ms 4287/115., 85. A fordítást átvettem: Trefort, 1991:64. Barsi János fordítása.
41. MTAK Kt. K 780/II., 9. r.
42. MTAK Kt. K 780/II., 9. v.
43. MTAK Kt. Ms 4287/115., 85.
44. MTAK Kt. Ms 4287/115., 86.
45. OSzK Kt. Quart. Hung. 2611. 1., 160. r. Id.: Deák Á., 1996:119.
46. Az utószó: LOSONCZI, 1851:I. 239.; a MOHÁCS I. 230., keltezés nélkül. A feltevést megerősíti, hogy a MOHÁCS az utolsó irodalmi szöveg a *Losonczy Phoenix*-ben: utána már csak az előfizetési felhívás és az utószó következik.
47. Szalay László zürichi letelepedéséről egy „X” aláírást hirszerző számol be 1849. no-

vember 21-én kelt levelében, ÖStA, HHStA, Ministerium des Äussen. Informationsbureau, kt. 3. A 1144/1849–51.

48. Az emigráns lét lélektani sajátosságait elemzi: Frank, 1985:108. skk. Az idézetek: 109., 108.
49. Uehhez vö.: Stiftungs-Urkunde des Graeflich von Vieregg'schen Familien-Fideicommisses. Nachlass Vieregg, j. n.
50. A katonai szakkifejezések lefordításában nyújtott segítségét ezúton köszönöm Hermann Róbertnek. Ugyanő hívta fel a figyelmet az itt és alább tárgyalt személyek katonai pályafutását rögzítő adatok bizonyos következetlenségeire. Ezért kétséges esetben azok részletes felsorolásától eltekintek.
51. Palocsay, 1837:71. Az Eötvöst megszólító idézet az AN E. című versből: Palocsay, 1837:30.
52. „*A börtönügyről a röpiratok csak magyarul vannak meg, és aligha kaphatók már; a biztosítékokról [AUSZTRIA HATALMÁNAK ÉS EGYSÉGÉNEK BIZTOSÍTÉKAI, 1859] és a nemzetiségről [AUSZTRIA NEMZETISÉGEINEK EGYEN]JOGÚSÍTÁSÁRÓL, 1850] írottak németül jelentek meg: küldeni fogom őket.*” Pauler Tivadar – Gr. Vieregg Károlyné sz. Eötvös Júlia bárónőnek, Pest, 1871. február 12. Nachlass Vieregg, j. n.

Győri László

VÍZCSAP

Ha fogod és elzárod a csapot,
 azért a vízben ott hajlong a víz.
 Ha fogod és a házat elhagyod,
 azért a házban ott vagy akkor is.
 A házban, a szobában, a zugokban legbelül
 azért a lélegzeted ott van észrevétlenül.
 Akkor is, ha fogod a csomagod,
 a szatyrot, a fekete kalapot
 ízlésesen a fejedbe nyomod,
 amit egyébként nem hordasz soha,
 és elköszönsz „örökre”, valahogy

a vállfán lógsz, mint kopottas ruha.
Ha fogod és a csapot kinyitod,
elindulnak az univerzumok.

Ha fogják és azt mondják: ide a lábát nem teszi
be többet, már elkezdted a házat betölteni.

CSUHÉJ

Éjjel egyszer csak eszembe jutott
egy kis vacakság. Nem tudom, miért.
Azért, mert azt mondtad az este: szép,
de mára már mi ez a büszkeség?
Ezért jutott eszembe hirtelen
az a régi, paraszti semmiség?
Verejték voltam, színtiszta lucsök.
Igazából egy apró búzaszem,
hogy a csuhéjból varrtunk papucsot.
Egy szögekkel kivert kis deszkalap
kellett hozzá, meg némi türelem.
Varrótű, madzag. Egy-két este csak,
és jószagúan, messzesuhogott.
A konyhakövön azt susogta: jog,

jogod van, lépj ki, vannak jogaid.
Bejártam újra azt a mettlachit.

JÁRDASZEGÉLY

A buszmegállóban állok, amikor
valaki, hallom, azt mondja: zsidó.
Egy hullámpapír dobozba karol,
és élvezi, hogy minden mondható.
Rögtön tudtam, hogy rám érti, hogy én
vagyok az, mindjárt az elején
biztos voltam benne, hogy én vagyok,
akit most pedig sértegetni fog,

mert már megszoktam azt, hogy valaki
elmegy mellettem s hátrasziszegi:
zsidó! Ez is nekem szól, ismerem.
Véletlen egy zsidó hangversenyen
voltunk, a zsinagógából jövet
vártunk a buszra, s bekövetkezett,

be. De cigány is voltam már nekik.
Tanulgatom a gyűlöleteik.

Viola József

TE CSAK NE BIZZSENJ!

Rajzolni próbálok egész nyugodtan,
de rögtön elektróda lesz a tollam
(épp tusba mártom), és kis m-szerű
vonalzéggel leplez le a mű

(egy óz), hogy idegi csődbe jutottam.
Bekapcsolom a rádiót e gondban,
de ahogy szikrát szór a köszörű,
felfűt egy énekesnő gyönyörű

hangja. Te csak ne bizzsenj! Bár varázsa
vonz, de veled együtt *mindenki* vár a
„Csakis a tviszt” pezsdítő dallamára.

Köszükségleti hang. Ennyi lehet
tied, s mert úgysem elégítheted
ki magad, fattyazd le jogcimedet!

CINQUETTI ÉNEKEL

Én. Akit a méhben eltemettek.
Úgy él, hogy az túlvilág.
Ínycsiklandó hangra földhasi ének:
megcsörgeti csontvázmagát.

Mennék is! De merre? Aki emlék
inkább felidéz holtakat
– megadókat, hirteleneket –,
mint hogy visitson. Míg megszakad.

De nem is emlék, hanem kísértet.
Az anyag fűti, mint pokol.
Időközönként haza-hazajár,
s a feleúton megfarol.

Én. Akiról az idő levásott.
Nem láthat szem, csak képzelet.
Árnyékot hizlal, hisz árnyék.
Akiben múmiák lélegzenek.

Szentkuthy Miklós

AZ ALÁZAT KALENDÁRIUMA*

Részlet

Nincs szebb irodalmi pillanat, mint mikor a legbarokkabb önteltség és legvéresebb élmény egybeesnek, azonosulnak. Ez akkor történik, ha emlékezetünk túlzott erőszakossággal présel a jelenbe egy nagyon is világosan látott múltdarabot, női arcot vagy virágot. Az a jelen viszont tele van halálos kétségbeeséssel, vággyal, iránytalansággal, noha valamit rögtön, pár pillanaton belül tenni kellene, ölni vagy hazudni, gyónni vagy szökni. Ez a költők választott perce: rikító emlékkép, kétségbeesett jelen és fatális tette-kényszerültség. Ilyenkor a legrikítóbb fantazmagória is megtalálja fedezetét az emlékkép pozitívista színeiben, a jelen tapintható rajzú nyugtalanságában s a bontakozó tett konkrét izmaiban; ilyenkor a metafora már ősemberi betegség, a point maga az asszony szája, s a halál „csak” góngorista trükk. Paradoxonok paradoxona ez: mikor így életünk a lehető legnagyobb rendtelenségben, káoszban csúcscsododik, elérhetetlen emlék, kétségbeesett jelen és torz akció rongyai között, épp ekkor buzog és ömlik belőlünk a legféltelenebb gazdagsággal a szimmetriaöszön, épp ekkor látunk minden jelenség között matematikai összefüggést, logikai arányosságot; minél nagyobb örület rázza a kaleidoszkópot, annál szabályosabb mintákat kapunk. Kétségtelenül, ez a paradoxon természetes is: ilyen kritikus, halálteli pillanatok rendkívül *leszűkítik* életünk körét, s az a kevés emlék, jelenség és ötlet, ami lelkünkben mégis marad, a sors elleni *védekezésből* áll össze hirtelen a legrafináltabb tökéletességű szerkezetbe.

* AZ EGYETLEN METAFORA FELÉ című naplólapok kiadatlan folytatása: 1935–36. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kéziratot sajtó alá rendezte: Tompa Mária.

Hányszor szavaltam a ravasz mondenség mindenekfeletti valóságáról, hányszor csavarogtam a Vendôme sarkain az elegancia aszketikus lagúnáiban, zümmögő autók között, hogy egy újabb harisnyanyilat, addig nem látott kalapblöfföt vagy prém álarcot lássak. Hányszor könyököltem könyvesboltok pultjain a *Vogue* füzetei előtt (véres esztéta, stilita sznob), hogy egy újabb s megint újabb fazont fedezhessek fel magamnak. Hányszor ugrattam be szegény lányokat egy vurstlisátán alattomos suttogásával, hogy gazdag ruhákat, egzotikus cipőket viseljenek. Mindenem a ruha volt. Teológiám: parfüm! életem: új ruganyú ceinture. S most, mikor téged kevés ruhában látlak („a tél” – mondd, a nők ájtatos szezonkultuszával), tudom, hogy ez az igazi titok: az „ugyanaz” a csicsergő csoda, a „rég” az anarchia, az „egy” a világ. Nem egy-e a Nap minden reggel? Nem ugyanaz a citrom-haragos sárgaság hirdette-e Cannes-ban a jöttét, mikor gyerekekfejjel lestem minden hajnalban négykor a mólón? Nem ugyanazok a kopoltyúfeslett és tüdőképek pálmák vették-e mindig ujjaira a sugarakat, mint alázatos vak párkák a nappal fonalát? Minden évben nem ugyanúgy zöld-e a rét, nem ugyanazon ág ugyanazon számtani pontján serkenti világra enyvglazúrját a rügy s a tolakvó levél? Nem a monotonia-e az egyetlen, ami megvált, mely belemossa iszapos tenyerével szívünkbe a békét? Ezért légy áldott, megszokott kalap, monoton fátyol és egyetlen régi cipő: te vagy a titok, semper idem: örök forradalom, kamasz reneszánsz.

És most legyünk igazán okosak, hiszen a sötét dombok kutyaugatástól bokros utcáit mindig azzal hancegtük tele, hogy nagyon is okosak vagyunk, humorosak és szenvedélyesek, kissé megvérezettek, de még pirosabban racionálisak – tehát beszéljünk egymás szemébe nézve. Vajon a szeretők azért lesznek-e szeretők, mert ezt testükkel-lelkükkel akarják, vagy mert ez a konvenció hülye etikettje? Az Ananké sötét csarnoka közepén is ott áll-e már méccsínű sirként a tragikus ág, vagy csak rutinunk kis cifrasága, a *comme-il-faut* szalonos csecsebecséje? Van-e köze az este fátyolos szárnyainak friss lepedők hotelrecsegéséhez, van-e szemed lángjának vértestvére a méhben, van-e álverseim föld alatti suhogásának visszhangja az állati öleléskor? Akarsz-e engem akarral szeretőnek, s ó, jaj: akarrlak-e téged? Ó, sokat beszélünk, s a szavak belepték az időt, mint sirályok a koponyás sziklát vagy nyüzsgő levelek a fekete ágat. De most, mikor úgy oldódik derekadról az unt ceinture, mint akasztott ember halott nyakáról a kötél, most rideg a szikla, és siri sötét az ág; most nincs más, mint a vak ölelés? Vajon mi történt evvel a férfi és női emberiséggel, hogy nem tudja már, mi a sorsa s mi a rutinja? Hajtsd vissza rám szónál élethebb szavaid károgozó uszályát, vagy álld el utamat szemérmetlen tested Avignon-falával, én férfi leszek mindig: tehetetlen.

Kínárod, s gyáván itt-ott félig elfogadom tőled a bujkáló frigy vérvörös pecsétjeit: nézéted kapcsoló veresét, csókod tétova s félhült viaszát s a végső ölelés bíbor-fekete csatját. Gondolod, két testünk két fehérsége ettől összetapad, mint levélboríték két széle; zárva vagyunk, s testamentumnak marad belül, írott levélként a bűnünk, fiúnak örökül, lánynak hozományul. Boldog vagyok halál és bűn piros kigyói között: tudod, mondtam, számomra az éjféli sohasem fekete, hanem vörös, mint Lawrence-képen a *Red Boy* ruhája: s te vörös vagy, nemcsak körmeid kis pipacsbimbóiban, hanem térded mézfészék kagylóhátaiban is.

S mégis szőköm, örök Nácisz, magány babonás imádója: feltépek frigyünk tilos borítékát, hadd repedjen a pecsét, s éjfelek egyedülvalóságában a szerelem *fehér* pecsétjét szórom magam fölé, a testvértelen én gyöngyház szigilláit, mint a csiganyálat néma levelekre.

S miért ne írnod meg a Fordított Danaét, a dzsigolók apológiáját? Annak a pénznek, mely a gazdag asszonyt veszi körül, s itatja át szavát, mint fürdőtabletta szaga a bőrét, annak a pénznek már semmi köze Merkúr-asztalok romantikus férfiszámaihoz, semmi rokonsága a munka morális érceivel; nem érték, nem anyag, hanem olyasvalami (organikus és metafizikus egyszerre), mint a szépség. A gazdag nő pénze kívül áll ökonómián és munkamorálon: tiszta erotikum, tiszta élet. Tőled áradjon mindig az aranyeső Jupiterre, csak így lesz harmonikus és meleg a világ. A te pénzszorásod, a te léhaságod az egyetlen erkölcs a pénz férfiotrombasága körül: a munka gyalazza, a szórás teologizálja. A pénz aranyos vénái által hogy kiterjed szűk szépséged a tágult világba! Szegényen két szemed van, két koromasztnás bányaméceses, de pénzedtől szemmeddél lesz ott a kirakatban a kínai váza; zománca vágyad csilláma, fekete sárkánydíszé jóságod ígéző taraja, puhán illő fedője szemhéjad szélesebb apálya: akard, tartsd meg, add nekem. Csak a gyermek tud ártatlan lenni, mint egy isten; s csak a nő ránk szórt pénztől lehetünk egészen gyermekekké, álmodókká s őszintékké. Szórd hát őszülő lelkem rozsdás poharába aranyodat, okos Danaé, s így szebb gyermeket szülsz zengő esőddel, mint színpadi viharhoz hasonló vajúdással.

Kis családtalan családkoboldok suttogták körbe-körbe: látjátok a rossz apát? Míg gyermeke játékot könnyörögve nyújtja ki kezét kis ágya rácsán, mint vágyterméstől terhes ágot a parkból, ő a mutatók síri nádjait lesi az órán. Aztán eltűnik, léha szökevény, családtagadó, renegát. S az este Claude Lorrain módjára klasszikus romjai közt a szeretője várja: szöke zsurlókkal fején, gyerekpufók arccal, stilizáltan selypítő ajakkal, gyerekebben a gyerekénél. Üdvöz légy, szerető-gyermek: Isten előtt babiloni sémahe-téra, polgároknak piszkos jogi sakk-báb, gyáva anyaszemben fiát ölő betegség, régi asszonynak barbár amazon a harcban. S nekem? Gyermekek, lányom, apaságom első vérségi bizonyítéka. Körülted sistereg etikás népek rég kész retorikája: „te vagy a családölő, az utcai erősz, a gyermekszoba festett démona, fiatal apák szadista szírenje”. De míg testeden így zörög az átok (jégeső erdőmélyi szív falevélen), egy új apa, a faun-délután kottáira dúdolva efféléket üzen feléd: visszacsábitottál a családhoz, apasághoz, s nem kell többé semmi, csak az idill, a fészek, a te-gyermek.

Aztán megunva fehér fuvoláját, átlép a rágalomvizes hideg bokrokra, gyerekéhez megy, s csókolja, csókolja megtalált kacagó szeretőjét. Tégy mindörökre nőrsszé, csavargó hetéra, s légy madonnás maitresse tőle, szöke gyermek!

Csak ne felejtse soha a szörnyű szimmetriát: mialatt te fénycsatokkal aggatod szemed köré a mosolyt, egy magányos öbölben valaki éhes varjúként küldi átkát a világnak. Mert ismerd és tudd mindig a sorsunk: nevetésünk árnya sohase hagy el, s ajkad fehér tajtékörome, ha visszavonult a világ partjairól, fekete csigákat s tengermélyi rothadt virágokat hagy meztelenül a parton. Akár hirdetjük, akár leplezzük, a megcsaltak érzik bűneinket, s míg mi úgy illesztjük egymásra szánkat, mint egy-egy ujjat kínálkozó fuvolanyílásra, az alatt megcsaltjaink számolnak. Ó, miért nem lehet egyszer szabad a nevetés, miért nem lehet a csalás erény, a hazugság isteni őszinteség? Kezemben tétova hajad, akár a szökő Hold bokorba akadt Absolon-fonálja: ha a megcsalt megérzi szagát, vagy meglátja szelid ökörnyalhíntáját az ingen, párkahurok lesz belőle, gyilkosság, akasztás fojtó kötele, halál és bosszú Ariadne-kanóca. Hallgatom gyerekszavad buborékoló szaporaságát: ami nekem szelid játék, értelmetlen órák kábító zümmögése, az ott egy másiknak, a vékony spanyolfal mögött ördögök sztuxi danája; semmibe vakult,

szabadult orsókerge a halálnak. Ezt hát ne felejtsd: a mi nászunk stilizált bébirokókója mások puritán halála, mikor a te szelíd, alázatos álmod valósággá feslik, mint pipacs az éjszakában, akkor áll le egy másik asszony szíve verése, a halál savanyú mákhamvát áldozva neked, gyilkosnak, szívében.

Tudod te, mi az, a gyerekkor legelső zöld reggelétől kezdve nőt és hazugságot, szerelmet és csalást mindig úgy egynek tudni, mint madarat és szárnyat, szemet és látást? Nem volt gyönyöröm, melyet titok és betegség, bűn és szégyen hárpíái be ne szennyeztek volna kamaszkorom utált ösvényein. Mily ismerős vagy, szőke jövevény, új hazugság, új bűn régi királynője. Milyen titokzatos sors: kezem között egy hervadó ciklámen ősz szeplős vizes szépsége, egész lelkem ezé a pirosé, szívem együtt dobban a levelek szikrázó díszével, s a szemem éppoly teli-fáradt, mint a szírmok göngyölgő poharának árnya. S ezt a virágigenlést, virággal és virágért léte nem kell szégyellnem, letagadnom: mindenki előtt lelkesedhetem érte. S ha másik virágot látok: asszonyporzóid rezignált kis kalapácsait kalapod alól, szerelmed mókusmelegét, rám nézések úszó tropikus gyökereit testem beteg talajában: akkor vörös héjú püspökök ugranak váratlanul elé, nagy esküvések újragyulladt gyertyáival égetik a pillám, s tagadás, halál, hazugság minden parancsát koronázzák gyáva fejemre. Ki itt a győztes? te, ártatlan-kárhozott hirtelen virág vagy az ősi eskü? ki tudja? Légy velem, ha tudsz, s folytatd irgalmatlanul erdőmélyi virág s örök anathéma párhuzamát fiatal életemben.

A kettőt együtt, úgy látszik, senki sem érti. Az éjfél lapuló gerezdjei között, olvadó csillagok pergő vizei mellett, állott hó sáros köldökében virrasztok: szakadatlan szíva idegen költők lelkének kissé avult borát s a magam sorsa nagy-nagy káoszát: nőknek ígérve testet és üdvösséget, isteneknek ajánlva az egész világot, szerelem és tudás véres kolostorából, absztrakt bordélyaiból jövök a reggel felé: anya nem lát, apa nem ismer, feleség sose sejtett, szerető rám se lesett: oly magányosan áldozom életemet egy-egy tüzes tévedésnek, hogy emellett a meg nem született semmi már trópusi parádé.

S ha vége az éjnek, ha a könyv utolsó lapja is a balsó felé fordult, mint ellustult vizimalom utolsó lapátja, ha a lehetetlen szerelem nihilista násza szépen rácsimpaszkodott a homokóra utolsó kavicsára, akkor jön a nappal: színes ruhák, bon mot-k, harisnyák, cipők, cukrok, cigaretták, bókók szaloni világa. Akkor nyomát sem akarom az éjféli sorsnak (szenvedés, vágy, Hölderlin-abortusz szörnyű árnyai, mik reggelig kísérték), akkor fecsegek, udvarlok, iszom, játszom a léhát, s legmélyebb keserű örömem, ha igazán mondén senkinek vélnek. Sose póz, mikor a szalon álarcát ragasztom magamra: éppoly elemi ösztön a hallok üres pálmepocséklása, mint a mágusi barlang mohos szomorúsága. Van, aki magányos bolondnak itél, van, ki fecsegő dzsigolónak: aki látja szemem peremén a fájdalom gyertyatorzsáit, nem sejtí a flancot léha idegemben, s aki harisnyám finom nyilait vizsgálja, nem tudja, hogy az éj koporsóiban lélegzik minden gyökérszálam.

Mi az hát, ami valóban mindig lelkesített, mi az, amiben mindig egészen hittem, ha sem pergamen, sem asszony nem jelent Apolló-mellű igent? Az egyik a valóság: a pillanat minden kék időere, a mulandóság csipkés hajszálcsövessége, a tér minden sejtje, a valóság őrző örök mozaikja, a mínusz és plusz nélküli szemérmetlen *Van*, emberek, tájak története és színe, a létezés tomboló precizitása és önazonossága. Ez az egyik isten. S a másik: a nihil, a diadalmas megsemmisülés, a legősbibb emberi ösztön a ha-

lálra, részegítő bor és eszeveszett nőölelés aranykérű sötétje; hányszor idéztem veled, gyikhomlokú szeretóm, ezt a félelmetes üdvözítő semmit, s közben hányszor lestem riadva a másik istent, a Valót: vajh' mi lesz veled, ha csak a semminek áldozom? Nincs konkrét nő, nincs megnevezett könyv, nincs középút, mely üdvözítene. Csak a tudat nélküli túl valós valóság a démon, ki erős, vagy a mámor, a pátosz, a tétlen megsemmisülés, metafizika és szifilisz furcsa rigolyája.

Nem könyv, nem nő (szavaltam), hanem a valóság ezerszirmú bizánci virága és a nihil víz alatti „lotus d'or” álarca: nem tőled kaptam-e Marvel, a két isten kinyilatkoztatását? Mikor közeli arcodra rásütött őszi esőfátyolán keresztül a Hold, nem valósult-e valóságnál valóbbra az arcod millió anatómiai szilánkjai? tenjóságod önoldó melegében s a Hold Thanatosz-sisakja mögött nem lettél-e megsemmisülés? Ki volt annyira bonctani analízistéma, mint te, s ki volt annyira minden erősz nihilje, halálos témátlansága, mint Marvel? Van-e gazdagabb világ, mint rég nem lány nők szeme alja? Porladó bőr fővenyes recéje, púder új homokja rajta; savós, lilás árnyak vizenyős vitája, majd az avar halovány barnasága, valami ironikus, amatőr vénség, anyajegy s kávé között ingadozva; ebbe bele a festék gyászos lilája, Van Gogh-pilláktól át- meg átcikázva, régi csigahéjak, elhagyott fészkek, reggeli tisztítatlan hamutálcák, romlott pipacsok ilyen züllöttek és hervadtan tarkák. Gyöngyháznyi zsir, alvadt könnymaradékok, délutáni álom sárga viasza a sarokban, pikkelyszerű kis szemölcsök a lila parton, mindez annyira a *részlet* tobzódó világa, a valóság klinikai mámorplasztikája, hogy lehetetlen volt nem ebben látnom az egyik isten-érdemes istent. S mily szép, mikor ezen a mohos-kavicsos dilúvium-avaron keresztül tör a női kharisz, a szerelem szakadatlan étosz-dallama. A jóság nagy testen túl törése úgy lebeg a bőr morénái fölött, mint Bach *E-dúr versenyében* a hegedű elhúzott adagio *gisze* a continuo sötét meandere felett. Már ez az odaadás, testvéreksztázis és nihil, hát még a Hold, hát még a hegyek fekete japán mókusai, hát még az én lelkem, diszkoszaként keringeni akaró szomorúságom! Mit akartam, mikor néztelek? Semmit. Sem téged, sem magamat, sem életet, sem halált, sem művészetet, sem szülőket, sem istent, sem boldogságot. Minden tagom reszketett a borzalomtól, mert még soha nem sejtettem, hogy lehet ennyire semmit sem akarni, mint melletted élve.

Ott állt a közelgő éjszakában, szembeítve végre a két isten: arcod szénsavként szaporá részleteiben a művészetén túli valóság, érzéseimben, jóságodban, Holdban az alkotáson inneni végső megsemmisülés. Fekete istenek, hagyjatok el!

A két törvény titkát ki fejt meg valahára: az erkölcsi fikció kínzó szabályait s az elemi élet nagy kharisz-virágzását? Lehet-e etikáról beszélni őszintén s igazán abban a világban, mely még végleg nem döntötte el magában, mi az igaz érték: a virág virágzó ereje-e vagy az akarat s ész szezonatlan matematikája? az az aranypollenű jóság, mely az élő test életének sejtelmes átadásában szóródik a nőből, vagy az az elvont, aszkéta engedelmisség, mely fantasztikusan elévült szerződésekhez köti? Ha valaki belehallgatott egyszer egy tengeri kagyló zengő poharába, hallhatta a vegetatív jóság tengermélyi prédikációját; ha valaki szemével követte, mint zöld béka a létrát, egy ciklámenlevél önféledt recéit, az láthatta, hogy a termékenység ősi furora s játéka nem „vak” ösztönök balga fioriturája, hanem jóság, kiáltó, illatozó, zamatos és pontos *étosz*; ha valaki kissé előrehajló asszonyok nézését érezte szívében, mint egy kormánylapát fáradt kopolyúmozdulatát a szélcsendbe bénult vízben, az tudhatta, hogy ezek a Trisztán-harmóniás, Hölderlin-gobelinű szerelmek nem a spleen, nem lányos harpago-

nád, idegesség és flörtkereplés játéka, hanem minden dolgok gyökerében vajúdó-kigyózó ősi szeretet és jóság kinyilatkoztatásai. Jóság, letagadhatatlan jóság és erkölcs van minden nagy szenvedélyben. Ha Paolo és Francesca a pokolban keringnek, úgy az a pokol a *jóság* fekete paradicsomkertje. S mégis, tiszteljük, akarva nem akarva, a másik jóságot is, a kitalált törvény vérző fikcióit, öntagadás kuriózumát, szentség vadult hipotézisét, szerződések shylocki rubrikáit: a szerelem mellett a házasságot is. Örök titka síró-nevető házasságtörőknek, két törvény két árnyéka szögében hervadóknak: fikciójóság és ösztönjóság szofistái, mennyit küszködtök a két törvény egymás ellen növő, önző pálmakarjai közt. Elöttem hever egy szerelmi jel: ciklámenszínű zsorzettszalag, szerény-diadalmas másliüzenet az egyik fikciótoronyból a másikba, egyik avult család halott rendjéből a másik család kolostorüregébe. Nincs helyed, piros szalag: a tebenned virágzó jóság csak „romantikus” álom, a két család aszkétajósága, szerződésjósága között. Legjobb esetben lebegő metafora vagy, de valójában kanálisra ítélt szemét. Színed a kissé túlfestett fehér angóraasszonyok arca lilája, a ciklámén téliesen fanyar pirosa, a banális álom banális rózsaszínje, cukrászkrémek és kis mondén test-szemtelenkedések mesterkéltége. Együtt mégis *étosz*-szín, az anarchikus valóság kísértő felhője közöttünk. És mindig csak közöttünk: téged elhagyott, mint részeg horgony a feslett kikötő laza homokját, s engem pedig nem ért el, mint egy diszkoszhoz nem szokott karral nekem lökött annunciáció, mely célja előtt konyul hervadt lobo-gással a földre. S te állsz etika-kalitkád rácsai között, zörgő melleket kínálva mástól jóllakott gyerekednek, rutinból; én állok encellám kongó cserepében, hallgatva gyerekkori papok árvácskasötéten belém suttogott szavára. Ha nálad társadalmi becsületnek vagy szerződésűségnek hívják az etikát, s nálam falánk evangéliumnak, egyforma mindkettő, ha a zsorzetrongyéleti erkölcsével s a vágyak spórázó karizmáival vitáznak. Ha kitartasz szerződésed mellett, s én nem engedem el – engem már rég elfelejtett – papok mise-mosdott kezét, úgy az az elemi, isten-teli jóság, mely a szalag szellős ívében keringett, szemétre kerül, s fanyarul állsz urad mellett a sírig, ölve urad, ölve gyermeked, ölve minden cselédedet és gazdádat, ölve barátaidat és ellenségeidet, ölve Krisztust és Olümposzt, ölve magát a morált, teli komisz halállal, mert a boldogtalanság csak gazzá nevelhet! morál-e a szerződésmorál, ha gyilkosságra tanít, intrikák piszkos liánjai közé ver, s csak alattomos kést tud adni kezünkbe? Felmérte valaki a rutinból hú asszony hűsége és a vágyaiban patakozó elemi jóság közötti úrt? a hűség algebraetikája és a vágyakban virágzó plasztikus, anyagi etika közötti úrt? Lehet, hogy ez a világ értelme? A melankóliáig elkeseredni, hervadni egy ész nélkül kötött szerződés oszlopán, belülről így is, úgy is örökre csálva férjet, gyermeket, világot; teleszívni táguló méheket a halál savanyú penészével; rúzs helyett az átok asszonyi zsírját mázolja a szájra; a szerelem önfeláldozó cikláménjósága helyett a zsörtölődés, kis házi kínzás, apró bosszú és émelygő ellenségeskedés csatáit tükrözni öngyilkos szemekben. Ez a jóság? S az az önfeledten szélnek-szeretőnek eresztett hódoló szalag, a tetszésben sistersgő hálás boldogság, az egymásra találás istenidéző csöndje, a szeretők testvéri békéje, mely, ha jól épült körülötte a hazugság, nem bánt egy árva lelket a világon – ez a bűn, a rosszaság, az elkárkozás? Ó, titkok titka, ki itt a madonnább Madonna? Az az asszony, aki elküldi magától szeretőjét, de fojtott vágya úgy feketíti, hogy halálba kínozza gyermekét, férjét, anyját és minden szolgáját, vagy az a másik, sejtelmes angyalarc, mely a szalag rózsás gyűrűiben inog? a csaló asszonyé, aki urát sohasem bántja, gyerekét csodává növeszti, s közben a jóság, áldás, béke, nevetés, kozmikus öröm és istenkontúrozó alázat minden erkölcsi csodáját éli, tanítja, szolgálja?

Ha valakit szépnek nevezek, sohasem idealizálom, az a nő nem kis szexmániák cse-csebecséje; szépsége valóság, az álom büszke tagadása. A szerelmet s a portrék kincsét épp azért akarom, mert egy asszonyi arc legamazonibb tagadása minden hiába álmodozásnak. De ezen valóság és azon másik között, melyet maga a nő tud magáról, az én költői mikroszkóplesem s az ő hiú tükörbe esése úgy különböznek valóban, mint valóság és idealizálás. Egy ideig én szavaltam, a precízió égő retorikájával: én írtam le a hajad, homlokod indáit, nézésed erkölcssharmatát, hangod minden zenei, állati, morális nüanszát, ruháid súlyát, vonalát s buborékoptikáját. S mikor a pedáns leltár úgy megtelt valósággal, mint piros söréttel a repedező gránátalma, te, buta asszony, szentül hitted, hogy mindez csak költői játék, metaforatúlzás, az analízismalom témátlan patience-a.

Végre meguntad az én valóságaimat, s hoztad a magadét, a budoár hengegő tárgyilagosságát; szemem kétségbeeső pozitívizmusa helyett a hiúság leltárát, a tükör furcsa katalógusát. Ó, volt-e asszony groteszkebb, nevetségesebb, mint te, tükreidből s tükreidnek magad által kommentálva? Úgy jöttél, mintha végre a valóságot hoznád a metafora ellen, de akkora fikciónak nem láttam soha még farsangját, burleszkjét. Milyen törpe lettél tükreid intrikájától, milyen kalibertelen kócbabává aljasított az „objektivitás”; didergő borzadályal tudok csak visszagondolni rá. Míg én valósággá edzettelek, rokonává tűznek, víznek, ködnek és mezőnek, míg én felfedeztem ember voltod legutolsó árnyalatát is – de ezt a nüanszok nüanszát rögtön egybeolvasztottam minden természeti valóság legelőbb elemével (szerelmi látás isteni kettőssége!) – addig te tükreidben nem láttad sem sejtjeid apró variációit, sem lényed ősi rokonságát tengerrel, Holddal, esővel; mindössze egyetlen embert, egy „csinos asszonyt” láttál, aki sokkal otrombább szalonséma, semhogy analízise lehetne, sokkal erőtlenebb, semhogy tűz, víz, föld ikreként agonizálna. Ezt a sémát nevezted valódnak; hiúságotad ez a tükörben megjelent elvont kísértet lázította, s ehhez viszonyítva nevezted az én téged boronáló sejt-aggályomat, őselemeidbe süllyesztő mitológiámat „költői túlzásnak”! Ahhoz a képhez, melyet magad látsz magadról, semmi közöm, azokhoz az ordináré paródiákhoz, melyeket tükreid ajánlanak magadról, sohase csatlakozom! az a szépség, melyet te érzesz magadról, aljas ellenségem!

De a te tükörtudatod erősebb, mint az én őrjöngő mikroszkópiám; a te giccsvalóságod (im így diadalmaskodsz mégis te, Marvel) nagyobb valóság, mint amit én fedeztem fel benned. Hajad magtalan ugarát, szemed nagy akvarell-tárait nem a te öntudatod tölti, táplálja, éteti, s feszíti-e azzá, ami? nem áll-e testedhez véresen közelebb a te elképzelésed magadról (bármennyire hazugságok hazugsága is az), mint az én látásom (bármennyire valóságod valóságát tapintja is)? S így mégis nem a te hazugságod-e az igaz, s az én igazam csak üres hazugság?

Szép volt és utálatos a két komédia harca: a primitív, tükör-hízott, állati hiúságé s a költői, orvos-mitikus valóságé. Mikor éreztem, hogy hálózobádban, krémjeid, tégyejeid között dicsérni szoktad magad (noha erre én tanítóttalak mindig, noha te gyakran ócsároltad is magad előttem), vissza szerettem volna rabolni tőled minden dicséretemet; úgy éreztem, hogy valóban kamaszfikció minden elemzés, hisz oly kézzelfoghatóan nyomorék, pojáca és múmia-torz voltál hiúságotad kerítő tavában. Van-e örültebb tévedés, mint ez: én azt mondom kezdről, hogy „nyári asszonyságod öregedő fáján két aranyzölden maradt tavaszi, szűzi levél”, s te ezt így fordítod le: „gyönyörű kezem van”. Mily bonyolult világ: egyrészt igazad van, ha így érted szavaimat, másrészt farce-röhejig félreérted. Kezeid valóban csodák, de *nem mint* kezek, körmök,

ujjak, porcok és lakk-rügyek csodák, és nem mint a *te* kezeid csodák; hiányzik belőlük minden emberi, minden magántulajdon-vonás; csodák, mint az anyag figurációi, mint intenzitásörvények; de *nem* kezek, nem te *ők*! S ezért még nem voltál leverőbben rút, mint mikor *te* akartál lenni, *s kéz* akartál lenni! gyűlöltelek, mint valami ősi gonosz, s kinevettek, mint parvenü bábot.

„Emlékszel, mikor először néztem a szemedbe? Úgy úsztál egyszerre bennem, mint elcsitul tóban hirtelen árnyként belevirágzott partvidék.” – „Emlékszem: otthon egy sötét asszony fogadott, szeme zöld volt a halálos nélkülüm-időktől, s az örület úgy cikázott benne, mint aranyhalak egy fekete akváriumban.” – „Emlékszel, mikor először hallottad a nevetésem? azt a férfias-lányos meglepő mély hangot, melyet aztán oly sokszor dicsértél.” – „Emlékszem: egy gyertyamaszkos asszony sirása fogadott utána, úgy gyöngyözött a sötétben a könnye, mint borsószemek az éjszakában, ha a fagy felrepszti hüvelyét a kertben. A párna vizes volt és penészes a könnytől, arca taknyos máz, szája odasúrolt por és zsír, s csuklásai között alig fért el egy-egy tördelt szótag.” – „Emlékszel, mikor először vettem le a kalapomat? Úgy ünnepelted a hajam, mint a Hélioszkokorba gyúlt ökörnyalait, és zátonyra jutottál a sok simogatásban.” – „Emlékszem: látom a másik asszony fekete haját kétségbeesett körmei közt szakadozva, mint maláj vitorlát vagy rothadó köteleket; általam gyalázott bomló koronáját fehér falaknak szórja homloka, s a halál cölöpéhez akarja kikötni véle magát, gyűlölve cicázó szeretőt s loyolázgató férjet.”

Bárki vár rám a jövőben, egyetlen fájdalom arcát préselem arcára, ugyanegy hazugság, csalás fekete árnyát: nincs más szerepe se múlt-, se jelen-, se jövő-szeretőnek, mint tükrévé válni a győztes feleségnek. Te karcsú angol-déli nimfa, szaxon okossággal s kelta álommal orszóva szelekbe szőke hajadat a strandon, hiába mosolyogsz, hiába idézed átlátszó papíron verseimet, hiába pattogzik csontos bimbóként térdedből béke s megoldás, én csak a Hazugság lehetek számodra, s az öröm csak gyáva hipotézis. Te másik, ott a Habsburgok bécsi árnyai közt, osztrák ősök mozarti színpadán, ivelő, sirály-mondén szentimentalizmusoddal, hiába kertészkedsz magadnak hegyes nyelved oltókésével: én másé vagyok örökre, régóta unva szerelmi „szabadság” s szerelmi „rabság” balga dilemmáit. Néked, mindenkit sárrá mosó, diadalmas Khióné ijaveszett kis Artemiszek felett, néked is csak hazugságaimat hozhatom, kis csalás apró trükkjeit s a nagy tagadás hullaszagát. Nincs öröm és nincs igazság, nincs erkölcs és nincs egészség: ez delphoi piperéje szerelmeinknek. Méltó-e ez hozzád, angórahátú, homérikus Marvel? Ó, könnyű nektek: igaz feleség s igaz szerető két fehér oszlopának! de mit tegyek én, hazugság fekete indája köztetek, csalás beteg vénája, mely ikrekké gyalázza szűz izmaitokat? Minden hazugság bennem gyűlik össze: a te simogatásod őzikés szentsége csak azért moházza nyakam, hogy a másik előtt akarva karikatúrát csináljak belőle! az egyik könnye s riadt éjféli hisztériája csak azért kigyózza körül testem, hogy üres játék, szemétre lökött rossz mag legyen tenálad. Mikor elmentek tőlem: mind-egyik tovább él valami fura étosz mítikus sátorában, tengert tengernek, csókot csóknak őrizve magatokban örökké; de én csak azért megyek el, hogy a te tengeredet az ő pocsolójává gyalázzam, s az ő csókját a te kivetett gazoddá alázzam.

A feleség és a szerető: nem feleség és nem szerető, hanem két szörnyű dehumanizált teologikus világ, tán isten és ördög, tán minden valami és minden semmi végső alter-

natívája. S te balga szerető, végtelenül sértesz, ha úgy epizódod-drámázod vissza nem a dolgot, mint „egyik nő előnyét a másikkal szemben”. Egyik nő? S a másik? Micsoda bábszínházi rongyok ezek! Micsoda rossz grammatika lehetetlen kategóriái! Két világ van: a sötéten lombosodó kandeláberek templomi kertje, gyertyavirágok, gyertyagyümölcsök kísértetparadicsoma, az erkölcs, a gyermek, a kárhozat örökké nyílt lehetősége; és a boldogság, a tavaszi szabadság, a ciklámenlila felhők és vadrózsák, az angóradorombolás eldorádója. De ne gondold, oktalan Marvel, hogy a templom és viaszgyantás morál „egyetlen nő”, a szerelmi szabadság egy „másik nő” vele szemben, és a két világ nagy nap-éj-küszködése csupán két szuka budoárvitája! Választottam-e szeretőt a feleség ellen, s öltem-e szeretőt feleséggel? Itt nincs előny és nincs hátrány, itt nincs választás és semmiféle Boccaccio-történet. Itt két ősi erő két egyforma ősi jelenléte van, s te, szerető, nem leszel kisebb, ha a feleség örökre megmarad régi nagy-nak. Kisebb és semmibb nem leszál soha, mint mikor mérlegre tetted magad, és saját kezud erejével, öntestedet húztad jelentőségteljesen a mélybe. Eddig isten voltál az ördög ellen vagy ördög az isten ellen – s most? kozmetikai adat, kis nőhangya a fecsegő bolyban. Én vállaltam a kárhozatot érted, ajkamra vettem szentségtörőn az Isten meg-nőtt hópehelyként olvadozó testét, a hazugság zöld lángjait lobogtattam intrikus kezekkel a gyóntatószék puritán éjfelében, elárultam nemegyszer reszkető, gyáva anyámat, két kézzel loptam a pénzt legnagyobb jótévőm fiókjából, álmatlanná tettem a legtestvérebb testvér avilai szemét, s ott hagytam beteg gyereket egyedül fuldokolni az ágyon! De kiért? Egy, a másikinál „szebb nőért”? Egy alacsonyat egy „magasért”? Egy tragikusan különcöt egy „macskásan átlagért”? Egy meguntat egy „újért”? Egy feketét egy szőkéért? Mikor ilyen cselédes nőcsere-mókát képzelte a nézése mögé (hol Nap és Hold egyszerre ragyognak), meg tudtalak volna ölni. Oly örült vagy, hogy azt hiszed, ott tudok hagyni egy latrok közé akasztott epileptikus istent egy „csinosabb” nőért? A kétségbeesésbe tudom hajszolni beteg szüleimet egy kozmetikai előnypon-tért? A feleséget megcsalni egy szokatlan hanghordozásért? Megsemmisültél, Marvel vak hiúságod rozsdás kalitkájában! s mily büszkén göngyöltöm csalódott polipként karjaimat vissza, egy „nőt” találva csak a Sors másik tájképe helyén.

Mert talán minden vagy a világon, csak éppen egy nem, sohasem: „egy előnybe helyezett nő a másik nővel szemben”. Nem vagy soha „egyetlen személy”, és nem vagy soha „előnyben”. Vagy mindenkör ezer örjítő, gazdag *benyomás*, elemző lelkem fullasztó lakomája, s vagy *morális* titok, bűn mérge és pikantériája, a kárhozat öntudatlan kariatidája. S maradj meg annak. Addig vagy nagy előttem, míg *nem te* vagy; szépség és bűn nagy Trisztán-sátorába ne törj be hengegő cselédként!

Miért ne lehetett volna ilyen legenda vagy valóság, hiszen volt? Az asszony vajúdot magányos hálójában: régen gyűlölte férjét, s férje évek óta feléje is alig nézett. Egy este sok bort ittak, s a mámor odalökte a tikkadt méhbe a kósza magot. Előtte s utána is szeretők hajóján evezett a férfi. Sok családi sacramentum ritmizálódik így: beszéd helyett egy-egy eltévedt magejtés. A férfi kerülte a hálót, az ágy függönyét is az asszonyra zárta, hogy kevésbé hallja szemrehányó ugatását. Estére várta új szeretője, s estére várta az asszony a senkitől sem akart gyereket. Mikor a jajgatás és az előre kiszagló vér már egészen betöltötte a házat, a férj diszes ruhát öltött, pezsgőhabhoz hasonló selyemharisnyát, karcsú tört, s a mellére cimerként három száz alakú cikláment. A vajúdo egyedül maradt, s a férfi fityörészve ment az alkonyi parton szeretője villája felé. Tarsolyában gyönyörű nyakék: felesége szekrényéből lopta ki délben, mikor az a kinoktól elájult. A szerető nevetett a lopáson, és vele nevetett a férfi. Megrészegült

fehér testük a fehér ágyon, s a ciklámenek átlátszó vékonyságra hervadtak a szorongó öleléstől. Hajnalban tükre elé vánszorog a násztól kidöglött szerető, s nyakláncán babrálva megkérdi a férfit: „Ugye szebben áll rajtam, mint azon a gnómon?” A férfi nem felel, nagy bronzkancsóját belevágja a tükörbe, ostorpuha törét a nő két mellé közé ereszti, mint vízsóró békák szökőkútsugarukat egy néma tóba, megvárja nyugodtan, míg meghal. Otthon véres törével széthúzza szülő felesége körül a rojtos baldachint, az világra ejti gyermekét, s a tört magához ölelve mosolyogva elalszik... Én még ki se húztam a tört testedből, Marvel!

Lehet, hogy a természetünk mélyen hűtlen, és nincs soha más, mint Hárem s Don Juan, de vágyunk mégis az, hogy egyszer *hűek* lehessünk! nem l'art pour l'art csaljuk a nőket, hanem valami bolond ananké szerint. Van-e fájdalmasabb pillanat a szerelemben, mint mikor először látjuk rútnak, erőtlennül szépnek a szeretőt, s mikor először villan fel (szélcsőndben váratlan) tajtékként a másik, az új nő? Vajon örültünk-e annak, hogy a régi nő lohadó szépsége szabadságot ad nekünk, új jogokat s rég várt feloldozást? Vajon ujjongtunk-e, mint bimbórepesztő csodának, az új nő új szépsége előtt? Nem. Sirva rohantunk a régi szeretőhöz, két kézzel nyújtva minden kozmetikát: tükröt, festéket, púdert, ruhát, bort, hogy ő legyen a szép s ne az új. Ő még nem is álmodott róla, hogy már riválisa van, s mi (vad hiúságból, hülye lojalitásból, tán valami bódult morálból is) már segítjük őt, legyőzni az új nőt. Szeretnők, mindenáron szeretnők, hogy a régi legyen a szép! Nem akarjuk magunkat is összetörni, ha a régi nő maszkját a múlt szikláinak közé alázzuk.

Miért, miért volt oly tömpe és lapos az orrod, régi tiarás királynő, miért engeded hűlni tested fehérén habzó viaszát? én új lehető szeretőm árnyéka mögött is hübb, ezerszer hübb vagyok tehozád, mint te magadhoz. Kezemben már ott préselődik (madárcsőr nyoma a félig ért cseresznyén) az új asszony hegyes ujjá, s parfümjé előtt, mint Hold a felhőt, s mégis én őrizlek téged, régi bolond Madonna. Hiszen te nem ismered a veszélyt, én kell hogy vigyázzak rád. Míg az új asszony száján gubóként szövődik az új csók titkolódzó selyme, én korbácsot fonok, szöggel kiverve, sóval maratva, hogy így átkozzalak, öljelek *széppé*, parancsolom, hogy legyőzd az új nőt, szórakozott Marvel, s a hűség nagy igézetébe béníts!

Titok vagy, mint éjfél-szirma mögött lapuló magháza az örök sötétnek, s mégis mindenki előtt világos, akár a nappal: nem volt szó soha másról, mint terólad, Ydoleza. Most csak ovidi változásod akarom ünnepelni, hogyan lettél Shylock-népek Rialtodíszéből karcsú szent, spanyol metafora s győzelmes erkölcsi valóság. Hányszor átkoztalak, mert ifjú lányeszednek nem kellett egy groteszk, Nárcisz-szagú kancsal pedáns szerelme! Hányszor szavaltam kamasz filippikákat ellened, mert inkább voltál szorzás s osztás kis rabszolgája, mint a költészet kósa rongya. Ki tudná megmondani ma, mi riadozott akkor benned: sötét kereskedők vak harpagonádja vagy minden Artemisz vérszopó makacssága? fukar ujjaidat aprópénzmarkolás tette-e merevvé, vagy minden szüzesség örök jégcsapjai voltak?

A mi udvarlásunk sírás volt és átok, beteg analízis vagy cáfolt érzékiség: napja sose volt, csak szodomai hús esője, megalázkodás és „hiába” sztüxi retorikája. Fáradtan hulltunk a kereszt elé, nem ismerve már üzletet, sem Istent, erkölcsöt, sem szerelmet; a gyűrű kigyósan illanó aranya az utolsó kenet olajaként cseppent blazirt ujjainkra.

Így éltél sokáig a végzet vérmohos gubója belében, míg egy akaratlan varázsló ki nem szabadított, s most szépség és erkölcs, szerelem és öröm fekete-sárga lepkéjeként cikázol körültem. A csoda egyszerű volt: egy idegen asszony szebbnek tartotta magát nálad, s ettől szebb lettél mindenkinél, Krisztus első pillangója. Eddig felhő voltál, ingadozó tájkép, förtelmes kamaszkorom illata és árnya; jelképe lehetetlen szerelemnek s morálnak: *én* voltál te, magányos zsidó Jeanne Ydoleza, s mikor a hiú szerető ócsárolni kezdett, hirtelen kiváltál a ködből, mint amazonok vérengző aktja a pajzs álarca mögül, *s te* lettél, nélkülem, heroikus ember, öncélú valóság. Honnan e titokzatos rítus? Ama pillanatban, mikor az első pökhendi jelző nyila érte éjféli tested, Ydoleza, a győztes Niké hajóorri lobogása vett körül, szép lettél, egyetlen és diadalmas: az ócsárló szerető úgy bukott előtte a kék harsanású égei vízbe, mint a matrózok köpése. Tudom, mélyen aláz, ha naivan így magyaráznám: egy önmagát a másik szapulásával ékesítő asszony oly végtelen kicsi lett, hogy ez a porszem akárki verebét sassá varázsolná. Nem is ez volt a titka nagy Niké-rügyeidnek, Ydoleza. Láttam szemedben a megbocsátás meleg-zöld pálmalegyezőit lázas fejem felett, hallottam szelíd hangod, mellyel a kósza nőket kommentáltad, láttam azt az ezeregyéji tükrözést – játék cinizmus és katolikus ima, nihilista gúny és nőiesen makacs erkölcs, emésztő betegség és lojális humor között –, mellyel napjaid hősi íját továbbhúroztad a jövőbe; hol volt ez a hiúság kis kolibrificánkolásaitól? hol volt ez a nagy éjféli humanizmus a „homo” utcai piszkától?

Butaságod volt émyelítő, vak Marvel: azt a nőt ócsároltad, kinek a léted köszönheted. Te csak úgy néztél Ydolezára, mint egyik szajha a másikra a bordélyház ajtajában, vagy mint szabónő a párizsi modellekhez mért névtelen vevőre. De ez az asszony úgy látott téged, mint tragikus színésznőt az örök férfimaszkban: *meghívott* erre a szerepre kárhozát angyalának, s a szépség költőálarcaul. A hálátlanság úgy burjánzott arcodon, mint púderen a vér. Undorodtam.

Elfelejteni tudom, de megtagadni nem, semminek hinni tudom, de bántani soha. Lehet, hogy egyszer beteg-sárga ágyon fog agonizálni, s csak én lennék mellette vízet adni; akkor tán nem adok poharat, mert egy jöttment kósza nimfa Léthé-testébe süketültem – lehet. Lehet, hogy gyerekét az utcára dobom, hadd haljon éhen, s én csemeget viszek kapzsi asztalokra; éppen mert a szentség bolond Hold-koszorúja villózik fejemen: a nagy bűn is rokonom, s véremben cikázik. De ha egyetlen gúnyos mosolyt küldesz ruhája egyetlen gombja felé, egyetlen „tárgyilagos” szót szólsz harisnyája színéről: sáros korbáccsal verlek ki álmaim bús átriumából. Addig vagy szerető, míg tőröd, s a *semmi* ködébe zárod. Ha felidézed, elvesztesz örökre minden Krimhilda-csatát.

Nagy András

SZENTKUTHY MIKLÓS: ÍRÓ ÉS KOMÉDIÁS*

Kezdetben volt a Hudlacsek Nelly.

Azóta bizonynal méltán feledésbe merült színésznő, akinek akaratlanul is irodalomtörténeti szerepet kínált a véletlen. Mégpedig egy látogatás révén, amelyet nagyapja kíséretében a gyerek Pfisterer Miklós tett nála, hogy a későbbi író soha, de soha ne szabadulhasson már attól a varázstól, amely az asszony- és parfümillatú öltözőben, az álarcval, rizspporal, rúzsokkal, parókákkal, jelmezekkel és tükrökkel zsúfolt színpadközeli helyiségben hatalmába kerítette. Érzékiség, játék, művészet – egy egész világ: kétszer két méteren!

A színház további vonzását a gyorsan ifjúvá érő Szentkuthyra az irodalomtörténet-írás és a filológia a BAROKK RÓBERT stilizált önarcképéből pontosan rekonstruálhatja. Ő lesz az, aki a látott színiesládásokról különös, pubertáns CATALOGUS RERUM-ot vezet, aki megtakarított uzsonnapénzből jegyet vált a kakasülőre, majd feltétlen áhítattal enged a bíborfüggönyök mögött feltáruuló finom kárhozatnak; hogy végül misztikus-katartikus közösség fűzze össze a közönség tagjaival – elsősorban a hattúnyakúakkal és szépen dekoltáltakkal.

Nó és ez a varázs ne engedje szabadon sem a „villanyoson” hazáig, de még otthon az íróasztalánál sem.

Ahol azonban azonnal és élesen kettéválik – már az életmű nyitányában – színház és színház: egyfelől a konkrét, huszadik századi, és minden bódulatával – Hudlacsekkel, kakasülővel, hattúnyakkal – együtt mégiscsak: polgári; másfelől pedig éppenséggel a megsejthető, az autentikus, a mitikus gyökerekből kinövő színház, keresztül a történelmen, egészen a túlfinomodó barokkig; és nem tovább.

Ehhez az „idejétmúlt” vagy éppen „időserűtlen” színházeszményhez az életmű és a biográfia zavarbaejtő bőséggel kínál különféle adalékokat: Szentkuthy Ben Jonson-ról írt doktori értekezésétől kezdődően a Shakespeare-ről tartott szabadegyetemi előadásokig, a régi angol vígjátékok átdolgozásának tervétől a diákokkal színre vitt Molière-bemutatóig – míg a hatalmas életműben egyetlen dráma, semmiféle komédia, színmű nem található, egyáltalán; legfeljebb két és fél bábjáték, s amikor Szentkuthy-nak válaszolnia kell majd erre a paradoxonra, csak annyit felel: ugyanúgy nem ír drámát, ahogy Assisi Szent Ferenc sem futballozik. Hogy az anakronizmusról is mindjárt fogalmunk lehessen.

Hacsak mindez nem komédia. Hiszen emlékezhethünk, akik ismertük Szentkuthyt: micsoda vérbeli komédiás volt – a szónak persze inkább megbocsátó francia, semmint elmarasztaló magyar értelmében –, hogy még a legkisebb közönség előtt is miként törekedett hatásra és sikerre; hogy minden gesztusában ott volt a zseni, a bohóc, a prédikátor és a szellemi zsonglőr – vagyis a színész: legyen éppenséggel tanár, interjúalany, házigazda vagy egyszerű utas, aki például bíborosi jelmezben, taxival siet a maskabálra, majd mégis felveti magát a Gellérthegyre, hogy megáldja a bűnös várost, s kegyes kedvében fogadja az áhítatos sofőr kézcsókját.

* A Francia Intézet Szentkuthy-ülésszakán elhangzott előadás szerkesztett szövege.

Nemcsak jelleméhez, szellemi magatartásához tartozott a komédiázás, de írói attitűdjét is ez határozta meg: mindazt, ami életében fontosnak bizonyult. „*Ha nem származnék magam is színész őstől, nem hinnék a létezésemben*”, jelentette ki egyszer rendkívül pontosan.

És éppen létezésről kell beszélni. „*Az ember hiánylény*” – idézi ugyanebben az interjújában (*Tiszatáj*, 1988/6.) Szerb Antallal folytatott beszélgetéseik konklúzióját; és ez a hiány szinte vákuumként vonzza a maszkokat, szerepeket, bábokat, alakoskodást. Hiszen a mimus (mimézisz) – legyen akár művészi vagy természetbeli – az élet egyik legmélyebb ösztöne, amely ott van minden alkotás ihletvidékén, hogy létrehozza maradandó teremtményeit – és persze ott van, elválaszthatatlanul, a játékokban, viszonyokban, történelemben.

Szentkuthy számára a színház antropológiai kategória volt – túl bölcséleten, messze túl esztétikán, és beláthatatlan messzeségben mindenféle drámaelméleti vagy színház-tudományi pepceseléstől. Ezért beszél „*az egész világ színpadszerűségéről és komédiajellegéről*”, illetve a „*teatro mundi*”-ről, amelyben mindenki színész: istenek, emberek, állatok egyaránt, hogy szépen eljuttassák a Gondviselés által rájuk osztott szerepüket, valóságos vagy képzelt kulisszák között, örök jelen időben – ahogy mindezt majd a regényíró fogja rögzíteni.

A regényíró, aki szívesen látja magát Szent Orpheusnak – ám akit mi, művei színpadán és főhőse alakváltozataiban gyönyörködve inkább valamiféle Szent Próteusnak látnánk, az antik mitológia egy másik – számára ugyancsak kedves – alakjának, aki minden formát magára ölthet, mindegyikben önmaga marad, mert nem létezik olyan szerep – vagy éppen: alak, identitás –, amely idegen volna saját személyiségének végtelen lehetőségeitől. Ezért írja meg majd önarcképét álarcokban, ezért lesz képes regényeiben az egymástól legtávolabbi hősök hangján szólni egy időben – eretnek és pápa, apáca és hetéra, moralista és politikus –, s ennek nyomán olvad mégiscsak a sokféle hang nagyon is öntörvényű monológba, sőt: egész életműve „*naplószerűségbe*”, ahogy írásait végül is jellemezni akarta.

De mégsem születik dráma – és mégis: folyamatosan vonzza, csábítja a színház.

Két mozzanatot azonban ki kell emelni a kortárs színházak – akár a legsilányabbak – sajátosságai közül, amelyek feltétlen erővel utalnak archaikus indíttatásukra, és amelyek elementáris vonzást jelentettek Szentkuthy számára is. Az egyik: a színház *sakralitása*, az előadások akart-akaratlan szertartásszerűsége – mintha ez volna az utolsó megszentelt tér, amelyben profán papok és papnők révén és ellenére – mégiscsak megsejthető valamiféle transzcendencia. A másik: a színpad eredendő, stilizált és áradó *érzékisége*, a testi jelenlét varázsa, a nézőtérre is kisugárzó – tág értelmű – erotika, mindenféle kommunikáció átszűrése gesztusokon, testen, érzékelésen.

A két mozzanat azonban – éppen Szentkuthy számára – valójában egyetlen mozzanat, mégpedig annak két oldala. Műveinek, gondolkodásának, vallásosságának egyik legfőbb sajátossága ugyanis éppen az érzékiség és kereszténység kölcsönös, szigorú feltételezettsége volt, kamaszkori vétkéitől öregkori meditációiig; amit Kierkegaard egykor úgy fogalmazott, hogy az érzékiség a kereszténység találmánya: hiszen azzal hozta létre, hogy az addig egységes univerzumból kirekesztette az erotikát – megteremtette tehát.

Ezért szükségeszerű, hogy a színházról gondolkodó Szentkuthy azonnal „*isten-színészekre*” utaljon, mégpedig a vallás origójánál: Mezopotámiában, Közép-Ázsiában vagy

éppen Indiában, ahol – mint az interjú készítőjének bizonyosan el is játszotta – Siva isten táncolva teremtette a világot. Ekkor még szükségképpen nem válhat el rítus és színház, szakralitás és teatralitás – ahogy együtt marad teremtés és termékenység is: a szent házasság, a misztikus nász drámája az archaikus mítoszokban ekként kap centrális helyet.

Hosszú az út természetesen Mezopotámiától Hudlacsék Nellyig, és ez az út éppúgy átvezet a görögség krátérszerű játszóhelyein, ahol istenek alakítása ugyanolyan természetes volt, mint a vázaképeken is megőrzött – bár olykor azonos műveket vonzó – egyetemes erotika; ahogy szükség volt utóbb a rómaiak amfiteátrumaira is, például arra ott, Arles-ban, ahol a színész Genézisznak előadás közben jelenik meg az angyal, hogy szerepéből kiesve hirtelen megtérjen, majd császári kritikusa mindjárt lefejeztesse – igazi, „*Saint Genet*”-i, tragikus kifejtés. Ahogy különös feszültségben, szükségesszerű hagyományként húzódik végig a középkori misztériumjátékokban is mindkét funkció: egyfelől a „szent drámává” komponált üdvtörténet, ami mellett, között vagy éppen a passió szüneteiben teret követel másfelől megannyi vaskos, olykor éppen obszcén, szórakoztató intermezzo, mintegy a termékenységritus jogfolytonosságának – rejtett, de feltétlen – fenntartásaként.

A misét „szent komédiának” nevező Szentkuthy minden blaszfém szándék nélkül követi a további évszázadokban is vallás és színház szükségesszerű összetartozását: nápolyi betlehemektől breton Kálvária-hegyeken keresztül spanyol barokk szobrászatig vagy az olasz vallásos festmények színpadiasságáig – ahol tehát ismét az érzékek számára és az érzékek által tárul fel valami szigorúan érzékföltölti.

A fordulópont nyilvánvalóan az angol kora polgári színház: nem véletlen, hogy a gondolkodó – de nem a regényíró – Szentkuthy ennek megfejtésére vállalkozik újra és újra (disszertációban, szabadegyetemi előadásokban, adaptációtervekben). Hogy mi is történt a világban Shakespeare által, aki „*Agatha Christie, Freud és barokk metafora-szökökút*” egyszerre, de nyilván mindezeket túl a Gondviselésben bekövetkezett fordulat krónikása, amit azután csak megjelenít a színház.

Az író Szentkuthyt ugyanakkor és közismerten és bevallottan a barokk ragadja el végletes teatralitásával, minden immanenciát megtörő dimanikájával; ennek csúcspontjaként pedig a *karnavál*: szerepek, maszkok játéka és excesszusa, amelynek során a „hiánylény” éppenséggel lényegének betölthetetlen hézagaiban talál álarcos és átváltozott önmagára. Velence városállamnyi színpadán pedig a „színész *Casanova*” nem győzi újrázni hódító szerepét, míg tombol a csatornák között és fölött a szabadjára engedett – Freud és Jung által nem ismert, Szentkuthy által azonban regényeiben maradóan megformált – „*karnaválöszön*”.

De mindez már a regények világa, ahol Szentkuthy színházvíziója a legmaradandóbban megmutatkozik – nem kevés paradoxióval éppen egy epikus műfaj villantja fel egy másik műnem autentikus sajátosságait. És persze ez sem véletlen: mindazt, amit Szentkuthy színháznak gondolt és érzett, hiába kereste saját korának úgynevezett valóságos színpadain; meg kellett tehát teremtenie, à la Calderón, saját használatra, regényfolyamban és egyetemes érvénnyel „*El gran teatro del mundo*”-t. Itt és csak itt őrizhette meg teatralitását és szakralitását eredendő szinonim funkcióit: a rítust, a mítikus alakoskodást, az archaikus stilizációt és bölcséleti improvizációt – mégpedig abban a folyamatos jelen időben, amely a színház valóságos „tere”: a dráma mindig a szemünk előtt játszódik ugyanis, tanúi vagyunk, és míg fent van a függöny, addig bármiféle kifejtés lehetséges még.

A színház autentikus fogalmát őrző és elevenen tartó látásmód természetesen – és nyilván: szívesen – vált *anakronisztikussá* – hiszen az úgynevezett modern, polgári színház az illúziókeltésével és „kukucskáló színpadával” ebből a szemszögből mesterkéltnak, hamisnak, tehát érvénytelennek tűnt; mely legfeljebb rejtve és titokban őrizheti létrejöttének szakrális-erotikus parancsát. Elemeit tehát közegéből kiragadva kölcsönözhetette és használhatta regényeiben Szentkuthy: süllyesztők, csigák, kulisszák, festékek, függönyök, csörlők és mesterséges fények metaforán túli szerepet kaphattak tehát, akárcsak a drámaszinopszisok vagy színelőadások leírása, no meg monológok és színpadi riposztok – hogy olykor egyenesen különös drámává váljék a regényfinálé, mert cselekmény és formálóelv hirtelen és mégiscsak szétörtte az epikus műfaj kereteit.

Ilyenkor a színpad virtuális valósága tűnik igazabbnak az úgynevezett érzékelhetőnél – és éppen ez utal arra, hogy *minden színház* ezen a világon, s a regény is csak díszlet, maszk, jelmez és szerep – végső soron színházi kellék, semmi több.

Az ősi és autentikus – vagyis: nem anakronisztikus – színház halvány visszfényeit saját korában csak ritkán láthatta felvillanni Szentkuthy: archaikus közösségek rituáléjában például, cirkuszi előadásokban és talán azokban a rögtönzött, *commedia dell'arte* jellegű előadásokban, amelyeket a háború idején improvizáltak maguknak, s amelyek nyomán meglepetéssel tapasztalhatta, hogy normálisan lapos polgárok milyen remek színészekké válhatnak; s ekként örököltette meg ezeket a pillanatokat a *BIANCA LANZA DI CASALANZÁ*-ban is.

De volt még egy terület, amelyen szépen összeérhetett archaikus színpad, barokk fantázia, hiedelmekben megőrzött ritus és mutatványos szórakoztatás – mégpedig a bábok univerzumában. És ennek bizonyosságául számukra még művet is írt Szentkuthy – jelenlegi ismereteink szerint egyedül nekik, színpadi műveket.

Talán az sem véletlen, hogy éppen az ötvenes években születtek bábdramái, amikor oly sokféle indokkal szakíthatott a lélektani ábrázolással – de amikor mindjárt trilógiát tervezett: *UDVARI GYÁSZ*, *UDVARI NÁSZ* és *UDVARI FRÁSZ* címen, ám kettő készült csak el, amelyek szövegét a Népművelési Intézet adta ki „*Bábszínpad*”-füzeteiben, 1954-ben az elsőt és 1956-ban a másodikat.

Az *UDVARI GYÁSZ* a francia *grand guignol* és a magyar Vitéz László tömérdek felhasználható motívumával kelti életre a siratásnak álcázott kollektív hullarablás és parádés képmutatás karneválját, amely a halott király ravatala mellett marakodó udvari nép életét betölti: Leprána hercegnő, Vipéria grófnő, a selypegő Vízfejű márkí és a püspök gátlástalan, bár kegyesnek álcázott mohóságával, mely a rabolható kincsekért még a ravatalt is felborítja, hogy ettől feltámadjon maga a király, belekeveredjen a „bunyóba”, hogy végül úgy kelljen ismét agyonverni, s a „*Dögrováció ultimó*” nyomán csak a bohóc és a szerzetes maradjon, hadd kornyikálják fültépően a gyászdalt – immár az önmagát kivégzett udvari nép fölött is. Történelmi farce, a vásári bábszínházak plebejus indulata és – 1954-et írunk: Sztálin nemrég halt meg – rejtett politikai fintor teszi elevenné az eltúlzott gesztusok, átláthatatlan mozzatok, álruhák és szenvedélyáradások kavalkádját: a groteszkum bábszínpadai valóság formáját ölti, nincs más realitása, csak a törvényerőre emelt tébolyé.

Az *UDVARI NÁSZ* az ellenségtől körülzárt Las Hienas városában játszódik – az időpont itt is lényeges: 1956 –, amelyben a lovag és zsoldoskapitány: Don Brutale a közeli gödörbe menti rablott kincseit, míg sokkarátos kegyeiért két asszony vetekszik: a szüzességét már hatvan éve csak neki őrző Dalessa és az ifjú, bájos, rikácsoló Gaudamor.

A verekedéssé fajuló női vetélkedésbe persze mind többen kapcsolódnak be, amikor betör az ellenség, míg a rablott kincseket is továbblopják a gödörből élelmesebb tolvajok. A fináléban tehát valamennyi szereplő a kincsek hűlt helyén püföli egymást, persze mindhiába; míg nem a győztesen beözönlő szaracénok csapásai nyomán rájuk omlik a palota, s ön- és közpusztító agóniájuk végén már csak egy csámpás papagáj száll be, s elrikácsolja a – sokat jelentő – szentenciát: „*Kik népükért éltek-haltak... Illatozó kriptát kaptak*” – merthogy orrfacsaró bűz száll fel a gödörből.

A trilógiát záró UDVARI FRÁSZ-ról csak sejtéseink lehetnek: a botcsinálta betegek és képzelt doktorok tervezett, inverz Molière-parafrázisa nyilván ugyanazt a közvetlen testiséget jelenítette volna meg a bábok révén, amelyet tárgy voltuk és stilizációjuk nyomán éppen általuk lehet. Önzés, hatalomvágy, képmutatás és gyermeki gátlatlanság – a gyász és nász nyomán – erőteljes nyersséggel mutatkozik meg a betegségekben; no és ez éppoly archaikus motívuma vásári bábjátékoknak, mint amennyire teret adhat kifinomult és rafinált lélektani divatoknak is. És – talán – fonákjáról utalhat arra, amit Szentkuthy hamisított öncenzori jelentésében így fogalmazott meg: „*a báb-színház véres hancúrozásai mögött a krisztusi erkölcs örökimádása lángol*”.

Színadarab azonban ebben az életműben nem született, és ez a *nem* rendkívül sokat jelent egy ilyen formátumú írótól és komédiástól. Részben annak felismerését jelenti, hogy művészi alkata nem hajlítható ehhez a műfajhoz: egyetemes metaforikája, reflektív lélekelemzése éppúgy ellentmond a drámaírásnak, mint a különféle szereplők-ből mégiscsak egységesen áradó, összetéveszthetetlen monológ, a virtuóz esszéizálás és az írói kommentárok mindentudása – amit sem az úgynevezett drámaiság, sem a színszerűség nem alakíthat valóságos drámává valóságos színpad számára.

És éppen ez lehet az igazság másik fele: hogy mennyiben valóságos az a polgári, úgynevezett: „modern” színpad, amelyet legfeljebb létezése és működése „legitimál”. Hogy talán éppen onnan száműzték mindazt, amit egykor a színház jelentett: maszkokat, játékot, szertartást, improvizációt, kultuszt, obszcenitást, rítust – hogy csak a puszta héj maradjon, polgári találkahely, látszatvilág: eredeti fogalmához képest merő anakronizmus.

Ezért beszélt a futballozó Szent Ferencről, szentség és népszórakoztató játék inkongruenciájáról.

Hacsak.

Hacsak elő nem kerül a spájzból vagy éppen megsárgult folyóiratok mélyéről, netán a Petőfi Múzeum dobozaiból egy mű. Nem is mű – Szentkuthyhoz méltóan nyilván egy egész drámafüzér. Vagy az óriásnaplóból hullik majd elénk. Tőle ugyanis kitelik. Csak tréfából. Posztumusz fricska, hogy megleckéztesse elhamarkodott teorémáinkat. És akkor én mint az UDVARI GYÁSZ balekja ott zihálok majd a méltóságteljesen rám omlott emlékmű alatt. Hogy csínján kell bánni öntudatos hipotézisekkel.

Ám akkor majd valahogy úgy kell zárnom előadásomat, hogy: „Szent Ferenc bravúrosan vezeti a labdát, lepasszolja jobbszélre, visszakapja, áttör a tizenhatoson, lő; gól!”

Gellén-Miklós Gábor

SZABADULÁSI KÍSÉRLET

Úgy kellene végeznem magammal,
ahogy menekülök önmagam elől,
nem szembesülni ezzel az „egy-darabbal”,
hanem ha bukik, több darabra dől,
és szilánkos képe már mást vetít
vissza, az alanyból tárgy lesz, így tapintható,
bejárhatnám kopár vagy nem kopár hegyeit,
magától vinne (de merre?) ez a negatív kaptató,
látнам, de csak törött tükörből,
jelenléttelenségem ritkás kódén át,
ahogy szabadulok végre az énkörömből,
elhagyva ittlétem szakadékát.

ÁRAM FOLYT

És tényleg eljött villanyt szerelni,
hogy összecsomózzon színes drótokat,
a „szigszalagozás” is simán ment,
áram folyt, ahogy még soha.
Égett a lámpa, és működött a hőszugárzó,
bár nem fáztunk, ingujjban nyomogattam
a villanykapcsolót, élveztem, hogy dönthetek:
fel vagy le. Beleszólhattam a kapcsolatba.
Azt nem sejtettem, hogy földelni is kell,
ez mellbe vágott, én magasan, fent szeretem vezetni a dolgaim,
de végül mégis beláttam: valahogy muszáj megszabadulni
az ártó feszültségektől, szorongásoktól.

Szakács Eszter

„BOLDOG, SZOMORÚ DAL”

Van már kenyérem, van lakásom,
állás – dolgozhatok rogyásig.
Van ágyam, párnám, éjjel álmom,
cipőm, ha a régi elvásik.
Van két cserép virág a polcon,
cirógatni az arcom, vállam,
s mikor a boltból hazahordom,
bőven májkrém, lekvár a spájzban.
Szekrény mélyén utazótáska
(rég látta a napot, szegény),
telefoncsatlakozó (hátha...)
s így nem csüggök senki ígéletén.
Nem többet az egykori csillagok,
részegje tengernek, a csöndnek.
Utam járva nem az vagyok,
kire a társak ráköszönnek.
Van villanyom, nézhetek este
tévét buli, pia és fű helyett,
vagy beleveszhetek a versbe,
ha kegyesek az istenek.
Fürdő van, mikor a hátam fáj,
füldugó beteg idegemnek,
s hogy rákezdik a szomszédban, már
nem érzem magam idegennek.
Nem érdekel senkit, mit írok,
egy szem se hullat könnyeket.
A házban (mert jönnek papírok)
csak a postás ismeri nevemet.
De néha megállok az éjen:
mintha egy őrjöngő ázna kutat,
valami még mozog a mélyben,
befelé keres kiutat.
Követném, akár a giliszta
belefúrnám magam magamba,
de nem tudom az utat vissza,
hát forgolódom elhagyatva.
Mert nincs meg, sehogy se találom,
a lyukon a neve is kiesett.
Szűk járat fúrja át világom,
s nem látni a mélyén vizet.

FIGYELŐ

SZÍNES TINTÁK BÖLCSESSÉGE

*Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók
Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Réz Pál. Az 1933–34-es naplótöredéket sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes és Kovács Ida
Osiris, 1996. 1129 oldal, 1980 Ft*

Van ebben a kötetben körülbelül ezernégy-száz levél, K. D. írta őket különböző szemé-lyekhez: híresekhez, kevésbé híresekhez, ismeretlenekhez és elfeledettekhez, férfiakhoz és nőkhöz, öregekhez és fiatalokhoz, magya-rokhoz, magyarországi nem magyarokhoz és külföldiekhez; olyanokhoz, akiket szeretett, és olyanokhoz, akiktől akart valamit, s ezért a szeretet vagy a jóindulat jeleit mutatta nekik. Az első ránk maradt levelet 1901 tava-szán írta: tizenhat éves gimnazista, egy kisvá-rosi önképzőkör csillaga; hanghordozásában még a gyermekkor szeleburdisága érződik, s a feltűnően jó íráskészség egyszersmind a friss elsajátíttottság sémáit is mutatja. Az utol-sót harmincöt évvel később, 1936 nyarán kí-nlódja papírra („*elmosódott, nehezen olvasható le-vel*” – mondja a jegyzet), ekkor ötvenegy éves, és haldoklik, de még hónapokig kell szenvednie; és akár a vérátömlesztés nyomán támadt bizakodásról beszél, akár a vajas pép-ről és a híg, iható [olvashatatlan]-ról, volta-képp azt mondja el, hogy az életvagy szem-beötölően messzebb nyújtózkodik, mint amed-dig az életerő takarója ér. Az, ami az utolsó nagy versekben kivételes költői pillanatként jelenik meg, az utolsó tíz (vagy egy kicsit messzebről nézve, az utolsó százharminc) le-vélben egy lecsupaszodott és a maga módján így is gazdag élet megrendítő drámájává áll össze, sok emberi nagysággal és legalább eny-nyi gyarlósággal, gyengeséggel, készületlen-séggel (de hát ettől dráma a dráma). Csak-hogy amíg a nagy költői pillanatot maga a költő formálja meg, addig ezt a drámát (a le-

velezésből kiolvasható más drámák és regé-nyek mellett) az olvasónak kell a levelekből mint afféle töredékekből rekonstruálnia. Azt hiszem, ez a rekonstrukció az egész kötet leg-többérté, legmesszebbre vivő problémája: többek között azért, mert nemcsak olvasói, hanem szerzői probléma is. Az alábbiakban nagyrészt erről szeretnék szót ejteni.

Van ezenkívül a kötetben két naplótöre-dék is, ezekről később beszélek, akárcsak a kötetnek körülbelül negyedét kitevő kom-mentárrészeiről. Egyelőre csak annyit, hogy a naplók szorosan kötődnek a levelezéshez, ezért felvételük a kötetbe nemcsak indokolt, hanem szerencsés döntésnek is mondható. A maga módján mind a kettő, a kamaszkori és a kései napló is igen érdekes szöveg, bár ér-dekességük (és egész jellegük) merőben más-más természetű, és mindkettejük érdekessé-ge merőben különbözik a levelezésétől. És bár a naplók kötődnek a levelezéshez, amennyiben azt kiegészítik, a levelezés ter-mészszerűen nem kötődik hozzájuk.

Az imént egy kicsit önkényesen úgy fogal-maztam, hogy K. D. olyanoknak ír levelet, akiket szeret, és olyanoknak, akiktől akar va-lamit. Ez legalábbis pontosításra szorul. K. D. mindenkitől mindig akar valamit. Még pon-tosabban: a K. D.-levél úgy jön létre, hogy K. D. valakitől akar valamit, illetve valaki akar valamit tőle, és ő ezt vagy akarja, vagy nem, esetleg akarja is, meg nem is, például amikor felkéri valamilyen megtisztelő, de fáradsá-gosnak ígérkező feladatra.

Na már most. Hogy K. D. akar valamit, az elvileg tudható, olyannyira, hogy ez lesz elmékedésünk egyik axiómája; de hogy konkrétan mit akar, azt magukból a levelek-ből, a bennük megfogalmazott mondatokból az esetek nagy részében csak közvetve lehet kideríteni. Előfordul, hogy K. D. akar va-lamit, és azt nyíltan kimondja, ugyanakkor még valamit akar, amit nem mond ki, holott igazából ezért írta a levelet; esetleg egyszerre akar két egymással ellentétes dolgot (például

amikor egy nőt egyszerre akar meghódítani és magától távol tartani); néha meg úgy tesz, mintha akarna valamit, holott valójában nyilvánvalóan az ellenkezőjét akarja; s még bonyolultabbá válik a helyzet, ha egyazon személyhez különböző időpontokban vagy különböző személyekhez egyazon tárgyban írt leveleket hasonlítunk össze.

Ebben a megvilágításban a korrespondencia legegyszerűbbnek látszó, sőt olykor kifejezetten sztereotípnak ható darabjai, a pénz-kérő levelek is többértelmű fényben tűnnek föl. Amikor K. D. az összeg nagyságáról és sürgősségéről beszél, egyszersmind saját presztízst is körvonalazza. Ez irányú reflexei még a halál küszöbén is kifogástalanul működnek. Példaként egy mondatot szeretnék idézni az 1313. levélből. 1934 legvégén így ír a *Prágai Magyar Hírlap* szerkesztőjének, aki a lap katasztrófális helyzete miatt felére akarja csökkenteni K. D. honoráriumát: „*Ha az én sokoldalú, magyarányú munkásságomat, mely sohasem másodközlés, hanem egyidejű közlés, csak ennyire értékeli, akkor helyesebb, hogyha megszüntetjük kapcsolatunkat.*” Először is: én. Az én munkásságom. Az én sokoldalú, magyarányú munkásságom. Nem elsősorban azt állítom, hogy munkásságom van, és hogy az magyarányú meg sokoldalú, ennél többet mondok: ha a főszerkesztő úr az öndicséretnek erre a szégyenletes fajtájára kényszerít, akkor övé a szégyen, s akkor csakugyan meg kell szüntetnünk kapcsolatunkat; ugyanakkor a főszerkesztő úrnak éreznie kell, milyen fontos munkatársat veszít bennem, vagyis pénz híján a presztízis felértékelésére kényszerítem. Másodsor: „*sohasem másodközlés, hanem egyidejű közlés*”, vagyis a K. D.-cikkek már el vannak adva valamelyik magyarországi lapnak, vagyis másodközlés; tehát nem egyszerűen a másodközlés tagadása révén ismerem el annak tényét, hanem azt akarom kifejezni, hogy sokoldalú és magyarányú munkásságom, illetve nevemnek mint márkának tartósan magas ársíója megkülönböztetett bánásmódot követel. Ha ehhez nem ragaszkodnék, ez annak a jele volna, hogy én, K. D., számos nemzedéktársamhoz hasonlóan, kezdek kimenni a divatból, holott különösen büszke vagyok rá, hogy ezt mostanig elkerültem; főszerkesztő úr ezen az érzékeny ponton sértett meg. Ez az egy mondat nemcsak K. D. szí-

nési jellegű, feminin gondolkodására világít rá, hanem fényt vet a nagyemő író minden-napi megélhetési küzdelmeinek kicsinyességére is, valamint, nem utolsósorban, K. D. viszonyára a határon túli magyarsághoz. Pedig ez egy igen egyszerű levél.

A Tevanékhoz és Knerékhez írt, jórészt hasonló tárgyú párhuzamos levélregény (annak szűkszavú üzleti józansága és helyenkénti ridegsége ellenére is) ennél jóval bonyolultabb, noha teljesen kézzelfogható dolgokról van benne szó, és noha K. D. ekkortájt, a tízes években még aránylag a kezdetén járt imázsa építésének, amely aztán, a húszas évek második felétől teljes pompájában készen állt. Ezekből a levelekből az derül ki, hogy K. D. mindenre odafigyel. Az összegekre is, de nemcsak azokra, hanem a címlaptervre, a papír minőségére, a betűtípusra és a szedéstükör szélességére. Fontos neki, hogy a recenziós példányok időben és névre szólan érkezzenek a szerkesztőségekbe, hogy új könyve minden könyvkereskedésben kapható legyen, hogy lehetőleg a kirakatban álljon; hogy verseskötetének új kiadása diszkiadás legyen, és hogy plakátot is nyomjanak hozzá ilyen és ilyen szöveggel, amelyet (minthogy ő mégsem dicsérheti saját magát) valakivel meg is kell íratni. Satöbbi. Almélkodom, hogy milyen jól csinálja. És csak utóbb gondolkodom el rajta, hogy miért is *ennyire* fontos ez neki, miért ad ennek ilyen gyakran és ilyen hangsúlyosan kifejezést. Egrészt persze itt is a presztízis kiépítéséről van szó; másrészt gondos, pontos és ügyes ember – sőt, ez több annál, ez tehetség, ez kimagasló tehetség. Ahogy K. D. költőként és prózáíróként mindig hozza a formáját, koncentrált pillanataiban pedig világirodalmi nagyság, úgy egész önadminisztrálásában, annak írásos dokumentumaiban is jelentős formátum mutatkozik; s ennek is megvannak a maga koncentrált pillanatai, amelyek során a társadalmi érintkezés Erőszá leválik önmaga tárgyáról, az érvényesülni és tetszeni vágyásról, és önmagát leleplezően kommentálva, igazi remekműveket hoz létre – ezek K. D. élet- és írásművészetének egyaránt remekei.

Ezzel azonban egy kicsit előreszaladtam. Egyelőre még csak a K. D.-levelekben mutatkozó akarat (vagy inkább akarások) többértéséről és ellentmondásosságáról van szó,

valamint arról, hogy ezt a legegyszerűbb levelekben is ki lehet mutatni. Vegyünk még egy példát. Van-e egyszerűbb levél egy néhány szóból álló szereotíp üdvözlétnél? Ilyen az a Babitsnak címzett, a harmincas évekből származó, másolatban fennmaradt üzenet, amely egy, legfeljebb két sorból áll: „*Jól sikerült Nyugat-est után meleg szeretettel emlékezünk rátok. Üdv, kézsók: Kosztolányi Dezső*” (és még négy aláírás, köztük az „*öreg Zsiga*” Móriczot jelentí). A kézsók Török Sophie-ra utal. De máris fölvetődik a kérdés: vajon csakugyan a „*meleg szeretet*” íratta-e a fönti röpke mondatot? És vajon ez a *Nyugat-est*, akármelyik lett legyen is, éppolyan jól sikerült-e Babitsnak, mint Kosztolányinak?

Ebben a semmitmondó, gépies üzenetben (amely tehát – a legtöbb levéllel ellentétben – még csak izelítőt sem ad K. D. stílusának jellegzetességeiből) megint csak egy nagy történet sejtethető meg: Babits és K. D. viszonyának (valamint a barátok és pályatársak hozzájuk fűződő viszonyai összességének) története. És nemcsak ez; hanem a Babitshoz írt összes ezt megelőző K. D.-levél is felsejlik (körülbélül kilencven maradt fenn). Belehallatszik ebbe a jellegtelen, szürke mondatba a fiatalkori levelek hangja, amely nemcsak a mohón töltekező szellem pezsgésétől van átfűtve, hanem a rajongó vonzalom és a rejtett ellenérzés különös keverékétől is, nagyrabecsüléstől, kíváncsiságtól és (viszonylag nemes) rivalizálástól; és behallatszik a későbbi levelek szűkszavú, kimért, kínos udvariassága is. A leveleket olvasva azt kell hinnem, hogy K. D. igazából sohasem szerette Babitsot; sohasem engedhetette meg magának, hogy kialakított szerepeit félretéve szóljon hozzá. A Babitshoz írt kilencven-egynéhány levélben egyetlen őszintének ható mondatot találtam. „*Szükségem van arra – mondja az 1047. levélben 1930. január 20-án –, hogy ifjúkori barátságunkat megőrizsem s átmentsem ebbe a tébolyítóan idegen, sivár korszakba.*”

És még ebben az őszintének ható mondatban is érződik ugyanaz a céltudatosság, amellyel K. D. huszonöt évvel korábban, akár egy színészből avanszált játékmester, kiosztotta (persze tévesen) a szerepeket: „*Zalai, ki most Párisba készül – írja Babitsnak a 61. levélben 1905. február 18-án –, ő lesz a mi Brandesünk*” (akiről megtudjuk a jegyzetből, hogy dán iro-

dalomtörténész), „*Juhász a költő, ön az irodalmi mindenés, én a drámaíró-jelölt*”. Nem az az érdekes itt, hogy kiből mi lett aztán, vagy hogy kinek mihez volt tehetsége (K. D.-nek a drámához volt a legkevésbé), hanem az, hogy K. D. tudja: a szerepeket ki kell osztani, és akkor van nyert ügye, ha ő veszi kézbe a szereposztást. Egy még korábbi levélben (Nr. 24.) elmagyarázza Babitsnak: „*Ön sakkfigura, akitől örökös sakkunk van*”, vagyis kiméri a játékeret és az erővonalat, majd kiadja a szerepet, amely természetesen jó szerep: „*nem nyársbolgári bástya, könnyed futó, hanem elegáns vezér, aki mindenhová mehet, s úgy járkal az élet sakkábláján, mintha nem is lenne ütőfigura*”. Majd hirtelen rájön, hogy ez tulajdonképp marhaság, s megpróbálja egy még nagyobb marhasággal helyrebillenteni: „*Ön azonban ütőfigura, sőt érdekes figura is, de semmi esetre sem báb.*” És neki van igazza; mert lehet, hogy a metafora zavaros, de a játék szálait (ekkoriban Zalai Béla, Juhász Gyula, Babits és K. D. közös játszámája zajlik) mintha csakugyan ő tartaná a kezében. Még arról is felvilágosítja Babitsot ugyanabban a levélben, hogy „*Minden nagy embernek szüksége van kisebb és nagyobb csalásra*”, Csáth Gézának pedig önfeledten hozza tudomására (Nr. 50.), hogy „*A szeretet kéjence és kurafija vagyok*”. Az, hogy elfogadja Babitsot egyenrangú költő- és fegyvertársnak, sőt nélkülözhetetlen szövetségesnek is, még távolról sem szeretet – különösen, ha azt K. D. így fogja fel.

S ha még egy pillantást vetünk a kezdetekre: a szeretet kéjence és kurafija 1903-ban, amikor fölkerül a budapesti egyetemre, még csak tizennyolc éves. Dióbarna szemű, szőke „*colleganáját*” remegő két térde közé (!) ragadva, Shakespeare-t óhajt vele nemzeni, és: „*Mindezek fölött azonban egy Bresztovszky nevű collegám hatalmas költészete hatott meg, akivel Schiller–Goethe barátságot kötök majd. Ez óriási ember, nagy költő!*” (Nr. 9.) Megint csak nem az a fontos, hogy mivel akar imponálni a Szabadkán ragadt – ekkor tizenhét éves – Csáth Gézának, és ki az a Bresztovszky, akinek helyét rövidesen Babits foglalja majd el; fontos az, hogy a szándék intenzitása és irányultsága (a költészet által egyrészt kiteljesíteni, másrészt meghódítani és birtokba venni az életet) már ekkor megvan; a későbbiek folyamán ez fog variálódni, újabb és újabb árnyalatokkal

kiegészülni, konkrét tartalmakkal telítődni. Résztben erről a telítődésről szól a levelezés mint egész.

Résztben pedig egy ezzel ellentétes folyamatról, az élettartalmak kiürüléséről: a gondok és bajok lassú felülkerekedéséről, az alkotóenergia mindennapi felőrlődéséről (és persze regenerálódásáról), a kedély és a képzelet lassú kopásáról, amelyet – érzésem szerint – nem tud ellensúlyozni a megállapodottság, a tapasztalat gazdagodása. Ellensúlyozni a kiürülést azok a művek tudják, amelyeket e folyamat provokált; ugyanakkor a levelezésben az figyelhető meg, miféle viselkedési stratégiákat dolgozott ki K. D. személyisége integrálásának megőrzésére.

Ám a K. D.-levelezésnek mint egésznek, illetve műegésznek formai jellegű problémája összekapcsolódik egy látszólag erkölcsi jellegű problémával, az őszinteségével.

Említettem már, hogy K. D. Babitscsal szemben nem őszinte. Csak azért nem teszem hozzá, hogy általában másokkal szemben sem az, mert eddig nem volt szó sem arról, hogy ez miből állapítható meg, sem arról, hogy ennek megállapítása mennyiben visz közelebb K. D. személyiségének, illetve műveinek megismeréséhez. Az az állítás, amely szerint az írásos társadalmi érintkezésben K. D. legtöbbször alakoskodik, hogy társadalmi szerepek és nyelvi sémák mögé rejtőzik, amely rejtőzködés nemritkán exhibicionizmusba (még hozzá őszintétlen exhibicionizmusba) csap át: ez az állítás nem volna valótlán, de félrevezető volna. Egyrészt azért volna félrevezető, mert meg- és elítélné a levelek íróját, holott a leveleknek mint írói és viselkedésbeli teljesítményeknek értékelésére, főleg pedig elemzésére volna szükség; másrészt nem vet számot azzal, hogy K. D. mondataiban a nyelvi impulzusok szinte mágikus önállósággal teremtik meg önmaguk valóságát vagy legalábbis referencia-rendszerüket, s így erkölcsi megítélésük, még ha minősített kommisszágookról vagy aljasságookról volna is szó (ilyenek is akadnak az ezernégyszáz levélben), nem vezet túl messzire.

Mondok két példát. A 74. levélben így ír Juhász Gyulának (akit egyébként a kisebb tehetségnek járó megvetéssel kezel): „*Sok-sok csapás: anyagi gondok, családi egészségtelenségek,*

vizsgálati skrupulusok”; magyarárn, sajnálatja magát, s mivel mindezt nem érzi elegendőnek, valamivel meg akarja toldani: „*aztán ez a fanyar arcú és szagú ősz, mely rothadt leveleivel csak émelyíti a gyomromat*”. Egy pillantás a levél keletkezésére: 1905. augusztus 31. Hogy ezen a napon Szabadkán nem voltak fanyar arcú, rothadt falevelek, azt biztosra vehetjük. Az idézett mondatban viszont vannak; és akár a költői fikció, akár a viselkedési stratégia kérdései, el kell fogadnunk őket hitelesnek. K. D. a rothadt levelekről tud visszakanyarodni Juhászra: „*Hiába, én már nem tudom úgy nézni a Természetet, mint Ön! – A zsebemben egy revolverrel járkálok az üres erdőben: persze soha sincs bátorságom. Nem is lesz, ha valami csoda nem esik meg velem. Nevethet egész bátran, de igaz, amit írok.*” Mármint a zsebben hordott revolvernek körülbelül akkora a valószínűsége, mint a rothadó faleveleknek augusztusban; K. D.-nek talán nincs is különösebben rossz kedve. Mintha inkább Juhász melankóliáját akarná parodizálni; s a parodisztikus fikció Juhász életrajzában fordul valóságos irányba.

Másik példám: a 81. levél Csáth Gézának számol be egy prostituáltról. „*Barátom, életemben ilyen szomorú mulatságban nem volt részem. [...] Soha leánnyal ily boldog nem voltam. Elmesélte nekem élettörténetét, és sirt, ölelt, csókolt engemet. A kedvese meghalt. Kaszárosnő volt. Azt mondta – ilyen kifejezéseket használt –, most is a körmeivel ásná fel a holttestét. Te azt mondod, hazudott? Lehet. De ily igazán senki sem beszélt még, s ha nem is mondott ezúttal igazat, szava a múltra visszahatott, és valóvá vált.*” (K. D. kiemelései.)

Ez az idézet nemcsak azért tanulságos, mert K. D. huszonegy éves fejjel, nyiltszívűen előadja (a maga nyelvi eszközeivel), hogyan képzelettel a nyelv valóságteremtő és hitelesítő erejét, amely majd érett prózájának egyik fő erőssége, egyszersmind nyelvkritikai attitűdjének forrása lesz; nemcsak azért, mert mindez egy prostituált személyén, a kéjen és a kurvaságon keresztül idéződik fel (a kései naplótöredékre is rányomja bélyegét az utcalányok nyelvteremtő ereje), hanem azért is, mert a lányról írt vers, amelyet K. D. bemásol a levélbe, mindjárt szemlélteti, mivé lesz a valóságteremtő nyelvi erő, átszűrve a szertetlen versformán. Ez a forma ezúttal a szonett, és csak három sorát idézem:

„És elzokogta nékem ott szegényke,
Mint halt meg az ő gazdag vőlegénye,
S ő is fehé; bús lett, mint egy halott.”

A levélrészlet sorain még átüt a közvetlen megrendültség, amelyet nem a lány sorsa, hanem annak nyelvi megformálása váltott ki; a verssorokban ez már csak modorosság és közhely, egy kis nekrofil felhanggal. A szonettbe ugyanis nem fér bele a nyelvi hitelesség reflexiója; sőt kezdő költő esetében a hitelességet kivívó nyelvi erő sem mindig. Aki rímkezésről minősül „szegénykének”, az bármit „elzokoghat”: a nyelvi energiát (amely a levelekben nincs lecsapolva) itt maradéktalanul leköti a szonettzárlat megvalósítása.

Végül is az a kérdés, hogy a levelek *beszéde* milyen életanyagot jelenít meg; s ezért van egy harmadik oka is annak, miért volna félrevezető a levélíró K. D.-t egyszerűen csak őszintétlennek minősíteni. K. D. ugyanis nemcsak egy-, hanem többféleképpen őszintétlen; igen sokféle őszintétlensége van; és a kötet olvastán az a benyomásom támadt, hogy gondolkodásmódja leghívebben az őszintétlenségein keresztül ismerhető meg.

Karinthy és K. D. barátságáról sokat lehet tudni, anekdoták és legendák keringenek róla, s talán egyszer majd megszületik az a magyar Danyiil Harmsz, aki ezeket önálló, teljes művé fogja formálni. Karinthyhoz írt K. D.-levél azonban nem maradt fenn; abból a három levélszerűségből, amely a kötetben szerepel, az egyik egy tréfas verse, a másik kétő Karinthy titkárához, Grätzer Józsefhez van címezve. E két iratban K. D. annak az óhajának ad hangot, szó szerint, hogy Karinthy nyalja ki a seggét.

Ha nem ismerném kettejük barátságának részleteit, akkor is arra gondolnék, hogy K. D. ezt az embert bizonyára szerette, s a tréfa mosdatlanságában sejteni lehet az önfeléd, felszabadult közös nevéteéseket. Amely szeretet persze nem akadályozza K. D.-t abban, hogy barátját alkalomadtán hátba döfje. Egy közösnek szánt kolozsvári felolvasásra (Nr. 827.) Karinthy távolmaradása miatt nem hajlandó elmenni. Szinte már árulkodik, ahogy meséli Kuncz Aladárnak Karinthyék nyaralását, majd így fordítja a szót: „*Hidd el, hogy lemondva a tiszteletéről, minden áldozat vállalásával gyalog indulnék el, hogy érdemesnek mutathoz-*

zam az ottani közönségre. De nem tehetem ezt. Karinthy várják, aki egyszer már nem utazott el a felolvasásra. Nem engedhetem meg, hogy családott színház fogadjon, és a távol maradó primadonna presztízsét növelje azzal, hogy én megjelenek nélküle is.” Nyers, brutális szavak; ráadásul a kolozsvári *Ellenzék* nyilvánosságra is hozza őket egy cikkben, amelynek címe úgy hangzik, hogy: A KARINTHY-BOHÓZAT ÚJ FEJEZETE.

Ismételtem, Karinthy szerette K. D., szív-ből, őszintén.

Adyhoz írt levél egy maradt fenn, többet valószínűleg nem is írt. Ebben az egy levélben K. D. úgy tesz, mintha egy érzelmenek óhajtana hangot adni; szó szerint azt állítja, hogy szereti Adyt. Így ír: „*Eddig csak irigykedtem a verseire, s bámultam Önt. Ma szeretem.*” Aki azonban figyelmesen olvassa a levelet (Nr. 113.), rögtön rájön, hogy az idézett kijelentés a manifeszt tartalomnak éppen az ellenkezőjét fejezi ki. Ha K. D. azt mondja, hogy szereti Adyt, az azt jelenti, hogy engesztelhetetlenül gyűlöli, s ha azt mondja, hogy irigykedik a verseire, az azt jelenti, hogy viszolygást, már-már testi undort érez velük szemben.

Részletes elemzést érdemelne ez a levél s benne K. D. retorikai stratégiája (hogyan vág vissza a huszonkét éves, első kötetes költő egy olyan ellenfél, egyszersmind pályatárs bántónak érzett kritikájára, aki a legfontosabb el-lenségképet testesíti meg, és akitől részben ir-tózik, részben fél; hogyan keveredik az em-beri és költői méltóság elegáns védelme maró gúnnyal és meghunyászkodó hízélgéssel; az alakoskodó önirónia hogyan fordul át vallo-másba, s a vallomásban hogyan sejlik föl a bosszúvágy); erre most nincs mód, ahogyan K. D.-nek Adyval szembeni ellenérzéséről, ennek okairól sem lehet itt részletesen beszél-ni. Annak végiggondolása is messzire vezet-ne, miért és miképp ábrándozott K. D. a ma-gyar irodalomnak a *Nyugattól* független, konz-ervatív megújulásáról, miközben a *Nyugat* egyik meghatározó személyisége volt (érde-kes adalék ehhez a Fülep Lajosnak írt 183. számú levél; egyszersmind legalább olyan kí-nos is, mint K. D.-nek a nemzeti kurzus kez-detén tett politikai megnyilatkozásai). Ezúttal csak arra szerettem volna példát hozni, ho-gyan ismerhető fel kimondott és ki nem mondott szándékok feszültsége egy-egy levél-ben belül.

Ebből a szempontból igen tanulságosak a Kosztolányi Árpádhoz írt kései levelek is. Az apa ugyanis a húszas években – talán éppen fia sikerein felbuzdulva – elkezdett bőségesen verselni, s K. D. kedveskedő lekezelésében (pl. Nr. 901.: „...és különösen örültem szép, nagyon sikerült verseidnek, melyek ismét határozott fejlődésről tesznek tanúságot. Egyiket, a téli alkonyról szólót elküldtem az Új Idők szerkesztőségének...”) világosan érezhető a rémült tanácsatlanság, mitévő legyen ezzel a nevével viselő öreg dilettánssal (Nr. 862.: „Engedd meg, hogy irodalmi keresztapád legyek. Te annak idején nekem adtál nevet, most én adok neked”), akit családi okokból nem lehet elhessegetni, viszont aki lehetetlen helyzetbe hozhatja őt. Megpróbálja hízélgéssel leszerelni az apát, főleg ha ezáltal megúsztatja a versek közöltetését. „Nyári termésed bőséges, és meglepően jó.” (Nr. 944., K. D. kiemelése.) Ha belegondolunk, ez nagyon komisz kis mondat. „Nekem leginkább szívemhez szól az ŐSZIKE, és az ÍRÓASZTALOM egyenesen remekmű, csupa érett humor és gondolat. A KÍNÍMÉS VIGASZTALÁS pedig játékos rímtechnikád fejlődéséről tesz tanúságot.”

Nem csoda, hogy az apa haláláról szóló beszámolóból (amely Kosztolányi Árpád egyik régi kollégájának, barátjának, egyszersmind ellenségének van címezve, Nr. 951.) kihallatszik a megkönnyebbülés. Kicsit olyan ez a levél, mintha K. D. ifjabbik Pliniusnak idősebbik Plinius haláláról szóló híres tudósítását parodizálná („Öntudatát az utolsó percig nem vesztette el. Lázás pillanataiban, halálos ágyán is tanított: harmadfokú egyenleteket oldott meg”), kicsit olyan, mintha nem létező levélmintakönyvnek adná paródiáját. Általában a K. D.-levelek szerepjátékai mögött igen gyakran föl lehet fedezni a perszifláló szándékot; persziflázs esetében pedig végképp nincs értelme az őszinteség firtatásának.

Joggal gondolhatjuk, hogy a levélíró, mint-hogy a levél nem a nyilvánosságnak szól, szabadjára engedi személyiségét, közvetlen utat enged gondolatainak a levélben. Joggal gondolhatjuk az ellenkezőjét is: a levélíró megszilárdult nyelvi sémákhoz igazodik, és különböző társadalmi elvárásoknak igyekszik megfelelni a levélben, ezért a levélből inkább a korszak érintkezési kultúrája ismerhető meg, mint a levélíró személyisége. A modern sajtó megjelenéséig a levelezés szerves része

volt a közéleti és az irodalmi nyilvánosságnak; a telekommunikáció eluralkodása, az életritmus felgyorsulása és az érintkezési formák elszegényedése megfosztotta a levelezést jóformán minden jelentőségétől.

Az a három és fél évtized, amelynek során K. D. a leveleit írja, már bőven túl van a levelezés privatizálódásán, de még nem jut el annak elsorvadásáig. Már van telefon, de K. D. nemzedéke még hozzá van szokva, hogy fontosabb ügyekben írni illik a címzettnek, nem pedig távbeszélőn „felszólítani”; nemcsak alkalmi levélváltások vannak, hanem hosszú sorozatot kitevő levélregények is. A huszadik század első felében létrejött levelezések kapkodóbbak és kitérőbbek a száz, százötven évvel korábbiaknál. Nemcsak a levélíró mutatkozik meg bennük nyiltabban, hanem a mindenkori címzett is. Sőt a levelek éppen esedékes tárgya is változatosabban és fesztelenebbül mutatkozik meg a huszadik század elején, mint azokban a távolabbi korszakokban, amikor a levélírók még fontosnak ítélték, hogy mit és milyen összefüggésben méltatnak említésre. A fent említett okok miatt például Teleki Mihály levelezése összemérhetetlen Kazinczyéval, Kazinczyé pedig összemérhetetlen azzal a levelezéssel, amelyről e sorokat írom. Kissé leegyszerűsítve úgy fogalmazhatnánk, hogy évszázadok perspektívájából nézve folyamatosan csökken a levelezések tépje, amit a személyiség kitérőbbé válása is csak ideig-óráig (mondjuk, a huszadik század közepéig) tud ellensúlyozni. S minden levelezésben megfigyelhető egy többirányú folyamat, amely rohamosan gyorsul a korszakok előrehaladtával: arra gondolok, ahogyan a személyiség változik az időben, és az idő változik a személyiség körül. Többek között e folyamat nyomon követése teszi K. D. levelezését mint egészet meg-
rázó olvasmánnyá: a törésvonalak már igen feltűnőek, de még nem teszik sem kérdésessé, sem inderferenssé a személyiség folyamatos egységét.

Ebben az értelemben K. D.-nek még van életrajza (bár ez, ellentétben mondjuk egy régi magyar főúr életének rajzával, időről időre visszamenőleg átrajzolódik), s ez többé-kevésbé megismerhető a ránk maradt levelezésből; ugyanebben az értelemben például Pilinszkynek már nincs életrajza, s az ő levelezéséből (amely nemrégiben szintén megje-

lent) az ő nem létező életrajza, illetve az életrajztól elszakított személyiség már nem igazán ismerhető meg.

De megint előreszaladtam. Egyelőre még nem az átelevezett élet egészéről, hanem annak egy-egy kiszakított pillanatáról, a pillanatok levélírói megformálásáról akarok beszélni.

Főntebb azt állítottam, hogy K. D. nem egyféleképpen őszintétlen, s ily módon a különböző őszintétlenségek – egymás mellé kerülve – utólag korrigálhatják egymást. K. D. gondolkodásmódja, észjárása életének egy-egy korszakában nagyjából konstans (ha leszámítjuk erejének, egészségének és kedélyének gyors változásait), attitűdje viszont messzemenően függ a levélírás körülményeitől, főleg a mindenkori címzettől. (Erre utaltam főntebb a címzett „kítáruzkodásával”).

Arra persze nem gondolhat a levélíró (amikor csakugyan levélíró, vagyis a levélírás legintenzívebb pillanataiban), hogy a szélrózsa minden irányában szétszóródó levelek egyszer majd egy kéziratgyűjteményben vagy egy kötet lapjain összetalálkoznak, s a levelekben megmutatkozó attitűdök kijátszhatók lesznek egymás ellen. Nem akarok ezen a ponton elidőzni; éppen csak megemlítem azt az elfogódottságot, amely K. D. leplezetlensége, olvasóval szembeni kiszolgáltatottsága nyomán támad bennem. Levelezését olvasva fokról fokra kortársammá és személyes ismerősömmé válik, holott nem jogosított fel rá, hogy ilyesmit érezzek iránta, és csak kívülről szemlélhetem az EZER ÉV MÚLVA-féle víziót. A kisebb-nagyobb lepleleződések láttán nem kárörömet vagy kajánságot, inkább részvétet érzek; ám e részvét – éppen K. D. szelleméhez híven – az észlelés éles fénye kell hogy legyen.

Megint mondok néhány példát.

A 231. levélben Veljko Petrovićnak így ír: „Én magamat régen-régen, mióta csak öntudatosan nézem az életemet és az érzéseimet, szlávnak érzem. [...] Ha elolvassa írásaimat, amelyeket a mai postával küldtem el, észreveszi, hogy egy magyar hangom sincs. [...] Rokoncimat nem a franciák és angolok között kerestem, de igenis az oroszok, lengyelek s később a csehek között, és rájöttem, hogy ezeké a jövő.” (1909-ben írja ezt.) Tizenhárom évvel később Tolnai Vilmosnak azt írja (Nr. 802.), hogy a magyarságot a magyar nyelvhez való viszony határozza meg: „Nyu-

godtan hirdethetem ezt én, ki fajmagyar vagyok, vér szerint való rokona annak a Kosztolányi Györgynek, ki Mátyás király idejében beírta nevét latin versével a magyar irodalom történetébe.” Az 1026. számú levélben a húszas évek végén egy francia ismeretlennek a magyar kultúra franciás orientációját bizonyítja, s nem mulasztja el megemlíteni, hogy ősei még latinul beszélgettek egymás közt. S még hosszsan sorolhatnám, hányféle – olykor egymást kizáró – tulajdonságot vagy attitűdöt tanúsít különböző leveleiben; nem a kaméleon színválttatása ez, inkább a fehér vászoné, amelyre mindenféle színt lehet vetíteni. (Gondoljunk az ÉDES ANNA zárójelenetére vagy a rejtve már idézett Esti Kornél-költemény „*Ki senkié sem, az mindenkié*” sorára.)

Igen ám, de mit gondoljunk, amikor elolvassuk a 97. és 98. levelet? Babitsnak ezt írja 1906. nyarán: „*Őn, édes barátom, a mi nagy és nemes fajunknak megtestesült genialitása. Petőfi unokája. Egy kölyök-Arany. [...] Előre, édes Mihály, Vörösmarty-Babits Mihály, előre. A poézis nem a szifilisz és impotens Ady Endrék, az agyalágyult Juhász Gyulák és okvetetlenkedő Mohácsy Jenők előjoga, hanem a küzdő és hívó embereké.*” Rögtön a következő levélben (a könyvben ugyanazon a lapon van lenyomatva), majd nem ugyanazonap, így ír Juhász Gyulának: „*Kedves Juhász, engedje meg, hogy őszintén gratuláljak ahhoz a nemes, előkelő zurnalisztikai tevékenységhez, melyet ön a Szeged és Vidéke hasábjain kifejt. Minden mondatával és betűjével egyetértek.*”

Ha meggondoljuk, a zurnalisztikai tevékenység megdicsérése azt és csak azt jelenti, hogy K. D. elvitatja Juhásztól a költői tehetőséget; emitt érződik a dicséretbe burkolt megsemmisítő lekezelés (Juhász első öngyilkossági kísérlete után ez különösen szembeötlő, lásd a 128. és 132. levelet), amott az elismeréssel, egyben hízelgéssel álcázott irigység és féltékenység; s a Juhászhoz és Babits-hoz írt leveleket egybeolvasva egyre erősebben érződik bennük K. D. intrikus hajlama és fáradozása. (Furcsa módon erősebben és világosabban érződik ez ebben a kötetben, mint a Belia György által az ötvenes évek végén kiadott Juhász-Kosztolányi-Babits-levelezésben, amely tehát a „komplett”, háromoldalú levélregényt adja; csakhogy ott a szereplők alkatbeli és – Juhász miatt – formá-

tumbeli különbsége megtöri azt a ritmust, amely a jelen kötetben magával ragadja az olvasót. Egyébként nagy kár, hogy a Zalai Bélához írt levelek nincsenek meg; ugyanezen játszmának újabb vetületét ismerhetnénk meg belőlük, nem függetlenül K. D. érlelődésének bölcséleti aspektusaitól.)

Csáth Gézának azt mondja (Nr. 613.): „*Semmit se nézek le annyira, mint a hangulat-irodalmat [...] ezt a könnyű cukrárszkodást, ezt az örökös habkeverést [...] Krúdy Gyula és Szép Ernő képtelen elmozdulni innen. Mind a kettő igen tehetséges ember. De egyikből se lesz semmi.*” Ha valaki nem olvasta K. D. Krúdyról és Szép Ernőről szóló kritikáit, akkor a jegyzetből is megtudhatja, hogy „*lelkesen, sőt elragadtatással ír róluk*”.

Kiss Józsefnek „*hálás, fiúi szeretettel*” dedikálja MÁGIA című kötetét 1912-ben, s ezt egy külön levélben (Nr. 345.) meg is indokolja, viszont Jász Dezsőnek azt írja (Nr. 153.), hogy „*Kiss József a földkerekség és a világegyetem legarcátlanabb embere*”, Babitsot pedig azzal biztatja (Nr. 193.), hogy Kiss József „*beteg, ütéletgyöngye öreg ember, s az én kezemből kell vennie és az én szájamból kell hallania, hogy mit kap, s ő – előre tudom – hogy el lesz tőlük ragadtatva*”.

Természetesen: egy ember nézeteiben és érzelmeiben olykor beállhatnak fordulatok, akár 180 fokos fordulatok is; e drámai fordulatokat és a velük járó vívódásokat azonban hiába keresnénk K. D. személyiségében, annak alakulásában. Másrészt viszont oktalanság volna őt a fenti (vagy a fentiekhez hasonló) példák nyomán köpönyegforgatással vádolni. Az a benyomásom, hogy mindig hisz abban, illetve mindig abban hisz, amit éppen leír. Az pedig, hogy épp mit ír le, talán a véletlentől függ, talán az életmozzanatok és a mondatok nehezen összehangolható ritmusától. Bárhogy van is, nem az erkölcsi normák felbomlásáról van itt szó (amit egy negyven évvel ezelőtti tanulmány próbált kimutatni), mert az már megvolt Mikszáthnál, sőt már az erényektől oly vastagon beanyozott reformkorban, Kuthy Lajosnál is megvolt, s ahhoz nem kell annyi nyelvi-stilisztikai és szerepváltásbeli bravúr, mint amennyit K. D. produkál; e váltásokat inkább valamiféle természet adta „jellemcsínynek” lehet tekinteni. A jellem egyik démoni vonása ez, próteuszi változékonyság.

Jellemző, milyen gyorsan és könyörtelenül lecsap K. D., mihelyt ezt a tulajdonságot valaki másban, nála persze gyengébb személyben véli fölfedezni. Ez a személy megint csak Juhász Gyula, akit K. D. – kifejezetten próteuszi okokból – két ízben fenyít meg: egyszer 1906 elején (Nr. 77.), amikor plágiummal vádolja Juhászt (valójában az idegesíti, s ezt rögtön meg is írja Babitsnak, hogy Juhász [is] „*azok közé tartozik, kik minden híron tudnak zörögni*”, illetve „*csúszás-mászással fölküszött az Adykhöz és Kiss Józsefekhez*”), egyszer pedig 1923 végén, amikor Juhászt Ady-hamisítással vádolja. (Igen jellemző módon mindkét ízben úgy intézi el Juhászt, hogy közben szelepet nyit Adyval szembeni gyűlöletének is, amely majd az 1929-es *Toll*-beli pamfletben fog végképp – negyedszázados érlelődés után – kifakadni.) E második alkalomból írt levele (Nr. 835.) igazi mesterműve a zsarolásnak. Először is, nem Juhásznak, hanem Móra Ferencnek van címezve, vagyis az áldozat egyik legjobb barátját kényszeríti a végrehajtó szerepére. Másodszer: mesterien és igen gonoszul keveri a hízeltést, a fenyegetést és az egerúttal való kecsgettetést. Harmadszor: egész egyszerűen igaza van. Kitűnő stílusérzékkel szimatolta maga a nála ügyetlenebb fél-Próteuszt. Negyedszer: aki mer, az nyer. Álmélkodva olvassuk a levélhez írt jegyzetben Juhász Gyula Mórához írt válaszát: „*Képzeld, Kosztolányinak igaza van: én írtam ezt az Ady-verset.*” (Nagyon jól tette a kötet sajtó alá rendezője, hogy itt és még néhány esetben – a hangsúlyozott helyszűke ellenére is – jegyzetben közli a választ.) „*Ha nem tévedek* – írja e levélben K. D. – és *biztosan tudom, hogy nem tévedek...*” – és ami bámulatra méltó, tényleg nem téved. Aztán, néhány évvel később, ő maga is gyárt egy Ady-verset; természetesen tréfából, Karinthyval közösen, és a szokásos ildomtalanságokkal körítve (Nr. 929. + jegyzet). Érzésem szerint paródia létére is sikerültebb Ady-utánzat, mint Juhász kegyes célzatú hamisítványa.

Említettem már, hogy e változékonyságnak feminin jellege van. Felvetődik a kérdés: vajon kevésbé változékonyság-e K. D. attitűdjei akkor, amikor hangsúlyozottan férfias szerepben kell mutatkoznia? A szerelmes levelekre gondolok.

Két nő van, akihez K. D. összefüggő szerelmes levélregényt írt: az egyik levélsorozatot fiatal korában írta Lányi Hedvignek, aki ez idő tájt serdülőkorú lány volt (így is emlegeti K. D. a barátainak írt levelekben: „*a kislány-ügy*”), a másikat élete végén Radákovich Máriának. Az egyik: három év alatt, 1907 és 1910 között több mint nyolcvan levél, némi utójátékkal; a másik: háromnegyed év alatt, 1935. augusztus és 1936. április között tizenhat levél és egy távirat, utójáték nélkül.

A K. D. életében legfontosabb szerepet játszó asszonyhoz, a Harmos Ilonához írt levelek már csak az együtt töltött idő hosszúsága miatt sem állnak össze egységes sorozattá. Ha fellapozzuk a címzettek mutatóját, láthatjuk, hogy ő még ott is két különböző helyen szerepel: Harmos Ilona néven huszonegy neki szóló levél (vagy annak részlete) maradt fenn, Kosztolányi Dezsőnéként körülbelül százötven levelet kapott. Ha a strukturalista elemzők szokását követnénk, levélsorozatok szerint legalább három, de inkább négy Ilonát kéne elkülönítenünk. Ilona₁ (1911–12-es levelek) fiatal, független színésznő, akinek azonban, lévén huszonhat-huszonhét éves, legfőbb ideje a férjhez menésre gondolnia; ennek K. D. ellenáll. Ugyanakkor a vonzalom testi és lelki aspektusai, K. D. életében talán először, mintha egyensúlyban volnának. „*Az Istenre kérlek, kicsit ábrándíts ki magadból*”-féle kedveskedések mellett (Nr. 295.) kézzelfogható a program: „*Babám, szeretlek. Huj-huj, nem félek tőled. Belédrohanok. Csak addig maradj hozzám hű, míg le nem utazom*”, és még kézzelfoghatóbb: „*(Keress egy kis szobát...)*” A szereposztás azonban nem problémamentes: Ilona₁ udvarol, K. D. védekezik, többek közt úgy, hogy szerepcserére biztatja Ilona₁-et: „*De képzeld el kissé férfi-logikával a helyzetet. Egy nő tárgyalt, vár, habozik, egy férfi pedig itt dögölődik, s fantasztikus verseket ír rólad, mint egy katonára, olyan határozott és bátor veled szemben, te veszed.*” Végül Ilona₁ eléri célját, K. D. feleségül veszi, a levélsorozat lezárul.

Ilona₂ (több mint száz levél 1915-ből) fiatal feleség és anya, betegeskedik, az ország különböző távoli pontjain igyekszik gyógyulni és erősödni. K. D. otthon marad a csecsemővel, az elvégzendő munkákkal és a rászakadó napi gondokkal; nagyrészt ezekről tudósít. Levelei rövidiek, kapkodók és egyre sematikusabbak; mintha energiája nagy részét

az kötné le, hogy megőrizze integritását az új, az előzőnél szűkösebb szerepben, és hogy leplezze türelmetlenségét, sőt olykor ingerültségét. 1915 végén Ilona₂ meggyógyul, hazatér, s lezárul ez a sorozat is.

Ilona₃ a húszas évekből és a harmincas évek elejéről gyéren fennmaradt, K. D.-nének írt levelek címzettje; ezeket a honi híresség írja komoly társasági szerepet játszó hitvesének többnyire külföldről; megtudhatjuk, milyen fogadtatásban részesült Thomas Mann-nál vagy Galsworthynál. Gyaníthatjuk, hogy K. D. ebben az időszakban sokkal több levelet írt feleségének, mint amennyi fennmaradt; a levelek hagyományozódásáról még lesz szó.

Ilona₄ a nagybeteg, majd haldokló költő legfőbb támasza, egyszersmind (a Radákovich Mária-ügy miatt) ellenfele. K. D. nála keres reményt és vigaszt, sőt menedéket; másrészt vigasztalja is, majd engesztelni próbálja; míg végül az Ilona₄-hez írt levelek beletorkollnak az életerő kialvásába és a már említett híg, iható [olvashatatlan]-ba, amelynek kapcsán mindenfajta szerepértelmezés fölösleges. Ám ugyanebben az időszakban az Ilona₄-levelek címzettje, nyilván düh- és idegroham közepette, így minősíti férjét a vetélytársnő előtt (lásd az 1362. levél jegyzetét): „*az én haláltól és öregségtől – sajnos joggal – rettegő, gyöngye jellemű uram*”, aki „*nem tud titkot tartani, ahhoz nem eléggé férfias*”. Ez azonban már átvezet a Radákovich Máriához írt levélsorozatba. A Harmos Ilonához írt levelekről összefoglalóan annyit mondhat, hogy a különböző időszakok közt nincs átjárás, a címzett akár négy különböző személy is lehetne; vagyis tehát K. D. egyik attitűdjéből nincs átjárás a másikba – hacsak nem a levelezésnek mint korpusznak az egészén keresztül.

A Lányi Hedvighez írt levelekben a szerepjátszás problémája jóval egyszerűbb, illetve közvetlenül tetten érhető bennük K. D. már elemzett próteuszi vonása. Mindenekelőtt szembeötöl a különbség, sőt feszültség a nyíltan és a titokban küldött levelek írásmódja közt. Az előbbiek rövidek, udvariasak és üresek (és önöznek az eleinte tizenhárom, végül tizenhat éves címzettet); az utóbbiakban aztán K. D. kitesz magáért. Talán nem is annyira a felső leányiskolai növendék személye foglalkoztatja, mint inkább az a probléma, miképpen tudná felvonultatni egy bekezdé-

sen belül akkori prózastílusának összes fontosabb kellékét. Ez még az az időszak, amikor ráébred, hogy nyelvi erővel vissza lehet hatni az elbeszélte múltra (vagy akár az elbeszélte – vagyis a múlt részévé tett – jövőre is); s mint-ha maga a kislány csak ürügye volna a nyelvi mágiának, amely aztán – mint minden, ami önmagából táplálkozik – felélte a címzett ingerlő- és ihletőerejét. Mindenesetre a Lányi Hedvighez írt ömlengések mellett üdítőnek hat a Csáth Gézához intézett kérés: „*Kotonokat is küldj. Mindezekért pedig áldjon meg az isten.*” (Nr. 160. Ugyanitt írja: „*Legfeljebb csak társaságokba járok, nők közé – szobalányok közé. Minden nő szobalány, s a szobalány a legnőiesebb nő. Tombornénál pedig van egy praeraffaelita szobalány, szőke és karcsú, aki jelenleg ihletet ad a költői alkotáshoz.*” Mindez léhaságnak hangzik, főleg a kotonok emlegetése mellett; de ugyanez a gondolat tér vissza, majdnem szó szerint, mégis milyen humánus emelkedettséggel az ÜRIASSZONY szatírjában. S nem ilyesfajta gondolatra vezethető-e vissza az ÉDES ANNA koncepciója is?) Aki ennél is látványosabb példára kíváncsi, az olvassa el, miről számol be K. D. 1909 májusában Párizsból Lányi Hedvignek (Nr. 216.), s ugyanekkor ugyaninnét Csáth Gézának (Nr. 220.: „*Levél Árpának megmutatható. De nem okvetlenül. Másnak semmi esetre*” – az olvasó is próteuszi vonásokat kezd ölteni, hirtelen átváltozik Árpivá).

Amilyen világosan látszik ezekben az ifjúkori szerelmes tirádákban az akarat többszörös irányultsága (Nr. 200.: „*azt akarom, hogy ez a levél, ha kinyitod, égesse meg a kezdet. El akarom küldeni benne az én egész új szerelmemet. [...] Csak attól félek, hogy a szavaim eltakarják előled az arcomat*”), éppannyira feltűnő a Radákovich Máriaéhoz írt levelekben az akarat iránytalan vergődése.

Írásom elején azt állítottam, K. D. mindenkitől mindig akar valamit. Most hozzáteszem: talán Radákovich Mária az egyetlen jelentős kivétel. Mondhatni persze, hogy K. D. a szerelmét akarja, vagy hogy azt kívánja tőle, adjon erőt neki, és hosszabbítsa meg az életét, hiszen a levelekben vannak utalások erre. Csakhogy más levelekben meg arra vannak utalások, hogy K. D. ezt a feleségétől és csakis tőle várja, és szerintem ezek az utalások nem vehetők komolyan. Egyáltalán, az a benyomásom, hogy az utolsó néhány évben az akarat többirányúságát lassacskán az akaratatások

többirányúsága váltja fel. Fennmaradt 1933 őszéről egy Spiegel Gyula nevű gyógyszerészhez írt levél, amelynek címzettjét K. D. arra kéri, hogy egy bizonyos szert többé ne szolgáltasson ki neki, még a saját nyomatékos kérésére se (illetve főképp arra ne: Nr. 1253.). Baljós jel: többszörös függőségről tanúskodik, drogfüggőségről és befolyásolhatóságról.

Nem akarom K. D. Radákovich Mária iránti szerelmét minősíteni, ezt különböző előjelekkel többen megtették. Engem a hozzá írt levelek érdekelnak. Azt veszem észre, hogy K. D., aki a megelőző tíz évben szinte kizárólag üzleti vagy üzemi jellegű rövid leveleket írt, egyszerre csak megint megpróbál (anélkül, hogy ezzel nyilvános életművét gyarapítaná) valami lényegeset kifejezni magából. Az életerőnek és az alkotóenergiának az az utolsó fellobbanása, ami Kosztolányi számára megadatott, Radákovich Mária alakja körül csapódott le és öltött formát. Éppen ezért ezek a levelek, tárgyyszerűen bármily kevéssé ellenőrizhetők is, egyetlen bekezdésükben sem beszélnek mellé. Nem tudom, hogy K. D. tényleg akart volna-e a levelek címzettjével új életet kezdeni, hogy szenvedései közegette egyáltalán akart-e élni tovább. Azt tudom, hogy az élet teljességét e néhány levélben fogalmazta meg a legnagyobb nyelvi és érzelmi intenzitással; és nem kérdezem, hogy igaz-e, amit az 1361. levél mond („*te vagy én s én vagyok te, nem férfi és nem nő, nem két külön személy, hanem már egy mindörökké*”), mert noha a kívülálló „*okosak-ostobák*” egyike vagyok, elfogadom, hogy ez az attitűd nem játszható ki más attitűdökkel szemben: „*Az okosak-ostobák, azok, akik kívülről látnak bennünket, mosolyoghatnak ezen, rajongóknak és örülteknek is tarthatnak, de te, Mária, ugye érzed, hogy ez az igazság?*” (Kontrollként persze nem árt megnézni, hogyan adja elő – Vargha Balázs JELEK, JELKÉPEK, JELLEMEK című könyvében – Radákovich Mária például a SZEPTEMBERI ÁHÍTAT keletkezési körülményeit évtizedekkel a történetek után.)

Részint a kapcsolat körülményeivel, részint az életerő fellobbanásának, majd kialakulásának hirtelenségével magyarázható, hogy ennek az utolsó levélregénynek hiányzik a kezdete és a befejezése. A Radákovich Máriaéhoz írt első levélben (Nr. 1352.) kettejük szerelme és annak egész feltételrendszere eldöntött tény, bár a sorok közt érződik még

némi tétovázás; a legutolsó levélben (Nr. 1389) bár ijesztők a leromlottság jelei, az érzelmi tartalék még teljes. A leveleket olvasva az egész ismeretség K. D. átmeneti megfiatalodásaként értelmezhető; s ez a tény különösen megrendítővé teszi az akarat iránytalanná válásának és a testi-lelki leromlásnak, egyáltalán a meghalásnak azt a drámáját, amely az utolsó levelekben felsejlik előttünk.

A levelek jönnek-mennek, a címzett – ha megkapja őket egyáltalán – olykor összetépi vagy elszórja, máskor megszámozza és gondosan elrakja őket. A leveleket különféle szempontok szerint selejtezik vagy cenzúrázzák a hozzátartozók és a hozzáfértek; a hagyatékok szétszóródnak, egy részük múzeumba vagy közgyűjteménybe kerül, más részük megsemmisül vagy elkallódik. A levelek hagyományozódása nem is annyira bizonytalan, mint inkább kiszámíthatatlan.

Ha átszámítjuk napokra az élet éveket, K. D. körülbelül tizenkilencezer napot töltött ezen a földön.

Az a három és fél évtized, amíg K. D. – egyéb fontos dolgok mellett – levélírással is foglalkozott, nagyjából tizenháromezer napot tesz ki. Ha feltételezzük, hogy ez idő során átlagosan másnaponként írt egy-egy levelet (ami több okból is óvatos becslésnek tekinthető), akkor világosan látszik, hogy a kötetben összegyűjtött ezernégy száz levél csak töredéke, talán negyed- vagy ötödrésze annak, amit K. D. összesen írhatott. Hogy ez mennyire jó arány, az persze nemcsak a levelek számától, hanem fontosságuktól is függ. Ám ismereteink csak a fennmaradt és hozzáférhető levelekről lehetnek. Fájjalhatjuk a Zalai Bélához írt levelek hiányát, megállapíthatjuk, hogy a Harmos Ilonához írtak jó része nincs meg vagy nem olvasható teljes terjedelemben, vagy hogy Füst Milánhoz írt levélből is feltűnően kevés van, s azok sem igazán jelentősek: bárhogy van is, a levelezést így, ahogy ebben a kötetben megjelent, teljes egésznek kell tekintenünk. (Nem térek ki, éppen csak utalok rá, hogy számos – főleg fiatalkori – levél fennmaradt, de most sem hozzáférhető, s hogy néhány elveszettnek hitt levél később is előkerülhet még.) S hogy ne csak a saját generációját említsem: nem tudjuk, miket írhatott József Attilának vagy

Illyés Gyulának; sőt valószínűleg a Szabó Lőrincchez és a Jékely Zoltánhoz írtakból sem a legfontosabbak maradtak fenn. Tudjuk viszont, mit és milyen hangon írt Berda Józsefnek, s pontosan kiderül a levelezésből, milyen viszonyban volt Weöres Sándorral.

Általában az a benyomásom, hogy a levelezésnek minden időszakban megvannak a főszereplői (és a fontosabb mellékszereplői); aztán újabbak lépnek színre, a régebbiek pedig – összeveszés, eltávolodás vagy haláleset miatt – letűnnek onnét. Az első években Csáth Géza a főszereplő, majd mellette (de tőle függetlenül) Babits és Juhász. (Figyelemre méltó, hogy kit mikor kezd tegezni: Babitsot 1907-ben, Osvát Ernőt 1922-ben.) Színre lép Lányi Hedvig, őt felváltja Harmos Ilona (természetesen Ilona₁). A tizes évek elején járunk: intenzív üzleti levelezés indul Tevan Andorral, akit a tizes évek közepétől mindinkább kiszorít Kner Imre. Fontos mellékszereplőként látjuk Füst Milánt („*Lihegy, Milán. Egy kicsit*”), miközben az 1915-ös évbe valószínűleg bezúdulnak az Ilona₂-höz írt levelek. A húszas évek elején kezdődik a nyelvészkedés, párhuzamosan a Reményi Józsefhez írt bűbajos és pofátlan pumpolásokkal. 1925–26-ban hirtelen az apa, Kosztolányi Árpád válik főszereplővé, majd megint előtérbe lép Füst Milán. A húszas évek legvégétől jönnek a nemzetközi kapcsolatok, PEN Klub-ügyek, sok idegen (főleg francia) nyelvű fogalmazvány. (Közben azon is elgondolkodom, hogy: K. D. a húszas években ír egymás után négy kitűnő regényt; majd ez a késztetése váratlanul kilobban. Mintha nem volna több energiája nagyobb szabású kompozícióhoz. A levelek örvényébe tekintve: hogy is van ez?) 1932-től Tolnai Vilmos az új főszereplő, jönnek újult erővel a nyelvügyek; és amikor közös vállalkozásuk megvalósul, illetve a Tolnaihoz írt levelek sora lezárul, már közel az utolsó időszak, amelynek leveleiről főntebb volt szó.

Leírható más, ennél sarkítottabb nézőpontból is a kötet. Látjuk a levelek olvastán a tehetséges, aranyos vidéki gimnazistát, amint fölkerül az egyetemre, s ott megrészegetül a rázúduló tudástól, saját tehetségétől, az előtte álló perspektívától. Habzsol (könyvet és örömet), bánkodik, idegeskedik, szenved is, és intrikál. 1907: első kötet; megnőtt önbizalom, sok új levelezőpartner („*az önzet-*

lenségről azonban eszembe jut a megbízatásom”), beindul a *Nyugat* (K. D. viszonya hozzá kissé ambivalens). 1910: A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZAI; most már az öntudatos, befutott költő leveleit olvassuk, aki azért még fiatal és gondtalan (Nr. 409.: „*Már nem érzem hozzám illőnek, hogy új és legjobb verseim kis füzetben jelenjenek meg*”); majd egyszerre csak megpillantjuk a családapát, aki egyelőre vidámnak, fiatalosnak és melegszívűnek látszik (azért a levelekből olyasmik sejlik fel, mintha játékszernek, még hozzá nem is ártalmatlan játékszernek tekintené csecsemőkorú fiát), és csak fokozatosan alakul át „*bús férfi*”-vá. Aztán jön a közéleti személyiség, a purista nyelvész, az infantilis tréfacsináló, az apjával szemben feszengő fiú, az önmenedzselő irodalmár, az elegáns világfi, a fiatal tehetségeket pártoló tekintély, a hazalátogató (vagy vidéki műsoronkra leruccanó) híresség, a hiúságában sértett ember (elképesztő, hogy miket szóvá nem tesz: lásd például Nr. 864., 911.). Aztán egyszerre csak megpillantjuk a szenvedő, kiszolgáltatott, összeroncsolódó embert (Nr. 1302.: „*Semmit se viszek nektek. Fáradt vagyok. Csak magamat, összeégetve. Ha elfogadjátok így*”), aki újra meg újra megpróbálkozik a könnyed eleganciával; hol reménykedik, hol becsapja magát, hol észbe kap. Aztán olyan levelek jönnek, amelyekben az ujjongás mögül kihallatszik a jajveszékélés; aztán olyanok, amelyekben az olvashatatlan szavak nyöszörgést és hörgést jelentenek.

A levelezés olvastán látjuk ezt a jelentős embert minden magasztos és gyalró átalakulása közepette; látjuk a maradandóságot a változásban.

S végül, a levelek lezárulása után mintha a halál utáni tartományból térne vissza (a levelek gyors pergése után afféle lassított felvételtként) két életmozzanat, következik egy naplótöredék a költő kamaszkorából és egy másik naplószerű szöveg 1933–34-ből.

A két naplótöredékben úgyszólván semmi közös nincs, hacsak az nem, hogy mindkettő töredék. Nemcsak a szó szövegahagyományozási értelmében töredékek, hanem abban az értelemben is, hogy bár mindkettő elmond eseteket, mindkettőben vannak történetekre utalások, egyikből sem rajzolódik ki egy egész történet (ahogy például Csáth Géza –

terjedelmében nem sokkal nagyobb – naplója kiad valami effélet).

A K. D.-levelezésnek mint egységes, egész történetnek óriási tétje van (közhelyszerűen úgy lehetne összefoglalni, hogy semmi nem úszható meg, és mindenért meg kell fizetni), a naplótöredékeknek nincs önálló tétjük. Az egyikben egy szeretetre méltó, nagyon tehetséges, nagyon intelligens, kissé önző fiú feljegyzései olvashatók. Sok érdekesség, jó megfigyelések a bácskai hétköznapiakból. Sok frázis, amelyek ma már finomaknak, izgalmassáknak és leleményeseknek hatnak. Olvasás közben hol A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZAI, hol az ARANYSÁRKÁNY jut eszembe; kedvem támad, hogy újraolvassam őket. Megkapónak érzem a bontakozó ambíciókat és az önkifejezés vágyát, annak összes naivságával együtt; a vallomást az anyanyelvről (1901. III. 1.), amely előlegzi az érett költő hasonló tárgyú vallomásait. A tömérdek nyelvi klisék mintha nemcsak az időbeli távolság, hanem a tollat fogó tizenöt-tizenhat éves fiú különleges érzékenysége is finomítaná; s helyenként („*Egy orosz primadonnát hallottam énekelni. Feje akkora volt, mint a gombostű hegye, tagjait néhez selyem takarta, fehér csipke volt mindenütt*”) mintha már a későbbi K. D. hangja hallatszana. Mégis, a levelek után az a benyomásom, mintha ez a szöveg állna az időben; mintha a töredék lapjain felsejlő dél-alföldi világ, benne a naplóíró fiúval, tőlünk függetlenül még most is élné a maga csodálatosan köznapiságát. Ahhoz, hogy az idő kerékvágását érzékelti tudjam, vissza kell lapoznom a korai levelekhez.

A kései naplótöredék jóval dinamikusabbnak látszik: elegyes, mozaikszerűségében izgalmas szöveg. Mintha K. D. fejében porcelánbottal zúzódnak össze, s ő belapátolta volna az összes törmelék egy füzetbe. A hasonlat persze nem pontos, hiszen a szöveg csupa kezdemény, csupa történet-, vers- és gondolatcsíra; de mint szöveg mégsem a szervesülés, a kiépülés irányába mutat, mégis törmelékhalmozatnak érződik. Nyilván a démonikus motívumok miatt is így van ez; de talán azért is, mert K. D. egyetlen általam ismert írásában sem adja ki magát annyira, mint éppen itt. Nem mintha gyónna vagy kitárulkozna, épp ellenkezőleg: itt még a megformálással sem bibelődik. Nincs kíméletle-

nebb önmegnyilatkozás, mint a munkafüzete odavetett, vázlatos póresége.

Vannak itt ötletek és motívumok, amelyeket K. D.-nek még volt ideje és ereje kidolgozni; ezeket össze lehet hasonlítani a végeredménnyel. Sok minden megtudható így az alkotói folyamatról. A kezdemények és csírák nagyobb része azonban üres lehetőség maradt, ha úgy tetszik, a szétfosló élet megannyi lenyomata. A kései naplótöredék dinamizmusa ezért látszólagos: ha valahol, itt aztán végképp mozdulatlaná dermedt az idő; ezt a szövegmozsalékok közé dermedt időt a kései levelek segítségével sem lehet kimozdítani. Részben talán véletlen, de a kompozíció szempontjából szerencsés véletlen, hogy ezzel a szöveggel ér véget a kötet K. D. által írt, illetve K. D. mondataiból és bekezdéseiből összeállított része.

Nem teljesen egyértelmű kérdés, hogy mennyiben K. D. a kötet szerzője. A kötet háromnegyed részében szereplő mondatokat és bekezdéseket ő írta ugyan, de a gyűjtés és a szerkesztés munkája nem az ő nevéhez fűződik. A jegyzetapparátus elején fél oldalt tesz ki ama személyek névsora, akik K. D.-leveleket tettek közzé. Mindezek egybegyűjtése, időbeli elrendezése és kommentálása is értékes munka lett volna; de ezen túlmenően több száz levél (köztük sok nagyon fontos!) itt jelenik meg először. S nem egyszerűen itt válik először összegyűjtve hozzáférhetővé a fennmaradt ezernégy száz K. D.-levél (meg a két naplótöredék), hanem ez a kötet – személy szerint pedig saját alá rendezője, Réz Pál – kanonizálta is a K. D.-levelezést. A levelek nem egyszerűen új megvilágításba helyezik K. D. műveit (én ezzel a szemponttal írásomban nem is törődtem különösebben, bár fontosnak tartom), hanem szerves és lényeges részévé válnak az életműnek.

A levelezésnek viszont szerves része a kommentár. A kommentár lelkiismeretes, pontos és tömör. Amit a levelek megértéséhez tudni kell, azt megmondja. Ha valami nem tudható vagy nem található meg, azt is megmondja (jelezve a később esetleg betölthető üres helyet). Réz Pál azonban ennél többet is tesz: egy kicsit vezeti is az olvasót. Szerényen és elegánsan csinálja, soha nem lép előtérbe; de nem mulasztja el a jegyzetekben

elhelyezni azokat az emlékeztetőket, amelyek szükség esetén megvilágítják a levél háttérét vagy belső összefüggéseit. Ha kell, a levél külalakjára, ha kell, a sorok közt elejtett célzásokra utal; ha kell, felidéz, ha kell, szó szerint idéz. Elszánt érdeklődőknek sok-sok apró útmutatást ad; a jegyzetapparátus akár Kosztolányi-kalauzsként is használható. Hangsúlyozom, hogy mindezt igen röviden és tömören teszi. Sajnálom is egy kicsit, hogy ő, aki olyan sokat tud a *Nyugatról* és különösen Kosztolányiról, nem kapott öt-hat ível több terjedelmet a jegyzetekre; ugyanakkor azt is látom, hogy a kötet jelen formájában éppen innen van azon a határon, ami elválasztja a kézbe vehető könyveket az asztalra helyezendőktől.

A levelezés kanonizációja egyszersmind azt is megmutatja, mennyiben tekinthető az életmű részének az élet, a megélt élet maga. K. D. esetében azt látjuk, hogy a megélt életről, annak folyamatosságában és legalább egy bizonyos vetületében, leveleinek sorozata tanúskodik. Azt is látjuk azonban, hogy e dokumentumok emberi hitelességére leginkább a nyelvi megformáltság felől lehet rákérdezni. Már-már közhelynek hangzik ez, holott ez a magától értetődő beemelődés a legújabb magyar írók esetében elképzelhetetlen volna. Az írók az utóbbi néhány évtizedben rejtőködő szörnnyekké, Esterházy kifejezésével „*kacsacsőrű emlősökké*” váltak. Az élet mint száraz babbüvely vetődik félre, s a művek, a kifejtett babszemek egymás hegyén-hátán hevernek. K. D. levelezése nemcsak az életet és a jellem alakulását, nemcsak az életmű háttérét dokumentálja, hanem azt a történelmi és kultúrtörténeti pillanatot is, amikor *már* mindennapi, egyéni választás, hogy az élet miféle közösségnek mennyiben része, de a fikciónak csak utólag, csak visszamenőleg rendeződő halmazában *még* megvan a maga reális helye.

(P. S.: A színes tinták a 25. levelet árasztják el 1904 őszén; természetesen ezt is Babits kapja. A színes tinták tengerré folynak össze, amelyen acéltollakból összeeszkábált hajócska úszik; mi több, a tollszárból készült árbockokra „*óriási fehér ív papírosok vannak kifeszítve*”. Evezz, evezz az élet tengerén, de ki ne köss a bánat szigetén.)

Márton László

LUPUS IN FABULA

Kárpáti Péter „Díszelőadás” című
regényéről, másodszer

Azt hiszem, mindenki ismeri az olyan könyvet, mely lenyűgöz, bűvkörébe von, hetekig magunkkal hordozzuk az olvasás emlékét, mégsem tudnánk egykönnyen megmondani, hogy miért: az elbűvöltség állapotától messze áll a reflexivitás. Valahogy így vagyok Kárpáti Péter legújabb könyvével is. Páratlan nyelvi megformáltsága, finoman kidolgozott szerkezete és az intertextuális utalások egész sora az első olvasás közben is nyilvánvalóvá tette, hogy jelentős művel van dolgom, mégis eltartott egy darabig, míg sikerült megfogalmaznom, hogy hol is van a kutya elásva.

Merthogy ebben a könyvbene számtalan kutya maratik és hal meg, így hát az a bizonyos kutya is számtalan helyen lehet elásva, az értelmező pedig sok nyomon indulhat a keresésére.

A legegyszerűbben talán a cím és az egész könyv szerkezete adható vissza: Hőgyes Endre pályafutása csúcán, a magyar Pasteur Intézet megnyitásán díszelőadást tart a megjelent publikumnak – a *tagtársak* megszólítás az előadó és hallgatósága között lévő, vélhetőleg tudományos közösségre utal – a kísérleti kórtan fejlődéséről, a veszetheg ellensterének felfedezéséről és arról, hogy milyen utat járt be a magyar tudomány (politika) eddig a jeles napig. A három fejezet, melyre a mű tagozódik, egyrészt egy orvostörténeti előadás látszólag szervesen egymásba illeszkedő részeit alkotja: a *Propagatio* a kérdés jelentőségét emeli ki, a *Preparatio* pedig egy sor kísérleti eljárást mutat be, melyek látszólag a vakcina felfedezéséhez vezetnek a *Gyógyítás* fejezetben. A fejezetek ilyen szónoklattani mintán alapuló olvasása, mely az első fejezetben a probléma evokálását, a másodikban bonczolását, a harmadikban pedig az itt elvégzett munka alapján álló megoldását, hogy stilszerűek maradjunk, a szálak elvarrását látja, amaz olvasás tehát, mely a szöveget a gyógyítás történetének tartja, képtelen mit kezdeni a könyv zilált, kaotikus jellegével.

Igaz, a szöveg a klasszikus narráció egyik alaphelyzetét idézi meg: egy „betétet” kivéve végig egyetlen elbeszélő jól kivethető hangját halljuk, aki mindentudó istenként kalauzol

bennünket az elbeszél világ útjain, melyek az orvostörténet fejlődésének triádikus fokozatait bejárva a vakcina felfedezéséhez vezetnek. A könyv azonban alaposan rációfal az elbeszélő által keltett befogadói várakozásra: a szöveg ugyanis nem a gyógyítás történetének rekapitulációja, hanem az elbeszélő megörülésének médiuma. Nem a pozitivista tudomány racionalitása, hanem az örület káosza az, ami itt nyelvre talál.

Az elbeszélő beszámolója követhetetlen logikával csapong térben és időben: beszámol egy veszett farkas oroszországi mészárlásáról, a párizsi Pasteur Intézet megnyitásáról, majd tíz farkas marta bosnyákról, azután egy másik veszett farkas boszniai tombolását idézi fel, majd egy sor kísérleti módszert mutat be, melyekben a laikus olvasó még csak sejteni sem tudja, hogy mi közük lehet a narrativa látszólagos *téloszához*, azaz a vakcina feltalálásához, sokkal inkább az tűnik bennük hasonlatosnak, hogy az elbeszélő mindben páratlan kegyetlenséggel bánik el a kísérlet alanyai-ként szolgáló lényekkel. A látszólag higgadt, szenttellen tudománytörténeti beszámolót ráadásul át- meg átszövik a tudománypolitikai csatákat leíró részek, melyek a Jobbitás, a Tökéletesítés és az Igazság eszméi köré szerveződő szent tudomány travesztiáját adják csupán: a személyes rivalizációkról, gyűlölségekről, kisstilú ellenségeskedésekről kiderül, hogy valójában ők a tudomány fejlődésének mozgatói.

A három rész oksági, kronológiai vagy retorikai tagolása tehát csak részben tudja megközelíteni a művet. Az alábbiakban ezért három lehetséges megközelítési módot vázlok fel, melyek talán közelebb vezethetnek Kárpáti könyvének megértéséhez. Egyrészt a szöveg retorikai stratégiáját, képzettársításainak rendszerét vizsgálom meg, majd műnemi hovatartozásának kérdését firtatom, végül pedig a szöveg lehetséges társadalomkritikai olvasatát veszem szemügyre.

A DÍSZELŐADÁS egy klasszikus elbeszélővel a klasszikus elbeszélői helyzet ellehetetlenülését példázza, ezért az olvasó, azt hiszem, akkor felel meg leginkább a szöveg belső világának, ha nem a kauzalitás vagy az időrendiség logikáját keresi a narrációban, hanem hagyja, hogy elsodorja a szöveg voltaképpeni szerkesztőelvének tekinthető csapongó képzettársítások folyama. A látszólag követhet-

len asszociációk ugyanis végezetül mégiscsak megrajzolják azt a horizontot, melyen belül a szöveg működik.

Némi egyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy a DÍSZELŐADÁS néhány alapszó, az *agy* és a *vírus*, valamint az ezek által leírt viszonyok kimeríthetetlen variációjából építkezik. E szavakat a szerző hallatlan nyelvi leleménnyel hol „eredeti”, atropikus, hol pedig metaforikus, illetve metonimikus értelmükben használja. A burjánzó képzettársítások rendszerében az emberi agy egyszerű mint szerv jelenik meg, máskor a földgolyót szimbolizálja, ugyanakkor metonimikusan az emberi intellektust, szellemet jelöli. Megint máskor az agy azonban a vírusokkal való harc csataterét metaforizálja. A szöveg lendületét éppen az adja, hogy kiismerhetetlen, hogy mely helyzetben éppen hogyan használja a szavakat:

Hőgyes mesteréről, Balogh Kálmánról beszél, aki „nagy hévvel fogott a föladatahoz. Lelkében dogmává ért a meggyőződés, hogy amit a német, francia vagy angol agyvelő megbír, avval megbirkózik a magyar agyvelő is”. A retorikai művelet világos: míg az *agy* szó alkalmazható metonimikusan, azaz „helyettesítheti” a *szellemet*, az *agyvelő* szó erre nem alkalmas. A képtörés azonban mégsem tekinthető helytelen nyelvhasználatnak, a mondat közben az elbeszélő ugyanis épp egy kórtani lény (állat?, ember?, bábu? – a színpadon megjelenő „realitás” teljesen kiismerhetetlen – erről később) agyvelőjét operálja ki. A káosz így nemcsak a narrációban, illetve az elbeszélő világ szintjén jelentkezik, hanem eléri a nyelvet is.

Néhány oldallal később ugyanis már nem fejthető meg a fent megkezdett retorikai játék. Itt már nem egy szó tropikus és „eredeti” értelme mosódik össze, hanem a nyelv és a valóság közötti határ válik kitapinthatatlanná. Balogh Kálmán *agy*a, melyet az elbeszélő egy katakrézisben idézett meg, egyszerre valóságos agyként jelenik meg. Ami előbb még csak retorikai figura volt, azt most az elbeszélő a kezébe veszi, és tanulmányozni kezdi.

„Kérdezem: vajon mivé lehetett volna Balogh Kálmán, ha csupán egyetlen irányban, csupán szeretett laboratóriumában koncentrálnálhatta volna energicus agyvelejének hatalmas erejét?!

A gondolatok eleven laboratóriumát, mely még így, ez asztalon, elhagyott nyugalmában is szépek mondható – ha elég szabatos ezen kifejezés.”

Ez a virtuózan érvényre juttatott retorikai tetszőlegesség felszabadítja a szöveget a realitás minden nyúga alól, és az itt kibomló világot hangsúlyosan nyelvi világgá teszi.

A Hőgyes–Kárpáti páros asszociációi nemcsak meghökkentenek, de az össze nem illő összeillesztésével új kapcsolatokat is teremtenek. Míg azonban a metafora általában inkább a világ dolgainak összeilleszthetőségét, kibékíthetőségét sugalló alakzat, addig az itt feltoluló képzettársítások sokkal inkább a heurisztikus felismerések újszerűségével lepnek meg:

(Az elbeszélő egy újságcikket idéz, melyben a szerző – Gogóly Miklós, a név azt sugallja, hogy a karcolat akár Gogol tollából is származhatott volna – egy veszett farkas oroszországi rémtetteit írja le.)

„De még nem találjuk annak tudományi magyarázatát, hogy miért épp e részeg muzsik karjában volt kellő ügyesség és erő, hogy végét vesse a marczangolásnak.

A lélekbúvárok tán azt mondanák, hogy a részeg álom által lekötözött testben gyülemelhetett annyi feszültség és haragos erő, amely mint a nyíl pattant a fenevadra, az álom szakadtán.

Jó. Mondjuk, innét volt Kakansky ereje. Na de a fenevad – fél falu ütötte-vágta –, a bestia miért nem múltott ki véletlenül akár csak egy fél perczel hamarább? Miért várta ki a csattanós véget, a Kakansky baltacsapását?”

„Azért, mert e karcolat hőse Kakansky – mondanák a könyvbúvárok –, emiatt néki köllött álmadni és ölni.”

„De kérem ezt nem Gogóly Miklós írta – felelé a természetbúvár –, ezt a veszett méreg írta, mely évmilliók óta egyképp fejt ki a karcolatást.

Azonban a karcolás csupán a forma, melynek metrikai szorításában a vírus szabadjára engedi csapongó költészetét.” (18.)

Jól példázza ez a rész, miként teremti meg a nagy irodalom saját univerzumát. Talán nincs az életben egyetlen „valós” helyzet sem, melyben a test pusztulása és az írás ilyen megkerülhetetlen érvénnyel kerülhetne egyetlen képbe szorítva egymás tőszomszédságába. Karc és karcolat „összehallásával” egy (a műnemi besorolás megválaszolásánál is releváns) paranoid befogadasesztétika körvonalai rajzolódna ki: a vírus (a természetbúvár vizsgálatának tárgya) testet pusztító működése voltaképpen a költészet működéséhez

(azaz a könyvbűvár vizsgálatának tárgyához) hasonlítható: az irodalom, akárcsak a vírus, betolakodó, mely a testbe behatolva elvégzi csodálatosan szörnyű művét.

A képzettársítások radikalizálódásával követhetetlennek tűnhet néha a *vírus* és az *agy* szavakat moduláló és mindig újabb és újabb szöveggörnyezetbe helyező szövegszerkesztési elv, önkényesnek azonban semmiképp nem nevezhető. Ugyanis csak leképezi az ábrázolt világ ama tényét, hogy Hőgyes pályafutása során, de diszelódásában is előrehaladva megőrül; beszéde egy örült agy egymásba forduló és a külvilágtól egyre inkább elzárkózó, zegzugos tekervényeinek szöveges leképezése.

Hogyha pedig belegondolunk, hogy e történetek központi témája és visszatérő motívuma az agy, kiderül, hogy milyen hallatlan kohézió tartja össze ezt a látszólag széteső, követhetetlen szerkezetű könyvet.

Az elbeszélő asszociációi olyan világot tárnak fel, melyet a legjobban a veszett farkasról mondottakkal lehetne körülírni. Látása már nem azt mutatja, ami van, *hanem az van, ami látszik*: minden, ami ebben a kötetben elmondatik, csupán egyetlen tébolyult agy szüleménye. Ezt a radikális (és konstruktívista) episztemológiai teorémát téve meg az értelmezés alapjául, a könyv voltaképpen a koponyába tett utazásnak tekinthető. Sem diszelódás, sem hallgatóság, sem felavatott intézet nincs, *hanem az van, ami látszik*. A monologikus narratíva valójában nem a veszethezről, sem a Boszniában megesett „farkaskalandról”, sem a magyar orvostörténet egy nagyszerű és mégis szánalmas fejezetéről szól, hanem betekintést ad a beteg agy zárt, labirintusszerű világába.

A Thészeusz-olvasó azonban szívesen bolyong a fikció tekervényes útvesztőiben: a szöveg ugyanis szerkesztettsége és kimódoltsága ellenére egyetlen pillanatra sem válik nehézkessé vagy fejnehézzé. Igaz, az értelmező mindig újabb nehézségekbe ütközik.

Ilyen például a szöveg műnemére vonatkozó kérdés, mely esetünkben nem akadémikus természetű, hanem a szöveg értelmezésének egyik alapkérdését jelenti, és amelyet már a könyv címe is hangsúlyosan felvet. Egy ember monológusát jelöli a cím, melyet a hallgatóság (illetve az olvasók) számára tart,

vagy egy ünnepi alkalommal színre vitt színházi előadást?

A könyv tipográfiája prózára emlékeztet, az első oldalon található „szerzői utasítás” azonban mintha színházban előadható műnembe sorolná a művet: „*Egy törekeny asszony, egy nyugtalan ember, egy agg gyermek és hét további kísérleti kórtani lény segítségével előadja a kísérleti kórbűvár.*” Színházi előadás, mondhatnánk, azonban ezzel a szerzői utasítással a szerző magára hagyta a művet, előadásról többé szó nem esik, azazhogy éppen ez az: az előadásról csak szó esik, és az egyes szám első személyű elbeszélő *hangját* halljuk csupán.

Az így létrejövő narratív szöveg a nyelvben csak megidézi azokat a képeket, melyek azután az olvasó *agyában* jelennek meg. A fikatív elbeszélő (ne feledjük, agykutatóval van dolgunk) azonban mindent megtesz, hogy áttörje az elbeszélő szöveg korlátait: nemcsak mesél, de egy sívár laboratórium néhány kellemével *láttatni* is igyekszik az elmondottakat. Bemutatásával, melyet a szöveg propagatiónak nevez, valójában az olvasó agya felett akar uralmat szerezni, amennyiben színpadi eseményekké igyekszik degradálni az elbeszélés látomását.

Jól példázza ezt az a páratlan plaszticitású felvétel, melyen egy gyermeket látunk, akit a falura rontó veszett farkas szét fog tépni: „*Mert ugyan látod-é példának okáért a Novosevcsi falu utcáján a széttépett gyermeket? [...] Űl a hóban, átázik a gatyája, egy kis játszólappal kavargatja a hólátyakot, testvérei sikítva szaladnak, ő megfordul, hogy ne vessen el az a kis játszólappát, fut a néma után, csuppon az apjától örökölt rop-pant bocskora – ki-ki fejezze be a maga ízlése és képzelete szerint – vagy felejtse el!*” (27.)

Nem hiszem, hogy volna olvasó vagy hallgató, aki befejezetlenül hagyná ezt a jelenetet. Az elbeszélő azonban néhány oldallal később épp e vészterhes kép befejezése ellen lázad fel, amikor a jelenetet *eme gyermek nagyságú báb segítségével* kezdi bemutatni. „*A báb kezéhez egy kis játszólappát van hozzáerősítve, és úgy van szabva, hogy a lapát, illetőleg a báb végtagja egyetlen mozdulattal, könnyedén leszakítható. A gyermekbáb fejébe pedig vörös folyadékkal töltött kis ballont helyeztünk. Ha a báb fejét benyomjuk, a ballon szétreped, és a folyadék alácsurog.*”

Az olvasás nagyszerű és rémisztő víziójából itt a színpadi bemutatás talmi látszatvaló-

sága lesz. A széttépett gyermekből csupán egy báb, a farkasból csupán a levágott farkasfej marad. Komikus és egyben szánni való világ a bemutatás színpadi világa, amely azonban mintha megragadhatóvá, elmondhatóvá és így kiiktathatóvá igyekeznék tenni az elbeszélő részek által megidézett Gonoszt.

Az örület azonban, amit a szöveg a veszteség formájában idéz meg, még a színpadnak mondható részeket is összezavarja. Végig tisztázatlan marad ugyanis, hogy mi mit jelöl (az elbeszélő szövegben leírt) színpadon. A törekeny asszony, a nyugtalan ember, az agg gyermek és a többiek egyrészt azt a tíz bosnyákot jelölik, akiken Hőgyes tizennyolc évvel diszelőadása előtt először alkalmazta sikeresen a veszteség elleni oltást. A „szereplők” másutt azonban kísérleti állatokat jelölnek, a gyerek megint másutt Hőgyes laboránsát is jelöli, de azt a gyermeket is, akinek holttestéből a vakcina készült. Hasonlatosan ahhoz, ahogyan a szöveg szándékosan zavarja össze egy szó „eredeti” és tropikus értelmét, a magukat kényszeresen drámának adó részekben teljesen összekeverednek a reprezentációs viszonyok, sőt az sem válik világossá, hogy drámának vagy prózának akarja-e olvastatni magát a könyv.

En nem rettenek vissza az elbeszélő szöveg önreflexív megállapításaitól, és prózának olvasom a DÍSZELŐADÁS-t, azaz megnyitom agyamat a narráció vírusa előtt. Az olvasás veszélyes üzem, legalábbis ezt sugallja az elbeszélő, amikor a vírust nemcsak a patológiai, hanem a poetológiai érdeklődés homlokterébe is helyezi.

Egy mély lélektani belátásról tanúskodó képzettársítással ugyanis kapcsolatot teremt a vírus általi fertőzés és az elbeszélő szöveg befogadása közt: „*Ha történetünk mélyére hasítunk, hogy fölfedezzük benső, titokzatos életterejét, miként a pusztítás művét boncoljuk a veszteségben elhalt lény belső szervein, hasonlóan nem találunk semmi sajátzerű jelleget, csupán vérbőséget és apró vértömöléseket, melyek más történeteket éppúgy jellemznek, ahogy más betegségeket is.*” E metafora mind a történet geneziséről, mind befogadásáról képes érvényeset mondani: a történet éppúgy, mint a vírus, megfogja a megmart élőlény agyában, hogy ott kiterbélyesedve elvégezze pusztító művét és az agyból kilépve továbbvigye a fertőzést:

„*Utána... utána pedig történetünk kis híján véget ér.*”

„*De valamely titkos kór élteti, és hurczolja hegyen-völgyön által, a zágrábi vasúton – vagy talán már maga a történetünk az a titkos kór, és elkapjuk, mint ragályt, hogy már a mi történetünk? Ahogy fertőzés minden történet, és szájon által terjed, bár néha a zágrábi vasúton, és nincs rá orvosság, csak egy: a felejtés.*”

Talán nem túlzás azt állítani, hogy értekező szöveg képtelen olyan, önmaga által megteremtett érténnyel beszélni a próza működéséről, mint ahogyan azt a DÍSZELŐADÁS teszi. E víruspoétikai felismerésből válik számomra érthetővé (az amúgy már fertőzött) elbeszélő önvédelmi gesztusa, mellyel visszaretten a fikció vírusától, és a mimetikus bemutatás átlátható, kiszámítható és korlátozható világát igyekszik megteremteni.

Mindaz persze semmit sem változtat azon, hogy a könyv legsikerültebb részeiben, például a veszett farkas boszniai történetét leíró részben „próza módjára működik”, és az elbeszélő szövegek különböző műfajaival dolgozik.

A baljós, vészterhes leírások a thriller szövegtípusát idézik, ugyanakkor az elbeszélő a lélektani regény belső perspektíváját alkalmazva a farkas agyából próbálja láttatni az eseményeket.

Az elbeszélést ugyanakkor végigkíséri a kétely, hogy vajon elmondható-e a fertőzés és a vírus ősi története. Ráadásul mindemez elbeszélői technika és perspektíva mögött még jól kivehetően hallatszik egy teljesen irodalmon kívüli, mondhatni az elbeszélés zárt világába beemelt felháborodott hang, mely fellázad az esztelen vérengzés minden formája ellen. Ez a szövegszerűen nehezen elhelyezhető szerzői hang a maga képzettársításaival túllép az elbeszélő világán, és az erőszak és kegyetlenség képeit rávetíti századunk traumatikus történelmére: a földrajzi Boszniából metafora lesz. Ugyanakkor ez a morális szerzői instancia biztosítja, hogy a tudományos kísérletek későbbiekben eszkalálódó kegyetlenségét helyesen, azaz nyelvi mivoltában ragadjuk meg.

A retorikai stratégia, valamint a műnemi besorolhatóság kérdései mellett azonban a szöveg nem zárkózik el egy társadalomkritikai réteget kifejtő értelmezés elől sem. A

könyvnek ez a legdirektebb rétege egyben a legszánalmasabb is: a GYÓGYÍTÁS fejezetben az elbeszélő javarészt azokról a tudománypolitikai csatákról számol be, melyek kutatásuk tárgyát csak álcaként használják a mindenkori pozíciókért vívott harcban.

Az elbeszélő rövid magyar orvostörténeti áttekintése és lassan kirajzolódó saját sorsa szánni való képet ad a magyar tudomány és a magyar tudományos közélet, e *honi dögtér* helyzetéről. Az egész századfordulós történet mintha csak mai világunk allegóriáját adná: míg boldogabb nemzetek fiai nyugodtan dolgozhatnak, addig Magyarországon tudománypolitikai és bürokratikus csatározásban aprózódnak fel a tehetségek.

Hőgyes észre sem veszi, hogy megjelent (orvostörténetet író) cikke, annyira el van foglalva a másik bemocskolásával, saját kutatása nem kap elismerést, így minden energiáját arra fordítja, hogy Pasteur után még egyszer felfedezze a vesztség ellenszerét: „[közöltem az *Orvosi Hetilap* vegyes rovatában] hogy a fix vírus megvan, meg hogy a fix vírus egyes-egyedül csak nekem sikerült a kerek világon – na meg a Pasteur Lajosnak”. Tevékenysége ebben a fázisban nem áll másból, mint hogy utánozza „a Pasteur Lajosnak mozdulatait, melyekkel kísérletről kísérletre tapogatózva föltalálta annak a fortélyát, hogy miképp lehessen fölfegyverezni a gyámoltalan agyvelőt”.

A fikcióban megrajzolt Hőgyes tudományos útja teljes csődbe vezet: a vesztséggel kapcsolatos egyetlen eredetinek mondható felismerése csak annyi, hogy megtalálja „a magyar agyvelőnek való sajátos eljárását [...] a hígításban”.

Kárpáti könyvének emelkedett, e *honi dögtér* viszonyait maga mögött hagyó humora épp abban rejlik, ahogyan a tudománytörténet úgynevezett kemény tényeit egy retorikai művelettel az általa felvázolt abszurd fikció alapelemeivé teszi. Szerzőnk a nagy vígjátékszerzőkhöz hasonlóan nagyon komolyan veszi a nyelvet. Így történhet meg az, hogy az agyhígítás módszerét felfedező Hőgyes a könyv lapjain ilyen és hasonló hígagyú megjegyzéseket tesz: „E fölfedezés tudományi értékét csak növelte, hogy oly bűvár, mint Pasteur Lajos volt, ki azt már föltalálta!”

Míg Hőgyes cellaszerű laboratóriumában eszelősként gyilkolja le az állatok ezreit, ad-

dig a világ minden részén embereket mentenek meg a már létező vakcinával. A gyógyításhoz vezető kísérlet, a rengeteg gyilkolás, megfojtás, boncolás, trepanálás és szemkiszűrés így az öncélú és kegyetlen mézszárlás rémtörténetévé válik.

Így rajzolódik ki végül az elbeszélés igazi játszámája: az elbeszélő voltaképpen a vírus nagyszerű művének krónikásává szegődik, a tanítvány alázatával az élet és az agy pusztítását akarja szóra bírni, és saját kísérleteiben akarja megismételni a roncsolás művészetét. Vállalkozása óhatatlanul bukásra ítéltetik, így nem csoda, hogy végül ő maga is a farkas marta nyomorultak sorsára jut. (Örülete ugyan nem a vesztségre, hanem az elbeszélés által elfedni vágyott történetre vezethető vissza: egy lipótvárosi cselédnői elcsábítása és az agyat faló bujakór nyomai sejlének fel a kavargó képek áradatából.)

A tudomány nyelvének és gyakorlatának perverzciója abban áll, hogy itt már nem alkalmazható az emberiség érdekeire mint mindenfelül álló értékekre való hivatkozás: a vakcina létrejötte mintegy csak mellékes terméke egy tudománypolitikai csatának. Úgy tűnik, mintha az élőlények megkínzása, az eredményes tudományos voyeurizmussal való rögzítése csak ürügy volna arra, hogy létrejöhessen az a nyelvi folyam, mely Kárpáti könyvének legeredetibb és egyben legfélreismerhetetlenebb sajátja. A nyelv általi (és csak a nyelvben működő) erőszak megjelenésére gondolok. A rémisztő és kegyetlen állatkísérletek jelentősége ugyanis már nem mimetikus mivoltukban ragadható meg: azaz a nyelv nem egy nyelven kívüli eseményről számol be, hanem maga válik az esemény ágensévé és médiumává. A szöveg elhagyja az imitált természettudományos diszkurzust: az emelkedettség és a kegyetlenség elegye, a test megsebzése, a szemkiszűrésök és agykivételek repetitív ismételtetése sokkal inkább samanikus, szakrális nyelvhasználatra emlékeztet. Ezért vonatkozatható mindaz, amit az elbeszélő a vírus működéséről mondott, szinte közvetlenül a könyvre magára is: *a roncsolás művészetével állunk itt szemben, mely „csapongó költészetével [...] festőien iszonyatos” képet tár elénk. Ha nem volna abszurd kategória, már-már azt mondanám, hogy közveszé-lyes könyvvel van dolgunk, ugyanis épp az*

erőszak képei azok, melyekkel büvkörébe von. Persze szó sincs az erőszak apoteózisáról. Az ábrázolt kísérletek felvetik ugyan a másik élet feletti hatalom birtoklásának és az ebből fakadó fájdalomkózos gyönyörteljes mozzanatait, az olvasó számára mégsem élhető át a kínzás perverz gyönyörűsége: a magas fokú szerkesztettség, a többszörös reflexivitás, valamint a komplex retorikai műveletek ugyanis eleve kizárnak bárminemű affirmativitást.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a kegyetlenségről tudósító mimetikus nyelv maga is kegyetlenné válik, mindezt azonban távolságtartó, könnyed és játékos módon teszi. Ráadásul, mielőtt befogadhatatlanná és unalmassá válna a tudományos kísérletnek álcázott kegyetlenség eskalációja, a szöveg levetkőzi nyomasztó jellegét, és abszurdba fordul át:

„Aztán hat új nyulat fertőztünk, még sokkalta gyöngébb kóbor vírussal, utána védőjöttünk. Eredmény: hat veszett nyúl.

Aztán tizenkét kutya kapott egy veszett asszonyból. Majd pedig a Pasteur-féle intensive móddal gyógyítottunk. Valamennyi kutya megveszett. Mármost volt újabb négy kutyánk. Kettő kapott védőjött, kettő nem kapott. A két védőjött kutyának nem lett semmi baja, tehát immúnis maradt! Ugyanígy életben maradtak a védőjöttatlanok. Ekkor mind a négy kutyát immunitásra vizsgáltuk, melyre mind a négy a veszettségbe dögölt el, ekkor vettünk kilencz birkát, és a szemcsarnokba fertőztük egy nyolcz éves fiúból. E kilencz birkából nyolczon kitért a baj, a tizenharmadiktól tizenhetedik napon. Egy birkánk azonban már a hatodik napon megveszett, de hat napig bírta, és alig pusztult el a tizenkettedik napon.”

A fergetes röhögés persze nem feleltetheti, hogy enyészút végén vagyunk. És nemcsak az elbeszélő személyét vagy az ábrázolt (magyar) valóságot illetően.

A PROPAGATIO látomása ugyanis még a transzcendencia kérdését veti föl. A boszniai nagyjelenetet átszövő elbeszélői hevület a Gonosz, a mindenhol jelen lévő *Werwolf* megidézéséeként olvasható. A PREPARATIO leírásai a gyönyörrel terhes kegyetlenség kérdéseit feszegetik. A GYÓGYÍTÁS fejezetben mindez az örület és a kényszeres repetíció bukott enyészvilágának adja át a helyét. Ez a monológus azonban már semmit sem evokál, mindenfajta jelentést lerázva magáról iszonytató-

an önmaga csupán. Míg korábban a laboratórium szegényes kellékei jelölték a világ dolgait, ebben a magába forduló, zárt világban a jelölői viszony is ellentétes irányt vesz, és az egész tapasztalati világ csupán képzelt dögsekrejny jelölőjévé degradálódik.

„*Mehr Licht*”, Goethe utolsó mondata, mely vezérmotivumként vonul végig Kárpáti könyvében, az értelem, az *agy* diadalát hivatott bemutatni a sötétség erői és a halál fölött. Szerzőnk azonban biztosan tudja, hogy a rosszakaratúak szerint azt mondta: *Mehr nicht*.

A *nincs tovább* világában kalauzol ez a könyv, mely egyszerre számol le a transzcendencia és az immanens tudomány mítoszai-val, és a szövegépítés nagyszerű munkája közben odavonit, odahörög az olvasó felé: *Mehr nicht*.

A szöveg persze burjánzik, görög tovább, a semmibe vesző, időt és tért maga alá gyűrő örületben érve el végpontját, az egész rémisztően gyönyörű látomást hermetikusan lezáró felkiáltójelet.

A fejlődés telosza helyett az örület archaikus, kegyetlen világát mutatja meg ez a könyv. Az olvasót mégsem keríti hatalmába a veszettség valamilyen érzete, hisz amúgy sem a tudománytörténeti tényekre figyel, hanem csak átadja magát e szépségesen gonosz szövegfolynamnak.

Lányi Dániel

KORTÖRTÉNETI TANKÖNYV – HALADÓKNAK

Révész Sándor: *Aczél és korunk*
Sík Kiadó, 1997. 435 oldal, 1380 Ft

Tavaly, az 1956-os forradalom negyvenedik évfordulóján egy sor komoly tudományos munka (no meg jó néhány dilettáns mű) jelent meg 1956-ról, előzményeiről és közvetlen utóéletéről. Idehaza és külföldön rendre összesereglettek a jelenkortörténet kutatói, hogy megemlékezzenek arról az eseményről, amely a XX. századi magyar történelemből

leginkább megmaradt a világ emlékezetében (és amely szerencsére néhány látványos képsorral a mai tömegkommunikációban is megjeleníthető). Izgatottan tanulmányozták, vitták az előkerült újabb dokumentumokat: néhány tucat kézzel írott lap egyenesen a moszkvai Kreml archívumaiból került elő, s ez elegendő volt ahhoz, hogy a *New York Times* is szerkesztőségi cikket szenteljen a negyven évvel azelőtti budapesti eseményeknek. Itthon azonban nem az ehhez az évfordulóhoz kapcsolódó események és munkák keltették az igazi szellemi izgalmat.

Tavaly áprilisban jelent meg a *Beszélőben* Kornis Mihály KÁDÁR (MAGYAR DRÁMA) című műve: Kádár utolsó beszédének szövege, egyben kísérlet re- és dekonstrukcióra kiegészítések és kommentárok formájában. Aztán az év vége felé Lengyel László könyve A RENDSZERVÁLTÓ ELIT TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA címmel. Az esszé mintegy fele (s véleményem szerint legjobb része) a Kádár-korszakkal és alkonyával, a kádári embertípussal, a magyar káder (kádár) nyelvvél foglalkozik. Nem sokkal később látott napvilágot Standaesky Éva monográfiája a magyar írók és a (kádári) hatalom viszonyáról az 1956 utáni első években. Azután Kenedi János KIS ÁLLAMBIZTONSÁGI OLVASÓKÖNYV-e a kádári kor tiltott ünnepeiről, neuralgikus, fejfájós októberi, márciusi és júniusi napjairól a „szervek” dokumentumainak tükrében. A sorba illenek, bár már korábban, társtalantul jelent meg Csizmadia Ervin terjedelmes monográfiája és dokumentációja a demokratikus ellenzék történetéről. 1956 negyvenedik évfordulóján mintha elérkezett volna az idő arra, hogy a magyar szellemi élet nagyobb művekben gondolja át az 1956-tól a demokratikus átalakulásig eltelt több mint három évtizedet.

A (legutolsó) boldog békeidőket. A (legutóbbi) diktatúra sötét éveit.

A nyolcvanas évek végétől folyik a diskurzus ezekről a boldog, sötét, békés, diktatúras évekről. Eleinte egész természetesen úgy, mint az épp elmúlt jelenről. Nem volt különösebben szükség dokumentumokra, elemzésekre – minek is, hiszen mindannyian emlékezünk arra, ami történt s ami nem. Magántörténetek és magánelemzések születtek, felbukkantak az ilyenkor szokásos jelenségek (üldözés- és szenvedéstörténetek, partizán-szindróma, apológia, árnyalt és árnyalatlan

nosztalgia stb.). Közben megjelentek az első vastkos dokumentumválogatások, mint például a Magyar Szocialista Munkáspárt vezető testületeinek jegyzőkönyvei a kezdetről (1956–57-ből) és a végről (1989-ből). De – érdeemtelenül – nem keltettek különösebb szenzációt. A folyamatos diskurzus besorolódott a többi közéleti-politikai szóváltásba, annak nyelvezetében, fogalomrendszerében mozgott, szürkesége és megszokottsága még a ritka kivételeket (például Tamás Gáspár Miklós néhány esszéjét) is alig engedte láttatni. Csak beszéd, beszélgetés folyt, vita nemigen.

Ennek alighanem vége. Kenedi János említett kötete bevezetőjében „olvasókönyvet” ajánl az állambiztonság működéséről, s azt írja, hogy az ehhez járó „tankönyvre” még várni kell. Volt még pár olvasókönyvünk s néhány munka, ajánlott olvasmány, törzanyagba illő részletek. Révész Sándor ACZÉL ÉS KORUNK című kötetével letette az asztalra az első tankönyvet a Kádár-korszakról.

Révész Sándor kötete „levezetésében” „kezdemenyező könyvként” határozza meg munkáját, amely „a közelmúltból szóló diskurzus megújítását próbálja szolgáltni, és a közelmúltból való diskurzus befulladására ihlette”. Nagyon pontos, nagyon szerény s igen nagyigényű önmeghatározás. Az ACZÉL ÉS KORUNK sajátos viszonyainak okán jelentős kezdeményezés; ha valami megújíthatja vagy kezdeményezheti a diskurzust, amely még megindulása előtt fulladt be, az ilyenfajta könyvek igen. Hogy lesz-e közvetlen közelmúltunkról olyasfajta „töprengőbb és bizonytalanabb történelmi véleményalkotás”, amilyet Révész szeretne, még nem tudjuk. De rajta biztosan nem múlik majd. S az is bizonyos, hogy könyve megkezdhetetlen lesz ebben a „harci gondolkodástól” megtisztuló véleménycserében.

A szerző legérzékenyebb pontján ragadja meg a korszakot, talán több értelemben is. Módszertani szempontból mindenképpen. A könyv olvasható szabályos életrajzi monográfiaként; szerzője az életút mentén halad, születéstől a haláláig követik egymást a főhős pályájának főbb állomásai. Egyes fontos állomásokon Révész „kiszáll” – máskor gondolatmenetének vonatja vesztegel látszólag ok nélkül a nyílt pályán vagy egy félreeső megállóhelyen –, elemez egy-egy problémát, összegez, vissza- és előretekint az életrajzírás törvényei szerint. De az olvasó érzése néha az, hogy az

életút, a tárgy – maga Aczél – csupán alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy egy korszak, egy személyiség, egy élethelyzet, egy könyv, egy film stb. legendáit, sőt legendáriumát könyörtelenül felboncolja. Ahol lehet, dokumentumok segítségével deríti ki, mi történt. Ahol módja nyílik, inkább több bizonyító erejű iratot, emlékeztetést szembevet. Ahol egyiket sem teheti, ott következtetésekkel operál, amelyek alapja minden esetben valamely már bizonyított és okadatolt korábbi elemzés, legvalószínűbb változat a hipotézisek közül. Révész Sándor önfegyelme példaértékű: ha egyik változat sem alkalmazható, megelégszik a legenda és az ellenlegenda jelzésével.

A Kádár-korszakot még éppen csak magunk mögött hagytuk. Főszereplői közül jó néhányan közöttünk vannak ugyan, de többnyire hallgatagon tűntek el a mindennapokban. Rengeteg másodvonalbeli hős, mellékszereplő s még több epizodista akad viszont, aki látta őket, találkozott velük, hosszabb vagy rövidebb időre valamiféle viszonyban állt a főszereplőkkel. S ők egyáltalában nem hallgatnak.

Ugyanakkor az írásbeli források, a történelmi munka alapjai igen csekély számban állnak rendelkezésre. Ami megvan, rendezetlen; ami napvilágra került, szűkszavú és kevésbé megbízható. Sok-sok eseményről véljük tudni biztosan: eszük ágában sem volt írásban rögzíteni, még több akad, amiről ugyan vannak dokumentumok, de csak az igazság elkendőzésére szolgálnak. Ha pedig mégis megbízhatónak tűnő iratok kerülnek elő, legtöbbször nem egyeznek a magántörténetekkel és legendákkal. A Kádár-korszak története ma elsősorban a legendák és ellenlegendák sokasága miatt izgalmas, mert ezek talaján burjánzanak az apológia művirágai, és ezt a talajt népesítik be a démonológia szörnyecskéi.

Révész Sándor, aki a legjobb értelemben vett tényfeltáró újságírás és a perfekcionista történelmi módszertanát egyszerre alkalmazza könyvében, otthonosan mozog ezen a nehéz terepen. Nem zavarja, hogy az Aczél Györgyről szóló írott források csupán igen kis része áll rendelkezésre. Nem kapott engedélyt például a legszemélyesebb iratok, levelek, kéziratok és (feltehetőleg) a legbizalmasabb hivatalos iratok leggazdagabb tárházába, az

Aczél-hagyatékba való betekintésre. Nem bocsátották rendelkezésére az MSZMP Politikai Bizottságának üléseiről készült hangfelvételeket. Nem kutatható Moszkvában, Bukarestben és még számos helyen. Nem az írott források helyett (mert az jószerével lehetetlen), hanem történetei más rétegének feltárására bőségesen használja a szóbeli történelem, az oral history eszközeit: életútinterjúk sokaságát idézi, szembeveti Aczéltól és Aczélról. Pontosan tudja, hogy a szóbeli történelemben rögzített tények másodlagos fontosságúak, annál sokkal lényegesebb a történetek megélése, interpretációja.

Aczél György személyisége, „jelensége”, az, amivel foglalkozott és amit képviselt, nagyon alkalmas szögletet kínált Révész legendákat, apológiákat és démonokat megrengető, elbizonytalanító szándékaihoz. A korszaknak vannak nagy legendái (például Kádár maga), de a sok-sok kicsi egyes személyekhez kötődik. Mármost a Kádár-korszaknak Kádáron kívül is akadtak meghatározó személyiségei, akik nagyon pontosan kifejezték ennek a gulyásos időszaknak a jellegzetességeit. Jellegzetesebbek voltak bizonyos értelemben, mint Aczél György. De Losonczy Pál, Biszku Béla, Németh Károly vagy Gáspár Sándor körül valahogy nagyon kevésbé tenyészték legendák. Az egérszürkeség korában a Főszürke Főegér izgalmas (már szinte nem is szürke, és semmiképpen sem egér...), de a többi egér már jóval kevésbé.

Aczél viszont nem volt egér. Szemben az Aczél-apológiákkal, Révész Sándor meggyőzően bizonyítja, többnyire pontos korabeli forrásokkal, hogy Aczél György alapvetően ugyanazt a politikai vonalat képviselte, mint 1956 után társainak többsége a Politikai Bizottságban – sőt még korábban, 1945 utáni vidéki párttitkárkodása idején –, azt, amit a Rákosi vezetett Magyar Kommunista Párt vezetése. Szemben az Aczél-démonológiával Révész pontosan mutat rá, hogy mindezt Aczél „kifelé” úgy tudta képviselni, hogy másnak, nagyon másnak tűnt. Annyira másnak, hogy talán tényleg más is volt időnként és helyenként, s még talán rendszer is volt ebben (de nem mindig). Az unalomig emlegetett kádári kacintás csak egy része a korszaknak és/vagy a rendszernek. Aczél György a magyar elit értelmiség számára maga volt

a kacsintás, egyéni vonásokkal, saját személyiség-többlettel (szinte már önmaga volt!) – ugyanakkor nagyon kádári, olcsó pénzért korrumpáló, megengedően atyáskodó, vesébe látó, érzéketlen, cinkos és önsajnálható.

A forrásadottságokból és Révész munkamódszeréből következik, hogy könyve első része – Aczél György ifjúkora, az illegális kommunista és antifasiszta ellenállási mozgalomban való részvétele, zempléni és baranyai évei 1945 után, letartóztatása és pere, szabaddulása, 1956 előtti és forradalom alatti szerepe, valamint közvetlenül 1956 utáni tevékenysége – „szabályos” történelmi életrajz, vagy legalábbis inkább arra hasonlít. Aczél részben ugyanaz az alapélmény, Révész találó kifejezésével a „kétfrontos félelem” viszi az 1956. november 4-e utáni hatalomba, ami Kádárt ugyanennek élére. Félelmeik forrásvidéke és két frontja azonban csak részben ugyanaz: ti. a Rákosi-rendszer börtöne, a pártvezetés eléig elhatoló tisztogatás kiszámíthatatlansága. A másik „front” nyilvánvalóan 1956. Nagy Imre és a „revizionistának” nevezett '56 előtti ellenzékiesség. Aczél 1956-ot vagy ami felé '56 mutatott, a faszizmussal és a vézorkorszakkal azonosítja, saját személyes üldözöttségével zsidóként és kommunistaként. Kádár számára 1956-ban ez csak az egyik félelem és nyomasztó tapasztalat; érzésem szerint ennél is súlyosabb a szovjetektől való félelem, amelyet Aczélal ellentétben személyesen élt meg 1956. november 1-jétől Budapesten, Moszkvában, majd ismét Magyarországon. Ebben a második félelemben mindketőjük számára fontos viszonyítási pont az 1953–56-os időszak. Kiszabadulásuk után egyikük sem csatlakozik Nagy Imréhez, sem akkor, amikor még hatalmon van, sem akkor, amikor a körülötte tömörülő értelmiségi pártellenzék vezéralakja. Kádár számára az a fontos, hogy semmiképpen ne támadjon többé egy Nagy Imréhez hasonló személyiség pártján belül; akár egy bármilyen, esetleg demokratikusabb politikai alternatíva jegyében, akár úgy, mint Moszkva esetleges alternatív partnere. Aczél inkább az értelmiségi autonómia irritálja, amely 1956 előtt a párt számára veszélyes és ellenőrizhetetlen erjedést idéz elő. Kádár bizalmatlan az értelmiség irányában, számára idegen, veszélyes és érthetetlen terület a magas kultúra, Aczél viszont

éppen ebben van otthon. Barátságuk és egymásrautaltságuk egyik alapja ez a fajta működő munkamegosztás, amelyben Aczél elfogadja a neki szánt, legjobb esetben másodhegedűsi szerepet; amikor a „területen” zavarok mutatkoznak, Kádár egyre kevésbé bízik a régi sorstársban és barátban.

Talán Kádár és Aczél viszonya az egyetlen olyan csomópont, amelyet Révész Sándor nem vizsgál jelentőségének megfelelően. A könyv második, terjedelmesebb része, Aczél emelkedése azt követően, hogy a hatvanas évek elejére személyes kapcsolatai, kiépülő informális viszonyrendszere és egyre offenzívvebb „kegygazdálkodása” (újabb fogalmi telitalálat) pacifikálta a magyar irodalmi életet, egymásra épülő esettanulmányok sorozata. Az egyre fogyatkozó, mind esetlegesebben hozzáférhető források nem tették lehetővé azt, hogy a könyv addigi, arányos, lineáris szerkezetben folytatódjék. Révész megtartja a kronológiai rendet, s ebből ragad ki nevezetes vagy jellemző eseteket, problémákat. A csomópontok így is kitűnően kirajzolják a pálya ívét. De a fentebb jelzett hiány okán Aczél „kimagasodik” a Kádár-rendszer politikai építményéből, holott Kádár nem szerette a tornyokat, sokkal inkább a lapos tetőket, s rendszere épületén az egyetlen igazi háromszögletési pont a kémény volt: ő maga. Különösen a könyv vége felé, Aczél, majd a rendszer bukása után, mintegy visszamenőleg olyan benyomás keletkezik, hogy itt mégiscsak egy nagy magányos reformszemélyiség tragikus sorsa zárul le – holott a maga helyén Révész minden esettanulmányban kérlelhetetlen pontossággal mutatja ki Aczél reformer beállítottságának többnyire igen szűk határait, vagy éppen azt, hogy miben sem különbözött a többiektől. A könyv terjedelmének több mint fele a kádári struktúra súlyosbodó működési zavarait, bomlását, majd mélyülő válságát mutatja be. Élete vége felé Aczél sok félbehagyott interjúban bizonygatta, mennyit tett azért, hogy az adott (és változtathatatlan) viszonyokon belül optimális helyzet alakuljon ki. Miközben a viszonyok egyáltalán nem voltak változtathatatlanok, ő pedig még ezeken belül is egy meghaladott helyzetet tekintett optimumnak. A Lukács-tanítványok, a JAK, a *Mozgó Világ*, az Írószövetség példázata mind ezt mutatja. Azt pedig

Aczél végképp nem értette, hogyan lehetséges egyáltalán (szellemi) élet az őáltala kialakított szabályrendszeren kívül, hogyan képes néhány filozófus, író stb. nem tárgyalni vagy vacsoraasztalon kívül, feltételek alapján tárgyalni vele.

Révész Sándoron, a történészen, esszéistán és újságíróon nincs értelme számon kérni: miért nem adott bravúros Aczél-portréja mellé néhány fejezet erejéig egy kis bevezetést a Kádár-rendszer köztörténetébe, miért nem biggyesztette hozzá a „magyar modell” anatómiáját, s miért nem írt többet a rendszer névadójáról. Teljes joggal érezhette: ez nem az ő feladata. Pedig egy szempontból különösen hasznos lett volna. Olvasóinak többsége most még mindent ért, mert a szereplők, esetek, a nyelv és a gondolkodás nemcsak a közelmúltból ismerős. Aczél meghalt, Kádár meghalt, a rendszer elsüllyedt, de – ezzel fejeződik be a könyv – „*mi pedig itt maradtunk*”, „*krónikus korértékelési és önértékelési válságban*”. Valóban, itt maradtunk, nekünk nem kell magyarázni. De Révész Sándor könyve is itt marad – különböző értékelési válságaink múltával vagy akkor, amikor már nem mi értékelünk, s egészen más válságok mutatnak majd ugyanúgy vissza a történelembe, mint a maiak. Gyermekünknek pedig, szerencsére, már csaknem mindent el kell magyarázni. Vajon Aczél György esettanulmányaiból ők érteni fogják a mi felnőtt-korunkat?

Lehet persze, hogy ez majd egyszerűen az alapfokú, bevezető szemináriumok feladata lesz. Révész Sándor könyve pedig akkor is a felsőbb, haladó kurzusok irodalomjegyzékén szerepel majd.

Rainer M. János

A REGRESSZIÓ DICSÉRETE

Bálint Mihály: Az östörés. A regresszió terápiás vonatkozása

Fordította Boros Otília

Akadémiai, 1994. 182 oldal, 528 Ft

Kreatív emberek számára az igazi kihívást mindig a megoldhatatlan feladat megoldása,

a lehetetlen megvalósítása jelenti. Az 1939-ben emigrációba kényszerült pszichoanalitikus Bálint Mihályt mesteréhez, Ferenczi Sándorhoz hasonlóan a *kezelhetetlen betegek problémái* izgatták igazán.

Bálint Mihály 1896-ban született Budapesten, asszimilált zsidó polgári családban. A pszichoanalízissel már orvostanhallgató korában megismerkedett, Ferenczi Sándor óráit látogatta, aki, mint tudjuk, a Tanácsköztársaság idején a világon elsőként egyetemi katedréről oktatta a lélekelemzést. Freud művei, elsősorban a HÁROM ÉRTEKEZÉS A SZEXUALITÁS ELMÉLETÉRŐL meg a TOTEM ÉS TABU megragadták képzeletét, s a komoly orvosi hivatás helyett az emberismeret kalandosabb útját választotta: analízisbe ment. Kiképzője Berlinben Hanns Sachs, majd később Pesten Ferenczi Sándor volt.

Tagja volt a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületnek, dolgozott a legendás pszichoanalitikus ambulancián, a Mészáros u. 12-ben. Munkásságának kezdete egybeesik a pszichoanalízis budapesti iskolájának hőskorával. Hitler elől, mint annyian, ő is külföldre menekült, elméleti és gyakorlati munkájának java Angliában készült, főként angolul publikált. 1970-ben halt meg Londonban. Jobb későn, mint soha – 1996-ban jelent meg róla magyarul az első monográfia VITÁK A PSZICHOANALÍZISBEN címmel. A kiváló könyvecske szerzője Haynal André, aki, mint ezt neve is mutatja, nem Magyarországon élő magyar, s ezért munkáját bizony le kellett fordítani. (Milyen kár, hogy eme valóban hézagpótló tanulmányok magyarításához nem sikerült Pannóniában olyan emberbe lenni, aki hajlandó mind a 133 oldalt egy emberként s ezáltal remélhetően egységes terminológiát használva lefordítani. Vagy legalább valami felelősszerkesztő-féltet...)

Sokféle az orvosná válás útja – orvostanhallgató betegem kisgyerek volt, mikor imádozt édesapja, szinte a keze között, meghalt. Analízise derített rá fényt, hogy az egyébként tőle oly idegen pályára az a tudattalan fantázia hajtotta, hogy *akkor* tehetetlenül állt, nem segített, s ezáltal a tragédiát ő okozta. Pályaválasztása egyféle jóvátételi törekvés, melyet mindig a tudattalan bűntudat nyomása hajt.

A gyerek nemcsak „azért” játszik orvosost (vagy papást-mamást), hanem mert megfigyelte, hogy a felnőttek orvost hívnak, ha baj

van, ő segít, mert megszünteti a fájást, kistestvért terem, vagy eltünteti a nagymamát; aki, ha akarja, a mama otthon marad: vasárnapot varázsol. Aki segít, az titkok tudója – megpróbál hát ő is segíteni. Azt gondolja, ha elég sok évig tanul, és aztán képezi magát még és még tovább, akkor eljön az idő, mikor ő vagy kései utódja birtokában lesz a panacea-nak. – A tudás határa csak látszólagos s főként időleges. Egy új felfedezés, új gyógyszer vagy új technikai bravúr nyomán megváltozhat minden – a halott felkel, és jár, a levágott végtag kinő, a hibernált beteg felfűthető, mert imé az új csodaszer, s akkor már nem ő, hanem a gyilkos kór lesz halálra ítélve.

Bálint Mihály pályaválasztásában családi hagyományt követ – apja józsefvárosi háziorvos, a gyakorlat embere. Talán az sem véletlen, hogy a pszichoanalízis iránt oly mélyen elkötelezett fiú munkásságának jelentős része a háziorvosi praxisban dolgozók segítségét szolgálja – szemináriumokat, csoportokat vezet, s azt kutatja, hogyan s hol hat az orvos-beteg kapcsolat, s benne hogyan árt vagy használ az orvos maga. Identifikáció és rivalizáció – legyőzni az apafigurát.

Mindez eléggé köztudott, s ahhoz sem kell túlzottan mély lélektani tudás, hogy felismerjük, belássuk: minden orvos belső titkos mindenható. A legnehezebb lecke legyőzni önmagunkban ezt az ideát, és megtanulni elviselni, hogy a tudomány határa véges, van helyzet, ahol nincs segítség, beteg, aki nem gyógyul meg, s van, lesz, aki belehal. Milyen egyszerű és hétköznapi tény az ember halandó voltáról való tudomás, s mégis, milyen nehéz beletörődni abba, amit tudunk.

A tudomány és technika kétséges diadalaként léteznek már temethetetlen holtak, létezik sok konnectorhoz láncolt élőhalott, ők a csodavárás bizonyítékai. Ismerjük a sebészt, aki, ahogy a fáma mondja, addig operál, míg csak van mit miből, ismerjük a zigótaállapotot épp csak hogy túlosztódott korú újszülötet és anyaméhét, az inkubátort.

Miért is lenne más a helyzet ott, ahol az orvos *a lélek betegségeinek* kutatására teszi fel életét? Már a régi görögök is tudták – Arisztotelészt idézve –, hogy „*a lélekre vonatkozólag valami bizonyossághoz eljutni mindenképpen a legnehezebb dolgok közé tartozik*”. S ha őszinték akarunk lenni, bevallhatjuk – ma sincs ez

másképp. Ez persze nem nagy csoda. Ha ismerjük, milyen a vese, ha tudjuk működését, a vízet már megismerhetők. Milyensége a vese működésének következménye. De hiába ismerünk fehér- s szürkeállományt, hiába a magvak, a millió összeköttetés, hiába az enzim-biokémia... A gondolat, a szellem, a lélek mindebből *nem* következik. Persze ahol nincs működő agy, ott nincs bánat, nincs öröm, és nincsenek fóbiák. Tény, ha nő a vérben a szerotoninszint, enyhül a depresszió, szkizofrénia pedig lehet: dopamin-anyagcserezavar. Sok tudós, sok részmagyarázat: nem megvilágít, csak összezavar.

Mindez Bálint Mihály magyarrá – kétségbeejtő – *AZ ÖSTÖRÉS* címmel fordított könyvének olvastán merült fel bennem. A könyv Bálint munkásságának elméleti összefoglalása, amelyben az úgynevezett elsődleges szeretetről, az anya-gyermek kapcsolat korai zavarairól, a regresszív terápiás vonatkozásairól fejt ki nézeteit. A mű először 1968-ban jelent meg Londonban, azóta megért több nyelven sok kiadást, míg végül hozzánk is eljutott. Bálint Mihály sorsa a magyarországi pszichoanalízis (vagy a magyar pszichoanalitikusok?) történetében igencsak hasonlatos a kortárs és mester, Ferenczi Sándor sorsához. Miközben Ferenczi jelentőségének, technikai és elméleti újításainak említése nélkül nincs és nem is volt releváns pszichoanalitikus irodalom sem Nyugat-Európában, sem az Egyesült Államokban, hazájában évtizedekig a nevét sem idézték, nemhogy szellemét. Mindez Bálint Mihályról is elmondható. S bár az utóbbi néhány évben Ferenczi Sándor esetében megtört a csend, Bálint Mihály szerepe, jelentősége ma is csak néhány vájt-lelkű pszichoanalitikus és laikus érdeklődő számára világos.

Ez alól talán csak az ún. Bálint-csoport léte kivétel, erről azért sokan hallottak már harangozni. Ám ez a harangzó is nagyon megszűröl és nagyon halkan szólt. Pedig elgondolásának lényege – hogy lelki betegségekben, hétköznapi neurózisokban oly gazdag életünket igencsak megkönnyítené, ha azokat a háziorvos felismerné, és bizonyos mértékig bánni tudna velük – egyike rendszerváltogató egészségügyünk „vadonatújj” elképzeléseinek. Az ún. Bálint-csoport résztvevői olyan gyakorló orvosok, akik – felismerve betegeik

panaszai mögött a lélektani bajt, depressziót, szorongást – bizonyos gyakorisággal egy szakértő pszichoanalitikus, pszichoterapeuta vezetésével megbeszéljük problémás eseteiket, azaz egyfajta csoportos szupervízióban vesznek részt.

Bálint Mihály a londoni Tavistock-klinikán azt kutatta, hogyan tehetők gyakorló orvosok saját, betegekkel kapcsolatos tudattalan folyamataik irányában nyitottá, hogy ezáltal napi munkájuk során felismerjék azokat a saját érzelmi problémákat, melyek akadályozzák a kezelést. Könyve, *AZ ORVOS, A BETEG ÉS A BETEGSÉGE* Londonban 1957-ben, Magyarországon 1961-ben jelent meg. Ám a hittérítők sorsa, mint tudjuk, főként hazai terepen, nehéz... Ezt példázza az a kilencvenes években megtörtént eset, melynek során a meghökkenett pszichiáter a következő sorokat olvashatta egyik betege háziorvosi beutalóján: T. Idegrendező! Kérem betegem Bálint-csoportba vételét. (Kollégám hamar össze-szedte magát, de egy időre lemondott az ismeretterjesztésről.)

Bálint Mihály érdeklődésének középpontjában a *terápiás kapcsolat* kutatása és az *analitikus személye* állt. Ferenczivel együtt elsőként íbredt rá arra, hogy a pszichoanalízis hatékonyságának titka nem az intrapszichés, hanem az interperszonális – azaz a páciens és a terapeuta közötti – tartományban rejlik.

A klasszikus pszichoanalitikus terápiát és technikát Freud neurotikus (hisztériás, fóbiás, kényszeres) betegeken és betegek számára dolgozta ki. A súlyosabb kórképeket, pl. a szkizofréniát éppen a tárgykapcsolatok hiányára való hivatkozással kezelhetetlennek tartotta. Más kérdés, hogy mai tudásunkkal például a Farkasember esetét, a pontos leírásnak köszönhetően, bizony legalábbis borderline személyiségzavarnak tartanánk. Ma már azt is tudjuk, hogy a szokásostól eltérő módon ugyan, de a szkizofrén, a narcisztikus és a borderline betegek is kapcsolódnak környezetük (és saját belső világuk) tárgyaihoz.

Ezek a kapcsolódások sokszor bizarrok, torzok, szélsőségesek. Egy narcisztikus ember nem szomorú, ha elhagyják, gyászolni képtelen. Csak bosszúvágy hajítja az őt ért „narcisztikus sérelem” miatt. Vagy a másik megoldás: egy pillanat, s az elhagyó, a korábban látszólag oly fontos személy már értéktelen, halo-

vány árnyalak. Akin nincs mit szeretni, s talán sohasem volt, ki búsol utána? Elfelejtődik hamar. Könnyen és gyorsan pótolható, hiszen a beteg számára nem ő, hanem az általa biztosított s rövid ideig sem nélkülözhető szeretet, rajongás, tisztelet stb. volt fontos, nyújtott „narcisztikus kielégülést”. Kapcsolat ez is, csak rossz.

A neurotikus betegek általában képesek arra, hogy megkülönböztessék egymástól külső és belső világuk történéseit, azaz szilárd énhatárokkal rendelkeznek. Képesek arra, hogy a terapeuta által elmondottakat megértsék (azonos módon gondolkodjanak), értelmezéseit értelmezésként – és nem pl. elenséges támadásként – éljék át, fogadják be vagy utasítsák el. Nyitottak a változásra, az új vagy szokatlan nézőpontok, ismeretek befogadására. (Ahhoz, hogy valami belsővé válhasson, hogy valamit magaménak érezzek, nyilvánvalóan szükség van arra, hogy az a belső, ez a „magam” mindkét irányban átjárhatóan ugyan, de a külsőtől *elhatárolva* létezen.)

Bálint elmélete szerint a súlyos pszichiátriai betegek azért nem érhetők el a klasszikus pszichoanalízis számára, mert Freud tanait, amelyeknek központi tényezője az Ödipuszkomplexus, a *felnőttek nyelvén* fogalmazta meg. Az ödipális konfliktus következményeként megnyilvánuló tünetek, problémák feltárására ez az érett gondolkodásmód valóban alkalmas. Ezen a szinten érvényes a szavak és a mondatok, valamint a hozzájuk kapcsolódó asszociációk megszokott jelentése, analitikus és analizált ugyanazt a nyelvet beszéli. Való igaz, hogy Freud a felnőttek nyelvén fogalmazott, s kevés csillogóbb elméleti és gyakorlati mű látott napvilágot, mint Bálint Mihály regresszióról, östöréről szóló fejtegetése, bár véleményem szerint az alapfeltevés alapvetően hibás. (Úgy vagyok ezzel, mint a LEONARDO ÁLMA című freudi álomfejtegetéssel. Az egész esszé banális fordítási hibán alapul ugyan, de ettől maga az álomfejtés, mint azt az eltelt évtizedek is bizonyítják, mit sem veszített érvényességéből.) Tehát – igaz ugyan, hogy a klasszikus pszichoanalízis lényege a verbalitás, s főként az ödipális szinten dolgozik, de mindez számomra, bár kétségkívül működőképesnek bizonyult, legalább annyira nem magától értetődő, mint

ahogyan Bálint számára a preverbális konfliktusok hagyományos, felnőtt nyelven zajló kezelése nem az. Mert igaz persze, hogy a felnőtt Oidipusz teszi el láb alól apját, és veszi feleségül anyját, majd bűnhődik mindezért, de a *trauma*, amitől dagadt lábúvá változott, *őt is csecsemőkorban érte*.

Bálint Mihályt tehát, csakúgy, mint Ferenczit, a minden analitikus számára gondot s egyben kihívást jelentő súlyos betegek kezelési kudarcai foglalkoztatták, s könyve lényegében ez irányú kutatásainak elméleti leírása, gyakorlati bemutatása. Évtizedes tapasztalat, megfigyelés eredményeképpen, Ferenczi tanításának lényegét átérezve és magáévá téve ráismert a pszichoanalízis hermeneutikai aspektusára. Nevezetesen arra, hogy vannak olyan „mélységesen zavart” betegek, akiknél a szavaknak nincs egyezményes jelentésük, s akiknél ezért a felnőtt nyelv nem használható. Szó és csend *mást* jelent. (A lényeg megértésében a nyelv csak gát, nem eszköz – s mindezt egy *verbális* terápiáról írta!)

Egyik betegem pszichoanalitikusan orientált kezelése során azt javasoltam, hogy hozzon el néhány – általa fontosnak ítélt – fényképet a családjáról, s majd azok alapján folytatjuk a beszélgetést. (Némi eretnekségtől magam sem irtóztam soha.) Nem reagált se pró, se kontra, nem szólt és nem kérdezett. Fényképeket azonban sem a következő, sem a későbbi órák során nem hozott, ötletemről több szó nem esett. Hanem amikor ezt követően anyja öngyilkosságot követett el, és meg is halt, a terápia drámai fordulatot vett. Hihetetlen dühvel támadt rám, megfenyegetett, engem okolt anyja haláláért, és utalt arra is, hogy apja és a család megfizet majd anyja gyilkosának. Bár kezelése ekkor már hosszabb ideje folyt, s tudtam, ő addigi leg-súlyosabb borderline eseteim egyike, s azt is, hogy korábban hányan s hányszor próbálkoztak meg kezelésével, ez a támadás mégis váratlan és érthetetlen volt számomra. Jóval később értettem meg, hogy betegem számára az, hogy fényképet kértem a családról, azt jelentette, tudom, hogy ő valójában nem édesgyermek apjának, s úgy gondolta, anyja öngyilkossága nem más, mint az ő zabigyerek voltának beismerése.

Ha ilyen esetben a terapeuta továbbra is a megszokott módon dolgozik – reagál, értel-

mez, beszél –, akkor hamarosan mélységes és áthághatatlan szakadék választ el egymástól orvost és beteget. Lényegében mindketten egyedül maradnak. Az addig megfelelően haladó terápia elakad, igen gyakran végleg meg is szakad. Ezt a szintet, ezt a zavart nevezi Bálint Mihály *basic fault*-nak, a magyar fordítás szerint östörésnek. S az analitikus, aki mereven ragaszkodik a „szakma szabályaihoz”, az áttétel, viszontáttétel hagyományos kezeléséhez, az értelmezések hagyományos rendjéhez, soha nem válhat képessé arra, hogy olyan betegeken is segítsen, akik esetében a trauma – légyen az a gondoskodás hiánya vagy elégtelen volta, túl sok vagy túl erős frusztráció – a legkorábbi kisgyermekkorban, a testi-lelki fejlődés kezdetekor okozta a zavart. Az előző példához visszatérve, egy narcisztikus beteg kitérőse, melyben terapeutáját becsmérli, tudatlannak, árulónak, elenségnek tartja, a hagyományos módon – mivel a terápiás „alliance”-nak még a lehetősége is hiányzik – nem kezelhető. Ferenczi, Bálint, majd (évekkel, évtizedekkel később) M. Klein, O. Kernberg, P. Kohut munkája derített rá fényt, hogy az ilyesfajta kapcsolatképtelenség nem a kapcsolatok hiányát jelenti, hanem azt, hogy a beteg kapcsolatai *ilyenek*. Lehetséges például, hogy az agresszivitás mögött tudattalan szorongás rejlik. A beteg azért képtelen kapcsolódni, szeretetet, hálát érezni valaki, például az őt segítő analitikus iránt, mert tudattalanul csak ekképp véli elkerülhetőnek egy korai elhagyatás traumájának elviselhetetlen megismétlődését. Aki nem szeret, az nem is csalódhat a szeretett személy elvesztésekor. S ha a kezelés során mégis feléledni látszik a kötődés, az nem örömet, hanem szorongást ébreszt, s az fordul agresszióba. Ha valaki mindezt nem „látja”, nem is erre reagál. Akkor az agresszivitás elutasítást vált ki, a kezelés megszakad. S ezáltal megtörténik mindaz, amit a beteg elkerülni vágyott, amitől tudattalanul színyúan félt, s mégis ismételt – hogy elhagyják újra. Ördögi kör.

Érett ember, ha társra vágyik, ha szeret, s akarja, hogy szeressék, ha fontos, hogy valaki vele legyen, az kedves, jó, törődik, hálás. A csecsemő ordít félelmében, ordít és kiabál, torzul az erőlködéstől. Egy jó mama *érti, hogy hívják*, s ha sír a baba, megy, tisztába teszi, ete-

ti, dúdol neki, ringatja, teszi, amit kell. Az az analitikus, aki nem tud ilyen jó mama lenni, mert például az agresszióban nem a szorongást érzi, sosem értheti meg, miről szól a beteg. Ez az a szakadék, amiről Bálint könyve szól, ez az a „nyelvezavar”.

A könyv címének magyarításával a fordítónak biztosan nem volt könnyű dolga. Olyan terminussal kellett megharcolnia, amely – bármily sajnálatos – nem nyert polgárjogot a pszichoanalitikus irodalomban, mások máshol nem használják. (Maradt – a bálinti gondolatot nem teljesen fedő – preverbalitás.) Az „*óstörés*” elég figyelemfelkeltő kifejezés ugyan (az ember azt gondolná, valami földtörténeti *sci-fit* izgulhat végig), csak-hogy hibás. Ősnek a magyarban hagyományosan valami filogenetikusan régít nevezünk. Az egyed fejlődése során inkább úgy mondjuk: korai, eredeti, alap. Nem ősember vagy őslény: újszülött vagy magzat a korai embergyerek neve.

A *basic fault*, azt hiszem, *alapszavar*. Így még a modern pszichiátriai diagnosztikába is beilleszthető, ahol egyre inkább zavarokról és nem betegségekről beszélünk. Igaz, az angol megfelelő itt *disorder*, de hát semmi, még egy zavar sem lehet tökéletes.

Súlyos pszichés zavarok esetében már a terápiája korai szakaszában, kevésbé súlyos esetekben a kezelés előrehaladottabb szakaszában az analízis eljuthat az alapszavar eme *regresszív* szintjére. S amitől korábban – Ferenczit kivéve – minden terapeuta félt, amit igyekezett elkerülni, arról Bálint elmondja nekünk, hogy nemcsak nem kerülendő, hanem egyenesen kívánatos is ahhoz, hogy ha nem is teljes gyógyulást, de lényeges javulást, változást érhessünk el súlyosan és korán sérült betegeinknél. Újrakezdeni csak ab origo lehet. Bálint Mihály minden sora leplezetlenül, ám megfontolt és alaposan alátámasztott módon az akkortájt kirekesztett, elmebetegséggel vádolt már halott mester, Ferenczi Sándor tanainak mélyeséges igazát hirdeti. Meggyőződésem, hogy a klasszikus analízis frusztrációkra, absztinenciára épülő rendszere munkásságuk nyomán – mely korukat évtizedekkel előzte meg – ugyan folyamatos csatározásokkal s lehet, hogy soha ki nem mondva, de megvalósíthatatlan ideálképpé alakulhat. Egy sérült kisbabát tényleg dajkál-

ni, szeretgetni és nem frusztrálni kell, még akkor is, ha ez a kisbaba egy felnőtt alakjában követelődzik, sír, szeret vagy kiabál. Ferenczi hagyta, hogy betegei a kezelés regresszív szakaszaiban átöleljék, megcsókolják. Bálint leírja, milyen fordulópontot jelentett egy bizonytalansággal, önértékelési zavarokkal, döntésképtelenséggel küszködő betege kezelésében és életében, hogy egyszer váratlanul nemcsak beszélt róla, hogy gyerekkorában sosem mert szalóznai, hanem úgy, ahogy régen, kislánykorában soha, ott, az analitikusnál felpattant a díványra, s bukfencezett.

Bálint Mihály könyvének végiggondolása furcsa kis szédülést hagy maga után, s talán nemcsak a kor- és pályatársakban. Valami nyugtalansággal kevert izgalmat, olyat, mint amikor a csillagokat bámulva valami álomszerű révületben lehetségesnek tűnik – csak hagyni kell, hogy úgy maradván elmosódjon a kívül s a belül – a megértés. Megérteni a végtelent... De mi jön azután, mi következik? Mi van, ha a tézis igaz? Ha nincs lehetetlen, ha nem kell határ, s a megértés csak rajtad múlik?

S egy másik hasonló hatás, ezúttal irodalmi emlék, Dürrenmatt felkavaró kisregénye, AZ ÍGÉRET. Hőse karrierje csúcán jól szituált rendőrfelügyelő, aki egy megrögzött gyermekgyilkos után nyomoz. Hétköznapi ember, akit megráz egy halott kislány szülei vel való találkozás. Megígéri, hogy megtalálja a kis kék szemű, szőke copfos Gritli gyilkosát. A nyomozás a szokásos módon, a legkisebb ellenállás felé halad. A környéken csavargó házaló lelt a holttestre, a gyanú rá terelődik, elfogják: csak ő, az idegen lehet a brutális gyilkos. A házaló a börtönben fölakasztja magát, meghal. Az ügyet hivatalosan lezárják, ám a felügyelő érzi, tudja, nem ő volt a tettes – s tovább nyomoz. A történet idáig szappanopera vagy western – magányos hős szemben az árral, harc az igazságért, nincs megalkuvás.

A felügyelő minden szabályt megszeg, át-hág minden határt, feláldoz karriert, vagyont, nincs más élete, csak építi a csapdát, a gyilkosfogót. Nyomon követjük, ahogyan minden más érzéke megszűnik, leépül, ahogyan már semmi sem nagy ár, hogy célját elérje, mások életén átgázol... tönkremegy. *Rögeszme* hajtja rég, nem az igazság vágya,

pedig a tét s a tárgy közös. A történet a Véletlen s nem az igazság győzelmét hozza, mint életünkben annyiszor.

Pedig megtudjuk, ő járt helyes nyomon, övé lehetne valós és erkölcsi győzelem... és mégis tudjuk: *nem normális*, amit csinált, hogy van egy határ, ahol ahhoz, hogy ép bőrrel megússzuk, abba kell hagyni – mit? a nyomozást, az ígérethez való ragaszkodást? a hitünket az igazságban? másként az elért győzelem hiperpirruszi csupán.

De vissza a tárgyhoz, pontosabban a viszont-tárgykapcsolathoz.

Bálint Mihály igazi úttörője a modern pszichoanalitikus gondolkodásnak. Így aztán nem csoda, hogy évtizedekig nem talált követőre. Az analitikus és az analizált közötti kapcsolat *viszontállítétes* részének kutatását egységesen mély (el)hallgatás övezte mind a magyar, mind a nemzetközi porondon. Maga a fogalom már igen korán, Freud 1910-es technikai írásaiban megjelent, s mind akkor, mind évtizedekig a terapeuta lényegében kóros reakciójaként tartották számon, „kezelésből kiiktatandó ellenség” volt, melynek fellépte csak akadály. A kiiktatás módja a (minden analitikus számára kötelező) alapos saját analízis.

Más szóval, mivel az analitikus saját, betegivel kapcsolatos érzelmi reakcióját (a viszontállítételet) a freudi kánon kórosnak, a terapeuta feldolgozatlan konfliktusai következményének tartotta, ilyesfajta érzéseket rendszer analitikus önmaga előtt is titkolt. Ma már közismert, hogy a terapeuta érzelmeinek helyes használata nélkül nincs eredményes terápia. Ráadásul mindaz, ami szavakkal nem kifejezhető, a szó előttes tartomány, csak az analitikus tudattalan és tudatos érzelmi „radarja” számára fogható fel, s aztán, jó esetben a nyelvre mint közvetítőre visszafordítható. Bálint s persze Ferenczi munkásságának ismerete sok évtizednyi kinkeservet megtakaríthatott volna a rendezett sorokban elfojtásra kényszerített analitikusoknak és betegeknek.

A regresszió tehát jó dolog, az újrakezdés s főként a másként folytatás feltétele. Panelekből csak azonos házak építhetők. Ahhoz, hogy adott anyagból ne ugyanaz a ház le-

gyen, legalább tégláig kell bontani mindent. A sok szabály, a terápiás keret tehát áthágható, másképp a kezelés alanya – korunkban – csak egészségesnek számító egyén lehet. Mindez belátható. A napi gyakorlat sokszor mutatja, érezzük is, ha merjük: talán nem kell vagy nem mindig lehet zord szigorral ötven perc után esetleg érzelmi vihar vagy hosszú nyúlt csend közepén véget vetni az órának. Na jó. S mi van, ha a beteg, *horribile dictu*, hétfőgőz vagy a vakáció idején is beteg? Vagy éjszaka? Ki tudja, *hol a határ*? Hol a határ – tételezzünk fel most jól képzett analitikust, aki tudja, mit miért csinál, s nem saját időzavarát, feldolgozatlan érzelmi életét, omnipotens fantáziáit éli ki a terápiás keretek szétzilálásával –, hol a határ, amin belül a terapeuta még megmaradhat önmaga, ahol saját s nem betegei életét éli, s amin ha túllép, saját személyiségét engedi át egyre öröksebb használatra betegeinek? Hol a határ, ahol az agresszivitás – legyen annak eredete a beteg „anyagából” bármennyire is megérthető, s eme megértés következtében a terapeutából viszontharag helyett empátiát kiváltó – elviselése már kóros s nem terápiás? Nem tűrhető tovább, mert hosszabb vagy rövidebb távon az analitikus tönkremegy? Másként szólva – meddig engedheti át magát a gyógyítás szolgálatában az analitikus a betegének... s működése honnan merő mazochizmus csupán?

A kérdés költői, s nincs is rá válasz. Ki mondja meg, hogy eddig és ne tovább? Sok orvost, kutatót tett tönkre, pusztított és pusztít el ma is a gyógyító röntgensugár. Mégis, mindig lesz új radiológus, és az izotóplabok sem tátonganak üresen. Úgy tűnik, tudásunk – hatalmunk? – végességének belátása tényleg nehéz.

Ha a terapeuta vigyáz magára, ha túl kívül marad (nem vesz részt a regresszióban), akkor elvész az empátia lehetősége, nincs hol kapcsolódnia. Ha meg túl mélyre jut, akkor zuhanhat együtt, de nem gyógyít, csak azonosul. „*Nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret.*” József Attila tudta. – S hogy hiába tudta, mit akkor egyedül tudott, sorsa tanúsítja.

Pető Katalin

A „GYENGÉBBEK”

Jovánovics György: *Ut manifestius atque apertius dicam*

Egy kiállítás

Bevezető: Hans Belting

Fővárosi Képtár–Kiscelli Múzeum, 1996

(1997 júniusában jelent meg)

52 oldal, 27 kép, ára nincs feltüntetve

1996. június 14. és július 14. között Jovánovics Györgynek kiállítása volt a Kiscelli Múzeumban. Ennek katalógusa jelent most meg. A reprodukciók tartalmazzák – alább kiderül majd, miért – Giorgione VIHAR című képét és a hat bemutatott Jovánovics-mű mellett képeket a Velencei Biennálé Jovánovics-bemutatójáról. A főműről, A NAGY HASÁB-ról képek láthatók a műteremben és a Szépművészeti Múzeumban kiállítva is. A szöveg Hans Belting bevezetője mellett két Jovánovics-levél, amelyet a kiállítás előkészítésekként írt Beltingnek, és amelyben elképzelését magyarázza. A katalógus kétnyelvű – német–magyar.

A művészettörténet izgalmas ténye a műalkotás részlete. A részletreprodukciók kiemelnek valamit, hogy figyelmünket ráirányítsák, mert talán az egész szemléletében észrevétlen maradna. De minden figyelemirányítás értelmezés, a részletértelmezés pedig, mivel kibogoz valamit összeszövöttségéből – kontextusából –, ellentétbe kerül az egészszel. Az ilyen tartalmi és stílusi ellentétek a műalkotások fölötti meditációk legfőbb forrásai, amelyek a tudatosság magas fokára emelkedtek a részletreprodukciók rendkívüli elterjedésével. Nem ritka, hogy egy történelmi mű részletében egy más – gyakran későbbi – kor történelmi stílusát vagy akár a legmodernebbet fedezzük föl.

Ha Giorgione híres és rejtélyes VIHAR-ának egyetlen részletére, az antik sírromra irányítjuk figyelmünket, akkor megállapíthatjuk, hogy a velencei reneszánsz fénykorának e főművén a festett világ – az *orbis pictus* – itt a való világ egy darabját illesztette magába, egy valaha megformált építményt, amelynek formai jegyei azonban romladozásukban jobbadán felismerhetetlenné váltak. Nem ismerhetjük a két törött oszlop oszlopfőjét s a téglalapzat hasábjának díszzeit. De a rommá válás e redukzív-absztrakciós művelete maga is

stílust idézhet fel, noha jóval későbbit, mint az antikvitás vagy Giorgione koráét.

Így érthető, hogy amikor Jovánovics György a Velencei Biennáléra készült, ezt a részletet választotta ki Giorgionéhoz méltó módon rejtélyes Velence-hommage gyanánt, s a festmény építményrészletéből szobrot alkotott. Címe RÉSZLET A NAGY VIHARBÓL.

A részlet e fikciója további fikciókat tartalmaz. Egyrészt a cím (és az eljárás) önidézet egy több mint negyedszázaddal ezelőtti műből, amelynek címe RÉSZLET A NAGY GILLESBŐL (1969). Másrészt – és ez még fontosabb fikció – a Giorgione-idézet fikciója megfordul, méghozzá a reneszánsz művészöntudat erős idézeteként oly módon, hogy *Giorgione idézte volt művében Jovánovicsot*. Jovánovics ugyanis egy olyan részletet választott ki – egy síremléket! –, amely a hasáb és a henger, a horizontális és a vertikális kiterjedés, a nem fehér és a fehér végtelenül egyszerű, lakonikus viszonyával valóban felidézi Jovánovics újabb stílusát, mindenekelőtt a 300-as parcella síremlék- emlékművét. Persze csak felidézi, leegyszerűsítve, annak egy részletét, de ezt a „változat a főműre” jelleget Jovánovics szoborépítménye a cement vakító fehérjével és a téglalap száraz ornamentikájával, *minimálrelieffjével* fölerősíti. Az idézet ilyen módon visszavesz egy idézetet valakitől, aki kölcsönvette azt. A hermeneutikus művészet tud ilyen csodákat művelni, hogy két mű közül, amelyet majdnem félezer év választ el egymástól, a későbbi hat a korábbira.

De a meszeskér nem áll meg. Velencében a RÉSZLET A NAGY VIHARBÓL-t a művész szerint „senki sem értette meg, teljesen elsikkadt, hatás nélkül”. (Pontosabban egyvalaki értette meg, akinek viszont a címre sem volt ehhez szüksége: a reneszánsz művészet tudósa, Hans Belting, aki eljött a budapesti kiállítást megnyitni.) A budapesti bemutató egy fikció-akcióval a befogadó szájába rágta Jovánovics alkotásának alapfikcióját. Ennek az akciónak – ha nem tévedek – magával a műalkotással ellentétben a művészetfilozófiai jelentősége nagyobb, mint az esztétikai.

A Kiscelli Múzeum templomterének apszisába a RÉSZLET... mögé fölvetették Giorgione képét, sőt a szoptató mezítelen nőt, aki oly felejthetetlen módon faggatja tekintetével a képet faggató nézőt, valamint a dárdára tá-

maszkodó katonát *szóra bírták*. „*Tautologikus-vices*” módon bemutatják Giorgione képét, Jovánovics részletét, felhívják a figyelmet a NAGY GILLES-művel való kapcsolatra is, a rom, a festészet, a szobrászat és az építészet, sőt a CD-ROM összefüggésére, és bemutatják a kiállításon látható további műveket, A NAGY HASÁB-ot és a RELIEFEK-et.

Mivel a VIHAR sírromja Jovánovics művében megjelenik a térben, a néző beléphetett Giorgione terébe. Belting professzor megkockáztatta, hogy ez az akció azt a fikciót is magába foglalja, hogy Jovánovics „*György-Giorgio-Giorgione*” a rövid életű zseni reinkarnációja.

De mind a festmény fölvetése, mind alakjainak magyarázó párbeszéde – az utóbbiban föltehetően ezért is van valami kínos elem – a „*gyengébbek kedvéért*” van. Ennek eufemisztikus latinizálása (és a latinizálás eufemizmusa) a kiállítás és a katalógus címe: UT MANIFESTIUS ATQUE APERTIUS DICAM (HOGY VILÁGOSAN ÉS NYÍLTAN [ÁPERTE] MEGMONDJAM).

De nem vagyunk-e *mindnyájan* gyengébbek? Nem figyelemre méltó-e (akkor is, ha csak egy érzékeny művész érzése vagy sejtése), hogy a legnagyobb modern képzőművészeti esemény műértőinek és műkedvelőknek forgatagában csak az egyik legjelentősebb élő művészettörténész és a korszak szakértője „*érti meg*”, azaz *érti pontosan* a címmel és helyszínnel egyébként megkönnyített rejtvényt? S nem azért kell-e szentségtörő módon – miközben persze szentséget csak az törhet, aki nagyon is tudatában van a szentségnek – a halhatatlan festmény alakjainak szájába szavakat adni, hogy kitessék: ami valaha némaságában beszédes volt, ma magyarázatra szorul? (S a magyarázat épp ennek szégyenétől tautologikus, töredezett?) Nem kísérti-e a modern művészetet legjelesebbjeit is tetszőlegesség és túldetermináltság? Vajon nem erről beszél-e Belting, amikor Jovánovics kapcsán idézi AZ ÖTÖDIK DUINÓI ELÉGIÁT: „*Und plötzlich in diesem mühsamen Nügens, plötzlich / die unsägliche Stelle, wo sich das reine Zuwenig / unbegreiflich verwandelt –, umspringt / in jenes leere Zuviel.*” („*Aztán váratlanul e keserves Seholban, váratlanul / a mondhatatlan hely, hol a tiszta Túlkevés / megfoghatatlanul átváltozik –, egyszerre / üres Tűsok lesz.*”) Vajon nem a műalkotás-kísérlet tiszta túlkevese ta-

lálkozik eszméje üres túlsokjával? S nem erre utal-e Belting rendkívüli megállapítása: „*A fehér a művet a prológos állapotában rögzíti, amikor még vázlat, ahol még nincsen törés mű és idea között?*” S nem ugyanerre vonatkozik-e az eddigi legjelentősebb írás Jovánovicsról, Rényi András DEKONSTRUÁLT KEGYELET-e, amikor megmutatja, hogy miért *kell* az '56-os emlékműnek (amelynek csak egy *részlete* fehér) „*azon a határon áll[ni], illetve arról a határról tudósít[ani], amely az esztétikai és a nem esztétikai között húzódik: arról az összekapcsoló-eltválasztó jelről, amely ez írott alakjában dekonstruált szó – emlék/mű – közepén található.*” (Holmi, 1995/10. 1409. o.)

Végül a Jovánovics számára oly fontos „*nagy*” szó kettős értelme is nem idézi-e a tiszta túlkeveset és az üres túlsokat? A kiállítás két műve is címében hordozza ezt a szót, a RÉSZLET A NAGY VIHARBÓL, A NAGY HASÁB, oeuvre-jében pedig még több más mű. Ez a szó egyszerre jelenti a forma méretét és a nagyság eszméjét, amelyről Jovánovics – a kevesek egyikeként – még nem mondott le. Ennek köszönhető, hogy az ő művei kapcsán a modern művészet alapvető kérdéseiről medíthatunk.

Radnóti Sándor

ZENETUDOMÁNYI TANULMÁNYOK KROÓ GYÖRGY TISZTELETÉRE

Szerkesztette Papp Márta

Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság,
1996. 283 oldal

Túl szakmai érdekességén azért kell beszélni ezen a fórumon is e kötetről, mert a művelt magyar olvasó igazi felfedezésnek örülhet: van, igenis van utánpótlása a magyar zenetudománynak! A ma hatvanasok-hetvenesek, a Szabolcsi, Bartha, Kodály, Bárdos iskolájából kikerültek – közéjük tartozik a kötetet ünnepelt, a tudósformáló iskolát több évtizeden át vezető Kroó György is – még sokoldalúan bizonyíthatták jelenlétüket a magyar

szellemi életben. Pályakezdesük pillanatától publikációs fórumot kaptak mestereik szerkesztette sorozatokban (pl. a *Zenetudományi Tanulmányok*ban) éppúgy, mint a szó legnemesebb értelmében vett ismeretterjesztő kötet-sorozatokban (pl. a KIS ZENEI KÖNYVTÁR monográfiáiban, a MUZSIKÁLÓ ZENETÖRTÉNET kötetekben); tudományos és népszerűbb munkáikkal három-négy kiadónál (a Zeneműkiadónál, az Akadémiai Kiadónál, a Gondolatnál, az Akadémiai Kiadónál is), és több folyóiratnál jelentkezhetek jó eséllyel. Még a ma ötvenesek sem panaszkodhattak: akit megtartott a pálya, akinek volt jó könyve, értékes tanulmánya, általában fórumot kapott.

A publikálás ellehetetlenülése nem a rendszerváltással kezdődött – hiszen a helyzet kiadói profilváltás (Zeneműkiadó) és az állami mecenatúra megszappanása következtében már az 1980-as évek közepétől kritikussá vált –, legfeljebb a zenei könyvkiadás látványos összeomlása maradt a piacgazdaság első éveire. A lektúrirodalmat szaporító vagy a drága „*coffee-table book*” kategóriájába tartozó, zömmel idegen nyelvből fordított és szakmailag ellenőrizetlenül kinyomtatott zenei könyvek mellett ma alig jelenik meg friss magyar munka. Vagy megjelenik intézeti kiadványként szerény köntösben, nem jut túl a legszűkebb szakmán, és ennek következtében egy idő után már nem is szól másnak, csak a kiválasztottaknak. A nem muzsikos olvasó ember tehát manapság joggal kérdezi: hol vannak a magyar muzikológusok? Hol vannak a fiatalok? Kevesünk él (még) csupán idealizmusból, így, kérem, ne törjenek pálcát éppen a fiatal zenetörténészek fölött; ne kérdezzék, hogy a tv-képernyőn zenéről okosan beszélő fiatalos szakember ír-e még tudományos dolgozatokat, s a kínálati vagy a keresleti oldalon múlik-e, ha napilapjukban a zenekritikus, ha van egyáltalán, nem a szakmából rekrutálódott. A körülmények eközben valóban erodálják a luxussá válni látszó tudományos munkához való hűséget. A javíthatatlanul elhivatottak játéktere leszűkül: idegen nyelven, külföldön jelentetik meg munkáikat (ami itthon nem kapható, következőképp nem regisztrálja a magyar tudományosság emlékezetét), vagy meg sem írják könyveiket-dolgozataikat, legfeljebb növen-

dékeiknek mondják el elvetélt tanulmányaik summáját.

A helyzet szerencsére mégsem ennyire lehangoló, bizonyítja éppen ez a kötet. Kroó György tanár úr tiszteletére húsz szerző dolgozatát jelentette meg a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság. Szerencsés döntés volt, hogy, ellentétben az ilyenkor szokásos ünnepi kötetek koreográfiájával (a FESTSCHRIFT-eket általában nem a dolgozatok eredetisége, hanem a szerzők protokoll-listája alapján szokták összeállítani), itt a növendékek tisztelegnek kedves professzoruknak. Jó három évtized alatt természetesen sokkal több tanítvány pallérozódott Kroó György keze alatt, s a „növendék” szóra a külső szemlélő felkapja a fejét, ha olyan szenior kutatók, habilitált tanárok bukkannak fel a szerzők listáján, mint Eckhardt Mária, Komlós Katalin vagy Tallián Tibor. A húszból négy egyébként külföldön műveli a zenetudományt, bár témáival nem szakadt el az itthoni iskolától (Lampert Vera, Laki Péter és Móricz Klára az Amerikai Egyesült Államokban, Fábian Somorjay Dorottya Ausztráliában él), s e volt tanítványok fele ma már annak a zenetudományi tanszéknek tanára vagy vendégelőadója, ahol e sorok írásának pillanatában még Kroó György a tanszékvezető professzor. A szerzők listája lehetne gazdagabb; néhányan időzavarba kerülve maradtak csak ki a sorból.

Mit kínál az étlap, milyen a prezentálás? Nem a témák változatosságát dicsérem, mert ez nem meglepő: Kroó György egykori növendékei, tükrözve professzoruk sokoldalúságát, a XVI. századtól a XX. századig sokféle történeti témakörben kutatnak. Az persze nem véletlen, hogy húszból kilenc dolgozat XIX. századi témát választott, Wagnerrel és Liszttel a középpontban, hogy erős a Bartók-anyag, s hogy van Mozart-operatéma. Az írások műfaji változatosságát annál figyelemre méltóbbnak tartom. Az egyik legfontosabb az esszé műfajú dolgozatok hozama. Szabolcsi Bence óta nagyon kevesen írnak nálunk igazi zenetudományi esszét, magasröptű eszmefuttatást írói igényességgel, lehetőleg lábjegyzetek, hivatkozások, kottapéldák nélkül. A zenetudományi iskola *curriculum* a éppúgy, mint az elmúlt harminc év itthoni muzikológiai feladatai, továbbá a nemzetközi tuda-

mányosságba bekapcsolódás lehetőségei javarészt más műfajok felé terelték a fiatalokat. E kötetben négy jeles írás is akad igazán figyelemreméltó stilisztá tollából, amelyek maradéktalan élvezete nem múlik a kottaolvasáson. Közülük a legfiatalabb szerzővel, Vikárius Lászlóval kezdem. Látszólag filológiai témát boncol (SZERELEMTŐL SZELLEMIG. ELMÉNYEKRE VONATKOZÓ SZAVAK ÉS MOTÍVUMOK BARTÓK ÍRÁSAIBAN), és nem hiányoznak a jegyzetek, az eredeti nyelvű szövegidézetek, elemzések. Azonban lebilincselő a tárgyalás választékossága, az érvelés szelid szigorúsága, az akár felolvasva-elmondva is jól követhető eszmefuttatás, amely nem kérkedik divatos idegen szavakkal, jól érzi magát magyar anyanyelvén. Egy másik fiatal, Dolinszky Miklós ugyancsak pallérozott stílusban teszi közzé HAGYOMÁNY ÉS ESZKATOLÓGIA című, már-már filozofikus eszmefuttatását a mű és az írásbeliség kapcsolatáról, a kottairás korlátairól. Ez, legalábbis az én ízlésemnek, keresettebb stílus, ámbár inkább gondolatmenete irritál: a kotta ugyan tökéletlen gyorsírásféleség, de a problémákon úrrá lenni hasznosabb, mint az illékonyágon filozofálni – napi munkájával, urtext kottakiadásával szerzőnk is ezt teszi. A harmadik esszészínvonalú írás Batta András munkája (SARASTRO BEAVATÁSA). Ő természetesen már a pályán hosszabb időt eltöltött, rutinos szerzőként választja meg egy-egy dolgozatának műfaját. Tolmácsol, és ötleteket villant fel; finoman adagolja a friss szakirodalomból hozott információkat, közvetíti a külföldön látott opera-előadások interpretációs felfedezéseit, s eközben vízre bocsát egy-egy maga hajtogatta kis hajót, olvasóján teszteli új gondolatait. A negyedik egy virtuóz Wagner-esszé, a Kroó utáni generáció meghatározó egyéniségének, Tallián Tibornak munkája (ALTER FRAGER). Néhány kottapélda ellenére ez a legigazibb esszé – jegyzetek nélkül, az autoritás teljes magabiztosságával, elegáns arisztokratizmussal tálalva. A kiválasztottak egy pontosan nem meghatározható körének szól, akik persze tudják, hol is mondja Lévi-Strauss a körülbelül idézett gondolatot, de legfőképpen kívül-belül ismerik Wagner partitúráit. Maga az esszéstílus irigylésre méltón invenciózus, mérce a fiataloknak, bár talán nem veszítene hatásából, ha az író lemondana egyik-másik félig magyarított terminusáról.

(Egyszer Dahlhaust volt szerencsém faggatni irigyelt német tudományos prózájának jövevényszavairól, azok indoklásáról. Érvése ott és akkor nagyon meggyőzően hangzott, ám nem biztos, hogy példája követendő, jóllehet a tehetséges fiatalabb német muzikológusok egész sora ezt teszi: ha már Dahlhaus gondolatvezetésének virtuozitását nem tudják utolérni, legalább stílusát utánozzák, ami többnyire groteszk.)

Az írások egy másik csoportja elsősorban azért hasznos, mert ablakot nyit a külföldi kutatásokra, hazához ottani módszereket, színvonalküszöböket épít be a szakma itthoni művelésébe. Több szerzőt is említhetnék, de legalább ötöt külön kiemelek. Papp Márta – egyébként a kötet szerkesztője, a megjelentést vállaló tudós társaság spiritus rectora – oroszzenekutatásaiból most Rimszkij-Korszakov ARANYKAKAS-át vette elő (A MEGOLDÁS NÉLKÜLI REJTÉLY). Valósággal frappírozó, hogy az orosz zenetörténet nagy témáiról (forráskutatásról, recepciótörténetről, stílusvizsgálatról egyaránt) ma ilyen nyugat-európaiasan lehet értekezni, és ezt magyar zenetörténész teszi. Laki Péter, aki Philadelphiában szerzett doktorátust, ARIE DA CANTAR OTTAVE című írásában az amerikai zenetudomány egyik neves reneszánszkutatójával, James Haarral disputál. Munkájából kitetszik, milyen többlettel indul a Budapesten tanult, összehasonlító népzene-kutatásban is járatos zenetörténész a XVI–XVII. századi monódia tanulmányozásakor. Bár az sem mellékes: milyen konkrétáig kell elmennie sejtései bizonyításában ahhoz, hogy a külföldi szakember is elhiggye azonos formulának, típusnak azt, amit számára a kottakép távoli variánsnak mutat csupán – néhány itthoni kollégánk bizony tanulhatna ebből. Komlós Katalin is Amerikában szerzett Ph. D.-fokozatot a Cornell Egyetemen 1985-ben. A TRISZTÁN ÉS IZOLDA II. felvonás 2. jelenetének szentelt dolgozata bemutatja, ott milyen típusú, mennyire gondosan kimunkált, sokdimenziós, de a részletekben mégsem elvesző zenei analízist tart jónak a történeti zenetudomány. Fábíán Somorjay Dorottya most dolgozik Ph. D.-disszertációján, a historikus előadási irányzat közelmúltját vizsgálja, és végez próbafúrásokat, mint ez a mustra is tanúsítja (A BACH-INTERPRETÁCIÓ VÁLTOZÓ STÍLUSA). A GOLDBERG-VARIÁCIÓK huszonkét

lemezfelvételeit teszi nagytitkos alá – hogyan lenne erre itthon lehetősége? (Megjegyzem, egy aprósággal azért kiegészíthetem adattárát: Somorjay a vizsgált évkörben nem talál olyan hanglemezfelvételt, amely eredeti korabeli csembalón készült volna; nos, 1977-es EMI-lemezén Alan Curtis egy „*Christian Zell facit 1728 a Hamburg*” muzeális csembalón játssza Bach művét más szempontból is tanulmányozásra érdemes stílusban.) Végül a kurrens szakirodalmat okosan feldolgozó, a maga eredeti zenei megfigyeléseit dolgozatába visszafogottan beépíteni tudó tanulmány kiváló példajaként említem Domokos Zsuzsanna fejezetét (A ZONGORASZONÁTA ÉS A DAL KAPCSOLATA SCHUBERT ÉS SCHUMANN C-DŰR FANTÁZIÁIBAN).

A kötet szinte minden tanulmányában van *eredeti kutatás*, azokban is, amelyek szemináriumi dolgozatnak hatnak (néhányik valóban abból nőtt ki, mint Móricz Klára vagy Retkes Attila tanulmánya), az egykori diplomadolgozat tárgykerében mozognak (Szerző Katalin, Gombos László), vagy a MAGYARORSZÁG ZENETÖRTÉNETE forrásgyűjtéséhez tártak-tárnak fel egy-egy régi kompozíciót (Ferenczi Ilona), egy XX. századi mester repertoárját elemzik (Kovács Ilona), kortárs magyar zeneszerzők bibliai szövegre írt partitúráit lajstromozzák (Fittler Katalin). Négy munkát különösen jelentősnek tartok. Közülük kettő az Eckhardt Mária vezette Liszt Emlékmúzeum és Kutatóközpont műhelymunkáját, voltaképpen a holnap Liszt-kutatását demonstrálja, amelynek hajtómotorja az előkészületben lévő Liszt tematikus jegyzék. A mércét maga Eckhardt Mária szabja meg, akinek tanulmánya (LISZT 23. és 137. ZSOLTÁRA) az intelligens filológia, a zeneközpontú forráskutatás „mesterdala”. Egyik asszisztense, Kaczmarczyk Adrienne (VARIÁCIÓK EGY ZONGORACIKLUSRA. LISZT: HARMONIES POÉTIQUES ET RELIGIEUSES) bizonyos vonatkozásban a Liszt-kutatás következő generációjának lehetőségeit is felcsillantja: ahogyan komplex módon értelmezni tudja művek és alkotói döntések motivációját, azt a magyar zenetudomány eddigi legjobb szemiotikai elemzései közé sorolom (80–81. o.). Egy másik briliáns dolgozat Lampert Veráé (BARTÓK MIKROKOZMOSZÁNAK KELETKEZÉSTÖRTÉNETÉHEZ), aki teljesen új megvilágításba helyezi a Bartók–Reschöfsky-ZONGORAISKOLA darabjait, a Varró

Margit-kapcsolat jelentőségét, valamint a ZONGORAISKOLA tervezett átdolgozása és a MIKROKOZMOSZ genezise közötti rejtett szálakat. Végül egy további (közvetetten) Bartók-téma: NÉPZENE ÉS SZÁMÍTÓGÉP. EGY ÚJ ÍRÁSBELISÉG FILOLÓGIAI PROBLÉMÁI, Sebő Ferenc dolgozata, amelyet anyaga és szókimondásának bátorsága egyaránt érdekessé tesz. A közelálló által sem sejtett koncepcióütközések villognak ebben az értekezésben; a Bartók-féle MAGYAR NÉPDALOK EGYETEMES GYŰJTEMÉNY kiadási filozófiája, az elvek következetes végigvitele vagy az ésszerű filológiai kompromisszum a tét, éppen Bartók kapcsán.

Varietas delectat, érdekes olvasnivaló volt, és egy sor névre ezentúl érdemes lesz odafigyelni – a kötetet letéve ezt talán a nem zenetudós olvasó is elmondhatja.

Ami hiányzik. A kötet műfaja: *Festschrift* (szinte minden világnyelven így hívja a zenetudomány). Nos, egy igazi *Festschrift*nek van azonban egy nélkülözhetetlen tartozéka, amit a Kroó-*Festschrift*ben sajnos hiába keresünk. Nevezetesen az ünnepelt bibliográfiája. Az efféle könyvekben ez az egyik leghasznosabb fejezet. Lexikonokban és irattárakban lapuló szakmai önéletrajzok bibliográfiaválogatásai után végre a teljes és részletes adattár, amely műfajilag jól elrendezett formában mutatja be az életművet, teszi visszakereshetővé az önálló köteteket, tanulmányokat, kisebb cikkeket, recenziókat, közreadásokat. Kroó György esetében a szokásos bibliográfiai fejezetelést egyébként ki kellett volna egészíteni rendhagyó kategóriákkal, de éppen ez lehetett volna nagy értéke, hogy legyen végre keresőrendszer hangtárakban részben fellelhető (kéziratban is meglévő) fontos, forrásértékű rádió-előadásairól, több évtizeden át meghatározó jelentőségű rádiós zenekritikáiról, lemezszerkesztéseiről, a friss CD-ROM-ról. Az ilyen bibliográfiakészítés persze nagyon időigényes, és (bár minden *Festschrift* „meglepetés” az ünnepeltnek) a szerző közreműködése nélkül talán nem is valósítható meg. Mégis, kár, hogy hiányzik.

Hiányzik továbbá a kötet név- és tárgymutatója. Ha a szakma maga, jelesül ha a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság (amelynek NB. magam is tisztségviselője vagyok) mint kiadó nem áll a sarkára, és nem tekinti a tudományos tisztesség előfeltételé-

nek – egyben az olvasó elemi segítésének – bármely szakkönyvben a mutató meglétét, mit várjunk a kommerciális kiadóktól?

Végül néhány megjegyzés a tipográfjáról. Napjaink rendkívül vegyes színvonalú külalakkal megjelenő magyar szakkönyvtermésében kellemes kézbe venni ezt a csinos és ízléssel kivitelezett puha kötésű könyvet. (A tipográfiát Kőből Vera tervezte; nyomdai előkészítést: graphoman, a kottapéldák zöme a Kottamester Bt. munkája, a könyvet a CP Stúdió nyomta.) Azonban a puding próbája az evés.

A legfontosabbal kezdve: sokak szemében ugyan érdem, hogy szövegszerkesztőkkel, félprofizmussal teli világunkban végre egy olyan szakkönyvet olvashatnak, amely nem a Times család (vagy ahhoz közeli betűkészlet) grafikai képével jelenik meg, tehát frissítően más, elegáns. Mellesleg talán még az is oka lehetett a betűfajta megválasztásának, hogy ezzel a készlettel a betűméret kicsinyítése nélkül sok szöveg tömöríthető egy sorba, a kötet karcsúbb lesz, megvalósíthatók a szerzők sokhasábos táblázatai. Olvasóként ezt az anti-Times törekvést én mégsem pártolom. Egyórányi olvasás után – ebben a tükörméretben és sorsűrűségben, a filigrán betűrajz következtében szürkének ható nyomással – a kötet betűitől már káprázik a szemem, jóllehet ez szakkönyv, nem hetilap, amibe elég bele-beleolvasgatnunk. Azután aránytalanul kicsi a margó, amire éppen ilyen kötetben egyikünk-másikunk jegyzetelni szokott. Modoros, igazán nem tudományos könyvbe illő a lapalji jegyzetekre utaló számok félkövér szedése. (Végtére nem a jegyzet felől indulva szeretnénk gyorsan visszakeresni, hol van a szövegben a lábjegyzetre utaló szám, hanem a főszövegből ugrik le a szem a lapalji jegyzetre.) Egyébként is sok a „bold” szedésű kiemelés. Több a bekeretezett ábra, mint indokolt; továbbá egy zenetudományi kötetben abszolút stílusidegen a szürkített háttér mint kiemelés és a lábjegyzeteket elhatároló vastag szürke lénia. (A „bokszosítás”, a „shading” tipikus szövegszerkesztő kínálta játék, helyénvaló mondjuk egy színes folyóiratban, de nem tudományos prózában.) A formaszervezet-ábrák egy része groteszkül nagy betűkkel halmozott (lásd pl. a 102., 145. oldalt). A kottapéldák – már ha az ember hozzászokik azokhoz a beosztás- és aránybeli ügyetlenségekhez, amelyeket a kotta-szövegszerkesztő programok ma még (vagy legalábbis nálunk) többnyire elkerülhetetlenné tesznek (ámbar valóban nem lehet ezeken úrrá lenni? vagy az-e a baj, hogy nem igazi profi kottagrafikus az, aki a szoftvert kezeli?) – aránylag kellemesen olvashatók. A kotta azonban lehetne sűrűbb, mindenesetre egyenletesebben sűrű, esetleg kisebb is, főként pedig el kellene dönteni, hogy ha nem centralizált, hanem balra zárt a kották tördelése, hol kezdődik a „balra” (lásd pl. a 16. oldalon a kottapélda-számmozást).

Mindezzel azonban csupán azt szeretném mondani: bár a könyv csinos és érdekes megjelenésű, nem kellene a tudós társaság tipográfiai etalonjának tekinteni, amit a további kötetek változtatás nélkül folytassanak.

Somfai László

EGY HŐSKOR LEGVÉGÉN?

Lazar Berman 1956 októberében készült budapesti felvételei

Liszt Ferenc: Études d'exécution transcendante. No. 11 „Harmonies du soir”
Harmonies poétiques et religieuses. No. 7
Funérailles
Rhapsodie hongroise No. 9 (Pesther Karneval)
Études d'exécution transcendante No. 8
 „Wilde Jagd”
Rhapsodie espagnole
Sergei Prokofjev: Toccata, Op. 7
I. zongoraverseny, Op. 10
Lazar Berman – zongora
Magyar Állami Hangversenyzenekar –
vezényel Kőrodi András
Hungaroton Classic HCD 31 685

Közhelyszámba mennek manapság a nagy hanglemezgyártó és -kiadó vállalatok csődjét prognosztizáló szölamok. Való igaz: az etalonértékű felvételeket és érdekes, felkavaró variánsokat egyaránt tartalmazó lemezgyűj-

teményekbe hovatovább nemigen „fér be” egy-egy új produkció, amely nem hat a reveláció erejével, csupán kicsit más, mint a többi, tiz olvasatból összegyúrt tizenegyedik érzetét keltve. Aki Furtwängler, Toscanini, Kleiber, Klemperer előadásában élvezheti Beethoven szimfóniáit, ugyan minek gyarapítaná gyűjteményét olyan felvétellel, amely élményt nem ad, legfeljebb a hangzás minősége teszi ideig-óráig életképesé? A vállalatok eladási statisztikái riasztó képet mutatnak a világsztárok vagy propagandacélzattal azzá kikiáltott művészek előadói teljesítményeinek a közönség általi valós megítéléséről. Nem is csoda; a középszer olyan mértékben tombol, hogy a befogadó rétegben, a fogyasztók táborában magától értetődő természetességgel alakult ki egyfajta védekezési mechanizmus, immunrendszer. Ahogyan az újságolvasónak egyszer csak kezd elege lenni a naponta rázúduló hirdömpingből, információáradatból, úgy zárul be lassan az emberek füle – no meg nem utolsósorban a pénztárcája – az új és még újabb kínálat előtt, amibe úton-útfélen beleütközik. Igazi minőségi felügyelet hiányában a technika jelenlegi állásán bármi előfordulhat: az üzletek polcaira bizony igen könnyedén kerülhet olyan „művész” felvétele is, akit akár még tíz-egynéhány évvel ezelőtt a stúdiók közelébe sem engedtek volna. Ha ehhez hozzászámítjuk a komolyzenét kedvelők számának rohamos csökkenését, a szociális helyzet érezhető romlását, az értékválságot, amely elsőnek mindig a kultúra területére tör be, nem nehéz megjósolni, hogy az igazán nagy bajok csak ezután következnek. Ami eddig történt, gyöngéd figyelmeztetés csupán.

Azok az új kiadványok, amelyek színvonaluknál, érdekességüknél fogva még számíthatnak valamelyes vásárlói bázisra, nem egyebek tüneti kezelésnél, magán a betegségeken aligha segíthetnek. És mégis hihetetlenül fontosak. Mert legalább néhány pillanatra visszaadhatják életkedvünket, felerősíthetik eltompult öntudatunkat, gondolkodásra készíthetnek. Ilyen a Hungaroton Classic egyik legújabb, Lazar Berman 1956 októberében Budapesten készült felvételeit közreadó CD-je. A valamivel korábban megrendezett, meglehetősen nagy vihart kavarázó Liszt-verseny III. helyeztjét mai füllel hallgatva

nehezen tudjuk elképzelni, hogyan nyújthattak ezen a versenyen mindjárt harmán is jobb teljesítményt. A tény azonban tény marad: az emlékezetes viadal I. díját Lev Vlaszenko, a II. díjat megosztva Bächer Mihály és Liu Si Kun kapta. Viszont az is tény, hogy valódi, nemzetközi mértékkel mérve is jelentős szolista karriert egyedül Berman tudott befutni kollégái közül, s lehetünk a gyanúperrel: vélhetőleg nem csupán keleti szomszédunk, a valamikori Szovjetunió politikájának enyhülése, fokozatos liberalizálódása vagy a későbbiekben a szülőföldjét elhagyó művész saját zeneiségétől független mitosszá válása miatt. A lemezen olyan zongorajátékot hallhatunk, amely több mint figyelemre méltó. Szinte érthetetlen, hogy a lemez anyagának túlnyomó része miért nem vált korábban publikussá; a politikai ellenkezés csaknem kizárt, hiszen a Prokofjev-darabok – a VIII. SZONÁTA előadásával kiegészítve – egy ideig hozzáférhetőek voltak az LP-korszakban (Hungaroton SHLX 90 048). A merészség, ahogy annak idején Berman majd’ minden, a lemezen hallható darabhoz nyúlt, ma már fehérholló-számba megy. A stúdiómunka világa azóta új művésztípust nevelt ki: az analitikus, a véglegességet megcélzó, az örökkévalósággal folyton-folyvást kokettálni próbáló előadót, aki nem kockáztathat s természetesen nem is kockáztat feleslegesen, ám közben észre sem veszi, hogy bizonyos művek mellett éppen e kétségkívül tiszteletre méltó attitűd miatt rohan el, még arra sem érve rá, hogy legalább egy kicsit – úgy mond – lefékezzen, körülnézzen, szemlélődjön.¹ Az „isteni felelőtlenség”, a teremő könnyedség, a remekműveket vagy mindenkor érvényes produkciókat valamikor csak úgy ontó nonchalance – úgy tűnik – végérvényesen a múlté. Igen nagy egyéniségnek kell lennie annak, aki manapság kesztyűt dobhat a jócskán megváltozott igényeknek, az értelmetlenül fáradságos munkák verejtékétől szagló összkiadásokat kicsikaró steril generálízlesnek; aki mer még egyáltalán engedni bizonyos pillanatok csábításának, bizván elsősorban önmagában, mint a művet újjáéleszteni képes médiumban.² Tagadhatatlan, hogy minden nagyvonalú alapállásnál „becsúsznak” bizonyos hibák, amelyek elkerülhetetlenek, ha a darabot a maga egészében, felülről tekintjük

át. De nem százszor értékesebb az egységre irányuló kohézió, mint a tökéletesség? Ki akadna fenn a WILDE JAGD vagy a SPANYOL RAPSZÓDIA kisebb melléfogásain, amikor ilyen formátumú olvasat részese lehet? Kinek jutna eszébe, hogy a magyaros(abb) hangvételt számon kérje a PESTI KARNEVÁL ilyen elementáris erejű előadása hallatán? Fair lenne górcső alá venni az aprótechnikát, Bermannak az átlagosnál – pontosabban inkább saját kezének erejéhez képest – viszonylag gyengébb ujjait, amikor egyébként igazi liszti oroszlánmancsokat érzünk a billentyűkre nehezedni? Meglehet, az idő kikezdte az ESTI HARMÓNIAK vagy a FUNÉRAILLES Berman elénk tárta képét. De ezeken is hallatszik a hit, a „csakis így lehet” nagyképűnek tetsző, ám valójában a kompozíciók iránti alázat diktálta művészi becsület által hitelesített hozzáállása. Lehet persze, hogy a korabeli hangtechnika nagy vonalakban képes csak felidézni Berman egyedülálló zongorázását, annak részleteit, a pedálozás jószerivel mérhetetlen finomságait, a zongora legfelső regiszterének felhangösszecsengéseit. A szikárabb Prokofjev-művek valamivel jobban járnak, bár a DESZ-DÚR ZONGORAVERSENY második tétele feltételezhetően nem a felvételt viszonylagos szárazsága miatt van híján bizonyos költőiségnek.

A kiadvány külsősége majdnem megfelel a mai igényeknek. Az egyszerű lemezhallgató valószínűleg szívesen olvasna a kísérfűzetben többet – mint semmit – a művekről vagy az előadóról. Az igényesebbek nyilván zokon veszik, hogy a műsor nem egészen korrekt a címek, opusszámok tekintetében, mint ahogy a pontos helyszíneket sem tünteti fel, de még azt sem, hogy a felvételek egy része mechanikus hanghordozón valamikor megjelent. Ám ezek olyan apróságok, amelyek felett szívesen elsiklik, akit elsősorban és csakis az előadás minősége érdekel. Berman játéka mögött olyan rátermettség áll, az általa megvalósított eredmények olyan színvonalat képviselnek, hogy ezek után ha valakinek, neki biztosan jogában áll, hogy a mai Liszt-versenyek résztvevőiről, egyáltalán a mai Liszt-„Spieler”-ekről bátran s hitelt érdemlően fejthesse ki – fülünknek nem mindig legkellemesebben hangzó – véleményét.

Konklúzió tekintetében mi is tulajdonképpen a recenszens fő kötelessége? Az abszolút mércét mindenek elé véve, úgymond „elhelyezni” a bírálat tárgyát az általános értékrendben, vagy egyszerűen számot adni benyomásairól? Függetlenítheti-e magát teljes mértékben a produkcióhoz közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó emlékektől, vagy erre voltaképpen nincs is szükség – hiszen pontosan ezek miatt válik egy-egy produkció egyedivé, visszahozhatatlanná, örökre emlékezetessé? Nyilvánvaló, hogy ez is, az is lehetetlen. Legalább annyira neveltséges lenne a „Cziffrán innen, Horowitzon túl” szigorúan vett doktriner szempontjainak érzékeltetése, mint mondjuk felállítani egy tisztán érzelmi alapon álló hipotézist arra nézve, hogy 1956. októberi tartózkodása alkalmával Berman esetleg megérezte s inspiráló tényezőként élte meg a magyar forradalom előszelét (saját kezűleg irt tasakszövegében szerencsére ő maga ezt jó előre megcáfolja). A művész későbbi produkcióival való összevetés sem állja meg a helyét, hiszen a felvételek egyben kor- és állapotdokumentumok: reprezentálják egyrészt a fénykorában lévő orosz iskola vívmányait, másrészt azt az érárt, amelyben még kitapintható a liszti örökség minden pozitív és negatív jellemzőjével egyaránt. A végét élő hőskor erejét, a betemetődni látszó ősforrás ízét érezzük bennük, de másfelől a tőlük való feltartóztathatatlanul gyors távolodást is. Bizonyos értelemben tehát felmérhetetlen fontosságú üzenet ez a lemez: elaggott, lassanként kimúló évszázadunk küldi az újnak, a művészetek iránt egyelőre nem valami fogékony suhancnak.

Jegyzetek

1. Igazságtalanság lenne megfelekedezni a nagy elődök úttörő jelentőségű munkájáról. A „pepecselő stúdióművész” gyakorlatilag a hangrögzítés feltalálása óta jelen van, ám ahhoz, hogy ez a (fajta) munka az őt megillető művészi rangra emelkedjen, egy Backhausnak vagy egy Rachmaninovnak – később egy Lipattinak – kellett jönnie. Ezeket a művészeket nyilván nem analitikus hajlamaik predesztinálták

a stúdiómunkára. Megkockáztatható a kijelentés, mely szerint Lipatti lemezfelvételei színvonal tekintetében koncertprodukciói felett állnak.

2. Természetesen csak akkor, ha merész, és szabadságát nem gátolják holmi prekonceptiók. Glenn Gould felvételi oeuvre-je, egész művészi habitusa bizonyítja, hogy a véglegesség, a „márványba vésettség” nem idézhető elő mesterségesen. Remekműví

produkciók megszületéséhez annyi komponens egyidejű pozitív jelenlétére van szükség, hogy csaknem lehetetlen azokat előre beprogramozni. Ilyenformán minden örök érvényű művészi tett „objet trouvé”, vagyis végső soron a véletlen ajándéka, amely a legnagyobb meglepetést alkalmasint annak okozza, aki előidézte.

Kocsis Zoltán

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg